T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI

DOKTORA TEZİ

ULUSLARARASI BİR SORUN OLARAK İRAN'IN NÜKLEER PROGRAMININ ANALİZİ VE ORTA DOĞU BÖLGESİNE ETKİLERİ

ERSOY ÖNDER
2502080177

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Levent ÜRER

İSTANBUL 2013

T.C. İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER
1982 ENSTİTÜSÜ

D O K T O R A

T E Z O N A Y I

ÖĞRENCİNİN

Adı ve Soyadı : **ERSOY ÖNDER** Numarası : **2502080177**

Anabilim/Bilim Dalı : **SİYASET BİL. VE ULUS. İLİŞ.** Danışman :**PROF.DR.LEVENT ÜRER**

Tez Savunma Tarihi :**25.07.2013** Tez Savunma Saati : **14:00**

Tez Başlığı : **ULUSLARARASI BİR SORUN OLARAK İRAN'IN NÜKLEER PROGRAMININ ANALİZİ VE ORTADOĞU BÖLGESİNE ETKİLERİ**

TEZ SAVUNMA SINAVI, Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'nin **50. Maddesi** uyarınca yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin **KABULÜ'NE** OYBİRLİĞİ / ~~OYÇOKLUĞUYLA~~ karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1-PROF.DR.MELDA CİNMAN		Kabul
2-PROF.DR.NEVİN ATEŞ		Kabul
3-PROF.DR.LEVENT ÜRER		KABUL
4-DOÇ.DR.N.SİNAN TURAN		kabul
5-DOÇ.DR.BURAK SAMİH GÜLBOY		Kabul

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1-DOÇ.DR.A.KASIM HAN		
2-YRD.DOÇ.DR.İRFAN ÇİFTÇİ		

ULUSLARARASI
BİR SORUN OLARAK, İRAN'IN NÜKLEER PROGRAMININ ANALİZİ VE ORTA DOĞU BÖLGESİNE ETKİLERİ

Ersoy ÖNDER

Öz

Bu çalışmada; uluslararası ilişkilerde nükleer kavramlar ve İran'da nükleer yapılanma tartışmaları ile ilgili genel bilgi verildikten sonra, uluslararası bir sorun olan İran'ın nükleer faaliyetlerine ABD, İsrail, AB ve Rusya'nın yaklaşımları, İran'ın kendi yaklaşımları da dahil olmak üzere değerlendirilmiştir. Özellikle ABD'nin İran'a karşı uygulayabileceği stratejiler, İran ile birlikte hareket edebilme ihtimalinden, askeri müdahaleye kadar tüm seçenekleriyle ortaya konmuştur. Türkiye-İran ilişkileri çerçevesinde Türkiye'nin İran'ın nükleer politikasına yaklaşımı irdelenmiştir. Tarihsel süreçte İran'ın Türkiye ile ilişkileri ve sorunlarının incelenmesinin amacı, ilişkilerin geleceği ile ilgili öngörüleri ortaya koyabilmektir. Sorunun çözümü için ABD'nin uygulayabileceği stratejiler ve bu stratejiler ile İran'ın nükleer varlığı konusundaki gelişmelerin Türkiye'ye ve bölgeye olabilecek etkileri değerlendirilmiştir. İran'ın nükleer varlığı konusunda Türkiye'nin hareket tarzları ve yapılması gerekenler ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: İran Nükleer Krizi, İran Nükleer Politikasına Yaklaşımlar, İran-Türkiye Arasındaki İlişkiler ve Sorunlar, Türkiye'nin Yaklaşımları.

AS A GLOBAL CHALLENGE, THE ANALYSE OF IRAN'S NUCLEAR PROGRAMME AND EFFECTS ON MIDDLE EAST REGION

Ersoy ÖNDER

Abstract

In this project; giving general information regarding nuclear concepts and Iran's manufacturing nuclear weapons discussions, United States of America, Israel, the EU and Russia's approach towards Iran's nuclear activities which become a global challenge has been examined, in addition to Iran's own approach. US's strategies towards Iran in particular, the possibilities from colloboration to military intervention have been revealed. The strategies to be implemented by the USA to solve the problem and its possible effects on Turkey have been evaluated. The purpose of studying Iran's relations with Turkey in historical context is to foresee the future of relations. Finally, Turkey's approach and its results on Iran's nuclear presence has been assessed.

Key Words: Iran Nuclear Crisis, The Approaches to Iranians Nuclear Politics, Relations and Problems Between Iran-Turkey, Probable Strategies Against Iran, Courses of Actions of Turkey.

ÖNSÖZ

Uluslararası ilişkilerde, ülkeler güçleri kadar söz sahibidirler. Askeri, jeopolitik, ekonomik ve kültürel güçlerin yanı sıra enerji kaynağına sahip olma, sahip olan ülkenin pazarlık payını artıran bir diğer unsurdur. Tarih boyunca kömür, petrol ve doğalgaz gibi enerji kaynaklarına sahip ülkeler, bu kaynakları olmayan ülkelere göre bir taraftan çok daha fazla söz sahibi olurken, öte yandan dönemlerinin süper güçlerinin baskısı altında kalmışlardır. Gelişen teknolojiyle bu enerji kaynaklarına nükleer enerji de eklenmiştir. Nükleer enerjinin, nükleer silah yapımının da başlangıcı olması, bu enerji türünü ayrı bir kategoriye sokmaktadır. Nükleer enerjiye sahip olmak bir ülkeye önce bölgesel, sonra dünya üzerinde etkili olma yolunu açmaktadır. Ayrıca bu iyeliği, nükleer silaha dönüştürebilen ülkeler, hem yeni bir kulübün üyesi olmakta, hem de bekasını sağlamlaştırmaktadır. Bu çalışmanın amacı, nükleer kavramları yerli yerine oturtmak, uluslararası bir sorun haline gelmiş olan İran'ın nükleer yapılanma çabalarını irdelemek ve enerji ve silah kavramlarını iç içe barındıran bu çabaların, uluslararası konjonktürde ne şekilde anlaşıldığını ortaya koymaktır.

Tarafların uzlaşamaması neticesinde dünyayı yeni ve çok büyük bir felakete götüreceği belli olan bu karmaşık sorunun iki önemli aktörü İran ve ABD'dir. ABD'nin İran'a karşı uygulayabileceği stratejiler ve İran'ın alacağı kararlar bu sorunun ya çözümüne ya da kronikleşmesine sebep olacaktır. Öte yandan tarafların kendi çözümünün haklılığından vazgeçmemesi, sorunun büyümesine ve içinden çıkılmaz bir hal almasına sebep olacaktır. Türkiye ise dünya için çok önemli olan ve giderek önemi artan bu sorunun ister istemez içindedir. Bir tarafta gerek NATO ortağı, gerekse dünyadaki her türlü siyasi gelişmenin içinde olan, süper güç ABD; diğer tarafta komşu ve tarihsel ilişkileri olan İran. Bu çalışmanın kapsamına, tarihsel süreçte İran'ın Türkiye ile ilişkileri ve sorunlarının alınmasının amacı, ilişkilerin geleceği ile ilgili öngörüleri ve bu çerçevede Türkiye'nin İran'ın nükleer politikasına yaklaşımını ve alması gereken tedbirleri ortaya koyabilmektir.

Tezin hazırlanmasında karşılaşılan birinci güçlük, gelişmelerin son derece süratli ve değişken bir yapı izlemiş olmasıdır. Bu sebeple, nükleer sorunda yaşanan son gelişmeler, 3'üncü bölüm içerisinde detaylı bir şekilde incelenmiş ve her yeni gelişme ile bu bölüm değişmek durumunda kalmıştır. İkinci ve çok daha önemli olan güçlük ise, teze başladığımda danışmanım olan Prof.Dr. Toktamış ATEŞ'in önce rahatsızlanması ve sonrasında da hayatını kaybetmesidir. Kendisini hastanede ziyaret ettiğim ve tez izlememi gerçekleştirdiğimde, bir sonraki ziyaretimin cenazesinde olacağı hiç aklıma gelmemişti. Tek tesellim, onun gibi bir değerle kısa da olsa paylaşımlarımın olmasıdır. Değerli görüşleri ile farklı bakış açıları sağlayan, Atatürkçü, laik, demokrat, rahmetli

Prof.Dr. Toktamış ATEŞ'e, sonrasında danışmanlığımı yapan ve bu çalışmanın oluşumuna büyük katkıları olan Doç.Dr. Burak Samih GÜLBOY'a, temeli ve kaba inşası bitmiş çalışmanın, değerli katkılarıyla tamamlanmasını sağlayan kıymetli danışmanım Prof.Dr. Levent ÜRER'e, tez savunmamda değerli görüşleriyle katkısını esirgemeyen Doç.Dr. Namık Sinan TURAN'a, tez izleme komite üyesi Prof.Dr. Melda CİNMAN'a ve yaşadığı büyük hüzne rağmen yüzündeki gülümsemesi hiç eksik olmayan Prof.Dr. Nevin Y..ATEŞ'e teşekkür ederim. Ayrıca, özellikle güncel taramalarımda bana desteğini eksik etmeyen sevgili eşim Yasemin'e ve benim doktora yapmam konusunda fikirsel desteğini hep arkamda hissettiğim Prof.Dr. Ayşen AKPINAR'a, yazım ve kurgu hatalarının kontrol edilmesinde bana yardımcı olan dostlarım Doğan YENİGÜN'e, Mahmut TUNAÇ'a ve Timuçin SARAÇOĞLU'na, çalışma ortamında sağladığı huzur ve anlayış sebebiyle müdürüm Hüdayi MURATOĞLU'na ve manevi desteğini her an hissettiğim kıymetli aileme, dostlarıma, arkadaşlarıma, hayatı paylaştığım herkese teşekkürlerimi borç bilirim.

RESİMLER LİSTESİ

Sayfa

1. Çernobil'de 4 Numaralı Reaktörün Patlamadan Sonraki Durumu 24
2. Fukuşima Nükleer Santrali'ne Tsunami Dalgasının Gelişi 26
3. Fukuşima Nükleer Santrali'nin Tsunami Sonrası Durumu 26
4. İran Ordusundan İran Bayrağı 46
5. Fordo'daki Gizli Nükleer Tesis 53
6. NATANZ'daki Uranyum Zenginleştirme Tesisi 54
7. ARAK'daki Uranyum Ayrıştırma Tesisi 54
8. İSFAHAN'daki Uranyum Ayrıştırma Tesisi 55
9. BUSHEHR Nükleer Reaktörü 55
10. İran Tarafından Modifiye Edilen Şahab-3 Füzesi 58
11. ABD'nin MOP Bombası 109
12. The New York Times Dergisi'nin Kapağı 119
13. Obama-Netenyahu Diyaloğu 121
14. Şah'ın Türkiye Ziyareti 149
15. Ne İki İyi Dost, Ne De Kanlı Bıçaklı Düşman 205
16. İran'ın Nükleer Programının Gelişimi 209
17. İran'ın Ürettiğini Açıkladığı İlk Yerli Sarı Pasta 215
18. AB ve İran temsilcileri İstanbul'da 218

HARİTALAR LİSTESİ

1. Nükleer Santraller 14
2. İran'ın Nükleer Tesisleri 52
3. İran'ın Şahab 3 Füzesinin Menzili 59
4. İran'ı Sarmalayan ABD Üsleri 107
5. İsrail Uçaklarının İran'a Karşı Muhtemel Güzergâhları 123
6. Stratejik öneme haiz Hürmüz Boğazı 216
7. Nükleer Santraller ve Olası Etki Bölgeleri 241

TABLOLAR LİSTESİ

1. Elektrik Üretiminde Nükleer Enerjinin Payı 16
2. İran'dan 2011 Yılında En Fazla Petrol İthal Eden 10 Ülke ve İthal Edilen Miktar 45
3. İran'ın Elinde Olduğu İleri Sürülen Kısa Menzilli Balistik Füzeler 56

KARİKATÜRLER LİSTESİ

Sayfa

1. İran'ın Nükleer Programının Amacı 67
2. BM'nin İsrail'in Nükleer Silahlanmasına Duyarsızlığı 72
3. ABD'nin İran'ı İmha Projesinde Arapların Muhtemel Rolü 80
4. ABD, İran'dan Ne İstiyor? 112

KISALTMALAR LİSTESİ

AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
ABM	Anti Ballistic Missile (Anti Balistik Füze)
a.g.e.	Adı Geçen Eser
a.g.m.	Adı Geçen Makale
AKP	Adalet ve Kalkınma Partisi
ALARA	As Low As Reasonably Achievable (Mümkün Olduğu Kadar Az Seviyede)
AT	Avrupa Topluluğu
ATP	Allied Tactical Publication (Müttefik Taktik Yayını)
BDDK	Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu
BM	Birleşmiş Milletler
BOP	Büyük Orta Doğu Projesi
CENTCOM	United States Central Command (ABD Merkezi Ordu Karargâhı)
CENTO	(Central Treaty Organization) Merkezi Andlaşma Örgütü
CHP	Cumhuriyet Halk Partisi
CIA	Central Intelligence Agency (Merkezi İstihbarat Birimi)
ÇHC	Çin Halk Cumhuriyeti
ÇNAEM	Çekmece Nükleer Araştırma ve Eğitim Merkezi
DEİK	Dış Ekonomik İlişkiler Kurumu
EİT	Ekonomik İşbirliği Teşkilâtı
GSYİH	Gayri Safi Yurt İçİ Hasıla
GPS	Global Positioning System (Küresel Konumlama Sistemi)
ICBM	Intercontinental Ballistic Missile (Kıtalararası Balistik Füze)
ICRU	International Commision on Radiation Units (Uluslararası Radyasyon Birimleri Komisyonu)
ICRP	International Commision on Radiation Protection (Uluslararası Radyasyondan Korunma Komisyonu)
IEA	International Energy Agency (Uluslararası Enerji Ajansı)

IAEA	International Atomic Energy Agency (Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı)
İKÖ	İslam Konferansı Örgütü
IMF	International Monetary Fund (Uluslararsı Para Fonu)
INES	International Nuclear and Radiological Events Scale (Uluslararası Nükleer ve Radyolojik Olay Ölçeği)
INSS	Institute for National Security Studies (Ulusal Güvenlik Çalışmaları Enstitüsü)
IRGC	İran Devrimci Muhafız Birlikleri
ISIS	Institute for Science and International Security (Uluslararası Güvenlik ve Bilim Enstitüsü)
KBRN	Kimyasal, Biyolojik, Radyolojik, Nükleer
KİS	Kitle İmha Silahları
LLR	(Low Level Radiation) Düşük Seviyeli Radyasyon
MEK	HMÖ (Halkın Mücahitleri Örgütü)
MOP	(Massive Ordnance Penetrator) Ağır Delici Mühimmat
NATO	North Atlantic Treaty Organization (Kuzey Atlantik Antlaşması Organizasyonu)
NBC	Nükleer, Biyolojik, Kimyasal
NPT(NSYÖA)	Non-Proliferation Treaty (Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Antlaşması)
NRC	Nuclear Regulatory Commission (Nükleer Düzenleme Komisyonu)
OPEC	Organization of the Petroleum Exporting Countries (Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü)
PKK	Ayrılıkçı Terör Örgütü
PV	Photovoltaic (Fotovoltaik)
RF	Rusya Federasyonu
SALT	Strategic Arms Limitation Talks (Stratejik Silahların Sınırlandırılması Görüşmeleri)
SEATO	South East Asia Treaty Organization (Güneydoğu Asya Antlaşması Örgütü)
SEİA	Savunma ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması
SOCOM	Special Operations Command (ABD Ordusu Özel Operasyon Komutanlığı)
SORT	Strategic Offensive Reduction Treaty (Stratejik Taarruzi İndirim Anlaşması)
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
SSM	Surface to Surface Missile (Satıhtan Satıha Füze)
START	Strategic Arms Reduction Treaty (Stratejik Silahların Azaltılması Anlaşması)
TAEK	Türkiye Atom Enerjisi Kurumu
TÜPRAŞ	Türkiye Petrol Rafineleri Anonim Şirketi
UAEA	Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı
UAEK	Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu
UNSCEAR	United Nations Scientific Commitiee on the Effects of Atomic Radiation (Birleşmiş Milletler Radyasyon Etkileri Bilimsel Komitesi)
USS	United States Ships (ABD Gemileri)

WHO	World Health Organization (Dünya Sağlık Örgütü)
WMD	Weapons of Mass Destruction (Kitle İmha Silahları)
y.a.y.	Yazarın Adı Yok

İÇİNDEKİLER

Sayfa

Öz iii
Abstract iv
Önsöz v
Resimler, Haritalar, Tablolar Listesi vii
Karikatürler, Kısaltmalar Listesi viii
İçindekiler xi

GİRİŞ 1

BİRİNCİ BÖLÜM

ULUSLARARASI İLİŞKİLERDE NÜKLEER KAVRAMLAR VE İRAN'DA NÜKLEER YAPILANMA TARTIŞMALARI

1.1. NÜKLEER KAVRAMLAR 9
1.1.1. Nükleer Enerji 9
1.1.2. Nükleer Santraller 12
1.1.3. Nükleer Rönesans (Gereklilik) 15
1.1.4. Nükleer Kâbus (Tehdit) 20
1.1.5. Nükleer Reaktör Kazaları 21
1.1.5.1. Üç Mil Adası (Three Mile Island) Kazası 22
1.1.5.2. Çernobil Kazası 23
1.1.5.3. Fukuşima Daichi Santrali Kazası 25
1.1.6. Nükleer Radyasyon 28
1.1.7. Nükleer Silahsızlanma 30
1.1.7.1. SALT 1 Süreci 30
1.1.7.2. SALT 2 Süreci 31
1.1.7.3. START 1 Süreci 32
1.1.7.4. START 2 Süreci 34
1.1.7.5. YENİ START Süreci 36
1.1.8. Nükleer Enerji ile İlgili Kurum ve Kuruluşlar 36
1.2. POTANSİYEL BİR NÜKLEER GÜÇ OLARAK İRAN ÖRNEĞİ 37
1.2.1. İran İslam Cumhuriyetine Genel Bakış 38
1.2.1.1. İran'ın Etnik Yapısı 40
1.2.1.2. İran'ın Siyasi Yapısı 42
1.2.1.3. İran'ın Ekonomik Yapısı 43

1.2.1.4. İran'ın Enerji Potansiyeli 44
1.2.1.5. İran'ın Askeri Gücü 46
1.2.2. İran ve Nükleer Teknoloji 48
1.2.2.1. İran'ın Nükleer Çalışmalarının Kısa Tarihi 48
1.2.2.2. İran'ın Bilinen Nükleer Tesisleri 51
1.2.2.3. İran'ın Füze Programı 56
1.2.2.4. İran'ın Nükleer Planlaması 60
1.2.2.4.1. İran Açısından Nükleer Silahların Gerekliliği 63
1.2.2.4.2. İran'ın Gizli Nükleer Silah Programı ile İlgili Bulgular ..67
1.2.2.4.3. Bulgular ile İlgili Endişeler ve Gerçekler 70

İKİNCİ BÖLÜM
ULUSLARARASI BİR SORUN OLAN İRAN'IN NÜKLEER FAALİYETLERİNE YAKLAŞIMLAR

2.1. ABD'NİN YAKLAŞIMI 75
2.1.1. ABD'nin Orta Doğu Politikasında İran'ın Yeri 75
2.1.2. ABD-İran İlişkilerinde Dönüm Noktaları 80
2.1.2.1. 1953 Darbesi 81
2.1.2.2. Rehine Krizi 82
2.1.2.3. İran İslam Devleti'nin İsrail'i Tanımaması 84
2.1.2.4. Şahlık Rejiminin Ortadan Kalkışı 85
2.1.3. ABD'nin İran'a Karşı Uygulayabileceği Stratejiler 86
2.1.3.1. ABD'nin İran ile Birlikte Hareket Etmesi 88
2.1.3.2. İran'a Karşı Barışçıl Çözüm Modelleri 93
2.1.3.2.1. Uzlaşma 93
2.1.3.2.2. Libya Modeli 94
2.1.3.2.3. Kuzey Kore Modeli 95
2.1.3.2.4. John Kerry Modeli 95
2.1.3.3. ABD'nin İran'ı Karşısına Alarak Kontrol Etmesi 96
2.1.3.3.1. Askeri Seçenek Dışındaki Hareket Tarzları 97
2.1.3.3.1.1. Rejim Karşıtlarını Harekete Geçirmek 99
2.1.3.3.1.2. Geniş Katılımlı Ambargo Uygulatmak 99
2.1.3.3.1.3. İran'a Terslik ve Felaketler Yaşatmak 100
2.1.3.3.1.4. İran'la Pazarlık Masasına Oturmak 103
2.1.3.3.2 ABD'nin İran'a Askeri Müdahalede Bulunması 105
2.1.3.3.3 Askeri Müdahale Sonrası Öngörüler 112

2.2. DİĞER ÖNEMLİ AKTÖRLERİN YAKLAŞIMLARI 115
2.2.1. İsrail'in Yaklaşımı 115
2.2.2. AB'nin Yaklaşımı 126
2.2.2.1. Birinci Dönem: 1979-1989 (AT-İran İlişkileri En Az Seviyede) 127
2.2.2.2. İkinci Dönem: 1989-1997 (Eleştirel Diyalog) 128
2.2.2.3. Üçüncü Dönem: 1997-2003 (Kapsamlı Diyalog) 129
2.2.2.4. Dördüncü Dönem: 2003-2013 (Zorlayıcı Diplomasi) 130
2.2.3. Rusya'nın Yaklaşımı 135
2.2.4. İran'ın Kendi Yaklaşımları 137
2.2.4.1. Ödünlü Nükleer Programa Devam Etmek 142
2.2.4.2. Ödünsüz Nükleer Programa Devam Etmek 142
2.2.4.3. Nükleer Belirsizlik Politikası İzlemek 143
2.2.4.4. Nükleer Silah Üretmek ve İlan Etmek 143

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
TÜRKİYE-İRAN İLİŞKİLERİ ÇERÇEVESİNDE
TÜRKİYE'NİN İRAN'IN NÜKLEER POLİTİKASINA YAKLAŞIMI

3.1. İRAN İSLAM DEVRİMİ ÖNCESİ İLİŞKİLERE GENEL BAKIŞ 144
3.1.1. Cumhuriyet Dönemi Öncesine Genel Bakış 145
3.1.2. Cumhuriyet Döneminde Türk-İran İlişkileri 146
3.1.2.1. Sadabad Paktı 150
3.1.2.2. İkinci Dünya Savaşı Dönemi 151
3.1.2.3. Musaddık Dönemi 153
3.1.2.4. Bağdat Paktı (CENTO) 154
3.1.2.5. İran İslam Devrimine Doğru 156
3.2. İRAN İSLAM DEVRİMİ VE SONRASI İLİŞKİLER 161
3.2.1. Humeyni Dönemi 166
3.2.2. Humeyni Sonrası Dönem
(Muhafazakârlar, Pragmatistler ve Reformcular) 168
3.3. İRAN -TÜRKİYE İLİŞKİLERİNDE SORUNLAR 172
3.3.1. 1925-1979 Dönemi (İran'da Şahlık Dönemi) 173
3.3.1.1. Sınır İhlalleri 174
3.3.1.2. Hilafetin Kaldırılması 175
3.3.1.3. Irak Üzerinden Rahatsızlık 175
3.3.2. İran İslam Devleti Dönemi 176

3.3.2.1. İran'ın İslam Devrimini Yayma ve Rakip Olarak Gördüğü Türkiye'yi Güçsüz Düşürme Çabaları 177
3.3.2.2. İran'daki Türk Asıllılar 178
3.3.2.3. Azerbaycan 181
3.3.2.4. Şeytan Ayetleri Kitabının Türkçe'ye Tercüme Edilmesi 182
3.3.2.5. Hizbullah Meselesi 183
3.3.2.6. Türkiye-İsrail Askeri Eğitim İşbirliği Anlaşması 184
3.3.2.7. Kafkasya ve Orta Asya'da Nüfuz Edinme Rekabeti 185
3.3.2.8. İran'ın Nükleer Güç Olma Emelleri 186
3.3.3. Son Dönemde İran'ı Türkiye'den Uzaklaştıran Diğer Gelişmeler 187
3.3.3.1. Füze Kalkanı Projesi 188
3.3.3.1.1. Projenin Geçmişi 189
3.3.3.1.2. Projenin Amacı ve Kabul Edilmesi 191
3.3.3.1.3. Projede Türkiye'nin Durumu 193
3.3.3.2. BM Yaptırımlarına Türkiye'nin de Katılması 197
3.3.3.3. Suriye'deki Olaylar ve Politika Farklılığı 198
3.3.3.4. Türkiye'nin Arap Baharı Karşısındaki "Laiklik" Vurgusu 202
3.3.3.5. Yeni Irak Üzerinden Güç Mücadelesi 203
3.3.3.6. Patriotların Türkiye'de Konuşlanacak Olması 203
3.4. TÜRKİYE-İRAN İLİŞKİLERİNDE GELECEĞE YÖNELİK TAHMİNLER 203
3.5. NÜKLEER SORUNDA YAŞANAN GELİŞMELER VE TÜRKİYE'NİN YAKLAŞIMLARI 208
3.5.1. Nükleer Sorundaki Ana Gelişmeler (2002-2013) 208
3.5.1.1. BM Güvenlik Konseyi Kararları 211
3.5.1.1.1. 1737 Numaralı Birinci Karar (2006) 212
3.5.1.1.2. 1747 Numaralı İkinci Karar (2007) 212
3.5.1.1.3. 1803 Numaralı Üçüncü Karar (2008) 212
3.5.1.1.4. 1929 Numaralı Dördüncü Karar (2010) 213
3.5.1.2. Müzakereler 214
3.5.1.2.1. 06-07 Aralık 2010 Cenevre 214
3.5.1.2.2. 14 Nisan 2012 İstanbul 221
3.5.1.2.3. 23-24 Mayıs 2012 Bağdat 220
3.5.1.2.4. 18-19 Haziran 2012 Moskova 221
3.5.1.2.5. 24 Temmuz 2012 İstanbul Yeniden 222
3.5.2. Gelişmelerin Türkiye'ye Etkileri 222
3.5.2.1. Nükleer Güç olan İran'ın Türkiye'ye Faydalı Etkileri 222
3.5.2.2. Nükleer Güç olan İran'ın Türkiye'ye Zararlı Etkileri 223

3.5.3. Gelişmelerin Türkiye-ABD İlişkilerine Etkileri 224
3.5.4. ABD Politikalarının Türkiye'ye Etkileri 228
3.5.5. Türkiye'nin Yaklaşımları 231
3.5.5.1. İran'ın Nükleer Varlığının İmha Edilmesi 233
3.5.5.2. İran ile Nükleer Konularda İşbirliği 234
3.5.5.3. Türkiye'nin Nükleer İmkân ve Yeteneğe Kavuşturulması 236
3.5.5.3.1. Akkuyu Nükleer Güç Santrali 240
3.5.5.3.2. Sinop Nükleer Güç Santrali 240
3.5.5.3.3. Nükleer Santrallerin Olası Etki Bölgeleri 241

SONUÇ 243

KAYNAKÇA 254

ÖZGEÇMİŞ 273

GİRİŞ

Kitle imha silahları ya da konvansiyonel olmayan silahlar; kimyasal, biyolojik, nükleer ve radyolojik silahlar olarak kategorilendirilmiştir. Hem içerikleri, hem yapım araçları ve kullanım yöntemleri, hem de etkileri bakımından bu silahlar birbirlerinden aslında oldukça farklıdır. Fakat hepsi konvansiyonel olmayan silahlar kategorisindedir. Konvansiyon, üzerinde bir anlaşmaya varılmış demektir. Bu silahların ise silah olup olmadıkları konusunda askeri literatürde ve genel ahlâk kavramları çerçevesinde bir anlaşma yoktur. Yani bir nükleer silahın veya bir kimyasal silahın gerçekten silah olup olmadığı hakkında bir anlaşma sağlanamadığı için bunlar "konvansiyonel olmayan silahlar" olarak tabir edilir. Anlaşma olmamasının sebebi savaşın da kendine göre bir hukukunun, ahlâki değerlerinin olmasındandır. Oysa konvansiyonel olmayan silah kullanıldığı zaman; hastane, sivil, genç, çocuk, kadın, yaşlı, canlı, cansız hiçbiri ayırt edilmeden ve hepsi aynı etkiyle vurulmaktadır.

Konvansiyonel olmayan silahların tahrip gücünün büyüklüğü, İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki silahsızlanma ve silahların denetimi çalışmalarının çoğunun bu alana kayması sonucunu doğurmuştur. Bu durumda, silahsızlanma ve silahların denetimi çalışmalarının bir dış politika aracı olarak kullanılması, esas itibarıyla Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) açısından söz konusu olmaya başlamış, zaman zaman ikinci derecede nükleer diyebileceğimiz, İngiltere, Fransa, Çin Halk Cumhuriyeti (ÇHC) ve kendi nükleer güçlerini geliştirmeye çalışan diğer bazı ülkeler de benzer çalışmalara yönelmişlerdir.

Kitle imha silahlarının (KİS) yayılması iki aşamalı olarak devam etmiştir. Birincisi dikine yayılma, ikincisi de yatay yayılma olarak tabir edilir.

1945'te ABD'nin (ilk ve son olduğu umulan) nükleer silahları kullanmasının ve yaklaşık 100.000 kişinin Hiroşima ve Nagazaki'de ölmesinin ardından, 1949'da SSCB ilk nükleer denemeleri yapmış ve hızlı bir silahlanma yarışı başlamış, ABD ve SSCB nükleer silah stoklarını çok kısa sürede hızla arttırmıştır. Her iki ülke nükleer silah stoklarının artışıyla birlikte aynı dönemde hem biyolojik hem de kimyasal silahların üretiminde de bir yarış içine girmişler ve dikine yayılmayı gerçekleştirmişlerdir.

Yatay yayılma ise, ABD'nin bu teknolojiyi önce müttefiki İngiltere ile paylaşması sonucu[1], 1952'de İngiltere'nin, 1960'ta Fransa'nın, 1964'te ÇHC'nin ilk nükleer denemeleri

[1] Pierre CHAO, Robin NIBLETT; "Trusted Partners: Sharing Technology within US-UK Security Relationship", CSIS Working Paper, 26 Mayıs 2006, s. 12.

yapmaları ile başlamıştır.[2] Bu beş ülke aynı zamanda da Birleşmiş Milletler (BM) Güvenlik Konseyi Daimi Üyesidir.

İnsanlık, önce nükleer silahı yapmış, sonra ondan enerji olarak faydalanma yoluna gitmiştir. Dünyada nüfus artışına, sanayileşmeye, teknolojik gelişmelere ve hayat standartlarındaki artışa paralel olarak enerji tüketimi de artmaktadır. Dünya enerji konseyi; 2050 yılına kadar, dünya çapında enerji talebinin büyük olasılıkla iki veya üç kat artacağını öngörmektedir. Günümüzde dünya enerji gereksiniminin %80'i fosil yakıtlardan karşılanmaktadır. Buna karşılık geleneksel enerji kaynakları olan fosil yakıt rezervleri ise gittikçe azalmaktadır. Fosil yakıt olarak dünyada bilinen petrol rezervlerinin ömrü en iyimser tahminlerle 40, doğalgazın 61, kömürün ise 227 yıl olarak tahmin edilmektedir. Fosil yakıt rezervlerinin sınırlı olması ve giderek artan enerji ihtiyacı, dünyanın farklı enerji kaynaklarına yönelmesine sebep olmuştur. Bu kaynaklardan birisi de, enerji kaynağı olmasıyla birlikte büyük felaketlere yol açabilecek nükleer silah yapımının da temelini oluşturan nükleer enerjidir. Orta Doğu'da bütün olup bitenler, bir şekilde ve genelde enerji faktörü ile bağlantılıdır. Bölgenin önemi ve değeri, temelde içerdiği enerji kaynaklarından ileri gelmektedir. Dünya petrol rezervlerinin yaklaşık %65'i bu bölgede bulunmaktadır.

Nükleer yayılmaya, kendi beyanına göre enerjisi için, İran'ın da dahil olma ve buna, batılıların silah yapımı olduğunu düşünmeleri sebebiyle, karşı gelme problemi, karşılıklı bir satranç oyununa dönüşmüştür. Her iki taraf da kendi isteğinden ödün vermemekte, sorun çözümsüzlüğe doğru gitmektedir. BM Güvenlik Konseyi Daimi Üyeleri ile Almanya'nın bir tarafta, İran'ın diğer tarafta olduğu bu krizin en önemli aktörü şüphesiz İran'dır.

Dünyanın en önemli ulaştırma ve petrol yollarını kontrol etmesi, en önemli pazar ve kaynak alanlarına ve aynı zamanda da büyük petrol rezervlerine sahip olması, İran'ın dünya politikasında ve askeri stratejisinde önemini muhafaza etmesine yardımcı olmaktadır.

Petrol zengini olan İran neden nükleer enerji üretimi için ısrar etmektedir? Bu soru uluslararası politika liderlerinin zihinlerini oldukça meşgul eden bir konudur. ABD'nin, devrimden sonra İran ile yaşadığı gerginlikler iki ülke arasında devamlı olarak problem yaratmıştır. İran'ın Orta Doğu'daki ABD varlığına karşı çıkması, ABD çıkarları ile ters düşmüştür. İran'ın, Orta Doğu'daki Filistin meselesine bakış açısı, İsrail'e yönelik saldırılarda terörist gruplara destek olması, ABD raporlarında teröre destek veren ülkeler listesinde baş sıraya konmasına sebep olmuştur. Tüm bunlar sonrası kendini soyutlanmış hisseden İran kendini güvende hissetmek için çeşitli politik açılımlar gerçekleştirmek istemiştir. Bu bağlamda nükleer gücü kendisine hedef edinmiş ve böylelikle de yeni bir koz elde etmeye çalışmıştır; "Nükleer Silah". İran, ABD'nin Kuzey Kore'ye farklı davranma sebebini nükleer

[2] Sohail H. HASHMI, Steven P. LEE; "Ethics and Weapons of Mass Destruction", Cambridge University Press, New York, 2004, s. 19.

silaha bağlamakta ve aynı şekilde kendisi de nükleer gücün nimetlerinden yararlanmak istemektedir.

İran'ın ABD için doğrudan bir hedef olması sadece kitle imha silahlarına sahip olmaya çalışması ve terörü desteklemesinden kaynaklanmamaktadır. Yaklaşık 135 milyar varil petrol rezervi ile dünya petrol rezervinin %12'sini elinde bulunduran İran, dünya doğal gaz rezervlerinin de %15'ine sahip bulunmaktadır. ABD, İran'da da rejim değişikliğini gerçekleştirecek, hem İran'ı kendisi ve müttefikleri için bir tehdit olmaktan çıkaracak, hem ABD müttefiki bir ülke olarak İran'a ABD sermayesinin daha rahat girmesini sağlayacak, (böylece İran, ABD için yeniden önemli bir pazar haline gelecek) hem İran'ın petrol ve doğal gaz kaynaklarını denetim altına alarak dünya enerji piyasasında yegâne güç haline gelecek, hem de İran'da bulunduracağı askeri güçle veya bu ülkenin askeri ve siyasi işbirliği ile eski dünyadaki konumunu bir kat daha güçlendirecektir. Bölgenin İsrail için daha güvenli hale gelecek olması da ABD politikalarının ana hedeflerinden biridir.

Bu çalışmanın birinci bölümünde, uluslararası ilişkilerde nükleer kavramlar ve İran'da nükleer yapılanma tartışmaları incelenmektedir. Nükleer enerji ile ilgili kavramlar ve bu konudaki görüşler birinci kısımda, potansiyel bir nükleer güç olarak İran örneği ise aynı bölümün ikinci kısmında değerlendirilmektedir. Bu kısımda İran'ın etnik, siyasi ve ekonomik yapısı ile enerji potansiyeli ve askeri gücü incelenmekte, bu gizemli ülkenin nükleer teknolojisi, tesisleri ortaya konmaktadır.

ABD, 19'uncu yüzyıl boyunca Avrupa'nın yıkıcı kıtasal ve emperyal rekabetlerinden uzakta, münasip bir coğrafi yalnızlık içinde, endüstriyel ve askeri kapasitesini geliştirmiştir. 20'nci yüzyılın ilk yarısındaki iki dünya savaşına müdahaleleri Avrupa'da Almanya'nın üstünlüğünü önlemek için belirleyici adımlar olmuştur. Üstelik ABD bunu yaparken, çatışmaların akıl almaz yıkım ve katliamlarından korunmuştur. Avrupa'nın birçok başkenti, ana yolları, köprüleri, fabrikaları yerle bir olurken, ABD'ye tek bir bomba dahi düşmemiştir. ABD'nin İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki ekonomik ve jeopolitik konumu, ona yeni bir küresel egemenlik statüsü kazandırmıştır. ABD'nin küresel konumu, biri Birinci Dünya Savaşı'nın hemen ardından, diğeri ise Soğuk Savaş'ın sonunda olmak üzere, iki kez yükselmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nın ardından İdealizm, Milletler Cemiyeti'nin daha sağlam bir uluslararası düzen için umut vaat ettiği görüntüsünden etkilenerek geniş destek toplamıştır. İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinden kısa bir süre sonra, ABD, yeni bir meydan okuma olan, SSCB'nin sistematik rekabeti ile karşı karşıya kalmıştır.

ABD, Truman Doktrini ile 1947'de Soğuk Savaş'ın kendisi için de başlamış olduğunu ilan etmekte ve Komünist tehlike karşısında özgür ulusları koruma sözü vermekteydi. 1945 sonrası Soğuk Savaş dönemi boyunca, Realizm temel düşünce ekolü haline gelmiştir.

Çatışmaya dayalı bu dönemde, savaşlar ve şiddetli çatışmalar insanlık tarihi boyunca uzanan devletlerarası ilişkilerin değişmeyen özelliği olarak değerlendirilmiştir.

ABD, 1957'de Eisenhower Doktrini ile bunu bir adım ileri götürerek "Uluslararası Komünizm" tehdidi ile karşı karşıya olan uluslara istemleri durumunda doğrudan askeri yardımda bulunabileceğini açıklayarak askeri güç kullanmanın kendince meşru alt yapısını oluşturmaktaydı.

ABD, 1968'de işbaşına gelen Nixon'ın adıyla bilinen Nixon Doktrini ile bölgesel çatışmalarda ABD askeri kullanılmayacağını açıklayarak o güne kadarki politikasından geri adım atmaktaydı. İran Devrimi, Afganistan işgali, Somali ve Güney Yemen'de Marksist rejimlerin işbaşına gelmesi ABD'nin 1980'de Carter Doktrini adıyla yeniden müdahaleci politikaya geri dönmesine yol açmıştır.

Soğuk savaşın sonuna gelindiğinde, ABD ve Batı Dünyası, genellikle insan onuru, özgürlük, refah gibi dünyada çekici olarak kabul edilen ilkelerle anılır olmuşlardı. Toplumsal yorgunluk, siyasi beceriksizlik, Marksizm'in ideolojik ve ekonomik başarısızlıkları ile Batı'nın başarılı askeri kontrol ve barışçıl ideolojik nüfuz politikaları ise SSCB'nin 1991 yılındaki çöküşünün ana sebepleri olmuştur. Bu sebeplere, SSCB'nin dış politika hataları, bürokratik yozlaşma, sosyo-ekonomik yorgunluk, Doğu Avrupa'da yükselen siyasi huzursuzluk ve ÇHC ile düşmanlık da eklenebilir. Aslında SSCB, ABD için sadece askeri güç alanında rakip olmuştu. Sonuç olarak, Doğu Bloğunun ortadan kalkması, SSCB'nin dağılması ve soğuk savaşın sona ermesi ile ABD, tek süper güç haline gelmiştir. Bu gücünü, Dünya Bankası, IMF ve BM gibi ortaya çıkan işbirlikçi uluslararası kuruluşlar ağı üzerinden kurumsallaştırmayı başarmış ve küresel meselelerdeki üstün konumunu kalıcı bir çerçeve vasıtasıyla güçlendirmiştir.

Soğuk Savaş'ın bitişi, Doğu ve Batı arasındaki yoğun ideolojik çatışmanın biteceği, devletlerarası şiddetin geçmişte kalacağı ve yeni toplumcu değerlerin hem bireyler hem de devletler üzerinde daha geniş işbirliği sağlayan yeni bir paradigmanın ortaya çıkmasına yol açacağı düşüncesiyle, uluslararası tarih açısından önemli bir dönüm noktasını oluşturmaktaydı. Bu "yeni" İdealizm, barışçıl bir küresel sivil toplumun gelişmesine yönelik daha iyimser görüşleri yansıtmaktaydı. Bununla birlikte, farklı düşünenler için, "eski" Realizm, uluslararası güvenlik meselelerinde en iyi yaklaşım olmaya devam etmekteydi. İşbirliği geçiciydi ve ulusal ve uluslararası güvenliğin en sert gerçekleri yakın zamanda tekrar ortaya çıkacaktı. Bu bakış açısı, 11 Eylül olaylarının ardından sağlamlaştırılmıştır.[3]

---

[3] John Baylis, "Uluslararsı İlişkilerde Güvenlik Kuramı", erişim tarihi 11 Temmuz 2012, http://www.uidergisi.com/wp-content/uploads/2011/06/Ulde-Guvenlik-Kavrami.pdf

11 Eylül 2001'de meydana gelen ve El Kaide örgütü tarafından New York'taki Dünya Ticaret Merkezi'ndeki kulelere gerçekleştirilen saldırılar, Bush Doktrini de denilen "Önleyici Savaş" (Preventive War) veya "Önceden Saldırı" (Preemptive Strike) stratejisi ile ABD'nin bundan sonra nükleer silahları geliştiren ve terör örgütleri ile işbirliği yapan ülkelere beklemeden doğrudan saldırı düzenleyebileceği açıklanmaktaydı. ABD, yeniden Soğuk Savaş'ın başına geri dönmekte, bu defa "Sovyet Tehdidi" ya da "Komünist Tehlike" kavramı yerine "Terör Tehdidi" kavramını kullanarak bu yeni tehdit karşısında yeniden dünya uluslarını bir tercihe zorlamaktaydı: "Ya bizimlesiniz ya da teröristlerle". ABD'nin bu tümce ile ifadesini bulan Bush Doktrini ve "Önleyici Savaş" stratejisi ile başlayan ve 2001'de Afganistan'ın ve 2003'te Irak'ın işgali ile somutlaşan süreç dünyanın tek merkezli hiyerarşik bir yapıya dönüşme eğilimini gündeme getirmiştir. ABD dış politikasının temeli olan bu doktrin, ABD'nin, dünya üzerindeki tek ve biricik süper güç olarak devam etmesini sağlamaya yöneliktir. 1945'te dünyanın GSYİH'sının %50'sine, bu yüzyılın başında ise %30'una sahip ABD'nin bu gücüne gelecek yıllarda hiçbir gücün ulaşması mümkün gözükmemektedir. Bu da "ABD'nin yalnızca ilk ve tek küresel süper güç değil, aynı zamanda muhtemelen de en sonuncusu olacağı"[4] öngörüsünü güçlendiren bir argümandır. Her türlü tehdite karşı ABD'nin, hızla müdahale etmesini öngören "Önleyici Üstünlük" (Preemptive Preeminence) politikasının asıl amacı, işte bu biricikliği muhafaza etmektir.

Bush'un 11 Eylül'de "Şer Ekseni" (Axis of Evil) olarak nitelediği ve teröre destek vermekle suçladığı devletler; Irak, İran, Suriye ve Kuzey Kore'dir. Afganistan, İran, Irak ve Suriye aynı kuşak üzerinde yer alan birbirine komşu ülkelerdir. Bush'un politikasında yeni muhafazakârlar (neo conservatists, kısaca neo-cons) olarak ifade edilen kişilerin genelde Yahudi olması ABD'nin politikalarıyla İsrail'in politikalarının iç içe geçtiğinin belki de en önemli göstergesidir. Bush Doktrini zamanla yeni ilavelerle genişletildi. "Önleyici Savaş Stratejisi" adı verilen politika ile ABD yönetimi "Önleyici Savaş" ve "Önceden Saldırı" kavramları doğrultusunda tek taraflı inisiyatif kullanarak ABD çıkarlarını ve güvenliğini savunmaya dönük bir strateji izleyeceğini ortaya koymaktaydı.

ABD yönetimi tehdit ve kitle imha silahları kavramlarını yan yana kullanarak, hem teröristlerle bağlantılı hem de kitle imha silahlarına sahip olmaya çalışan ülkeleri tehdit olarak görmekte ve bunlara karşı gerekirse tek başına harekete geçme hakkına sahip olduğunu ileri sürmekteydi.

ABD'nin, yeni tehdit retoriği bağlamında ulaşmaya çalıştığı "güvenlik" (Amerika'nın Güvenliği) ABD'ye istediği yere istediği zamanda uluslararası işbirliğine gerek duymadan saldırı düzenleme "hakkı" verdiği biçiminde ifadesini bulmuştur. ABD'nin 500

[4] Zbigniew BRZEZINSKI, "Büyük Satranç Tahtası", 1997, s. 210.

milyar dolar dolayındaki savunma harcamalarıyla dünyanın toplam savunma harcamalarının %48'ini yapıyor olması ona doğal olarak karşı konulmaz bir askeri üstünlük sağlamıştır. Bu aynı zamanda İngiltere, Fransa, Almanya, İtalya, Japonya, Rusya ve Çin'in savunma harcamalarının toplamından daha fazla bir değer anlamına gelmektedir. Dolayısıyla bu yeni politikanın asıl amacı Orta Doğu'ya müdahalenin meşru alt yapısını hazırlarken bunu yeni bir tehdit retoriğine dayandırmaktır.

Bush hükümetinin güvenlik kavramına getirdiği yeni tanım dahilinde, İran ve Irak sadece nükleer silah niyetlerinden dolayı değil, vatandaşlarına yaptıkları baskılardan dolayı da tehdit oluşturuyorlardı. Bu kemikleşmiş rejimler ne caydırılabilir, ne de kuşatılabilirdi, rejim değişikliği tek çareydi.[5] Bernard Lewis gibi saygın bir Orta Doğu akademisyeni bile bu ideolojik çekim alanına yenik düşmüş ve Irak'ın işgali bir kez tamamlandıktan sonra İranlıların "bu yana gelin" diye kendilerine yalvaracağını söylemişti.[6] Neo-muhafazakârların düşüncesine göre, İran, devrim vakti gelmiş bir devletti ve ufak bir ABD müdahalesi bile onu eşikten atlatmaya yetebilirdi. Bölgesel politikaların karmaşık yapısını anlayamayan bir başkan ve olaylara siyah-beyaz şeklinde bakma alışkanlığı, kendi kendini mağlup eden bir dış politikaya yol açtı. Dağılmış ve bölünmüş bir Irak devletini, olmayan kitle imha silahlarını aramak iddiasıyla haksız işgali, uluslararası toplumda, birçoklarının Bush'un muhakeme becerisini ve Amerika'nın hâlâ hayır için uğraşan bir devlet olup olmadığını sorgulamaya yöneltti. İçinde grinin çok fazla tonunu barındıran İran, Bush'un basit ideolojik paradigmasının boyunu aşan bir rakip oldu. Bush Hükümeti, karmaşık dış politikası basit bir "ya dostumuz ya düşmanımız" sloganıyla açıklanamayacak olan bu rejimle başa çıkamıyordu.

Barack Obama'nın 2008 yılında başkan seçilmesinden sonra, ABD dış politikasında ciddi bir değişiklik yaşanmıştır. Bush döneminde İngiltere ve Suudi Arabistan'dan başka ülkeyi umursamayan politika, müttefiklerle daha yakın ilişkileri öngören genel bir yapıya kavuşturulmuştur. İngiltere'nin yanında Almanya ve Fransa'yla da işbirliği sıkılaştırılırken, gerek uluslararası işbirliğinin arttırılması gerekse zorunlu hallerde güç kullanılması için ABD, bölgedeki politikasının yürütülmesinde Türkiye gibi diğer müttefiklerini daha fazla devreye sokmak istemektedir. ABD'nin müttefikleriyle beraber, Orta Doğu'daki İran nüfuzunu kırmak, İsrail'in güvenliğini sağlamak ve petrol bölgelerini kontrol etmek amaçlı politikası, Türkiye'nin Suriye bunalımında ve İran nükleer sorununda çok daha fazla aktif rol alma ve kendi çıkarına olan politikasını üretme mecburiyetini ortaya koymaktadır.

ABD yeni dünya düzenini küreselleşme süreci ile inşa etmeye başlamıştır. Genel stratejisinin unsurları ise; rakipsiz silah gücü, egemen sermaye, Avrupa'yla ittifak, kültürel

[5] Bush'un ulusal güvenlik doktrini hakkında detaylı bilgi için bakınız; Robert JERVIS, "Understanding the Bush Doctrine", Political Science Quarterly, Sonbahar 2003.
[6] Bernard LEWIS, "Time for TOPPLİNG", Wall Street Journal, 27 Eylül 2002.

markaların siyasal güç olarak dünya çapında yaygınlaştırılması ve bunların genel bir demokrasi ve insan hakları ideolojik şemsiyesi altında bütünleştirilip pazarlanması olmuştur.

Sonuç olarak, ABD yeni hedef ülke olarak Irak'tan sonra, İran'ı seçmiş gözükmektedir. ABD'nin İran'ın nükleer programının ortaya çıkmasından sonra gösterdiği ödün vermez sert tutum; Büyük Orta Doğu Projesi'nin oluşturulmasında, Afganistan ile başlayan yapılandırmada Irak'tan sonra yol üstündeki üçüncü durağın İran olabilecegi düşüncesini akla getirmektedir. ABD, Irak için öne sürdüğü argümanların neredeyse aynısını şimdi İran'a karşı ileri sürerek bu ülkeyi izole etmeyi, dış dünya ile bağlantısını kesmeyi, uygun yöntemleri devreye sokarak rejimi devirmeyi ve yerine kendi öngördüğü hükümet biçimini getirmeyi planlamaktadır. Washington'un İran için de öne sürdüğü temel argümanlar, kitle imha silahlarına sahip olmaya çalıştığı, teröre destek verdiği ve demokratik olmadığı iddialarına dayanmaktadır.

Bu strateji ve politika çerçevesinde, uluslararası bir sorun olan İran'ın nükleer faaliyetlerine ABD'nin yaklaşımı, İsrail, AB, Rusya ile İran'ın kendi yaklaşımları ile birlikte, ikinci bölümde incelenmiştir. Bu yaklaşımlarla birlikte, İran'a karşı uygulanabilecek hareket tarzları da ortaya konmuştur.

İran'ın nükleer teknolojiye sahip olma tutkusu ve batının karşıtlığı son 20-30 senedir çevremizdeki politik dinamiklerin belirleyicisi olmuştur. İran'ın nükleer güç haline gelmesi Orta Doğudaki güç dengelerini Türkiye aleyhine bozacaktır. İran, uranyum zenginleştirme teknolojisini kendi reaktörlerine yakıt sağlamak için geliştirdiğini, nükleer silah yapmak gibi bir hedefinin olmadığını iddia etmektedir. Ancak zenginleştirilmiş uranyum tesisi kurmak, nükleer güç reaktörlerine yakıt üretmek yanında nükleer silah yapmanın da ilk adımıdır ve İran'ın faaliyetleri her iki amacı kapsar nitelikte gözükmektedir.

Türkiye ve İran, tarih boyunca zaman zaman birbirleriyle güç mücadelesi içinde olmuş, zaman zaman dost kalmış, günümüzde ise ne iki iyi dost ne de kanlı bıçaklı düşman olan iki devlettir. İran ile ilgili her türlü gelişme ve ABD'nin bölgedeki varlığı, Türkiye'yi diğer bölge ülkelerinden çok daha fazla etkilemektedir. Bu sebeple, İran nükleer programının Orta Doğu bölgesine etkisi, Türkiye üzerinden irdelenmiş, diğer ülkeler kapsam dışında bırakılmıştır.

Dünyayı etkileyebilecek nükleer sorun ve sorunun merkezindeki ülke İran birinci bölümde; İran'ın nükleer politikalarına ana aktörlerin yaklaşımları ikinci bölümde; Türkiye-İran ilişkileri, yaşanan sorunlar ve ilişkilerin geleceğine yönelik öngörüler ile nükleer sorunda yaşanan son gelişmeler çerçevesinde Türkiye'nin İran'in nükleer politikasına yaklaşımı ise, üçüncü bölümünde incelenmektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

ULUSLARARASI İLİŞKİLERDE NÜKLEER KAVRAMLAR VE İRAN'DA NÜKLEER YAPILANMA TARTIŞMALARI

1896 yılında BECQUEREL'in doğal radyasyonu gözlemlemesi ve CURİE'lerin bileşik haldeki uranyum tuzlarından radyoaktif radyum (Ra-226) ve polonyumu (Po-210) ayrıştırması ile "Nükleer Çağ" başlamıştır. 1942'de FERMI-SCILORD tarafından ilk nükleer reaktör yapılmış ve 400 ton grafit, 6 ton metalik uranyum, 50 ton uranyum oksitle zincirleme reaksiyon gerçekleştirilmiştir.[1] Kömür ve petrolün yanı sıra nükleer çağın başlaması ulusal politikalar ve hareket enerjisi üzerinde özellikle de askeri alandaki enerji talepleri üzerinde yepyeni gelişmelerin başlangıcı olmuştur.

Nükleer enerjinin barışçıl amaçlarla, başka bir ifade ile enerji üretimi, tıbbi ya da endüstriyel amaçlı kullanımı dışında kitle imha silahı olarak kullanılma ihtimali ve denemeleri dünya kamoyunu tedirgin etmektedir. Sahip olan ülkeleri dış politikalarında önemli bir konuma getiren nükleer teknoloji, kazanılmış seviyesine göre, özellikle uranyum zenginleştirme kabiliyetine neden olabilmektedir.

Çoğu gelişmiş ülkede, enerji üretiminde nükleer santrallerin kullanılması önemli bir alternatiftir. İyi bir teknoloji ile kurulmuş, iyi işletilen, etkili güvenlik ve nükleer atık yöntemine sahip nükleer santrallerden elde edilen fayda oldukça yüksektir.

Öte yandan, nükleer santraller, tasarım ve güvenlik yönünden ne kadar üst düzeyde olursa olsun, Rusya'da olduğu gibi teknik personelin hatasından veya Japonya'da olduğu gibi doğal felaketlerin yıkıcılığından etkilenerek, sonuçları tahmin edilemeyecek boyutlara ulaşabilecek kaza riskine herzaman sahiptirler. Özellikle zincirleme yaşanan felaketlerde karşılaşılan sonuçların belirsiz ve kısa sürede kontrol edilmeyecek çapta olacağı, Fukuşima örneğinde görülmüştür.

Nükleer santrale ve sonrasında nükleer silaha sahip olmak, bir ülkeye hem enerji anlamında alternatif bir güç kazandırmakta, hem de o ülkenin diğer ülkeler nezninde saygınlığını artırmaktadır. ABD'nin Kuzey Kore'ye müdahil olmadaki isteksizliğinin sebebi, Kuzey Kore'nin nükleer silaha sahip olması ile ilişkilendirilmektedir. Enerji bakımından

---

[1] Ali Bülent UŞAKLI; "Nükleer Radyasyon ve Nükleer Enerji Üzerine Bir İnceleme", Silahlı Kuvvetler Dergisi, Sayı 409, Temmuz 2011, s. 93.

ihtiyacı olmayan ülkelerin, başta İran olmak üzere, nükleer enerji çalışmalarına önem vermesi, bu açıdan değerlendirilebilir.

İran'ın amacı nükleer enerjiye mi yoksa nükleer silaha mı sahip olmak? Enerji, silaha uzanır mı? Yani İran'ın, nükleer güce sahip olma isteği, enerjiyle sınırlı mı? ABD'nin, İran'ın isteğini makul görmemesinin nedeni nedir? Bu sorulara cevap verebilmek için önce bazı nükleer kavramları kısaca açıklamak gerekiyor.

1.1. NÜKLEER KAVRAMLAR

Nükleer kavramlar başlığı altında, önce nükleer enerji ve nükleer enerjiden nükleer silaha giden sürecin ortaya konması gerekmektedir. Nükleer enerjiyi rönesans olarak görenlerle, kâbus olarak görenlerin farklı düşüncelerinin analiz edilmesi, konunun daha iyi anlaşılmasına sebep olacaktır. Bugüne kadar meydana gelmiş nükleer reaktör kazaları, özellikle nükleer gelişmeleri bir tehdit olarak görenlerin düşüncelerini destekler mahiyette iken, nükleer santrallerin miktarı ve devam eden yapım çalışmaları, rönesansçıların haklılığını ortaya koyar niteliktedir. Nükleer radyasyon ise diğer bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Nükleer silahların yıkıcı etkisini ve kitlesel imhaları önlemek için yapılan silahsızlanma anlaşmaları da nükleer silahsızlanma başlığı altında incelenmiştir. Nükleer enerji ile ilgili kurum ve kuruluşlar, nükleer kavramların son bölümünde irdelenmiştir.

1.1.1. Nükleer Enerji

Nükleer enerji; sera etkisiyle küresel ısınmanın en önemli nedeni olan ve fosil yakıtlardan kaynaklanan karbondioksit ya da hidrokarbon salmayan, etkili güvenlik ile atık yöntemi altında temiz ve dalgalanma olmadan sabit güç üretebilen bir enerji kaynağıdır. Bu özeliklerinden dolayı enerji üretimi için halen birçok ülkede nükleer reaktör işletilmekte ve dünyada üretilen toplam elektrik enerjisinin %14'üne[2] yakını nükleer enerjiden sağlanmaktadır.

Nükleer enerji, maddenin en küçük birimi olan atomların parçalanması veya birleştirilmesi sonucu meydana gelmektedir. Ağır atom çekirdeklerinin nötronlarla bombalanması sonucu atom çekirdekleri parçalanmakta ve bu tepkimeye fisyon; hafif atom çekirdeklerinin birleştirme tepkimesine de füzyon adı verilmektedir. Fisyon ve füzyon reaksiyonları, nükleer enerjinin ortaya çıkmasındaki iki temel olaydır. Örnek olarak, fisyon reaksiyonda U-235 atomu ile birleşen bir nötrondan oluşan U-236 ürün, 200 MeV'lik bir enerji

[2] Key World Energy Statistics 2010, IAEA.

ortaya çıkarmaktadır. Bu enerji kabaca 2700 ton kömürün yakılmasıyla elde edilebilmektedir. Yine füzyon reaksiyon neticesinde de, 3,2 MeV'lik enerji açığa çıkmaktadır.

Nükleer yakıt olarak genellikle santrifüjlere U-238'in zenginleştirilmesiyle elde edilen U-235 kullanılmaktadır. Ayrıca U-233 ve Pu-239 da nükleer yakıt olarak kullanılabilen radyoizotoplardır. Zenginleştirme teknolojisi hem nükleer yakıt hem de nükleer silah üretimi için önemli bir teknolojidir. Bu teknolojiye sahip olan ülkeleri uluslararası sistemde farklı bir konuma getirmektedir. Zenginleştirme seviyesi reaktör yakıtı için %3-5 yeterli iken nükleer silah üretimi için %90 civarındadır.

Nükleer silahların, bir anlamda barutu olan zenginleştirilmiş uranyumun ne olduğunu biraz daha detaylı inceleyelim. Uranyum; bakır, demir, kurşun gibi bir madendir. Ocaktan çıkan uranyum cevheri, kimyasal özellikleri aynı fiziksel özellikleri farklı, U-238, U-235 ve U-233 ile gösterilen üç farklı cinsten oluşur. Bunlara Uranyum izotopları denir. U-235 izotopu bir nötron yakalayıp parçalanır ve nükleer dediğimiz enerji açığa çıkar. Bu enerji kontrol altına alındığında elektrik üreten nükleer güç reaktörleri, alınmadığında da nükleer bombalar yapılır. Ocaktan çıkan uranyum cevherinde U-235'in bulunma oranı %0,7 kadardır, bir kilogram uranyumda 7 gram U-235 vardır, yani doğal uranyum içinde ihmal edilecek kadar az miktarda bulunur. Buna rağmen, nükleer fizikçiler ve mühendisler uranyumdan enerji üretmenin yollarını bulmuşlardır. İran'ın nükleer programı nedeni ile basında sıkça yansıtılan ve ne olduğu hakkında fazlaca bilgi sahibi olmadığınız bu teknolojiye zenginleştirme denir. Sorun, "İran bu teknolojiye sahip olsun mu olmasın mı?" sorunudur. Uranyum izotoplarının fiziksel özellikleri birbirinden farklıdır ve U-238 diğer izotoplardan daha ağırdır. Zenginleştirme teknolojisi U-238'in, U-235'e dönüştürülmesidir.

Uranyum ocaktan saf bir element olarak çıkarılmaz, uranyum oksit olarak çıkar. Uranyum oksit önce çok kuvvetli bir kimyasal olan hidroflorik asit banyosuna yatırılır. Çeşitli kimyasal işlemlerden geçirildikten sonra, gaz halinde uranyum-hexofloroid'e dönüştürülür. Gaz haline getirilen cevher özel silindirik kaplara alınır. Kap ve içindeki gaz yüksek hızlarda döndürülür. Bu kaplar yüksek açısal hıza dayanıklı sert çelikten yapılır. İran bu kalitede çelik üretemediğinden bunu Pakistan'dan ithal etmektedir. Dakikada 100.000 dönüş yapan bu sisteme santrifüj denir. Bu gerçekten çok yüksek açısal bir hızdır. Dönen gaz kütlesine etkiyen merkezkaç kuvveti hafif olan yani U-235'in silindirin merkezine yakın bölgelerde ağır olanın da daha dış bölgelerde yoğunlaşmasına neden olur. Bu hızda merkezkaç kuvveti yerçekim kuvvetinin 1.000 katıdır, bu inanılmaz bir kuvvettir. U-235 daha zengin hale gelen gaz kütlesi başka bir kabın içine alınarak döndürme işlemi art arda tekrarlanarak U-235 oranı yüksek gaz elde edilir. Dünyanın başını ağrıtan zenginleştirme işlemi anlaşılacağı gibi bir sır değildir.

Nükleer güç reaktörleri yakıt çubuklarındaki zenginleştirilmiş uranyum oranı %3,5 ile %4,0 arasındadır. Eğer İran'ın amacı nükleer güç reaktörlerine yakıt üretmek ise bu oran yeterlidir. Zenginleştirme oranı %20 kadar artırılırsa, o da makul bir orandır. Nükleer tıpta kullanılan bazı uygulamalar için gereklidir. İran da, siyasi nedenler ile dışa bağımlı kalmamak için bu teknolojileri geliştirmiş olabilir. Ancak %20'lik oran geçilirse İran amacının masum olduğunu hiçkimseye anlatamaz. Bu oran aşılması nükleer silahlanma anlamına gelir. Dünyada heyecan yaratan gelişmede bu oranın aşılacağına dair emarelerin mevcut oluşudur.

Uluslararası Atom Enerji Ajansı'nın (UAEA) en son değerlendirmesine göre, İran, üretimin başladığı 2007 Şubatından bu yana, 6.197 kg %5 zenginleştirilmiş U-235 ve 145,6 kg %20 zenginleştirilmiş U-235 üretmeyi başarmıştır.[3]

Dünya genelinde ise, 1960'lı yıllardan bu tarafa, zenginleştirilmiş oranda 1.600 ton civarında U-235 ve 600 ton civarında da plütonyum olduğu ve bunun, bir nükleer silahın 15-20 kilodan yapıldığı hesabıyla, 100.000 adet civarında nükleer silaha karşılık geldiği tahmin edilmektedir.[4]

Nükleer bomba yapımına uygun zenginlikte uranyum elde etmekle iş bitmez. Bunu silah haline dönüştürebilmek için gaz halindeki zenginleştirilmiş uranyumu yarım küre şeklinde metale dönüştürmek ve ortasına zincirleme nükleer tepkimeyi başlatacak bir nötron kaynağı yerleştirmek gerekir. Nötron kaynağı nükleer patlamanın tetiği görevini yapar. Zenginleştirme işlemine paralel olarak, istihbarat raporlarına göre, İran tetikleme mekanizmasını da başarmıştır. Bu bilgi UAEA'nın yayınlanmayan 2009 raporunda yer almıştır.[5]

Nükleer bomba yapmakla da iş bitmez. Bir de onu hedefe atacak bir sisteme sahip olunması gerekir. Zenginleştirilmiş uranyumu nükleer başlık haline getirmek ve bir füze ile hedefe atmak gerekir. İran bu amaca yönelik olarak değişik menzillere sahip füzeler geliştirmiştir. İran füze sistemi sayesinde, 740 kg ağırlığında nükleer başlık taşıyan füzesi ile 1600 kilometre uzaktaki bir hedefi vurabilir. İsrail'in telaşının ana sebebi, İran'ın bu kabiliyetini bilmesindendir. Ayrıca geliştirdikleri katı yakıtlı Siccil-1 ve Siccil-2 füzelerinin menzilleri 2.000 ve 2.400 kilometredir. İran'ın füze programı bir sonraki bölümde detaylı olarak incelenmiştir.

---

[3] IAEA, Board of Governors, Implementation of the NPT Safeguards Agreement and relevant provisions of Security Council resolution in the Islamic Republic of Iran, 25 May 2012.

[4] Anadolu Ajansı, "Bakan Yıldız, Nükleer Güvenlik Zirvesi'nde alınan kararları değerlendirdi.", 27 Mart 2012.

[5] Cengiz YALÇIN; "İstanbul Nükleer Zirvesi başlarken" isimli makalesinden alınmıştır, http://www.hurriyet.com.tr/teknoloji/20343823.asp, erişim tarihi 20 Mayıs 2013.

1.1.2. Nükleer Santraller

Nükleer enerji santrali, bir nükleer enerji tepkimesi, yani ağır bir atom çekirdeğinin parçalanması sırasında ortaya çıkan ısıyı kullanarak elektrik üreten santraldir. Daha geniş kapsamıyla, nükleer reaktör, uranyum veya benzeri özel bölünebilir maddelerden oluşan nükleer yakıtın, çekirdek bölünmesi sonucunda açığa çıkan nükleer enerjisini; sürekli, kontrollü ve güvenli bir şekilde ısı enerjisine ve radyasyona dönüştüren düzenek, yapı, makine, alet; çeşitli kontrol, güvenlik ve destek sistemleri grubudur. Nükleer reaktörlerle birlikte, onun ürettiği enerjiyi endüstriyel amaçlarla kullanmak üzere elektrik enerjisine dönüştürmek için gerekli türbin, jeneratör ve diğer destek sistemlerini içeren düzenek grubuna da nükleer santral denir. Bazen bir nükleer santral, birden çok nükleer reaktörü, türbin ve jeneratör gruplarını barındıracak şekilde de tasarlanıp inşa edilebilir. Kısaca, nükleer santraller, çekirdek bölünmesiyle açığa çıkan ısı enerjisinin mekanik enerjiye, mekanik enerjinin de elektrik enerjisine dönüştürüldüğü düzeneklerdir.[6] Nükleer reaktörler, nükleer enerjiyi elektrik enerjisine dönüştürürler. Nükleer santraller ise; kontrollü olarak sürdürülen zincirleme nükleer reaktivasyonla çalışan bir ya da daha fazla nükleer reaktörden oluşan enerji üretim tesisleridir. 20'nci yüzyılın başında nükleer çalışmalar başlamış olmasına rağmen, ilk nükleer santral 1950'de ABD'nin Idaho eyaletinde kurulmuş, bir yıl sonra da ilk elektrik elde edilmiştir.

Nükleer santraller Avrupa, Kuzey Amerika ve Asya'da yoğunlaşmıştır. Türkiye'ye komşu ülkelerde de bulunmaktadır. Ülkemize yakın kuzey, kuzeydoğu ve kuzeybatıda yer alan santrallerin eski SSCB döneminden kalma ve nispeten eski teknoloji santraller olduğu bilinmektedir.

UAEA tarafından yayınlanan ve Nükleer santralleri gösteren harita incelendiğinde; dünyada 32 ülkede 442 nükleer santralin faaliyet gösterdiği[7], kapatılması planlanan beş reaktöre karşılık 65 reaktörün inşasının planlandığı veya devam ettiği[8], gelişmiş ülkeler ve nükleer güce sahip ülkelerin tamamının nükleer reaktörlere sahip olduğu, en fazla reaktörün 104 adet ile ABD'de olduğu, bunu sırasıyla Fransa, Japonya, Rusya ve İngiltere'nin izlediği, bu teknolojiyi kullanmayanların ise sadece petrol sorunu bulunmayan ülkeler ile geri kalmış veya gelişmekte olan ülkeler olduğu görülmektedir. Dünya Nükleer Birliği verilerine göre, Türkiye'nin de içinde bulunduğu 45'den fazla ülke nükleer enerji seçeneğini gündemlerine almıştır. Toplam 2.630 milyar KWh kurulu güçten, 376 milyar KWh[9] elektrik enerjisi

---

[6] Ali KÜLEBİ, "Türkiye'nin Enerji Sorunları ve Nükleer Gereklilik", Bilgi Yayınevi, Ankara, Haziran 2007, s. 170.

[7] Nuclear power in the world today, www.world-nuclear.org, erişim tarihi 10 Şubat 2011.

[8] John Ritch, World nuclear association, The necessity of nuclear power.

[9] http://www.enerji.gov.tr/yayinlar, raporlar/Nukleer Santraller_ve Ulkemizde Kurulacak Nukleer Santrale Iliskin Bilgiler.pdf, erişim tarihi 20 Mayıs 2013.

üretilmektedir. Üretilen bu enerji, toplam elektrik üretiminin %13,8'ini teşkil etmektedir.[10] 2022 yılına kadar 151 nükleer reaktör yapılması planlanmış ve buna ek olarak 2030 yılına kadar işletmeye alınmak üzere 331 nükleer reaktör de ülkelerin nükleer programlarına dahil edilmiştir. Planlanan nükleer santrallerin devreye girmesi ile dünya elektrik üretimindeki nükleer enerji payının, 2025 yılında %23'e, 2050 yılında %30'a, 2075'te %38'e ve 2100'lerde %40'lara çıkacağı değerlendirilmektedir.[11]

Nükleer reaktörler 5 nesil olarak sınıflandırılabilir:[12]

1. 1'inci Nesil Reaktörler: Deneme olarak yapılan reaktörlerdir. İngiltere, Almanya ve Rusya'da kullanılmaktadırlar.

2. 2'nci Nesil Reaktörler: Bu reaktörlerle birlikte nükleer santral kullanımı dünyada yaygınlaşmıştır. En çok tercih edilen reaktör türüdür. Halen faal nükleer santrallerin 218'i 2'nci nesil santral teknolojisiyle çalışmaktadır. Nükleer enerjiyi benimseyen hemen her ülke bu teknolojiyi kullanmaktadır. Son 50-60 yıldır aralıksız olarak hizmet veren 1 ve 2'nci nesil reaktörler artık ekonomik ve teknolojik olarak kullanım sürelerinin sonuna gelmiştir. Enerji üretimi konusunda nükleer santrale yatırım yapmak isteyen ülkeler yeni teknolojilere yönelmektedir. Özellikle Çernobil kazasından sonra, yapılan araştırmalar ve teknolojik gelişmeler neticesinde 3'üncü nesil reaktörler ortaya çıkmıştır.

3. 3'üncü Nesil Reaktörler: Gelişmiş su soğutmalı, en yeni teknoloji reaktörlerdir. Bu türün en önemli özellikleri, kısa inşaat süresi (36 ay), işletim maliyetlerinin düşük olması, yakıt olarak kullandığı uranyumu verimli kullanması ve az miktarda atık açığa çıkarmasıdır. Bu niteliklere sahip ilk santral 1996 yılında Japonya'da kullanıma girmiştir. En son üretime başlanan 3'üncü nesil santral ise Finlandiya'dadır. Santrallerin fiyatları ise 1.500-3.000 USD/kW olarak hesap edilmektedir. Buna göre, orta ve büyük ölçekli yeni nesil bir santralin maliyeti 3-5 milyar dolar arasında değişmektedir. Maliyetler açısından inşaatın yapılacağı coğrafyanın da etkisi büyüktür. Çünkü santralin gövdesinin 9 şidetindeki bir depreme ve saatte 400 kilometre esen kasırgaya dayanacak şekilde inşa edilmesi gerekmektedir.

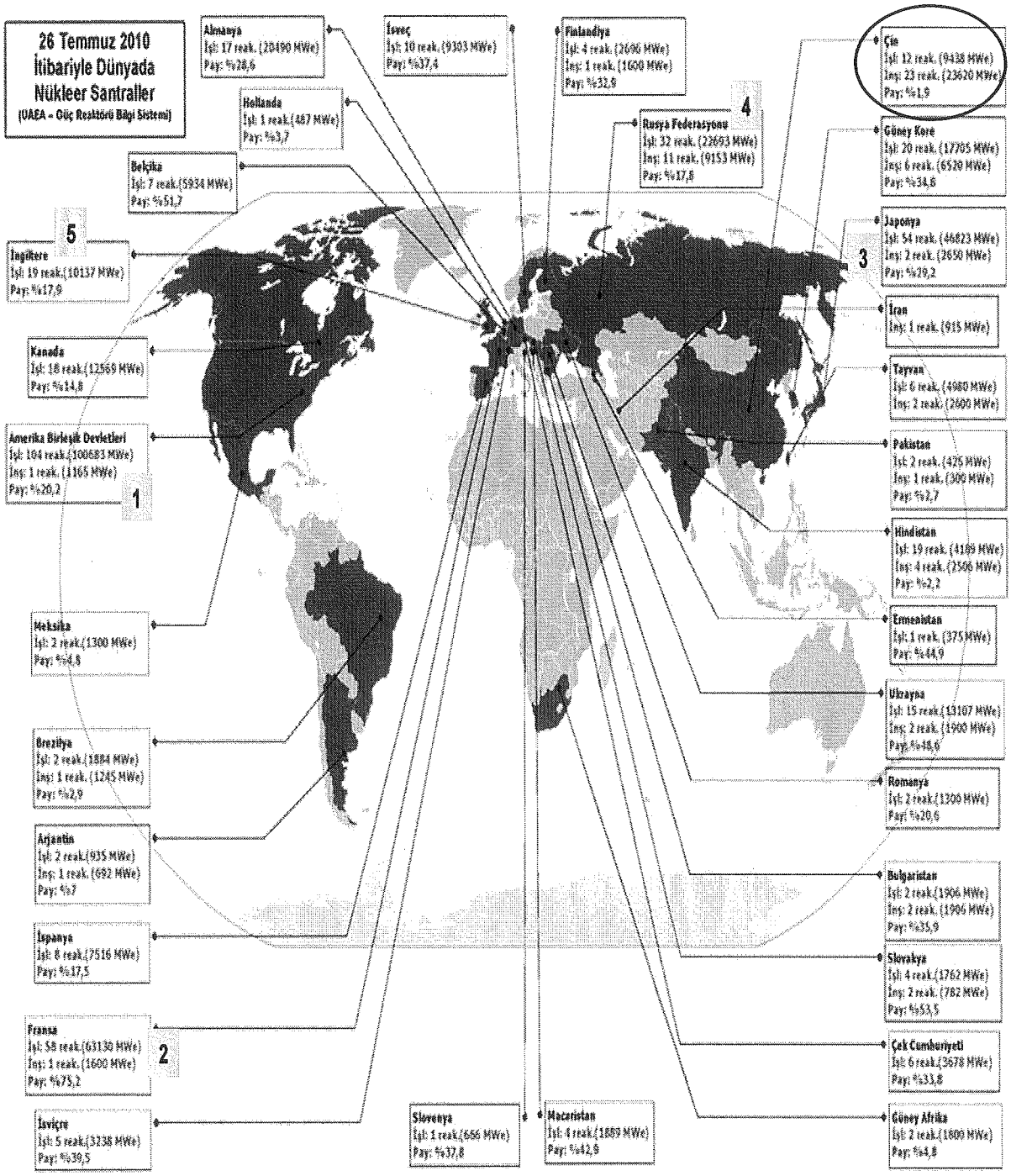
4. +3'üncü Nesil Reaktörler: Özellikle yeni nükleer santral yapan ülkeler bu teknolojiyi seçmektedirler. Japonya, Çin, Rusya ve Finlandiya bu teknolojiyi kullanmaya başlamışken, Kore ve Hindistan planlama safhasındadır. 2015 yılından itibaren bu nesil santrallerin yapımına başlanacaktır.

5. 4'üncü Nesil Reaktörler: Plan aşamasında ve henüz inşa edilmemiş reaktörlerdir. Hedef, daha az uranyum kullanımı, daha kısa inşaat süresi, daha az atık üretimidir. 2030'dan sonra kullanılacağı değerlendirilmektedir.

---

[10] Ali Bülent UŞAKLI, a.g.e, s. 105.
[11] Ankara Ticaret Odası, Nükleer Enerji Raporu, Ankara, 2004, s. 105.
[12] Sabah Gazetesi, "Nükleer Reaktörlerdeki Gelişmeler", 21 Şubat 2006, s. 8.

UAEA'na göre 60 kadar ülke nükleer güç programlarına ilgi duymakta, bunu değerlendirmekte veya aktif olarak planlamaktadır.

Harita-1: Nükleer Santraller[13]

[13] http://www.world-nuclear.org/info/reactors.html, erişim tarihi 20 Mayıs 2013.

Harita-1 incelendiğinde, gelişmiş ülkelerin neredeyse tamamının nükleer santrale sahip olduğu görülmektedir. ABD, 104 reaktörle birinci sırada yer alırken, enerji potansiyelinin %75'ini nükleer enerjiden sağlayan Fransa, 58 reaktörle ikinci sıradadır. Çin ise, inşaat halindeki 23 reaktörle, dünya sıralamasında en çok nükleer santral inşaasına sahip ülkedir.

Uluslararası platformda, nükleer santraller ile ilgili olarak iki farklı görüş mevcuttur: "Nükleer Rönesans" ve "Nükleer Kâbus" görüşleri.[14]

1.1.3. Nükleer Rönesans (Gereklilik)

Nükleer enerjinin gerekliliğini savunan "Nükleer Rönesans" görüşü savunucularının düşüncesine göre, nükleer enerji;

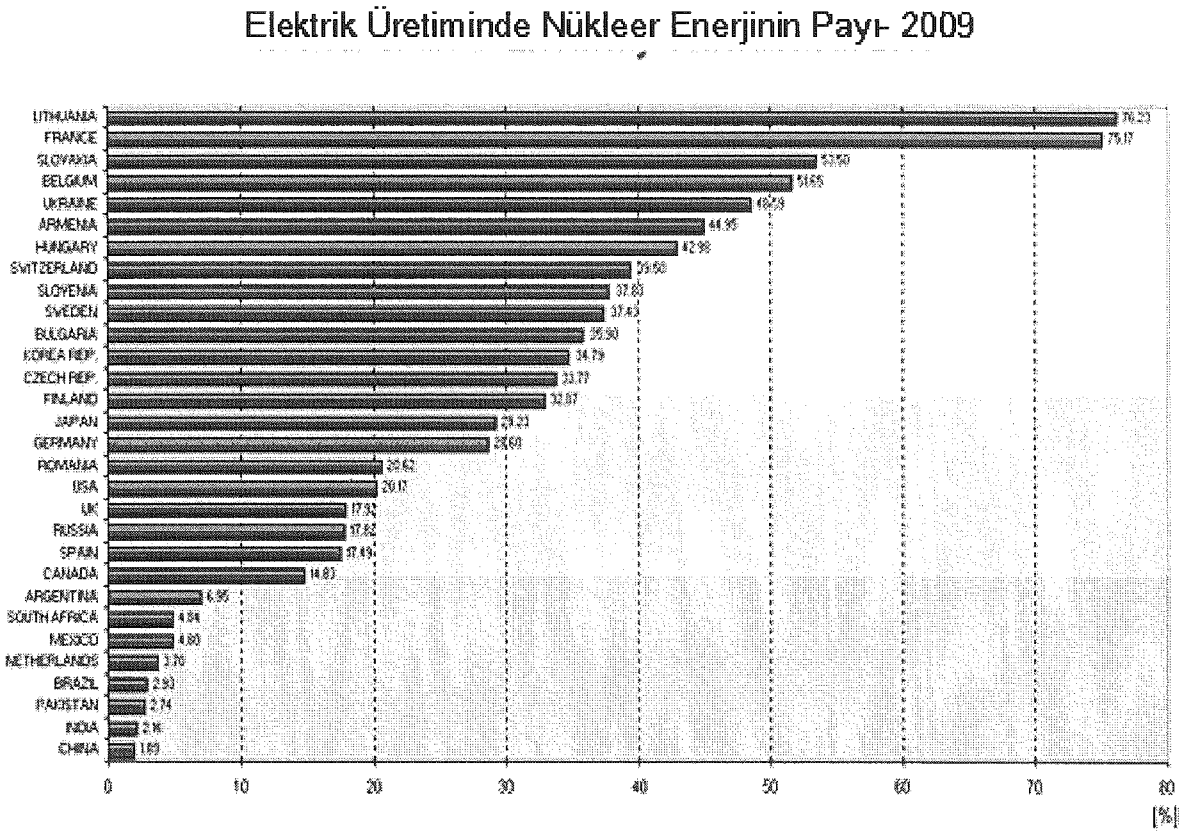
1. Diğer enerji kaynaklarına göre çok daha güvenli ve temiz,
2. Çevreyi kirletmez,
3. Karbondioksit ve asit salgılamadığı için küresel ısınmaya etki etmez,
4. Kömür ve petrol gibi fosil yakıtların fiyat istikrarsızlarına tabi değil,
5. Başlangıç yatırım maliyeti yüksek ama kısa ve orta vadede yakıt ve üretim maliyeti düşük,
6. Diğer enerji kaynaklarına göre daha ekonomik bir alternatifi yoktur.

Dünya genelinde elektrik üretiminde nükleer enerji payı %14-16 civarındadır. Yani dünyadaki her 6 veya 7 ampuldan biri, nükleer enerji santrali ile aydınlatılmaktadır. Bu oran Fransa'da %75 (Fransa, nükleer enerjiye dayanan bir enerji ihracatçısıdır ve Orta Avrupa ülkelerinin çoğunun elektrik gereksinimini karşılamaktadır.), Belçika'da %51, Ermenistan'da %45, Japonya'da %29, Almanya'da %28, ABD'de ise %20'ler gibi yüksek oranlardadır. İsviçre'de 20 yıldır süren anti nükleer politika referandumla durdurulmuş, İtalya, kapatmış olduğu nükleer santralleri yeniden kurmayı düşündüğünü açıklamıştır. Avrupa'da bu konuda şimdilik iki önemli ülke nükleer enerjisiz yaşamayı sürdürme kararındadırlar. Hidroelektrik kaynaklar açısından çok zengin olan Avusturya ve Norveç'in belli bir süre daha nükleer enerjiye yakınlık göstermeyecekleri değerlendirilmektedir. Hızla gelişen enerji fakiri Çin'de bu oran %2 gibi gözükmekle birlikte inşa edilmekte olan santrallerin %27'si Çin'de bulunmaktadır. İnşa edilmekte olan santral sayısında, 11 santral ile Rusya ikinci sırada yer almaktadır. Dünyadaki en büyük nükleer felaketleri yaşayan ülkelerden biri olmasına ve meydana gelen santral kazalarına rağmen Japonya'da 54 nükleer santral bulunmakta ve iki adet daha inşa edilmektedir. Avustralya, 2020'ye kadar ilk nükleer reaktörünü tamamlayıp bunu 2050'ye kadar 50'ye çıkaracağını açıklamıştır.[15] Mart 2011 itibarıyla dünyada tasarı

[14] Semih ERDOĞAN, "Nükleer-Radyolojik Tehdit Çağı", Kara Kuvvetleri Dergisi, Sayı 32, Ekim 2010, s. 34.
[15] KÜLEBİ, a.g.e., s. 147.

aşamasında olan 158 ve yakın gelecekte yapılması önerilen 324 nükleer reaktör bulunmaktadır.[16]

Nükleer Rönesansçılara göre, ekonomi ve enerji ilişkisinde anahtar kelime "büyüme" olacaktır. Büyüme bir tercih değil beşeri bir zorunluluktur. Dünya nüfusu hızla artmaya devam etmektedir. 2010 yılında 6 milyarı aşan dünya nüfusu, 2050 yılında 10 milyar sınırına ulaşacaktır. Bunun anlamı, mevcut ekonomik kaynakların dünya çapında %60'tan daha fazla arttırılması ve olabildiği kadar geniş nüfuslara temel yaşam olanaklarının sunulmasıdır. Bunun ekonomideki sayısal karşılığı, küresel büyüme oranının gelecek 40 yıl boyunca yıllık bazda en az %1,5 oranında devam etmesi gerektiği gerçeğidir. Bu oran sadece temel yaşam olanaklarının karşılanması için gerekli minimum bir zorunluluktur. Refah seviyesinin arttırılması ve yaygınlaştırılması için ise yıllık bazda %3'ten daha fazla bir büyüme oranına ihtiyaç bulunmaktadır. Bu da ancak enerjinin nükleer de dahil her türlüsünü kullanılması ile gerçekleşebilir.

Tablo-1: Elektrik Üretiminde Nükleer Enerjinin Payı

[16] Cem BAĞDATLIOĞLU, "Nükleer Enerji ve Japonya'daki Son Durum", Bilim ve Teknik, Nisan 2011, s. 29.

Enerjide üç ana tüketici tipi vardır. Bunlar konutlar, endüstri ve ulaştırma sektörüdür. Enerjideki nihai amaç, bu tüketicilere herkesten daha önce veya gerektiği zamanda, sürdürülebilir, optimum veya en ucuz fiyat karşılığında kesintisiz ve en kaliteli miktarı tedarik etmek[17] olduğuna göre, nükleer enerji gerekli ve faydalıdır.

Petrol tek başına ekonomik sistemin ana aktörlerinden biridir. Henüz yerine onun kadar bol, taşınması kolay ve fiyatı uygun bir başka alternatif kaynak ortaya çıkmamıştır. Doğalgazın küresel tüketim eğilimleri ve üretim-yatırım eğilimi diğer bir hidrokarbon olan petrol ile benzerlik göstermektedir. Enerji, artan nüfusun ekonomik büyüme ihtiyaçlarının içerisinde hem büyümeyi desteklemek hem de bireylerin temel enerji ihtiyaçlarını karşılamak için sürekli olarak ilerlemek zorundadır.

Enerji alanındaki yeni arayışların üç ana amacı vardır. Birinci amaç fosil yakıtlara özellikle de petrole olan bağımlılığı azaltmak, ikinci amaç, sera gazı salınımını sınırlamak ve daha temiz çevre oluşturmak için yeni enerji kaynaklarını hayata geçirmek, üçüncü amaç ise, daha ucuz veya çok ucuz bir maliyetle yeni ve sonsuz bir enerji kaynağına ulaşmaktır.

Taş devri taş bittiği için bitmemiş, yerine ikame edilebilir yeni ve daha güçlü bir malzeme bulunduğu için bitmiştir. Petrol çağı da petrol bittiği için bitmeyecek, onun yerini alabilecek daha iyi ve onun yerine ikame edilebilecek kadar çok olan yeni bir kaynak bulunduğunda sona erecektir. Yeni bir enerji kaynağı ortaya çıkmadıkça kömür-doğalgaz-nükleer üçlüsünün yeri ve önemi birincil seviyede olmaya devam edecektir. Rüzgâr enerjisi bireysel yatırımcı için uygun fırsatlar ve doğru lokasyonda verimli ve iyi bir enerji yatırımıdır. Ancak, ulusal düzeyde bir elektrik üretim sepeti oluşturmak için yeşil enerji ekonomisi kapsamında küçük bir katkıdan daha fazlası değildir. Dolayısıyla, rüzgâr enerjisine bel bağlamak da gerçekçi değildir.

Konsantre güneş santralleri yeni bir umut ışığı olabilir. Photovoltaic (PV) sistem ile güneş enerjisi üretimi konusu bir santral sistemi şeklinde de yaygın olarak kullanılmaktadır. Özellikle güneş enerjisinden yararlanma potansiyeli yüksek bölgelerde bireysel tüketiciler için PV oldukça cazip bir yatırım konusu olabilir. Ancak birçok yenilenebilir ve yeni nesil enerji teknolojilerinde olduğu gibi güneş enerji yatırımları da oldukça yüksek maliyetler gerektirmektedir. Maliyet faktörleri gelecekte daha fazla düştüğünde yatırım hızı da artacak ve güneş enerjisi yaygın bir elektrik üretim faktörü olarak yerini alacaktır.

Biyo-yakıtlar özellikle ulaştırma sektöründe daha iyi sonuçlar vermekle birlikte; elektrik üretimi için ulusal üretim projeksiyonlarını etkileyecek kadar büyük bir konuma gelemeyebilir.

---

[17] M. Faruk DEMİR; "Enerji Oyunu", Ayrım Yayınları, İstanbul, Temmuz 2010, s. 11.

Peki ya Nükleer enerji? İkinci Dünya Savaşını bitiren ve korkunç bir yıkıma sebep olan atom bombası, ABD'nin Pasifik'teki savaşını bitirmesi nedeniyle o dönemdeki nükleer fizikçileri kahraman yapmıştı. Nükleer teknolojinin savaşa son vereceği düşünülüyordu ve enerji olarak görülmüyordu. Savaşı bitiren nükleer teknoloji, daha sonra enerji kullanımına döndü. İlginç olan, önce nükleer silah, savaş başlıkları ve bombalarla dolu plütonyumun var olması, sonrasında ise uranyumu temel alan sivil enerji programının ortaya çıkmasıdır.

Uranyumdan daha verimli, daha iyi yanan diğer bir enerji kaynağı ise toryumdur. 1955 yılında ABD'de gelecek toryumda diyen fizikçi Alwin WINDBURG'ün gündeme getirdiği, uranyum temelli reaktörler yerine toryum temelli reaktörlere geçme fikri, dönemin politikacıları tarafından kabul edilmemiştir. Böylece bütün sıvı yakıtlı reaktör çalışmaları da durdurulmuştur. Alternatif sıvı yakıt olarak kullanılan toryumun tetiklenmesi zor ve daha da önemlisi nükleer silahlarda kullanılan plütonyum üretmemektedir.[18] ABD'li politikacıların almış oldukları bu kararın bir önemli sebebi de, toryumun nükleer silah üretiminde kullanılamıyor olmasıdır. Toryum için henüz erken olsa da gelecekte enerji için kullanılabileceği öngörülmektedir. Özellikle son dönemde toryumla ilgili araştırmaların yeniden başlaması ise oldukça dikkat çekicidir. Japonya, elinde hiç toryum bulunmamasına rağmen, toryumla çalışacak nükleer enerji santraline yönelik çalışma yapan ülkelerden biridir. Toryumun, gelecekte nükleer silahların sökülmesinden veya elinde kullanılmış yakıtın ayrıştırılmasından elde edilen plütonyum stoku bulunan ülkelerde bu stokların tüketilmesi amacıyla ticari olarak nükleer santrallerde kullanılması beklenmektedir. Günümüzde uranyum yakıt maliyetinin düşük olması yakın gelecekte nükleer enerji üretimi için uranyum kullanımını en akılcı yol olarak göstermektedir. Ancak dünyadaki teknolojik gelişmelerin paralelinde Türkiye'de de toryum tabanlı yakıt çevrimi konusundaki araştırma-geliştirme çalışmalarına devam edilmelidir. Dünyada, toryum maden rezervinde birinci sıradaki ülke Türkiye'dir.[19]

Günümüzde mevcut gelişmiş reaktörler 3'üncü nesil olarak sınıflandırılmaktadır. Bu nesil ve geliştirme süreci devam eden 4'üncü nesil reaktörler aktif ya da operatör müdahalesine gerek duymayan; yer çekimi, doğal dolaşım ve yüksek sıcaklıklara dayanma

---

[18] Nükleer Zararlı mı?, NTV Belgesel Kuşağı, BBC, 22 Ocak 2012.

[19] Dünyanın tespit edilebilen toryum rezervi bir milyon iki yüz bin tondur, Türkiye'nin toryum rezervi ise ekonomik olmadığından dolayı dünya toryum rezervleri hakkında verilen bilgiler arasında genelde yer almamaktadır. Türkiye'de bulunan toryum rezervleri Eskişehir, Sivrihisar, Beypazarı, Kızılcaören, (toplam rezerv yaklaşık 380.000 ton civarındadır.) Malatya ve Sivas'tadır. Toryum ihtiva eden Eskişehir-Sivrihisar cevher yatağında yeterli sayıda sondaj yapılamadığından bu bölgelere ait kesin rezerv tespiti mevcut değildir. Bu bölgelerle birlikte Malatya-Hekimhan gibi diğer bölgelerde de gerekli çalışmaların yapılması sonucunda ülkemiz toryum rezervinin artacağı tahmin edilmektedir. Bazı kaynaklara göre Türkiye'nin rezervi 789.000 ton civarındadır ki bu dünya rezervinin yaklaşık %66'sını oluşturmaktadır. Toryum, Türkiye'nin dışında Avustralya'da, Hindistan'da, Norveç'te, ABD'de, Kanada'da, Güney Afrika'da ve Brezilya'da bulunmaktadır. Detaylı bilgi için bakınız. http://www.taek.gov.tr/bilgi-kosesi/nukleer-enerji-ve-reaktorler/84-nukleer-yakit-cevrimi/252-toryum.html, erişim tarihi 01 Aralık 2012.

gibi pasif veya kendiliğinden güvenlik donanımı olan sistemlerdir. Bu sistemler, düşünülebilecek en kötü kaza sonucunda bile, halkın alacağı radyasyon miktarının günlük yaşantıda alınan radyasyonun iki katının üzerine çıkmasını önlemektedir. Ayrıca santrallerde normal çalışma sırasında çıkan gaz ve sıvılar, radyoaktivitenin izin verilen sınırların üzerine çıkmasını önlemek maksadıyla filtrelenmektedir. Dolayısıyla olabilecek en kötü kaza durumunda acil durum güvenlik sistemleri ve güvenlik engelleri, radyoaktivitenin reaktör dışına çıkmasını engellemektedir. Bu çerçeveden baktığımızda, insanın istemeden yapabileceği olası hatalara karşı teçhiz edilmiş yeni nesil reaktörler, güvenlik konusunda öne sürülen birçok kaygıyı ortadan kaldıracak düzeye erişmişlerdir.

Bir diğer kaygı da nükleer atık konusudur. Nükleer atıkların, uzun seneler boyunca kontrollü olarak insana ve çevreye zarar vermeden depolanması gerekmektedir. Çünkü, nükleer enerji üretiminde kullanılan yakıtlar yüksek radyoaktiviteye sahip izotopları içermektedir. Atık depolamada deniz dibine depolama, reaktör sahasına depolama, toprağa gömme, özel depolarda saklama yöntemleri uygulanmaktadır. Burada öne çıkan husus atık miktarı ve depolama güvenliğidir. 15 nükleer reaktörden 30 yıllık reaktör ömrü boyunca çıkacak kullanılmış yakıt, ancak olimpik ölçülerdeki bir yüzme havuzunu dolduracak kadardır. Bu durum, atık konusunda termik santrallere göre nükleer santrallerin çok daha az atık çıkardıklarını göstermektedir. Dolayısıyla nükleer atıkların nicelik olarak fosil yakıtlarla kıyas kabul edilemeyecek kadar az yer tuttuğu açıktır. Çevreye ve insana zarar vermeyecek uygun ve gelişmiş depolama yöntemlerinin kullanılması ve sızıntıya karşı her türlü tedbirin alınması neticesinde nükleer atıkların sorun teşkil etmeyeceği değerlendirilmektedir.

Asıl Rönesans, Dördüncü Nesil Nükleer santrallerin çalışmasıyla birlikte gerçek anlamda başlayacaktır. Nükleer teknolojiye sahip 11 oyuncunun bir araya gelerek oluşturduğu "Dördüncü Nesil Grubu" (4G) " tarafından geliştirilmekte olan dördüncü nesil santraller elektrik üretimindeki nükleer teknoloji konusunda bir devrim yaratacaktır. Dördüncü Nesil santrallerin en önemli özellikleri; nükleer silah yapılmasına imkân vermemesi, daha uygun maliyetler ile inşa edilmesi, artan verimliliği ile küçük ölçeklerde ve taşınabilir niteliğe sahip olmasıdır. Günümüzde geçerli üçüncü nesil ve geliştirilmiş ikinci nesil nükleer santrallerin gelecekteki elektrik üretimindeki payları küresel düzeyde bugünkü oranlarını koruyacaktır. Bu da halen mevcut olan nükleer santrallerin en az %50 oranında sayısının artması demektir.

Nükleer teknoloji bugün sadece elektrik enerjisi üretiminde değil, tıpta teşhis ve tedavide, sanayide kalite kontrolünde, besin ve tıbbi ürünlerin dezenfekte edilmesinde, tarım ürünlerinde zararların yok edilmesinde, havacılıkta, uzay araştırmalarında ve daha birçok alanda kullanılmaktadır. Nükleer teknoloji konusu her gün eklenen yeni buluşlarla çığ gibi büyümektedir.

Bir kilogram uranyumun 130 milyon litre petrol yerine aynı enerjiyi ürettiği gerçeği, dünyanın bulunacak başka çarelere kadar, en azından belli bir süre, nükleer teknolijinin enerji üretiminde kullanımına sıcak bakmaya devam edeceğini göstermektedir.

1.1.4. Nükleer Kâbus (Tehdit)

Nükleer santralleri ve nükleer enerjiyi "Nükleer Kâbus" olarak görenlerin görüşüne göre ise,

1. Nükleer santrallerin ekonomik üretim ömürleri azami kırk yıl,
2. Yapım maliyetleri çok yüksek,
3. Nükleer atıkların saklanması zor,
4. Eski teknolojiye sahip nükleer santrallerin büyük kaza riski var,
5. Sivil nükleer teknolojinin silah yapımı için kullanılma ihtimali var ve
6. Gelecek kuşakları, radyasyon tehdidine mahkûm yaşamak zorunda bırakır.

UAEA, dünya üzerindeki nükleer güç reaktörlerin %80'inin 20 yaşın üzerinde ve bir kısmının yaşam ömrünü tamamlamış bulunduğunu rapor etmiştir.

Nükleer enerji üretiminin yüksek radyoaktivite içermesi nedeniyle radyasyon tehlikesi olması, 1986'da meydana gelen Çernobil felaketinin yarattığı radyasyonun birçok ülkede etkili olması ve çevreci hareketlerin baskısıyla, 1990'lı yıllarda özellikle sanayileşmiş ülkelerde nükleer enerjiye rağbet azalmıştır. Bunun sonucu Belçika, İsveç, Almanya ve İtalya nükleer santrallerini kapatacaklarının açıklamıştır. 2011'de meydana gelen Fukuşima kazası sebebi ile bazı ülkelerin nükleer enerjiden uzaklaşma politikalarına devam edeceği değerlendirilmektedir.

Mevcut nükleer santral teknolojisine yönelik eleştiriler esasta çevre kirlenmesi konusunda yoğunlaşmaktadır. Nükleer enerji üretiminde kullanılan uranyum ve plütonyum yüksek oranda radyoaktivite içermektedir. Özellikle, nükleer santrallerde çıkan atık uranyumun bir kısmının da yüzlerce hatta milyonlarca yıl radyoaktivite içermesi dikkate alındığında herhangi bir nükleer kaza binlerce insanın hayatına mal olmaktadır. Ayrıca radyasyonun yıllarca kaza olan bölgeyi yaşanmaz hale getirmesi önemlidir.

Bir diğer eleştiri konusu da nükleer atıklardır. Uranyum ve benzer nükleer yakıtların, reaktörlerde enerji üretmek amacıyla kullanılması sonucu, yüksek aktiviteli nükleer atıklar oluşur. Kullanılmış nükleer yakıtların içerdiği uranyum ve plütonyumu kimyasal ayırma metotları ile geri kazanmak ve tekrar reaktörlerde yakıt olarak kullanmak olanaklıdır. Bu durumda kullanılmış yakıttan geriye bölünme ürünleri ve uranyum ötesi elementlerden oluşan

bir karışım kalır. İşte kullanılmış yakıtın tekrar enerji üretiminde kullanılamayacak %3,6'lık bu bölümüne yüksek aktiviteli nükleer atık adı verilir.[20]

Her iki yaklaşımın da kendine göre haklı tarafları olmakla birlikte, nükleer reaktörlerin yapımından bu yana yaşanan bazı kazalar, nükleer karşıtlarının görüşlerini destekler niteliktedir.

1.1.5. Nükleer Reaktör Kazaları

Günümüze kadar olan süreçte toplam 10 civarında reaktör kazası rapor edilmiş olmakla birlikte üç tanesi sonuçları bakımından önemlidir. Kazaların takibi;1990 yılında Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu (UAEK) tarafından oluşturulan INES (International Nuclear and Radiological Events Scale – Uluslarası Nükleer ve Radyolojik Olay Ölçeği) sistemine göre değerlendirilmektedir. 1'inci seviyeden 7'nci seviyeye (büyük kaza) kadar ölçekleme yapılmaktadır.[21] Bu ölçek nükleer kaza durumunda güvenliğe ilişkin bilgilerin hızla iletilebilmesi için oluşturulmuştur. Her artan seviye, bir önceki seviyede yer alandan yaklaşık 10 kat daha şiddetli bir kazayı temsil etmektedir.

INES ölçeğinde nükleer olayların hiyerarşik seviyesi aşağıdaki gibidir:

0. Güvenlik Açısından Önemsiz (Ölçeğin Altında)
1. Anormal
2. Olay
3. Ciddi Olay
4. Yerel Sonuçları Olan Kaza
5. Büyük Kaza: İnsanlar ve çevre üzerindeki etkileri, planlanmış karşı önlemlerin bir kısmının muhtemelen uygulanmasını gerektirecek sınırlı miktarda radyoaktif madde salımı ve radyasyon nedeniyle münferit ölümler olması şeklinde tanımlanır. Windscale yangını (İngiltere - 1957) ve Üç Mil Adası kazası (ABD - 1979), nükleer enerji santrali kazaları arasında seviye 5 kapsamındadır
6. Ciddi Kaza: Planlanmış karşı önlemlerin uygulanmasını gerektirmesi muhtemel önemli miktarda radyoaktif madde salımının yol açtığı insanlar ve çevre üzerindeki etki ile tanımlanan önemli kazayı temsil eder. Böyle bir salımda, bireyler üzerindeki sağlık etkilerini önlemek veya sınırlamak üzere korunak veya tahliye gibi koruyucu tedbirler alınmasının gerekli olarak değerlendirilmesi son derece muhtemeldir. Şimdiye kadar sadece bir kaza bu seviyede sınıflandırılmıştır: 29 Eylül 1957'de SSCB'nde gerçekleşen Kyshtym (Mayak) Kazasında, bir askeri nükleer atık işleme tesisindeki soğutma sisteminde buhar patlaması

[20] KÜLEBİ, a.g.e., s. 167.
[21] Ayhan BATUR, "Nükleer Santral Kazaları ve KBRN Savunması", Silahlı Kuvvetler Dergisi, Ankara, Ekim 2011, s. 45.

olmuştur. Yerel nüfus üzerindeki etkisi tam olarak bilinmeyen bu kaza, Çernobil ve Fukuşima'dan sonra gelen ve seviye 5'in üzerine çıkan tek kazadır.

7. Geniş Sonuçları Olan Kaza: Planlı ve uzun süreli karşı önlemlerin uygulanmasını gerektiren geniş alana yayılmış sağlık ve çevresel etkileri olan büyük miktarda radyoaktif madde salımı ile tanımlanan büyük kazaları temsil eder. Böyle bir salımda, belki birden fazla ülkeyi kapsayan geniş bir alanda stokastik (rastlantısal) sağlık etkileri beklenir ve belirleyici (deterministik) sağlık etkileri olasılığı bulunur. Uzun dönemli çevresel etkiler de olasıdır ve bireyler üzerindeki sağlık etkilerini önlemek veya sınırlamak üzere korunak veya tahliye gibi koruyucu tedbirler alınmasının gerekli olarak değerlendirilmesi son derece muhtemeldir. Şimdiye kadar iki adet seviye 7 kazası gerçekleşmiştir: Çernobil ve Fukuşima kazaları.

Etkileri bakımından önem arz eden, yakın zamanda gerçekleşmiş 3 önemli kazayı, biraz daha detaylandırarak inceleyelim.

1.1.5.1. Üç Mil Adası (Three Mile Island) Kazası

Dünyadaki ilk ciddi ve bugüne kadar Batı ülkelerindeki en kötü nükleer kaza, 1979'da Üç Mil Adasındaki tesiste bulunan basınçlı su reaktöründe gerçekleşmiştir. Bu kaza, INES seviye 5 olarak ölçeklendirilmiştir.

Amerika Birleşik Devletleri'nin Pennsylvania Eyaletinde 28 Mart 1979 yılında meydana gelen kazanın nedeni, elektriklerin kesilmiş olması sebebiyle reaktörün soğutulamaması ve radyoaktif sızıntının meydana gelmesidir.[22] Bu kazada, önemli miktarda radyasyon sızıntısı, reaktörün bütün sistemlerinin içinde bulunduğu koruma kabı sayesinde önlenmiştir. Kaza nedeniyle yakın çevredeki halkın aldığı radyasyon, doğal radyasyon düzeyinin çok altında olmuştur. Ancak çevreye ciddi bir radyasyon sızıntısı olmamasına rağmen, burada dikkat edilmesi gereken husus, eski teknoloji nükleer santrallerde meydana gelen kazaların çok basit sebeplerden kaynaklanıyor olabilmesidir. 1999 yılında aynı reaktör tekrar bir tehlike atlatmıştır. Üç Mil Adası kazası nükleer enerjinin küresel gelişiminde önemli bir dönüm noktası olmuştur. 1963-1979 arasındaki dönemde yapım aşamasındaki reaktörlerin sayısı her yıl sürekli artmaktayken, kaza sonrasında, ABD'de yapım aşamasındaki reaktörlerin sayısı hızla düşmüştür. 1980-1984 arasında toplam 51 ABD nükleer reaktörü iptal edilmiştir.[23] Ticari bir ABD nükleer enerji santralindeki en kötü kaza olan Üç Mil Adası kazası, hem ABD'de nükleer enerji sektörünün düzenleyici çerçevesine dair politikaların değişmesine neden olmuş, hem de halkın nükleer teknolojiye olan güvenini sarsmıştır.

---

[22] Nükleer Santraller, www.sabah.com.tr, 06 Şubat 2006, erişim tarihi 21 Temmuz 2012.

[23] Hasan SAYGIN, "Nükleer Enerjiye Geçişte Türkiye Modeli, Büyük Nükleer Kazalar ve Nükleer Enerji Teknolojisinin Doğurduğu Sonuçlar", http://www.edam.org.tr/EDAMNukleer/edamraporubolum2.pdf, erişim tarihi 19 Eylül 2012.

Öte yandan, kaza sonrasında nükleer santrallerin çok daha güvenli olması için tasarım ve işletmede önemli değişiklikler yapılmıştır. Bu kaza, nükleer kazaların ülke sınırlarını tanımadığını ve nükleer teknolojide güvenliğin uluslararası bir önem olduğunu göstermiştir.

Üç Mil Adası kazası, nükleer santrallerin güvenliğinin test edildiği ve kanıtlandığı, pahalı bir deney olarak da düşünülebilir.[24]

1.1.5.2. Çernobil Kazası

Eski SSCB'nde, Ukrayna Cumhuriyeti'nin başkenti Kiev'e 130 kilometre mesafedeki Çernobil'de 26 Nisan 1986 tarihinde meydana gelmiştir. Japonya'da meydana gelen üçüncü önemli reaktör kazası da dahil olmak üzere, bugüne kadar meydana gelen en büyük nükleer kazadır. Bu kaza, her biri 1.000 Megawatt gücünde olan dört reaktörün hatalı tasarımının yanı sıra, dördüncü reaktörde deney yapmak için güvenlik sisteminin devre dışı bırakılması, bu tür hataları engelleyecek veya telafi edebilecek sistemlerin o zamanki Sovyet teknolojisinde olmayışı, bu reaktörde koruma kabının bulunmayışı ve kötü planlama gibi peşpeşe hatalar sonucu meydana gelmiştir. Kazada ani güç yükselmesine bağlı olarak buhar patlamaları olmuştur.

Dolayısıyla, Çernobil Nükleer Enerji Santralindeki kazayı, Soğuk Savaş kaynaklı izolasyon ve bunun doğurduğu güvenlik kültürünün eksikliğinin doğrudan sonucu olarak bir Sovyet RBMK[25] reaktöründeki tasarım hatası ile santral çalışanları tarafından yapılan ciddi hataların birleşmesinin ürünü olarak değerlendirebiliriz.

Kaza sonucunda, reaktör koru tamamen erimiş ve patlama sonucunda çevreye büyük miktarda radyoaktivite salınımı olmuştur. Kazanın hemen ardından 47 kişi hayatını kaybetmiş, (28'i maruz kaldıkları radyasyondan ölmüşlerdir.) yaklaşık 300 çalışan radyasyondan etkilenmiştir. Kazadan sonra bölgede kanser oranı 20, doğumsal bozukluklarla doğan bebek oranı 2,5, tüberküloz hastalığına yakalananların sıklığı ise 10 kat artmıştır. Radyoaktif salınım önce İskandinavya'nın güney ve orta bölgelerine, sonrasında Bulgaristan, Yunanistan üzerinden Trakya ve Karadeniz üzerinden Türkiye'nin kuzeydoğu kıyılarına ulaşmıştır. Araştırmalarda ilk yıl doz açısından en fazla radyoaktiviteye maruz kalan Avrupa ülkesi Bulgaristan olarak belirlenmiştir.[26]

Yaklaşık 17 milyon kişinin çeşitli oranlarda etkilendiği değerlendirilen Çernobil kazası, INES sisteminde en yüksek düzeyde olan seviye 7 (büyük kaza) olarak sınıflandırılmıştır.

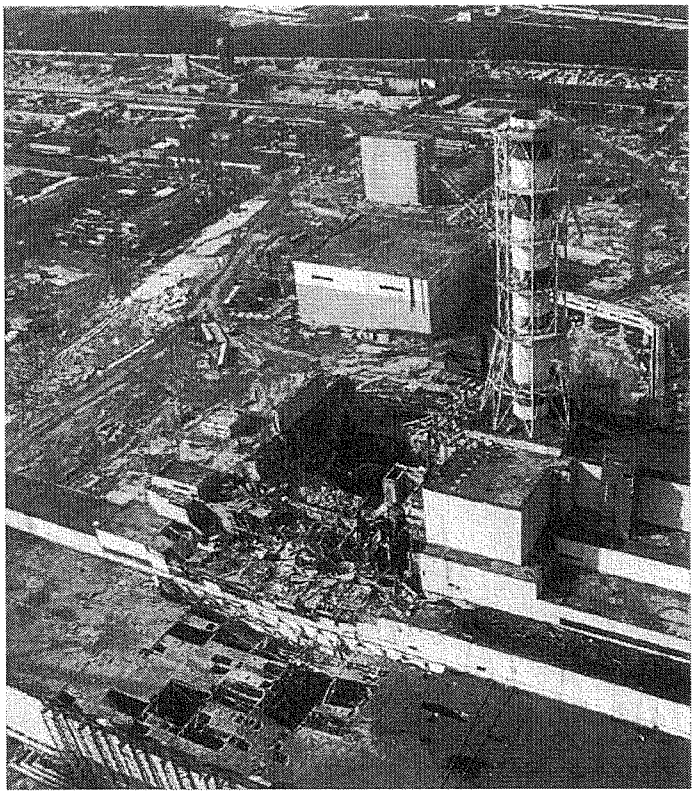
---

[24] KÜLEBİ, a.g.e., s. 163.

[25] RBMK (reaktor bolshoy moshchnosty kanalny) baş harfleri, kabaca "suyla soğutulan ve grafitle yavaşlatılan reaktör" olarak çevrilebilecek bir Rusça kısaltmadır.

[26] http://bilgibank.tk/wordpress/cernobil-reaktor-kazasi-ve-etkileri.html, erişim tarihi 19 Eylül 2012.

En yüksek radyasyon dozlarına, sayıları bini bulan acil durum çalışanları ve Çernobil personeli maruz kalmıştır. Çalışanların bazıları için maruz kaldıkları dozlar öldürücü olmuştur. Zaman içinde Çernobil'de çalışan kurtarma personelinin sayısı 600.000'i bulmuştur. Bunların bazıları, çalışmaları boyunca yüksek düzeyli radyasyona maruz kalmışlardır. Çöken radyoaktif iyodinden kaynaklanan çocukluk troid kanseri, kazanın en önemli sağlık sorunlarından birisidir. 1990 yılından itibaren, diğer kanser türleri ile ilgili belirli bir artış sözkonusu değil iken, troid kanseri vakalarında artış söz konusu olmuştur. Radyoaktif iyodun troid bezinde kalması ve timörlere neden olması şeklinde özetlenebilecek troid kanseri özellikle çocukları etkilemiştir. Kazadan sonraki ilk aylarda radyoaktif iyodin düzeyi yüksek sütlerden içen çocuklar yüksek radyasyon dozlarına maruz kalmışlardır. Fukuşima'nın aksine, kanseri önleyici Troid hapları kullanılmaması sebebiyle yaklaşık 6000 kişi bu hastalığa yakalanmıştır. Bununla birlikte, kazadan 5 yıl sonra yapılan araştırmalarda, bu hastalıktan ölenlerin sayısı sadece 15'tir. Dolayısıyla hayatta kalma oranı %99 civarındadır ki, bu hastalığın ihmal edilebilir seviyede olduğunu göstermektedir. Sayının artıp, artmayacağı zamanla görülecektir.[27]

Resim 1: Çernobil'de 4 Numaralı Reaktörün Patlamadan Sonraki Durumu

[27] Dünya Sağlık Örgütü ve BM tarafından kabul görmüş Çernobil Formu raporuna göre.

Bu kazanın tüm sonuçları tam anlamıyla bilinmese de, yarattığı en büyük sıkıntı, radyasyondan kaynaklanmamaktadır. Radyoaktivite, her canlı dokuda vardır. Her ne kadar bir grup bilim insanı, alınan radyasyon dozu ile zararın eşit şekilde arttığını iddia etse de, özellikle Düşük Seviyeli Radyasyon [Low Level Radiation (LLR)] dozunun herhangi bir zarar vermeyeceği yolunda görüşleri olan birçok bilim insanı da mevcuttur. Bu ikinci grup, ancak temel seviyenin üzerindeki radyasyonun zarar verebileceği düşüncesindedir. Kaza sonucu, o günün hava koşulları nedeniyle radyasyon yüklü bulutlar çoğunlukla İskandinav ülkelerine gitmiş ve buna karşın bu ülkelerde bile kanser vakalarında önemli bir artış olmadığı ortaya çıkmıştır. Türkiye'de Karadeniz bölgesinde ortaya çıkan kanser vakalarının ise bu kaza sebebiyle değil, sigara veya diğer zararlı çevre koşullarına bağlı olduğu, sadece bu bölgede değil tüm Türkiye'de bilinçsiz yaşam koşulları nedeniyle artışın söz konusu olduğu, Sağlık Bakanlığı Kanserle Savaş Dairesi Başkanı Prof.Dr. Murat TUNCER tarafından açıklanmıştır. Tuncer, bu konudaki sanının "Psikososyal bir olay" olduğunu savunmaktadır.[28]

Gerçekten kazadan sonra tahliye edilen insanların %70'inin depresyona girdiği düşünülürse, psikolojik travmanın radyasyondan daha büyük bir sorun olduğu ortaya çıkmaktadır.[29] Her türlü başağrısı, tansiyon, kalp hastalıkları ve tabii ki kanser hastalıklarında halkın aklına hep sebep olarak maruz kalınan radyasyon gelmektedir. Devamlı bir ölüm korkusu ile yaşamak, en önemli sorun olmaktadır. Aldıkları radyasyonun, kendilerine ne yaptığını tam anlamıyla bilemeyen halkın üzerinde, alkol kullanımı ve intihara yönelik eğilim had safhadadır. Bilimsel açıdan radyasyona maruz kalanların ne kadar doz aldıkları henüz tespit edilemiyor. Aynı sorunun Fukuşima kazasından sonra da ortaya çıkabileceği aşikârdır.

Şu anda, Çernobil'deki bütün reaktörler kapalıdır. Yaklaşık 17 adet Çernobil tipi reaktör halen faaliyettedir; bunların Çernobil'e en yakın olanları Ignaline ve Litvanya'daki iki büyük reaktördür.

1.1.5.3. Fukuşima Daichi Santrali Kazası

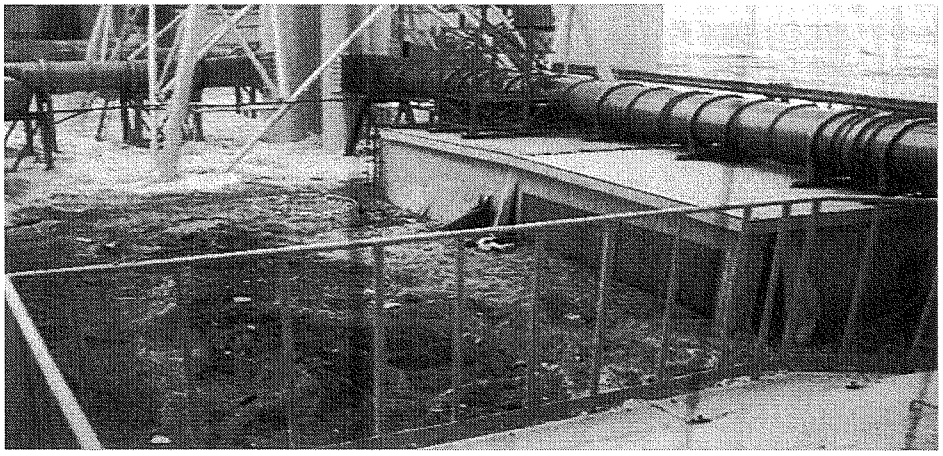
11 Mart 2011'de yerel saat ile 14.46'da, Tokyo'nun 250 km kuzeyindeki Sendai kentinin yaklaşık 250 km doğusunda deniz altında meydana gelen, Richter ölçeğinde 8.9 olarak değerlendirilen, tarihte bilinen en büyük 7'nci deprem ve sonucunda oluşan Tsunami dalgalarının etkisiyle meydana gelmiştir. Deprem sonrası, santral soğutma sistemini çalıştıran jeneratörlere elektrik verilememesi ve ardından yaşanan Tsunami ile soğutma sistemini çalıştıran dizel jeneratörlerin devreden çıkması sonucu, soğutma başarılamadığından, patlama ve radyasyon sızması yaşanmıştır. Fukuşima'daki kaza INES

[28] KÜLEBİ, a.g.e., s. 164.
[29] Nükleer Zararlı mı?, NTV Belgesel Kuşağı, BBC, 22 Ocak 2012.

ölçeğine göre seviye 5 olarak sınıflandırılmış, daha sonra seviye 7'ye yükseltilmiştir.[30] Henüz bu kazada, nükleer radyasyondan kaynaklanan ölüm olayı resmi olarak rapor edilmemiştir. 20 km yarıçapındaki bölgede tahminen 185.000 kişi tahliye edilmiştir. Santral çevresinde ölçülen radyasyon öncesine göre 350 kat artmıştır. 150 km mesafedeki şehirlerde yapılan ölçümlerde radyasyon normalden 20 kat fazla bulunmuştur. İçme suyunda da normalin 3 katı oranında radyoaktif iyot ve sezyum tespit edilmiş; Fukuşima ile civarındaki süt ve ıspanaklarda güvenlik sınırlarının üstünde radyasyon saptanmış ve gıda satışları durdurulmuştur. Japonya'dan ihraç edilen gıda maddelerine kontrol uygulanmaya başlanmış ve Japonya'dan gelen insanlar radyasyon kontrolüne tabi tutulmuştur. Burada dikkat edilmesi gereken husus, bütün bu önlemlerin alınmasına sebep olan sadece ve sadece deprem sonrası meydana gelen düşük seviyede sayılabilecek radyoaktif sızıntıdır. Santralde bir patlama söz konusu değildir.

Resim 2: Fukuşima Nükleer Santrali'ne Tsunami Dalgasının Gelişi

Resim 3: Fukuşima Nükleer Santrali'nin Tsunami Sonrası Durumu

[30] Necmi DAYDAY, "Nükleer Enerji ve Nükleer Santral Kazaları", http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/2975/nukleer_enerji_ve_nukleer_santral_kazalari, TASAM (Türk Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi), erişim tarihi 21 Haziran 2011,

En olumsuz durum Fukuşima'nın 1 numaralı reaktörü için söz konusudur. Bu ünitede yetersiz soğutma sonucu sıcaklık yükselmiş, dolayısıyla buhar basıncı artmış ve aynı zamanda kızgın metalle temas eden su buharının oksijen ve hidrojene ayrışması[31] sonucu 12 Mart günü bir "Hidrojen Patlaması" meydana gelmiştir. Bu patlama, atomik bir patlama değildir.

Çernobil kazasının aksine, kazadan hemen sonra Troid haplarının dağıtılmış olması, gelecekte Troid kanseri vakalarının en azından Çernobil'e göre daha az olabileceği sinyalini vermektedir.

1979'daki Üç Mil Adası ve 1986'daki Çernobil kazalarını izleyen onlarca yıllık durgunluk sonrasında, iklim değişikliği ve enerji bağımlılığına ilişkin ciddi endişeler nedeniyle nükleer enerji yeniden gündeme girmiş bulunmaktaydı. Sektör son yıllarda yeniden canlanmaya çalışıyordu. Fukuşima kazası tam da bu esnada ve sektör temsilcilerinin enerjiye aç bir dünyada nükleer enerjinin büyük çapta yayılmasını kaçınılmaz hale geldiğini ileri sürdükleri bir aşamada gerçekleşmiştir. Bu kaza, Çernobil'den bu yana, belki de tarihte yaşananların en kötüsü olarak nitelendirilmektedir. Japonya'da Fukuşima'daki reaktörlerin tasarımcıları, bir deprem tarafından yaratılan Tsunami'nin, deprem sonrası reaktörü stabilize etmesi beklenen yedek sistemi etkisiz hale getireceğini öngörememişlerdir.

Çernobil ve Fukuşima örneğinde görüldüğü gibi eski nesil santrallerden kaynaklanabilecek kaza riski hâlâ çok yüksektir. Eski nesil santrallerden, Ermenistan'daki Metsamor santrali Birleşmiş Milletler Uluslararası Atom Enerji Ajansı verilerine göre 15 üzerinden 13 kritik not alan dünyadaki en tehlikeli nükleer santrallerden birisidir. En eski teknoloji sayılan ilk nesil Sovyet teknolojisi ile tasarlanmıştır. Metsamor santralinde bugüne kadar toplam 5 büyük 150'den fazla da küçük kaza yaşanmıştır. 1970'lerde inşa edildiği için kullanım ömrünü tamamlamıştır, üstelik fay hattı üzerindedir. Söz konusu santral Türkiye'nin yanıbaşındadır ve herhangi bir kaza veya sızıntı durumunda başta Iğdır olmak üzere Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesi nükleer bulutların etkisi altında kalacak ve binlerce insanımız, doğal kaynaklarımız ve tarım alanlarımız etkilenecektir. Ermenistan'ın mevcut ekonomi durumu ve söz konusu santralin sınırımıza yakınlığı dikkate alındığında, olası bir felaket sonrası Ermenistan'dan Türkiye'ye tedavi ve sığınma amaçlı bir insan hareketi olacağı da aşikârdır.

---

[31] 850 derece santigrat ve üzerindeki sıcaklıkta olan kızgın bazı metaller ve karbonla temas eden su veya su buharı oksijen ve hidrojene ayrılır. Açığa çıkan hidrojen gazı çok patlayıcı bir maddedir.

Fransa'da yapılan bir araştırmada, nükleer reaktörlere 30 km yakınlıkta oturanlarda kanser riskinin 10 kat artmış olduğu tespit edilmiştir. İspanya'da da uranyum içeren reaktörler çevresinde oturanlarda lösemi riskinin artmış olduğu tespit edilmiştir.

Tüm bunlara rağmen, reaktör kazaları sonucu ortaya çıkan radyasyon sızıntılarından alınan doz miktarı hariç, dünyada yaşayan her insanın maruz kaldığı doğal radyasyon ile birlikte, nükleer santrallerden alınan radyasyon miktarının ihmal edilebilir seviyede olduğu da ayrı bir gerçektir. ABD Nükleer Düzenleme Komisyonu (NRC) çalışmalarına göre, reaktör kazalarının yol açtığı risk ortalama ömrü 0,012 gün yani 18 dakika kısaltmaktadır. Buna karşın kalp hastalığı riski 2.100 gün, günde bir paket sigara 1.600 gün, 15 kilogram fazla kilo 900 gün, maden işçiliği 320 gün, grip 130 gün, alkol 120 gün, yüksek radyasyonlu yerde çalışmak 12 gün, tüm elektriği nükleer enerjiden elde etmek ise 1,5 gün ömür kaybına neden olmaktadır.[32] Bu değerlere bakınca, insanlığın en önemli mücadelesinin aslında sigara ve obeziteye karşı olması gerektiği görülmektedir.

Çernobil'den sonra Fukuşima kazası nükleer enerjinin sonunu getirir mi? Her ne kadar bazı eski nesil reaktörler ile ilgili kapatma kararı alınmış olsa da, nükleer enerjiye duyulan ihtiyaç sebebiyle herhangi bir sondan bahsetmek pek mümkün gözükmemektedir. Kömür, petrol, gaz ve yenilenebilir enerjide de kaza riski vardır. Aslında nükleer enerjiyi diğer enerjilerden ayıran, radyasyona karşı duyulan büyük korkudur.

Dünyada meydana gelen çeşitli nükleer kazalar sonrasında, gerek kamu otoriteleri gerek santral üreticileri bu kazalardan ders çıkararak, nükleer enerjinin daha güvenli bir enerji kaynağı haline gelmesine katkıda bulunmuşlardır. Nitekim 1980'lerin başından bu yana nükleer enerji kullanan birçok ülke, nükleer güvenliği düzenleyerek denetim altına almıştır. Sektör, kendinden güvenli olarak adlandırılan reaktörlerin geliştirilmesi üzerinde çalışmaktadır. Gelişmiş (Nesil III ve III+) reaktörler, bu dönemde geliştirilmiştir. Akkuyu santrali için öngörülen VVER 1200 tipi reaktörleri de içeren bu yeni nesil reaktörler, daha güvenli ve daha fazla yakıt tasarruflu olup sermaye maliyetini düşüren daha basit bir tasarıma haizdir.[33] Öyle ki, yeni teknolojilerle inşa edilmiş bir nükleer santrale uçak düşse, sadece içindeki yolcuların öleceği iddia edilmektedir.

1.1.6. Nükleer Radyasyon

Atom çekirdeği, kendisini oluşturan parçacıkların kütlelerinin toplamından küçüktür. Aradaki fark parçacıkların biraraya gelirken bir miktar kütlenin enerjiye dönüşmesinden kaynaklanır. Bu enerji çekirdeğin bağlanma enerjisidir. Çekirdekte sadece bağlanma enerjisi kadar enerjinin bulunması o çekirdeğin kararlı olduğunu göstermektedir. Bağlanma

[32] KÜLEBİ, a.g.e., s. 165.
[33] SAYGIN, a.g.m., s. 3.

enerjisinden fazla enerji bulunması; uyarılmış hal olarak ifade edilmektedir. Çekirdek, fazla enerjiyi bir anda ya da kademeli olarak dışarı salar. Böyle çekirdeklere radyoaktif çekirdek (radyonüklid), olaya da radyoaktivite denir.

Enerjinin uzayda, bir noktadan diğerine parçacıklar veya elektromanyetik dalgalar şeklinde aktarılmasına yani ışınımına radyasyon denir.

Her seviyede radyasyon, canlılar üzerinde etkilidir. Ancak düşük seviyeli radyasyona maruz kalındığında vücudun kendi onarım sistemi, iyonlaştırıcı radyasyonun olumsuz etkisini belirli bir seviyeye kadar giderebilmektedir. Doğal enerji kaynağı güneşten dünyaya ulaşan enerji de yine radyasyon yoluyla gelir. Bu bize radyasyonun çevremizde hep var olduğunu ve olacağını göstermektedir. Aslında toprak ve su da birer radyasyon kaynağıdır. Evlerin yapımında kullanılan toprak ve granit, cam ve seramikler, içtiğimiz su, yediğimiz yiyecekler, yol yapımında kullanılan malzemeler, günlük kullanımda tüketilen kömür ve petrol ile röntgen cihazları da birer radyasyon kaynağıdır.

Yüksek yerlerde yaşayan insanlar, deniz kenarında yaşayanlara oranla daha fazla radyasyon alırlar. Uçakla yolculuk bile aldığımız radyasyonu arttırır. Sigara içenler, ciğerlerine çektikleri dumandan bile radyasyon alırlar.[34]

İnsanlar, nükleer radyasyonu doğrudan algılayamazlar. Radyasyonun vücuda alımı üç yolla olur, bunlar;

a. Sindirim; sıvı veya katı radyoaktif maddeler,

b. Solunum; radyoaktif gazlar ve tozlar,

c. Soğurulma; deriden geçebilen radyoaktif maddelerdir. Gerek doğal nedenlerle gerekse çalışma ortamı gereği ya da tıbbı amaçlı olsun maruz kalınan radyasyon canlı hücreleri etkiler. Bu etkinin en aza indirilmesi için radyoaktif ortamdan mümkün olduğunca uzak durulması en etkili yöntemdir.

Radyasyon çalışmalarında fayda ve risk analizi iyi yapılmalıdır. Teşhis ve tedaviden elde edilen fayda ihtimali, maruz kalınan risk ihtimalinden yüksek olmalıdır. Radyasyondan korunmanın en etkili yolu net bir menfaat sağlanmadığı sürece hiçbir radyasyon uygulamasının kabul edilmemesidir. (ALARA Prensibi, As Low As Reasonably Achievable, Mümkün Olduğu Kadar Az Seviyede).[35]

Nükleer santrallerin çevre üzerindeki en çok konuşulan etkisi, radyasyonun yarattığı etkidir. Oysa bir nükleer santralin çalışması sırasında çevreye yaydığı radyasyonun, doğal radyasyon içindeki payı yok denecek kadar azdır. Nükleer santralin etki alanı içinde yaşayan insanın bir yılda alacağı ek radyasyon, tek bir göğüs röntgeni çektirmekle alınacak radyasyonun yalnızca ellide biridir.

---

[34] KÜLEBİ, a.g.e., s. 159.
[35] Ali Bülent UŞAKLI; a.g.e, s. 105.

Buna karşın fosil yakıtlı santrallerden çevreye sürekli olarak büyük miktarda karbondioksit, kükürtdioksit ve azot oksitler salındığı bilinmektedir.

1.1.7. Nükleer Silahsızlanma

Uluslararası alandaki en önemli sorunlardan birini oluşturan nükleer silahlanmanın önlenmesi için, soruna ilişkin kapsamlı çözüm bulunabilmesi amaçlı pek çok girişim bulunmaktadır. İlki 1959'da yapılan ve 45 devletin katıldığı Antartika Anlaşması olmak üzere, nükleer silahların yayılmasını önlemek için birçok anlaşma ve protokol imzalanmıştır.[36] Nükleer silahsızlanma yolunda harcanan her çaba, bir sonraki için başlangıç olmuştur. Soğuk Savaş yıllarından günümüze uzanan süreç içinde 1968 yılında imzalanan Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Anlaşması'nın ardından ABD ve SSCB, atom silahlarını taşıyan her türlü savunma ve taarruz füzelerinin sınırlandırılması ve daha sonra azaltılması için görüşmelere başlamışlardır. Böylece, ABD ve SSCB yetkilileri bu silahların yalnızca yayılmasını önlemenin yeterli olmadığı düşüncesiyle Stratejik Silahların Sınırlandırılması Görüşmelerini [Strategic Arms Limitation Talks (SALT)] başlatmıştır.[37]

SALT görüşmeleri, Soğuk Savaş döneminde iki blok arasında iyi ilişkilerin ve karşılıklı anlayışın kurulmasını sağlamak bakımından önemli bir adım olmanın ötesinde hayal etmekte zorlanılan ancak hep ümit edilen bütün nükleer silahların yok edildiği, nükleer silahsız bir dünya için önemli bir başlangıç sayılabilir. Öyle ki SALT'la başlayan süreç 2011'de yürürlüğe giren ve nükleer silahsızlanma yolunda bir son değil, bu yoldaki adımlardan sadece biri olan Yeni START'la devam etmektedir.

1.1.7.1. SALT 1 Süreci

ABD ile SSCB arasında 1950'lerin sonlarında başlayan stratejik nükleer silah yarışının 1960'lı yılların sonuna doğru iki ülke halkını birden fazla kez yok edebilecek bir hale gelmesi bu yarışta daha ileri gitmenin anlamsızlığını göstermiştir. Ayrıca uluslararası ilişkilerdeki yumuşama havasının da nükleer silahların sınırlandırılması için olanak hazırlamasıyla başlatılan, yaklaşık üç yıl süren, görüşmeler 26 Mayıs 1972 tarihinde sonuçlanmıştır.

SALT-1 Anlaşması, gerek ABD'nin gerekse SSCB'nin kıtalararası balistik füzeleri ile denizaltından atılan uzun menzilli füzeleri, 1977 Ekim'ine kadar sayıca sınırlıyordu.[38]

---

[36] Detaylar için bakınız. Paul C. SZASZ; "The International Law Concerning WMD", "Table 2.1. Major International Agreements on WMD", Cambridge University Press, 2004, s. 44.

[37] Sibel KAVUNCU, "Nükleer Silahsızlanma Yolunda Start Süreci", erişim tarihi 21 Mayıs 2013, http://bilgestrateji.com/images/stories/bilgestrateji/BS20131/NUKLEERyüzde20SILAHSIZLANMAyüzde20YOLUNDAyüzde20STARTyüzde20SURECI.pdf,

[38] Strategic Arms Limitation Talks (SALT I), erişim tarihi 15 Mayıs 2013, http://www.state.gov/www/global/arms/treaties/salt1.html.

Anlaşma'da stratejik saldırı silahlarının sınırlandırılmasında ancak beş yıl için geçici bir uzlaşmaya varılırken, stratejik savunma silahlarının sınırlandırılmasında sürekli bir uzlaşı sağlanabilmiştir. Ayrıca, 1977'de sona erecek olan Anlaşma'nın bitiminde yeni bir SALT anlaşmasının yürürlüğe girebilmesi için ikinci tur görüşmelerin 1972 yılı sona ermeden başlaması da yine SALT-1'de yer almıştır.

SALT-1 Anlaşması, Nükleer silahsızlanma yolunda başka anlaşmaların da yolunu açan, nükleer bir çatışmanın tehdit unsuru olan modern stratejik silah yarışına bir son vermek için ilk somut girişim olarak değerlendirilebilecek bir anlaşmadır. Bu anlaşma çerçevesinde, 26 Mayıs 1972'de Moskova'da imzalanan Anti-Balistik Füze (ABM) Anlaşması ile taraflar, birbirlerine yöneltilecek stratejik nükleer silahların daha hedeflerine ulaşmadan havada yok edilmesi için kurulabilecek sistemleri nicelik, nitelik ve coğrafya açısından konuşlandırma bakımlarından sınırlandırmayı kabul etmiştir. Karşılıklı olarak ilk darbeye açık olunması tarafları bir saldırıya geçmeden önce iyice düşünmeye sevk edeceğinden bu Anlaşma ile sürpriz bir saldırıda ya da ilk darbe girişiminde bulunulması, iki taraf için de rasyonel bir politika olmaktan çıkarılmaya çalışılmıştır. Böylece iki süper güç, ilk kez saldırı silahlarını, karşı savunma sistemlerini kısmayı, şehir ve üslerini düşman silahlarına açık tutmayı kabul etmiş olurken, bu sayede son derece masraflı ve sonu gelmeyen bir silah yarışını, aynı zamanda da sürpriz bir saldırı ihtimalini önlemeyi amaçlamıştır.

1972 Ekim'inde ABD ve SSCB, Mayıs ayında Moskova'da yapılan zirve toplantısında varılan anlaşma gereğince stratejik saldırı silahlarının sınırlandırılması konusundaki görüşmelere 21 Kasım 1972'de Cenevre'de yeniden başlanacağını bildirmiş, o tarihten SALT-2 Anlaşması'nın imzalandığı 18 Haziran 1979'a kadar geçen süreçte taraflar pek çok kez bir araya gelmiştir.

1.1.7.2. SALT 2 Süreci

1979 yılının Haziran ayına gelindiğinde ise, SALT-2 Anlaşması konusunda uzun süren çalışma ve görüşmeler bir sonuca varmış, 18 Haziran 1979 tarihinde Viyana'da Carter ve Brejnev tarafından stratejik silahların sınırlandırılmasını öngören SALT-2 anlaşması imzalanmıştır.[39] Brejnev ve Carter tarafından imzalanan SALT-2 Anlaşmasına göre, iki ülkenin ellerindeki kıtalararası nükleer füzelerin sayısı 2.250 ile sınırlandırılmakta ve böylece SALT-1'de kabul edilmiş olan 2.400 sayısı azaltılmaktadır. Diğer yandan, hedefe serbestçe yönelebilen birden çok savaş başlığı taşıyan balistik füzelerin sayısı da SALT-2 Anlaşmasında 1.200 olarak sınırlandırılmıştır.

[39] http://www.byegm.gov.tr/ayin-tarihi2-detay. aspx?y=1979&a=6;"Treaty Between The United States of America and The Union of Soviet Socialist Republics on the Limitation of Strategic Offensive Arms (SALT II),", erişim tarihi 12 Mayıs 2013.

SALT-2 Anlaşmasının amacı, ABD ve SSCB arasındaki nükleer dengeyi korumak, böylece bir tarafın diğer tarafa büyük ölçüde zararlar verecek bir saldırıda bulunmasını önlemektir. SALT-2 ile ilk kez yaşlanmış bazı nükleer silahların yok edilmesi ve teknolojik sınırlamaların konulması kabul edilmiştir. Tarafların sahip olabileceği nükleer silahlara bir sınırlama getirilmiş, sahip oldukları nükleer başlıkların sayısının denetlenmesi ve saptanması çok zor olduğundan anlaşma ile her iki tarafın sahip olabilecekleri gönderme araçları sınırlandırılmaya çalışılmıştır.

SALT-2 Anlaşması ABD Senatosu tarafından onaylanmamıştır. ABD'nin stratejik üstünlüğünü SSCB'ne kaptırdığı yönünde ABD kamuoyunda yoğun eleştiriler yükselmiştir. SALT-2 Anlaşması konusunda ABD Senatosu'ndaki görüşler arasında anlaşmayı destekleyenler olduğu gibi bu anlaşma ile stratejik dengenin bozulduğu, askeri avantajın kaybedildiği gibi eleştirilerle anlaşmanın karşısında olanlar da bulunmaktaydı. ABD Senatosu'nda SALT-2'ye ilişkin görüşmeler sürerken, Aralık 1979'da SSCB'nin Afganistan'ı işgaliyle ikili ilişkilerde ciddi bir soğuma yaşanmıştır. Carter, Afganistan'ın işgalini sert bir şekilde eleştirmiş, dünya barışına büyük bir tehdit olarak nitelendirmiştir. ABD tarafından SSCB'ne karşı bazı önlemler alınacağı belirtilmiştir. ABD, SALT-2 Anlaşması'nın onayını ertelemekle bu yöndeki adımlardan birini atmıştır. Carter, SALT-2 görüşmelerine Senato'da ara verilmesini ve SALT-2'nin onaylanmasının ertelenmesini istemiştir.

İzleyen süreçte taraflar, silahların kontrolü konusunda sınırlı bir iletişim içinde olmuşlar, bu durum, SALT yerine 29 Haziran 1982 tarihinde Cenevre'de başlatılan Stratejik Silahların Azaltılması Anlaşması [Strategic Arms Reduction Treaty (START)] görüşmelerine kadar bu şekilde devam etmiştir. ABD Senatosu'ndan kabul görmeyen SALT-2 Anlaşması'nın yerine taraflar arasında görüşmeler yoluyla sağlanacak yeni bir anlaşma hususunda 1981 yılının ortalarından itibaren başta ABD'nin yeni başkanı Reagan olmak üzere ABD'li yetkililer açıklamalarda bulunmuşlardır.

1.1.7.3. START 1 Süreci

START inisiyatifi, SALT (Strategic Arms Limitation Talks) kısaltmasındaki "Limitation" kelimesinin "Reduction" ile değiştirilmesi ile yeni ifadesine kavuşmuştur.

ABD ve SSCB, 1982 Haziranı'nda Carter yönetimi döneminde iki ülke arasında imzalanan ancak ABD Kongresi'nden geçmeyen SALT-2 Anlaşması'nın yerine geçecek olan Stratejik Silahların Azaltılması (START) görüşmelerine Cenevre'de başlamıştır.[40]

---

[40] John Vinocur, "U.S. and Soviet Begin to Discuss Strategic Arms," *The New York Times*, June 30,1982, A1, erişim tarihi 26 Nisan 2013, http://www.nytimes.com/1982/06/30/world/us-and-soviet-begin-to-discuss-strategic-arms.html.

Sonuç alınamayan çeşitli görüşmelerden sonra, ABD ve SSCB liderleri Reagan ve Gorbaçov, 19–21 Kasım 1985'de Cenevre'de bir araya gelmişler, ancak gerçekleştirilen zirve görüşmesinde silahsızlanma konusunda somut bir anlaşma yine çıkmamıştır. Buna karşılık, tarafların aralarındaki diyaloğu sürdürmeleri, 1986 yılının Haziran ayında SSCB lideri Gorbaçov'un ABD'yi ziyaret etmesi, 1987 yılında da Reagan'ın Moskova'ya gitmesi kararlaştırılmıştır. Görüşme sonunda yapılan ortak açıklamanın başında, ABD ve SSCB arasında birçok kritik konuda görüş ayrılıkları sürmesine rağmen, tarafların nükleer silahların denetimini öngören görüşmelerin hızlandırılmasını kararlaştırdıkları belirtilmiş, taraflar nükleer bir savaşın asla kazanılamayacağı ve zaten nükleer bir savaşın gerçekleşmemesi gerektiğinin bilincinde olduklarını belirterek, birbirleriyle nükleer ya da konvansiyonel bir savaşa girmeyi önlemenin gerekliliğini belirtmiş, ayrıca askeri üstünlük peşinde koşmayacaklarını vurgulamıştır.

30 Temmuz 1991'de START'ın önündeki son engelin de 16-17 Temmuz tarihlerinde Londra'da yapılan G-7 Zirvesi sırasında Bush ve Gorbaçov tarafından giderilmesi ile ABD ve SSCB liderleri Moskova'da bir araya gelmiştir. Üzerinde yıllardır çalışılan Stratejik Nükleer Silahların İndirimi Anlaşması'nın (START) imzalanacağı Moskova Zirvesi'nin açılış konuşmalarında Bush, START Anlaşması'nın imzalanmasıyla birlikte iki büyük devletin Soğuk Savaş'tan "bir büyük adım daha uzaklaşmış" olacaklarını söyleyerek, bunun bir başlangıç olduğunu vurgulamıştır. Gorbaçov da Moskova'daki bu Zirve'nin hem ABD hem de SSCB halklarının beklentilerine karşılık verecek biçimde sonuçlanacağını umduğunu belirtmiştir.[41] Zirve'nin ikinci gününde (31 Temmuz) George Bush ve Mihail Gorbaçov Stratejik Nükleer Silahların İndirimi Anlaşması'nı imzalamıştır.

Taraflarca imzalanan 700 sayfalık START Anlaşması ile ilk kez uzun menzilli nükleer silahlarda indirim öngören bir anlaşma imzalanmıştır. İki ülke ellerinde bulunan uzun menzilli nükleer silahlarda ortalama %30'luk bir indirime gitmiş, Antlaşma ile SSCB nükleer savaş başlıklarında %48, ABD ise %39, nükleer saldırı silahlarında SSCB %35, ABD ise %28 azaltma yapmakla yükümlü kılınmıştır. ABD, Anlaşma'ya göre elinde bulundurduğu 12.000 nükleer füze ve bombayı 9.000'e indirirken, SSCB'nin de sahip olduğu 11.000 nükleer füze ve bombayı 7.000'e azaltması kararlaştırılmıştır.[42]

---

[41] "Summit in Moscow; Gorbachev and Bush Transcripts:Dealing with a Rapidly Changing World," *The New York Times*, July 31,1991, http://www.nytimes.com/1991/07/31/world/summit-moscow-gorbachev-bush-transcripts-dealing-with-rapidly-changing-world.html, erişim tarihi 22 Mart 2013.

[42] "The Treaty Between the United States of America and the Union of Soviet Socialist Republics on the Reduction and Limitation of Strategic Offensive Arms (START)," July 31,1991, erişim tarihi 05 Nisan 2013, http:// www.state.gov/t/avc/trty/146007.htm.

START Anlaşması'nın imzalanmasını izleyen süreçte uluslararası alanda önemli değişimler yaşanmış, SSCB dağılmış, böylelikle Soğuk Savaş döneminin iki kutuplu yapısı son bulmuştur.

START-1 Anlaşması Rusya Federasyonu, Belarus ve Kazakistan tarafından 1992-1993 yılları arasında onaylanırken, Ukrayna Parlamentosu tarafından onaylanmadığından bir süre yürürlüğe girememiştir. Bu durum Rusya Federasyonu ve Batılı devletlerin Ukrayna'ya baskı yapması ve Ukrayna Parlamentosu'nun 18 Kasım 1993'te START Anlaşmasını onaylaması sonucu ortadan kalkmıştır.

5 Aralık 2001 tarihinde hem Rusya, hem de ABD START-1'in gereklerini yerine getirdiklerini deklare etmişlerdir.[43]

1.1.7.4. START 2 Süreci

ABD ile Rusya arasında stratejik silahlarda azaltmaya gidilmesini öngören START-2, iki ülkenin sahip olduğu nükleer silahlarda üçte iki oranında azaltmaya gidilmesini öngörmektedir.

START-2 Bush ve Yeltsin tarafından 3 Ocak 1993 tarihinde Moskova'da imzalanmıştır. Dünyanın nükleer silahlardan arındırılması amacıyla hazırlanan ve Cenevre'de iki ülkenin dışişleri bakanlarınca ana hatları belirlenen anlaşmanın nihai metnine göre, ABD ve Rusya nükleer başlıklarını üçte iki oranında azaltacaktır. START-2, ABD ve Rusya'nın elindeki stratejik füzelerin sayısının gelecek 10 yıllık dönemde 10.000'den 3.500'e indirilmesini öngörmektedir. START-1 Anlaşmasında iki süper güç, stratejik (uzun menzilli) nükleer füze başlıklarını üçte bir oranında indirmeyi kabul etmişlerdi. START-2 ise iki ülkenin önlerindeki 10 yıl içinde yani 2003 yılına kadar sahip oldukları tüm uzun menzilli nükleer füzelerin sayısında üçte iki indirime gitmelerini öngörmüştür.[44] START-2 sürecindeki bu gelişmeler, 1994 yılında Ukrayna, Belarus ve Kazakistan'ın, Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Antlaşması'na (NSYÖA) girmesine sebep olmuştur.[45]

Tarafların START-2'ye ilişkin tüm olumlu açıklamalarına ve ABD Senatosu'nun Anlaşma'yı onaylamış olmasına rağmen Rusya Parlamentosu'ndan Anlaşma'ya dair uzun bir süre herhangi olumlu bir adım gelmemiştir. Putin, ABD Kongresi'nin 1996 yılında onayladığı ancak Moskova'dan yıllardır onay alamayan START-2'nin onaylanması için Rusya Parlamentosu'na çağrıda bulunmuş, seçimler sonrası yaptığı açıklamada, silahlarda indirime

---

[43] Strategic Arms Reduction Treaty (START I) Chronology, erişim tarihi 24 Mayıs 2013, http://www.fas.org/nuke/control/start1/chron.htm.

[44] Cumhuriyet, "START-2 Moskova'da İmzalanıyor,", 02 Ocak 1993, s. 9.

[45] Nick Ritchie, "US Nuclear Policy after the Cold War", Taylor&Francis Group e-Library, USA& Canada, 2009, s.38, erişim tarihi 15 Mayıs 2013.

gidilmesinden yana olduğunu ve hem Rusya hem de ABD için nükleer silah üst sınırını daha da düşürecek olan START-3 için görüşmelere bir an önce başlanmasını istediğini belirtmiştir.

14 Nisan 2000'de, yıllardır onay bekleyen START-2 Rusya Parlamentosu'nun alt kanadı Duma'da yapılan oylamada onaylanmıştır.

ABD Başkanı George W. Bush, 11 Eylül 2001 terör saldırılarını takiben Aralık ayında, daha önceleri de gerekliliğini vurguladığı Füze Kalkanı kurma niyetini tekrarlamış, yine kendisi tarafından ABD için uygun olan bir zamanda çekileceklerini açıkladığı ABM Anlaşması'na ilişkin olarak da, 1972 yılından kalma Anti Balistik Füzeler Anlaşması'nın (ABM) aşılması gerektiğini, çünkü ABM Anlaşması'nın "başka bir çağda başka bir düşmana göre" hazırlanmış bir anlaşma olduğunu söyleyerek, "sınırlı ama etkin bir füze kalkanı kurmalıyız" demiştir.[46]

24 Mayıs 2002'de ise Bush ve Putin dünyadaki nükleer silah sayısını üçte iki oranında azaltan, her iki ülkenin nükleer savaş başlıklarının sayısını 2012 yılı sonuna kadar 1.700-2.200 sınırına indirilmesini öngören stratejik silahların indirimi ile ilgili Stratejik Taarruzi İndirim Anlaşması'nı [Strategic Arms Reduction Treaty (SORT)], diğer adıyla Moskova Anlaşması'nı imzalamışlardır.[47]

Ancak, her iki taraf da bu indirimin nasıl sayılacağı konusunda bir anlaşmaya varamamıştır. Bush yönetimi, indirimin yalnız aktif olarak konuşlandırılmış stratejik atma vasıtalarını kapsadığı, depolardaki veya tamirde, bakımda olan sistemleri kapsamadığı yönündeki anlayışını açıklamıştır. Rusya bu yoruma katılmayıp, ciddi envanter sayımı için müteakip görüşmelerde karar alınması konusu üzerinde durmuştur. Ayrıca, anlaşma indirim yapılan miktar dışındaki harp başlıklarına ve atma vasıtalarına ne yapılacağı konusunda bir açıklama getirmemiştir. Halbuki, önceki START anlaşmalarında fazla malzemelerin imhası konusu açık bir şekilde ifade edilmiştir.[48]

14 Haziran 2002'de ise, ABD'nin uzun süredir dile getirdiği, ABM Anlaşması'ndan resmen çekilmesinin ertesi günü, Rusya da, Washington yönetimi ile Ocak 1993'te imzaladığı silahsızlanma anlaşması START-2'nin kendilerini bağlamadığını açıklamıştır.[49]

ABD'nin Füze Kalkanı kurma politikası sebebiyle belli bir süre herhangi bir anlaşma olmaksızın devam eden süreç, 6 Mart 2009'da ABD'nin yeni Başkanı Barack Obama yönetiminin Dışişleri Bakanı Hillary Clinton'ın, Rus Dışişleri Bakanı Lavrov'a temsili bir

---

[46] "ABD'den Füze Kalkanı Hazırlığı", http://arsiv.ntvmsnbc.com/news/124272.asp., erişim tarihi 14 Mayıs 2013.

[47] James P. Terry, "The 2002 Moscow Treaty: Marking a New Strategic Relationship Between the United States and Russia," *Army Lawyer* Issue 381, (Feb.2005), ss.5-10.

[48] Serdar ERDURMAZ, "Stratejik Silahlar İndirim Anlaşması (Start) 2010 Yılı Başına Kadar Yenilenecek", http://www.turksam.org/tr/a1688.html, erişim tarihi 24 Mayıs 2013.

[49] Cumhuriyet, "Rusya START 2'den Çekildi" 15 Haziran 2002.

yeniden başlama düğmesi götürmesi ve bununla iki ülke arasındaki ilişkilerin düzeltilmesi yönündeki arzularını iletmesiyle yeniden başlamıştır. 2009 Eylül ayında Obama'nın, Başkan George W. Bush döneminde ABD-Rusya ilişkilerinde sorun oluşturan ve Rusya'nın karşı çıktığı, Doğu Avrupa'ya füze kalkanı kurma projesinden (Çek Cumhuriyeti ve Polonya'ya füze kalkanı kurma projesi) vazgeçtiğini açıklaması ile ABD-Rusya arasında yeni bir START anlaşmasının imzalanmasının önündeki engel de bir anlamda aşılmış olmuştur.[50]

1.1.7.5. YENİ START Süreci

8 Nisan 2010 tarihinde ABD Başkanı Obama ve Rusya Devlet Başkanı Medvedev, Prag'da START'ı yenileyen imzaları atmışlardır.[51] START'ın 10 yıl süreyle yürürlükte kalacak yeni haline göre, her iki ülke 7 yıl içinde kıtalararasında fırlatılabilen, ayrıca denizaltı ve ağır bombardıman uçaklarında kullanılan balistik füzelerin sayısını 700'e, savaş başlıklarının sayısını 1550'ye, kıtalararası balistik füze rampalarının sayısını 800'e düşürecek, böylece iki ülkenin elindeki stratejik nükleer silah başlıklarının üçte biri, nükleer başlık taşıyabilen füzelerin ise yarısı ortadan kaldırılmış olacaktır. Yeni START ile nükleer silahlarda gerçekleştirilmesi öngörülen indirimler değerlendirildiğinde, önceki anlaşmalar ile kıyaslandığında Yeni START'ın en geniş kapsamlı nükleer silahsızlanma anlaşması olduğu görülmektedir.[52]

22 Aralık 2010'da ABD ile Rusya arasında imzalanan Yeni START Anlaşması, iki ülke parlamentolarınca onaylanması ve ülke liderlerinin de imzası sonrası, 5 Şubat 2011'de yürürlüğe girmiştir.

Yeni START Anlaşması nükleer silahların tamamen ortadan kaldırılması yolunda nükleer silahsız geleceğe doğru atılan önemli bir adımdır. Anlaşma'nın nükleer silahsızlanma yolunda küresel düzeyde yapılacak girişimlere, atılacak daha büyük adımlara bir rol model oluşturabileceği beklenebilir.

1.1.8. Nükleer Enerji ile İlgili Kurum ve Kuruluşlar

Nükleer radyasyon ile ilgili konularda güvenliğin sağlanması, radyoaktif kaynakların kullanılması, denemelerin yapılması ölçme ve lisanslama gibi çalışmalar aşağıdaki kurum ve kuruluşların denetimindedir.

---

[50] Türkiye füze kalkanı konusunda Rusya gibi davranmamış ve ABD'nin talebini, özellikle İran'ın karşı çıkmasına ve kendisine yapılmış bir tehdit olarak algılamasına rağmen, kabul etmiştir.

[51] Cumhuriyet, "Prag'da Tarihi Anlaşma", 09 Nisan 2010.

[52] "Key Facts About The New START Treaty," http://www.whitehouse.gov/the-press-office/key-facts-about-new-start-treaty, erişim tarihi 05 Aralık 2012.

1. Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı [International Atomic Energy Agency (IAEA)]: Nükleer enerjinin barışçıl amaçlı olarak kullanılması için yöntemleri belirleyerek laboratuvar ve deneme istasyonları kurar; ayrıca konferans ve seminerler düzenler.

2. Uluslararası Radyasyondan Korunma Komisyonu [International Commision on Radiation Protection (ICRP)]: Kararları bağlayıcı değildir, radyasyondan korunma ile ilgili çalışmalar yapar ve tavsiyelerde bulunur.

3. Uluslararası Radyasyon Birimleri Komisyonu [International Commision on Radiation Units (ICRU)]: Radyasyon birimlerini ve çeşitli uygulamalar için radyasyon miktarları ile tıpta radyoaktif hammaddelerin kullanımı ile ilgili esasları belirler.

4. Birleşmiş Milletler Radyasyon Etkileri Bilimsel Komitesi [United Nations Scientific Commitiee on the Effects of Atomic Radiation (UNSCEAR)]: BM'ye bağlıdır. Doğal ve yapay kaynaklardan yayılan iyonlaştırıcı radyasyonun gözlemlenen düzeyleri ve biyolojik etkileri üzerine bilgi toplar, değerlendirir ve halkı bilgilendirir.

5. Türkiye Atom Enerjisi Kurumu (TAEK): Türkiye'de atom enerjisi ile ilgili konularda çalışma yapan ruhsat vermeye yetkili ulusal bir kuruluştur. Ülkemizde eğitim, araştırma ve radyoizotop üretme amaçlı, düşük güçlü bir nükleer reaktör (TRIGA MARK-II) İstanbul Teknik Üniversitesinde ve iki nükleer reaktör TAEK bünyesinde Çekmece Nükleer Araştırma ve Eğitim Merkezi'nde (ÇNAEM) bulunmaktadır.

Ayrıca BM tarafından, taraf ülkelerce imzalanan "Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Antlaşması [Treaty on Non-Proliferation of Nuclear Weapons (NPT)][53] kapsamında Gözden Geçirme Konferansları düzenlenerek nükleer silahlanma konusu takip edilmektedir.

Nükleer enerji ile ilgili genel bilgilerin incelendiği birinci bölümden sonra, gerginliğin sebebi olarak lanse edilen ülke İran'ı incelemekde fayda var. Dünyanın tek süper gücü ABD'nin, özellikle Irak'tan sonra şekillendirmeye çalıştığı yeni hedef ülkesi İran'ı biraz daha detaylı tanıyalım.

1.2. POTANSİYEL BİR NÜKLEER GÜÇ OLARAK İRAN

Nükleer kavramlarla ilgili bilgilerden sonra, uluslararası bir sorun olan İran'ın nükleer yapılanma çabalarını irdeleyelim. Önce genel olarak İran'ı tanımamız gerekmektedir. İran

[53] Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Antlaşması (NSYÖA) [Treaty on Non-Proliferation of Nuclear Weapons (NPT)] ile ülkeler 1 Ocak 1967 itibarıyla nükleer silah sahibi olan ve olmayan ülkeler olmak üzere iki gruba ayrılmıştır. Sahip olanların, bu silahların üretimi için gerekli bilgi ve teknolojiyi başka ülkeye aktarmayacaklarına, sahip olmayanların ise üretim için çaba sarf etmeyeceklerine karar verilmiştir. NPT, ABD ve SSCB'nin uyarmaları ile bu iki ülke harici diğer ülkelerin nükleer gücü çatışmalarda silah olarak kullanmasını önlemek ve yine 2 süper gücün diğer ülkeler üzerindeki etkilerinin azalmasına engel olmak amacıyla hazırlanmıştır. 2013 yılı itibarıyla, İran ve Türkiye de dahil olmak üzere, 189 ülke anlaşmayı imzalamıştır. Antlaşmayı imzalamayan ülkeler; Hindistan, Pakistan, İsrail ve Güney Sudan'dır. Kuzey Kore de, imzasını geri çekmiştir.

bölgesinde geçmişi binlerce yıl öncesine dayanan ve devlet kültürüne sahip olan bir devlettir. Zira İran tarihi Pers İmparatorluğu'na kadar rahatlıkla indirilebilir. Öte yandan İran'da yönetim, 1900'lü yıllara kadar da Türk hanedanların elinde kalmıştır. 1900'lü yılların başından sonra ise Batı'nın "Büyük Oyun" dediği süreç yaşanmış ve Osmanlı İmparatorluğu'nun tarih sahnesinden silinmesi ile birlikte Orta Doğu coğrafyası masa başında çizilen haritalarla oluşturulmuştur. İran da bu paylaşımdan nasibini almıştır. Ülke, İngiltere ve Rusya arasında paylaştırılmıştır. İkinci Dünya Savaşı sonrasında ise bir anlamda bağımsızlığını kazanan İran, ülke içinde Şahın yönetime gelmesiyle halkını memnun edememiştir. Şahın İran'da yaşayan halkları Persleştirme politikası ve dini gündelik hayattan çıkarmaya yönelik girişimleri halkta memnuniyetsizliğe neden olmuş ve 1979 Devriminin ardından İran'da rejimin ismi İran İslam Cumhuriyeti olarak belirlenmiştir.

1.2.1. İran İslam Cumhuriyetine Genel Bakış

Asya'nın güneybatısında, 25-39 kuzey enlemi ile 44-63 doğu boylamında yer alan İran, Kuzeyinde Azerbaycan, Hazar Denizi, Nahcivan ve Ermenistan, doğusunda Afganistan, Pakistan, Türkmenistan, güneyinde Basra Körfezi ve bu körfezde yer alan irili ufaklı on iki adaya sahip, batısında Türkiye ve Irak ile çevrilmiş bulunan bir Orta Doğu ülkesidir.[54]

İran'ın tarihi M.Ö. 558 yılında kurulan Akamanış İmparatorluğu'na kadar uzanır. İslam dünyasındaki mezhep mücadeleleri (özellikle Sünni-Şii mücadelesi), tarihte Osmanlı-İran savaşlarına neden olmuştur. Önceleri Pers ülkesi olarak anılan bu devlet "İran" adını 1935 yılında resmen almıştır.[55] "Persia" adının Fars ve Kaçar geçmişini çağrıştırdığı, oysa "İran" adının eski aryenlerin görkemini ve doğum yerini akla getirdiği dönemin hükümetince açıklanmıştır.

İran'ın başkenti Tahrandır ve Temmuz 2009 itibarıyla nüfusu 66.429.284'dür.[56] İran'ın nüfusu 1980'de 39,1 milyondan, 1998'de 61,4 milyona ulaşmıştır. Nüfus artışı yılda yaklaşık %1.08'dir.[57] 2015'te 82,1 milyona, 2030 da ise 98 milyona ulaşacağı tahmin edilmektedir.[58] 2010 yılı Temmuz ayı tahminlerine göre, 26,3'lük yaş ortalamasıyla genç bir nüfus potansiyeline sahip olan İran dünyada en yüksek şehirleşme oranlarından birine de sahiptir. 1950 yılından 2002 yılına kadar geçen sürede şehir nüfusu %27'den %60'a yükselmiştir.

---

[54] Mesut CAŞIN; "İran Silahlı Kuvvetleri", Avrasya Dosyası İran Özel, İlkbahar 1995, Cilt 2, Sayı:1, s.27.
[55] Muzaffer ERENDİL; "Çağdaş Orta Doğu Olayları" , Gnkur. Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1992, s.20.
[56] Jennifer L. Skancke and Lauri S. Friedman, "Iran", "Facts about Iran", Greenheaven Press, 2010, s.119.
[57] THE WORLD FACTBOOK reports, http://www.cia.gov.
[58] Anthony H CORDESMAN; "Globalism and Regional Security in the Middle East", CSIS, Eylül 2000, s. 5.

2009 yılı verilerine göre bu oran %68 olmuştur. BM tahminleri 2030 yılı itibarıyla İranlı şehir nüfusunun %80 olacağını göstermektedir.[59]

Komşularına gelince; Doğuda, din ve uyuşturucudan güç bulan kaosun kaynağı Afganistan. Güneydoğuda nükleer silahlara sahip ve etnik-dini patlamanın kıyısında bulunan bir diğer devlet, Pakistan. Kuzeydoğuda, değişken komünist liderinin ülkesini tüm dünyadan izole ettiği ve yeni liderinin nasıl bir politika izleyeceği belli olmayan Türkmenistan. Kuzeybatı sınırında hâlâ SSCB sonrası geçişin zorluklarıyla uğraşan hükümetiyle Azerbaycan. Ayrıca yine kuzeybatıda, Müslüman Orta Doğu'da bulunan tek başarılı demokrasi ve Avrupa Birliği'ne katıldığı takdirde Batı ile potansiyel bir sınır olacak Türkiye. Batıda, 140.000 ABD askeri tarafından işgal edildikten sonra halen karışıklık içinde olan İran'ın tarihi düşmanı Irak. Son olarak İran'ın güney ve güney doğusunda uzanan savunmasız Körfez şeyhlikleri, bölgedeki rakibi Suudi Arabistan ve dünya petrolünün %40'ının akmak zorunda olduğu koridorlar.

İran bu nedenle Orta Doğu'da krizin tam ortasında yer almaktadır.

Moğol ordularının ve Arapların aşağılayıcı zaferleri İran'ın komşularının niyetlerine ve gerekçelerine derinlemesine bir kuşkuyla yaklaşmasına sebep olmaktadır. Çok az millet İranlılar gibi kültürel farklılıklarını korumuştur. Bu emperyal işgalciler arasında İran'ı en çok zorlayan Batılı güçlerdir.

İran, Pers olmayan devletler tarafından çevrelenmiş bir Pers devletidir. Bu özellik İran'ı Arap dünyasında hâkim olan etnik ve müşterek bağlardan mahrum bırakmaktadır.

İran bir çelişkiler ve paradokslar ülkesidir. Kendini algılarken, hem muazzam ve göz alıcı hem de bir o kadar güvensiz hisseder. Komşularına karşı şüpheyle ve alaycı bir tavırla yukarıdan bakarak yaklaşırken, aynı zamanda da bölgeyi yönetme çabasındadır.

Dünyanın en büyük Şii devleti ve yakın tarihin ilk dini devrimini gerçekleştirmiş ülke olma statüsü ile İran, İslam yönetim ve hukuku konusundaki dogmatik tartışmaları büyük ölçüde etkileyen bir ülkedir.[60]

20'nci yüzyıla öküz ve kara sabanla giren İran, yüzyıldan çıkarken, çelik fabrikaları, dünyada en çok trafik kazasının yapıldığı ülkelerden biri olma ünü ve pek çoklarını dehşete düşüren nükleer programa sahip olduğu iddia edilen bir ülke olmuştur.[61]

İran bugün kimlik arayışında olan, demokratik modernlik ile gerici gelenek arasında gidip gelen bir devlettir. Muhammed Hatemi'nin reform hareketlerinin bütün dalgalandırıcı başarısızlıklarına rağmen onun 1997 ve 2001 yıllarında elde ettiği ve uzun süre etkisi devam eden seçim zaferleri, İran'ın sert otoriter bir devlet olmasını engellemiştir. Ahmedinejad'ın sert,

---

[59] Bülent KENEŞ; "İran: Tehdit mi, Fırsat mı?", Timaş Yayınları, İstanbul, Nisan 2012, s. 41.
[60] Zbigniew BRZEZINSKI, Robert M. GATES; "İran'ın Zamanı Geldi", Profil Yayıncılık, İstanbul, Aralık 2006, ss. 28–29.
[61] Ervand ABRAHAMIAN; A History of Modern Iran", Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Şubat 2009, s. 1.

otoriter yapısı ve yönetiminin devlet politikaları üzerine etkisi, 2013 yılında reformist Ruhani'nin cumhurbaşkanı seçilmesiyle değişecektir.

1.2.1.1. İran'ın Etnik Yapısı

%99'u Müslüman olan İran'ın %89'u Şii, %9'u Sünni Müslümandır. Diğer dinler ise %1'lik bir bölümü teşkil etmektedir.

Nüfusun etnik dağılımı ise şu şekildedir.[62]

Fars	: %51
Azeri	: %24
Gilaki ve Mazandari	: %8
Kürt	: %7
Arap	: %3
Lur	: %2
Baloh	: %2
Türkmen	: %2
Diğer	: %1

İran'da 5 ırka mensup, 5 farklı dil ailesinden 90'a yakın dilin konuşulduğu, 10'u aşkın dini ve mezhebi inanca sahip çok sayıda etnik grup, halk, topluluk yaşamaktadır.

İran Halkları genelde altı gruba ayrılmaktadır:[63]

1. İrani Halklar (Tatiler, Talışlar, Guranlar, Kürtler, Sistaniler, Tacikler, Afganlar),
2. Türk Halkları (Azerbaycan Türkleri, Türkmenler, Halaçlar, Afşarlar ve Kaşkaylar),
3. Hintli Halklar (Hintliler, Udular, Romlar ve İran Çingeneleri),
4. Sami Halklar (Araplar, Asuriler, Yahudiler, Afrikalılar ve Aramiler),
5. Hint-Avrupa Halkları (Ermeniler ve Ruslar),
6. Kafkasyalılar (Gürcüler ve Çerkezler).

İran'da, Farsça %58, Türkçe %26, Kürtçe %9, Lurce %2, Balonca %1, Arapça %1 ve diğer diller %3 oranında konuşulmaktadır. Resmi rakamlara göre 20 milyon civarında olan İran'da yaşayan Türk nüfusu (Azerbaycan Türk'ü ve Türkmenler), gayri resmi rakamlara göre, 30 milyon civarındadır ki bu İran'ın nüfusunun %45'ini Türk soyluların oluşturduğunu göstermektedir.[64] Demek ki, 70 milyonluk İran ahalisinin 23-24 milyon civarındaki bir nüfusu

---

[62] Iran 2004 Country Review, http://www.cia.gov/cia/publications/fact-book/geos/ir. html#People.
[63] Aygün ATTAR (HAŞİMZADE); "İran'ın Etnik Yapısı", Divan Yayıncılık, Ankara, 2006, s. 163-164.
[64] Serkan KEKEVİ, Yavuz CANKARA, Necip BOLAT ; "Fars Türk Milliyetçiliği Rekabeti Işığında İran ve Bölge Güvenliğine Muhtemel Etkileri", IV. Türkiye'nin Güvenliği Sempozyumu (Tarihten Günümüze Dış Tehditler), Elazığ, 2004, s. 463.

Türkçe konuşmaktadır.[65] Azerbaycan Türkleri ve Türkmenlerin yanı sıra, Halaçlar, Afşarlar, Kaşkaylar ve bazı Horasan grupları, İran'da yaşayan Türk halklarıdır. İran Türkleri arasında anlaşma dili olabilecek ortak bir Türkçe bazı küçük zorluklar dışında hâlâ geçerliliğini korumaktadır. Küçük bir azınlık olan ve diğer Türklerin arasında hızla eriyen Halaçlar dikkate alınmazsa İran Türkleri'nin tamamı aynı kökten, yani Oğuzlar'dan gelmektedir.[66]

İran, XX. yüzyılın başlarına kadar bir Türk ülkesi sayılmaktaydı. Öyle ki, o dönemde kendi siyasal bağımsızlığını korumuş iki Türk ülkesi kalmıştı: Türkiye (Osmanlı) ve İran (Kaçar). Ancak İran hızla İngiliz ve Rus etkisine girerek sömürülen ülke konumuna gelmiştir. İngiltere özellikle Hint yolu ile İran'a nüfuz etmiş; Rusya ise Safevi döneminden beri uyguladığı genel politika çerçevesinde İran'ı güçsüzleştirmiştir.

Bugünkü İran coğrafyasında Türkçe konuşanların sayısı, diğer dilleri konuşanların sayısından çok fazladır. Güney ve orta İran Türklerinin konuştuğu şive, ülkenin batısındaki Azerbaycan Türkçesi'nin şiveleri durumundadır. Horasan Türklerinin dili ise, Kuzeydoğuda hâkim olan Türkmen Türkçesi, Türkmen Türkçesiyle Türkiye Türkçesi arasında olup, Türkiye Türkçesine daha yakındır. Devletin resmi dili de, eğitim dili de Farsça olmasına rağmen, Türkçe konuşanların sayısı Farsça konuşanlardan çoktur.[67] İran İslam Cumhuriyeti Anayasasının özellikle 15. ve 19. maddeleri Türkçe eğitim öğretimi ve bu dilde yayına imkân vermesine rağmen, bu maddeler işletilmemekte ve halkın bu yöndeki istekleri gerek basında, gerekse parlamentoda sık sık dile getirilmektedir.

İran'da yaşayan Kürtlerin sayısı 5 milyon civarındadır. Bu nüfusun %30'unu Şii, %70'ini ise Sünnü Kürtler oluşturmaktadır. Şii Kürtler İran içerisinde sistemle entegre oldukları için, Kürt milliyetçiliği daha ziyade Sünni Kürtler tarafından benimsenmiştir.[68]

İran'ın etnik yapısı çoklu bir yapıya sahiptir ama yönetimde söz sahibi olan kesim ise Fars kökenlilerdir. Bu durum ülkenin içinde bulunduğu hassas dengeler açısından önemlidir. Ülke içinde devlet eliyle Fars milliyetçiliği bunu sağlamada etkin bir biçimde kullanılmaktadır. İran rejimi, İrancılık, Fars milliyetçiliği ve Şii İslâm çatısı altında diğer halkları birleştirmeyi ve gerekirse bu yolda güç kullanmayı kendine yöntem olarak seçmiştir.[69] Fars milliyetçiliği Pan-İranizm ismi altında ortaya çıkmıştır. Pan-İranizm, İran'daki diğer etnik grupların ve milletlerin ayrı varlığını yadsıyan, hepsinin Ari ırkın bir parçası olarak gören ve İran topraklarının asıl sahibinin Farslar olduğunu ileri süren bir ideolojidir. Bu ideolojiye göre, "Bir Fars, Arap'tan da Türk'den de Pakistanlı'dan da daha üstündür". Fars milliyetçiliği Batı karşıtı bir tavırla ortaya

---

[65] Osman Metin ÖZTÜRK, Yalçın SARIKAYA; "Kaosa Doğru İran", Fark Yayınları, Ankara, Nisan 2006, s. 180.
[66] ATTAR (HAŞİMZADE); a.g.e., s. 22.
[67] Osman Metin ÖZTÜRK, Yalçın SARIKAYA; a.g.e., s. 199.
[68] KENEŞ, a.g.e., s. 38.
[69] A. William SAMİ; "The Nation and Its Minorities: Ethnicity, Unitary State Policy in Iran", Comparative Studies of South Asia, Africa and Middle East, Vol.20, 2000, s. 127-128.

çıkmıştır.[70] Özellikle Farsçanın son bin yıldan beri İran'da bürokratik dil olması, Şii ulemanın otoritesini hissettirmesinden sonra eğitim (medrese) diline dönüşmesi ve saray dili olması sebebiyle edebi zümrece entelektüel kimliğin belirleyici özelliği olarak tercih edilmesi, bugünkü Fars etnik kimliğini belirleyen temel öğeler olarak görülmektedir.[71]

1925 yılında Pehleviler'in iktidara gelmesinden sonra Türkler bütün temel hak ve hürriyetlerinden yoksun bir şekilde azınlık muamelesine tabi tutulmuşlardır. Mevcut Fars yönetiminin Türklere karşı sergilediği bu tavır diğer İran toplulukları için de geçerlidir.

İran etnik, dilsel ve dinsel farklılıklardan oluşan bir ülke olsa da, İranlılık bütün bu farklılıkların üstünde olan bir olgudur. İranlılık kimliği, Sünni-Şia, Fars-Türk unsurlarını kendi içinde barındırmaktadır.[72]

1.2.1.2. İran'ın Siyasi Yapısı

1979'da hazırlanan anayasaya göre İran siyasal sisteminde, 270 üyeye sahip Danışma Meclisi yani parlamento, Kabine, Başbakan, 12 üyeli Anayasa Koruyucuları Konseyi ve Cumhurbaşkanı bulunmakta ve tüm bu birimlerin üzerinde bir dini lider (Fakih) yer almaktadır.[73] 1979 Anayasına uygun olarak bugün İran İslam Cumhuriyeti'nin en tepesinde "veliy fakih" (rehber) yer almaktadır.[74] Fakih, konum olarak devletin başıdır ve bütün yürütme, yasama ve yargı işlerinde son sözü söyleme hakkına sahiptir. Ayrıca dini liderin, silahlı kuvvetleri kontrol etme, cumhurbaşkanı adaylarını onaylama ve 12 üyeli Anayasa Koruyucuları Konseyi'nin din adamlarından oluşan 6 üyesini atama şeklinde özetlenebilecek yetkileri de bulunmaktadır.[75]

İran'da seçimler gerek meclis gerekse cumhurbaşkanı için dört yılda bir yapılmakta ve kadın-erkek 15 yaşın üzerindeki herkes oy kullanabilmektedir.

Anayasanın birinci maddesine göre, İslam Cumhuriyeti olan mevcut İran rejimini başka cumhuriyetler ve diğer İslami devletlerden ayıran iki önemli faktör ülkenin resmi adındaki "İslam Cumhuriyeti" nitelemesinde vücut bulmaktadır. Çünkü İran her ne kadar anayasalı bir devlet olsa da anayasada yasaların, anayasanın yanı sıra şeriata da aykırı olamayacağı ve her şeyin üstünde bir Dini Liderin (Veli-i Fakih veya Velayet-i Fakıh) bulunduğu

---

[70] Emre BAYIR; "Fars Milliyetçiliğinin Gelişimi ve Güney Azerbaycan Millî Direniş Harekâtı", Avrasya Dosyası İran Özel, Sonbahar 1999, Cilt:5, Sayı:3. s. 104.
[71] ATTAR; a.g.e., s. 62.
[72] Emre BAYIR; "İran'da Fars Milliyetçiliğinin Üç Dalgası: "İranlılık" Düşüncesine Giden Yol", Stratejik Analiz, Ocak 2001, Sayı: 9, ss. 15–16.
[73] Tayyar ARI; "2000'li Yıllarda Basra' da Güç Dengesi", Alfa Yayınları, Bursa, 1999, s. 35.
[74] İsmail Safa ÜSTÜN; "Humeyni'den Hamaney'e İran İslam Cumhuriyeti Yönetim Biçimi", Birleşik Yayıncılık, İstanbul, 1999, s. 21.
[75] ARI; a.g.e., s. 28.

belirtilmektedir.[76] Dini lider, din adamları arasında, özel bir usulle, bu makama seçilen kişidir.[77] Emsali daha önce görülmemiş olan velayet-e faqıh [Velayet-i Fakıh, hukukçunun himayesi, (rule by the jurisprudent)] yoluyla dini bir lider bütün milletin meselelerine hâkim olmaktadır. Humeyni'nin kendisi için tasarlanan bu makam aslında sınırsız sorumluluklara sahiptir. Silahlı kuvvetlere ve yeni oluşturulan devrim muhafızlarına emir verme, seçilmiş bir resmi görevliyi görevinden alma, meclisin çıkardığı bir yasayı iptal etme, savaş ve barış ilan etme yetkisine sahiptir. Bu yeni makam ne seçime, ne de seçilmiş kurumların ve daha büyük halk kitlelerinin denetlenmesine tabidir.[78]

Humeyni, baskın Şii geleneklerinden radikal bir şekilde ayrılmıştır. Onun velayet-e faqih (Fıkının Velayeti) kavramı siyasi gücün ruhban sınıfı tarafından doğrudan gasp edildiği düşüncesini ortaya koymaktadır.

İran'daki siyasi çalkantıların en önemli nedenlerinden biri, beklentileri ve siyasete bakış açıları devrim döneminde şekillenmiş olan yeni bir neslin geliyor olmasıdır. Gençler nüfusun %70'ini oluşturmakta ve yakın gelecekte ülkenin siyasi düzeninde söz sahibi olacak kişiler olarak yetiştirilmektedirler. Genel anlamda, genç İranlılar tahsilli ve iyi eğitimlidirler, sosyal ve kültürel alanda geniş özgürlük tanınmasını ve siyasi katılımı desteklemektedirler. Gençlerin yaklaşık olarak üçte birinin işsiz olduğu düşünülürse, siyasi önceliklerinin listesinde ekonomik çıkarların en önde yer alacağı anlaşılacaktır.[79]

Din, İran'ın iç işlerinde ve aynı zamanda da içinde bulunduğu bölgede önemli bir rol oynamaktadır. Dinsel yapının etkinliği azımsanmamalıdır.

1.2.1.3. İran'ın Ekonomik Yapısı

İran esas itibarıyla bir petrol ekonomisine sahiptir.

İran'ın ticari ilişkilerde bulunduğu ülkelerin başında, ihracat yönünden Japonya, İtalya, Yunanistan, Fransa, İspanya, Güney Kore gelmekte, ithalatta ise Almanya, İtalya, Japonya, Birleşik Arap Emirlikleri, İngiltere ve Belçika başı çekmektedir.

Türkiye'nin İran'a ihracatı 2005'te 900 milyon doları, ithalatı ise 3 milyar doları aşmıştır. Türkiye'nin ithalatının %95-96'sı gaz ve petrol iken, ihracatında ise büyük bir ürün ve sektör çeşitliliği söz konusudur. 1 m^3 gaz Türkiye'de 1 lira civarındayken, enerji cenneti İran'da yaklaşık 2,5 kuruş civarındadır. Bürokrasinin çok fazla olmasına rağmen, enerji maliyetleri nedeniyle sanayi yatırımcıları için İran bulunmaz bir cennetdir. Fransa, Almanya, Çin gibi ülkeler İran'la büyük yatırımlar gerçekleştirmektedir.

---

[76] Sami OĞUZ, Ruşen ÇAKIR; "Hatemi'nin İran'ı", İletişim Yayınları, İstanbul, 2000, s. 35.
[77] SİSAV; "Dünyadaki Jeopolitik Yönelimler ve Türkiye", Ağustos 2000. s. 225.
[78] Ray TAKEYH; "Gizli Devrimler Ülkesi İran", Karakutu Yayınları, Temmuz 2009, s. 34.
[79] Zbigniew BRZEZINSKI, Robert M. GATES; a.g.e, ss. 16, 32.

İran'daki tekstil ürünlerinin neredeyse tamamı Türkiye'den gelmektedir. Her alanda Türk markalarını görmek mümkündür. Turizm ise iki ülke arasında yeni parlayan sektörlerdendir. Her yıl İran'dan Türkiye'ye gelen turist sayısında giderek artış sözkonusudur.

Sonuç olarak İran, ekonomik gelişme için diğer ülkelerle iyi geçinmek zorundadır. Çünkü ekonomik kalkınma için gerekli kaynaklar ancak bu ülkelerden sağlanabilir.[80] Ayrıca İran bir ülkenin yardımıyla bir nükleer silahlanma programı başlatırsa, uranyumun gerek zenginleştirilmesi gerek ayrıştırılması için bir çok yatırım yapmak zorunda kalacaktır. Nükleer silahlanmada teknoloji dışardan geleceği için savunma sanayisine de bir katkısı olamayacak ve yapılan onca harcamaya ve yatırıma rağmen işsizlik azalmayacaktır. Ayrıca nükleer teknoloji alımını gerçekleştirmek de zordur.

1.2.1.4. İran'ın Enerji Potansiyeli

Dünya günlük petrol üretimi yaklaşık 84 milyon varildir. Bu miktarın yarısı ulaşım sektöründe kullanılmaktadır. Her ne kadar alternatif enerji kaynakları ve teknoloji, ısıtmada ve elekrik enerjisi üretiminde petrolün yerinin kısmen doldurulmasına imkan sağlasa da ulaşım sektöründe global çapta bir ikame yakın gelecekte gözükmemektedir.

Dünya petrol rezervlerinin %10-12'sini elinde bulunduran İran, dünya doğalgaz rezervlerinin de yaklaşık %15'ini elinde bulundurmaktadır. Doğalgaz rezerviyle Rusya'dan sonra dünyada ikinci sırada yer almaktadır. İran'da ayrıca 1 milyar ton demir, 1 milyar ton kömür ve 800 milyon ton bakır olmak üzere krom, kurşun, civa, manganez, kalay, tungsten ve altın rezervleri de bulunmaktadır. Sahip olduğu doğal kaynakları İran'ı dünya ekonomisinin vazgeçilemez bir oyuncusu konumuna getirmektedir. İran'da tüm petrol faaliyetleri devletin tekelinde, Petrol Bakanlığı'na bağlı dört kuruluş tarafından yürütülmektedir. Başlıca petrol rafinerileri Abadan (150.000 varil/gün), Bakhtaran (20.000 varil/gün), Tahran (130.000 varil/gün), Şiraz (40.000 varil/gün) ve İsfahan (100.000 varil/gün) rafinerileridir.[81]

İran dünyada toplam kanıtlanmış petrol rezervlerinin yaklaşık %10-12'sine yani 137 milyar varil kanıtlanmış petrol rezervine sahip bulunmaktadır.[82] Petrol İran için o kadar önemlidir ki, bütün gelirin %80'ini petrol geliri oluşturmaktadır. Uluslarası Para Fonu'nun verdiği bilgiye göre, petrol fiyatı varil başına 75 doların altına inerse, İran devam ettirilmesi güç bir bütçe açığı ile karşı karşıya kalmaktadır.[83] Dolayısıyla, İran, Türkiye'nin tam tersine,

---

[80] Farideh FARHİ; "To Have or not to Have? Iran's Domestic Debate On Nuclear Options" Iran's Nuclear Weapons Options: Issues and Analysis, The Nixon Center, January 2001, s. 44.

[81] y.a.y.; "Orta Doğu'ya Açılan Fırsatlar Kapısı: İran", İSOD Otomotiv Dergisi, Mart-Nisan 2004, Sayı 93, ss. 108–109.

[82] BP Dünya Enerji 2011 raporuna göre.

[83] Anoushiravan Ehteshami, "Iran's Tenth Presidential Election: Implications for Iran and the Region", National Defense University Press, Washington D.C, May 2010, s. 39.

petrol fiyatının düşmesini istemeyecek ülkelerin başında gelmektedir.[84]

İran'dan 2011 yılında en fazla petrol ithal eden 10 ülke ve ithal edilen miktar tabloda gösterilmiştir:

SIRA NU.	ÜLKE	GÜNLÜK İTHALAT MİKTARI (Varil)	ORAN (%)
1	ÇİN	543 000	10
2	HİNDİSTAN	341 000	11
3	JAPONYA	251 000	5,9
4	İTALYA	249 000	13,3
5	GÜNEY KORE	239 000	7,4
6	TÜRKİYE	217 000	30,6
7	İSPANYA	149 000	9,6
8	YUNANİSTAN	111 000	22,6
9	GÜNEY AFRİKA	98 000	25
10	FRANSA	78 000	3,7

Tablo-2: İran'dan 2011 Yılında En Fazla Petrol İthal Eden 10 Ülke ve İthal Edilen Miktar[85]

Uluslararası Enerji Ajansı'na [International Energy Agency (IEA)] göre, Sri Lanka 2011 yılının ilk yarısında İran'dan günlük 39 bin varil petrol ithal eden ve tamamıyla İran petrolüne bağımlı durumda olan ülke olarak önem arzetmektedir.

İran petrolün yanı sıra, yaklaşık olarak 230 milyar metreküp kanıtlanmış doğalgaz rezervine sahiptir. Bu Rusya'dan sonra dünyanın en büyük doğalgaz rezervidir. İran'ın doğalgaz rezervleri tek bir bölgede değil, büyük ölçüde geliştirilmemiş sahalardır ve bu nedenle büyük bir potansiyele sahiptir.

İran iç tüketimdeki hızlı artışa rağmen doğalgaz ihracatını arttırmak için girişimlerde bulunmaktadır. Türkiye 2002 yılından itibaren İran'dan yılda 10 milyar metreküp doğalgaz almaya başlamıştır. İran ayrıca, Bulgaristan üzerinden Avusturya'ya doğalgaz ihraç etmeyi hedeflemektedir.[86]

---

[84] Ham petrolde meydana gelen 1 dolarlık artışın, Türkiye'nin ithalatına getireceği ek fatura yaklaşık 175 milyon dolar civarındadır.

[85] Uluslararası Enerji Ajansının tahminlerine göre, İran günde 3,5 milyon varil petrol üretiyor ve günlük 500 bin varili rafine edilmiş olmak üzere günlük 2,6 milyon varil petrol ihraç ediyor. IEA, AB'nin İran'dan günlük 510 bin varil petrol ithal ettiğini öngörüyor.

[86] DEİK; "İran Ekonomisi ve Türkiye ile İlişkileri", Temmuz 2003, s. 13.

İran, jeopolitik konumu dolayısıyla zaten bölgede ABD çıkarları açısından önemli bir devlettir. Ekonomik açıdan bakılınca, ABD, Hindistan ve Pakistan'a giden doğalgaz yollarının gelişimini engelleyen kısıtlamaları bertaraf etmeye çalışmaktadır. İran bu bağlamda hem kaynak hem de boru hattı yolu olarak doğalgazı Pakistan'dan geçirerek, enerjiye muhtaç olan Hindistan'a getirmede iyi bir seçim olacaktır. Enerjinin kritik madde olarak yer aldığı günümüz dünyasında petrolün sorunsuz olarak batıya aktarılması hayati bir önem taşımaktadır. Ayrıca dünya üzerinde yer alan tüm doğal kaynakların tükenebilirlik özelliği göz önünde bulundurulacak olursa, Orta Doğu petrolünün ABD çıkarları için taşıdığı önem ve İran'ın bu bağlamdaki rolünün önemi daha belirgin olarak ortaya çıkmaktadır.[87]

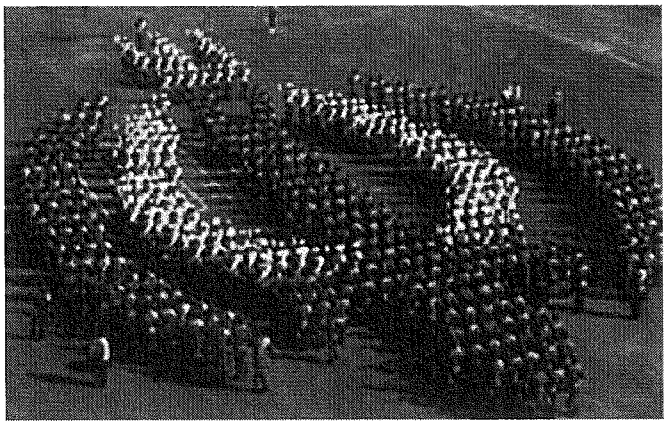
1.2.1.5. İran'ın Askeri Gücü

Siyasal hedeflerine ulaşabilmek için etkili bir askeri güce ihtiyaç duyan İran, modern anlamda bir ordunun temellerini ilk kez SSCB işgalinin son bulduğu ve ABD yardımlarının ise yeni başladığı 1946 yılından sonra atabilmiştir.[88]

İran'ın askeri gücü İran güvenlik kurumunun kalbidir. İran'da iki ordu bulunmaktadır:

1. Nizami Ordu,
2. Devrim Muhafızları (Se-pah-ı-Pasdaran-e-Enghelab-e-Islami).

Her iki ordunun da Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri bulunmaktadır. Silahlı Kuvvetler Başkomutanı Rehber'dir. Komutanlar Rehber tarafından atanır. Nizami Ordu ve Devrim Muhafızlarının kendi Genelkurmay Başkanlıkları vardır. Her iki ordu da, Rehber'in mutlak idaresi altındadır.

Resim-4: İran Ordusundan İran Bayrağı

Ayrıca İran savunma sisteminde Besiç denen gönüllüler (Seferberlik Güçleri)

[87] Yavuz CANKARA; "Yeni Oyun İran'ın Nükleer Politikası"; IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 1. Baskı, Mart 2005, s. 77.
[88] Avni KANDEMİR; "İran Silahlı Kuvvetleri", Strateji, c.1, 1995, s. 152.

bulunmaktadır. Bunlar bir nevi yedekleri oluştururlar. Humeyni'nin İran-Irak savaşı[89] sırasında 20 milyon gönüllü savaşçı oluşturulması için halka yaptığı çağrıyla teşkil edilmiştir. Bunlar belli dönemlerde yapılan çağrılarla, bir tür seferberlik deneme tatbikatı gibi, kısa sürelerle silah altına alınarak, özellikle iç güvenlik kontrollerinde kullanılırlar. Halen bir milyon civarında Besiç bulunduğu tahmin edilmektedir.[90]

İran, 5 yılda konvansiyonel ve nükleer gücünü arttırmak için 50 milyar dolar ayırmıştır. Mevcut rejimin diğer ülkelerle olan anlaşmazlıkları, İran'ı silahlanmaya ve askeri gücünü arttırmaya sevk etmektedir. İran askeri kuvvetlerini modernize etmek ve ulusal çıkarlarını sadece Hazar Denizi değil Körfez bölgesinde de devam ettirebilmek için Rusya ile işbirliği yapmaktadır. Bu politikanın çatısı olarak da İran Rusya'dan yeni silahlar almaktadır.[91]

Petrol zenginliği sayesinde kendi kendine yeterli olan İran, savunma alanında Fransa ile eğitim uçağı alımı, Almanya ile uçak ve füze parçaları alımıyla birlikte kimyasal ve nükleer teknoloji alanında işbirliği içindedir. Ancak Alman teknisyenlerin desteği devlet dışı olarak gösterilmektedir. Kuzey Kore'den balistik füzeler alan İran bu füzelere ait teknolojiyi de transfer etmektedir. Iran, ordusunda mevcut ABD kaynaklı silahların parçalarını Singapur ve Taiwan'dan temin etmektedir.

Biyolojik ve kimyasal savaş ajanlarına da sahip olduğu bilinen İran NBC[92] alanındaki çalışmalarını Avrupalı, Rus ve Çinli teknisyenleriyle yürütmektedir. İran'ın geliştirmeye çalıştığı Kuzey Kore kaynaklı Nodong füzeleri programı başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Ancak Şahab 1-2 ve 3 serisi balistik füze üretiminde başarılı olunmuş, Şahab 3 füzeleri 5'inci denemede 1.300 km menzile başarılı şekilde atılmıştır. İran'ın Şahab 4 füzeleri ile 2.200 km menzil hedeflediği bilinmektedir. Detaylı bilgi 1.2.2.3. İran'ın Füze Programı bölümünde açıklanmıştır. Ayrıca İran ordusunun elinde Şah zamanında ABD'nin İran'a verdiği son derece etkili F14A Tomcat uçaklarından (60 adet verilmiştir) bugün hâlâ 25 adet mevcuttur.[93]

Devrim Muhafızları üyelerinin sahip olduğu şirketlerin, İran'ın nükleer altyapısına dair ihalelerin çoğunu almakta olduğu gerçeği[94], Muhafızların sadece askeri değil, ekonomik olarak da nükleer faaliyetlerin içinde olduğunun en önemli göstergelerinden biridir.

---

[89] Detaylı bilgi için bakınız: Joseph KOSTINER, "Conflict and Cooperation in the Gulf Region", Springer Science and Business Media, Netherlands, 2009, ss. 24-76. Tom and Sara PENDERGAST, "Middle East Conflict", The Thompson Corporation, USA, 2006, ss. 214-228.

[90] Daniel BYMAN, Shahram CHUBİN, Anoushiravan EHTESHAMİ, Jerrold GREN; "Iran's Security Policy In the Post-Revolutionary Era", RAND, 2001, s. 38.

[91] Ertan EFEGİL and Leonard A. STONE; "Iran and Turkey in Central Asia Opportinities for Rapprochement in the Post-Cold War Era" Journal of Third World Studies, Vol. XX, No.I, 2003, s. 71.

[92] İkinci Dünya Savaşı sonrası nükleer teknolojinin gelişimi ve nükleer silahların da eklenmesi ile son 60 yıldır kullanılmakta olan NBC (Nükleer, Biyolojik, Kimyasal) terimi, siyasi alandaki gelişmeler ve terörizmin öne çıkması ile tehdit değerlendirmesine uygun olarak yerini "KBRN (Kimyasal, Biyolojik, Radyolojik, Nükleer)"ye bırakmıştır. Ancak teknolojik ilerlemeler ve KBRN maddelerinin ikiz kullanım imkânı çok kısa sürede yeni bir CBRN-E [Explosives (Patlayıcılar)] ifadesinin gelişmesine yol açmıştır.

[93] Aydın ÇETİNER; "21'inci Yüzyılda Savaş Stratejileri", Selis Kitaplar, İstanbul, Ekim 2003, s. 172.

[94] TAKEYH; a.g.e., s. 50.

1.2.2. İran ve Nükleer Teknoloji

Nükleer teknolojideki ilk önemli gelişme olan, atom bombası olarak bilinen, atom çekirdeğinin parçalanması sonucunda ortaya çıkan enerjinin değerlendirilmesi temeline dayanan fisyon bombası, ilk defa 16 Haziran 1945 tarihinde, ABD'nin Alamo-gordo çölünde denenmiştir.[95]

İran'ın nükleer araştırmalarının geçmişi ise, Şah Rıza Pehlevi dönemine kadar dayanmaktadır. İran Şahı Rıza Pehlevi, İran'ın nükleer güce sahip olmasını tutku derecesinde arzulayan bir liderdi. Amacı İran'da, her biri 1.000 megavat gücünde 20 nükleer santral inşa ettirmekti. Nükleer güç olma tutkularını engelleyemeyen Şah Rıza Pehlevi, dünyanın en büyük uranyum zenginleştirme şirketi olan Fransız "Eurodiffe" şirketine %10 hisse ile ortak olmuştu. Bugün Fransız, Belçika, İspanyol ve İtalyan ortaklığı olan bu şirkette, geçmişte Şah'a ait olan hisseler İran'a devredilmiştir. Başlangıcı 1960'lı yıllara dayanan nükleer çalışmalar, 70'li yıllarda ivme kazandı. ABD, Almanya, Fransa ve Belçika, İran'da nükleer tesis inşa eden ülkelerin öncüleri oldular.

1.2.2.1. İran'ın Nükleer Çalışmalarının Kısa Tarihi

ABD, özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra İran'da etkinlik kazanmıştır. 1945 yılında İran'ın sınırları içindeki Azerbaycan'dan (Güney Azerbaycan) SSCB ordusunu çıkartmayı başaran ABD, 1953'de darbe ile Muhammet Musaddık'ı iktidardan uzaklaştırmış, Muhammet Rıza vasıtasıyla, Pehlevi rejimini kendisine bağlamıştır. ABD'nin İran içişlerine açık müdahalesi olarak bilinen 1953 Musaddık Hükümeti'ne yönelik darbe olayı İran halkının tepki ve öfkesini çekmiştir. Bugün dahi birçok İran vatandaşı, bağımsız ve özerk bir dış politikanın yürütülmesi, kendi kaynaklarının ulusal gelişme için kullanılması ve demokrasinin inşası yolundaki fırsatların sırf işgalci bir süper gücün entrikaları yüzünden kaybedildiğine inanmaktadır.[96] Hatta ilişkilerin düzelebilmesi için İranlılar, seçilmiş Musaddık'a karşı yapılan darbenin sorumlusu olarak İngiliz ve ABD'li istihbarat ajanlarını görmeleri nedeniyle, ABD ve İngiltere'nin özür dilemesini talep etmektedirler.[97]

ABD, komünizmin yayılması ve SSCB'nin yeniden İran'a girme endişesi ile İran'ın askeri kapasitesini arttırma yoluna gitmiştir. İran'da ilk nükleer çalışma 1957'de ABD'nin desteği ile başlatılmıştır. ABD'nin İran'a sunmak istediği nükleer teknolojinin barışçıl amaçlar

---

[95] Faruk SÖNMEZOĞLU; "Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi", Filiz Kitabevi, İstanbul, 1995, s.355.

[96] Ray Takeyeh, "Gizli İran: İslam Cumhuriyeti'nde Güç ve Paradoks", Ekvator Yayınları, İstanbul, 2006, ss.104-114.

[97] Bahman Baktiari, "Seeking International Legitimacy: Understanding the Dynamics of Nuclear Nationalism in Iran", National Defense University Press, Washington D.C, May 2010, s.28.

doğrultusunda olduğu da belirtilmiştir. 1957 yılında "Barış İçin Atom Programı" kapsamında İran ile ABD arasında nükleer enerjinin sivil amaçlı kullanımına ilişkin bir işbirliği anlaşması imzalanmıştır.[98] Bu antlaşmanın ardından 1958'de İran, Uluslararası Nükleer Enerji Ajansı (IAEA) üyesi olmuş ve 1959'da Tahran Nükleer Araştırma Merkezi tesis edilmiştir.[99] ABD yönetimi, dost ve müttefik olarak gördüğü ülkelerde küçük ölçekli araştırma reaktörleri kurmuş ve bu reaktörlerin çalıştırılabilmesi için gerekli teknolojik ve bilimsel altyapıyı desteklemiştir. Bu girişimler çerçevesinde Türkiye, Pakistan ve İran'da birer araştırma reaktörü kurulmuştur.[100] İran 1970'te "Nuclear Non-Proliferation Treaty" (NPT)'ye imza atmış ve 1973'te İran'da Atom Enerji Kurumu (Sazeman-e Enerji-e Atomi-e İran) kurulmuştur.[101] İran'ın nükleer programı 1950'lerden itibaren başlamış gözükse de, Şah'ın nükleer enerjiye yoğun yatırım yapması, 1973'de yani petrol krizinden hemen sonra olmuştur.[102]

1974 yılında İran ve Almanya arasında İran'ın Buşehr kentinde 1200 Megavatlık bir santralin kurulması kararlaştırılmıştır. Buşehr'deki nükleer santral antlaşması Batı Almanya şirketi olan Kraftwerk Union (KWU) tarafından imzalanmıştır. Ayrıca aynı yıl 900 Megavatlık bir nükleer santralın Benderabbas'ta yerleştirmesi için Fransa ile antlaşma yapılmıştır.[103] Aynı dönemde Belçikalılar tarafından Karj'da Nükleer Tıp Merkezi kurulmuştur.

Aslında Orta Doğu'da sadece İsrail'in nükleer kapasiteye sahip olması, Müslüman dünyasında özellikle de İran'da nükleer seçeneğin araştırılmasını büyük ölçüde teşvik etmiştir. Bu gelişmede kuşkusuz, Sovyetlerin Orta Doğu'da bazı Arap ülkeleri üzerindeki "koruyucu" kanatlarının ortadan kalkmış olmasının payı da oldukça önemlidir.[104]

Tahran yönetimi 1974'te Paris ile zenginleştirilmiş uranyum alma konusunda bir anlaşma imzalamış olmasına rağmen, 1979 devriminden sonra ABD'nin baskısıyla Fransa bu anlaşmayı uygulamaktan kaçınmıştır.

1979'ta gerçekleşen İslam Devrimi, İran nükleer çalışmalarını ciddi şekilde etkilemiştir. Devrimin hemen ardından nükleer çalışmalar durdurulmuştur. İslam devriminin ardından nükleer çalışmalarının durdurulmasının farklı sebepleri vardır. İran'daki rejimin ABD ve Batı karşıtı olması nedeniyle nükleer konusundaki bütün antlaşmalar, batılılar tarafından iptal

---

[98] Jacqueline SİMON; "United States Non-Proliferation Policy and Iran: Constraints and Opportunities", Contemporary Security Policy, Vol. 17, No. 3, December 1996, s. 371.

[99] Mohammed SAHİMİ; "Iran's Nuclear Program-Part 1: Its History", Payvand News, 2 Ekim 2003, http//www.payvand.com/news/03/Oct/2003/.html, erişim tarihi 20 Eylül 2009.

[100] 1968'de ABD tarafından Tahran üniversitesi bünyesinde beş Megavatlık bir araştırma reaktörü (Atomic Research Centre Affiliated to Tehran University) kurulmuştur.

[101] Dr.M.Ghannadi-Maragheh, "Atomic Energy Organization of Iran", http://www.world-nuclear.org/sym/2002/ghannadi.htm

[102] Sverre LODGAARD, Morten Bremer MAERLI; "Nuclear Proliferation and International Security", "Iran's uncertain nuclear ambitions", Routledge Global Security Studies, New York, 2007, s.96.

[103] Mensur Tarcai, "Şah ve Etom", Gozareş, Sayı 155, 2005, ss.36–37.

[104] Graham E. Fuller, Ian O. Lesser, "Kuşatılanlar: İslam ve Batı'nın Jeopolitiği", (çev.: Özden Arıkan), Sabah Kitapları, İstanbul, 1995, s. 63.

edilmiştir. ABD'nin gözünde, Şah dönemi İran'ı için olmazsa olmaz bir teknoloji olarak sunulan nükleer enerji, rejim değişikliği sonrasındaki İran için bir tür yasak elma haline dönmüştür. Rejimin ABD ve Batı karşıtı olması sebebiyle, nükleer alandaki bütün anlaşmalar, Batılılar tarafından iptal edilmiştir. Diğer taraftan İran'ın dinsel liderliği (Ayetullah) bu çalışmaları İslami esaslara uygun bulmadığından yasaklamıştır. İslam rejimi yöneticileri nükleer çalışmaları, petrol ve doğal gaz enerjisine sahip olunduğu için doğru bulmamışlar, Muhammet Rıza Pehlevi'nin nükleer politikalarını israf olarak değerlendirmişler ve din açısından sakıncalı olduğu gerekçesi ile Pehlevi'nin bütün çalışmalarını durdurmuşlardır. Bu durum Humeyni'nin öldüğü 1989 yılına kadar devam etmiştir.

Nükleer çalışmanın durdurulmasının en önemli sebeplerinden biri de 1980-1988 Irak-İran savaşı olmuştur. Bu savaş, İran'ı ciddi ekonomik sıkıntıya sokmuştur. Savaş sırasında İran'ın böyle masraflı bir işe girişmek için ekonomik gücünün de bulunmaması bir diğer etkendir. Ayrıca nükleer projeyle ilgili yabancı firmalar İran'dan ayrılmışlardır. Ancak firmaların ülkeden ayrıldığı tarihte, Buşehr-1 olarak adlandırılan reaktörün %90'ı tamamlanmıştı ve malzemelerinin %60'ı da kurulmuştu. Buşehr-2 reaktörünün de %50 oranındaki inşaatı tamamlanmıştı. Ancak İran-Irak Savaşı boyunca, Buşehr'deki nükleer tesisler, Irak'ın altı kez bombalaması sonucu, ciddi tahribata uğramıştır.[105]

İran-Irak savaşının oluşturduğu yeni savunma stratejisi, savaş sonrasında İran'ın yeniden nükleer çalışmalara ve füze teknolojisine yönelmesine neden olmuştur. İran'ın değişen bu kararı, çok büyük mali yatırım gerektiren nükleer teknolojinin, uzun menzilli füze teknolojisinin, bunların altyapı tesislerinin inşasının ve bu tesislerin bakım ve idamesinin sağlayacağı ekonomik getiriden yararlanmak isteyen birçok ülkeyi İran'a yöneltmiştir. Doğu dünyasından Çin, Hindistan, Pakistan, Kuzey Kore, Rusya, Kazakistan; batı dünyasından Fransa ve Almanya bu ülkelerin başında geliyordu. ABD, batılı ülkeler üzerinde etkili olmayı başararak bazı engellemelerde bulunabildiyse de; doğu dünyası nükleer temelde İran'la olan ilişkilerini sürdürdü. İran'ın geniş hacimde petrol üreten bir ülke olması; silah ve askeri malzeme ihtiyacı içinde bulunması; özellikle Çin ve Rusya'nın çıkarlarına çok uygundu.[106] İran, 1986'dan sonra nükleer çalışmalarına başlamış, Arjantin ve Çin ile işbirliğine girmiştir. Irak savaşı İran'a askeri kapasitesini daha fazla geliştirme zorunluluğunu göstermiştir. İran'ın 1989'dan sonra nükleer çabasını bu çerçevede değerlendirmek mümkündür. İşbirliğini de Rusya ile yapmıştır. 22 Ocak 1989'da İran ve SSCB arasında teknolojik, ticari, ekonomik ve bilimsel alanda işbirliği antlaşması imzalanmıştır. Çalışmalarına hız veren İran, 1990'da zenginleştirilmiş uranyum üretimine başlamıştır. ABD yönetiminin baskısına rağmen SSCB

[105] Farhang RAJAEE; The Iran-Iraq War: The Politics of Aggression, Gainesville: University Press of Florida, 1993, s. 224-225.
[106] Doğu SİLAHÇIOĞLU; "ABD / İsrail-İran ve Türkiye Denklemi", Günizi Yayıncılık, İstanbul, 2006, ss. 67–68.

ve Çin, İran yönetimi ile nükleer konuda işbirliğini sürdürmüşlerdir.[107] Söz konusu antlaşmanın devamı olarak İran ve Rusya arasında 1992'de nükleer işbirliği antlaşması imzalanmıştır. Almanlar tarafından yapımı başlatılan Buşehr nükleer santralin yeniden inşası 1995'te Rusya'ya verilmiştir. Bu sürecin devamı olarak nükleer çalışmaları çerçevesinde ilişkilerini genişleterek Almanya, Arjantin, İspanya, Çin, Kuzey Kore, Pakistan, Belçika ile işbirliğine girmiştir. Bunun sonucunda İran 20'den fazla nükleer tesise sahip olmuştur.[108]

1.2.2.2. İran'ın Bilinen Nükleer Tesisleri

İran 2011 yılı içerisinde Buşehr santralinde enerji üretimine başlamak suretiyle, bölgede nükleer bilim alanında İsrail ve Pakistan dışında en güçlü altyapıya sahip ülke konumuna gelmeyi başarmıştır.[109] İran, 2012 yılı itibarıyla, UAEA'na 17 nükleer tesisi ile tesislerin dışında nükleer maddelerin depolandığı 9 yeri deklare etmiştir.[110]

İran'ın bir kısmı geliştirilmekte, bir kısmı yeterli etkinlikte nükleer tesisleri içinde, faaliyet halinde olanları şunlardır:[111]

Nükleer Araştırma Reaktörleri:

- Tahran
- İsfahan
- Bonab
- Ramsar

Nükleer Santraller:

- Buşehr-1
- Buşehr-2

Ağır Su Üretim Tesisi:

- Arak

Uranyum Zenginleştirme Tesisleri:

- Natanz
- Kahsan

Uranyum Maden İşletme Tesisi:

- Yazd
- Ardekan

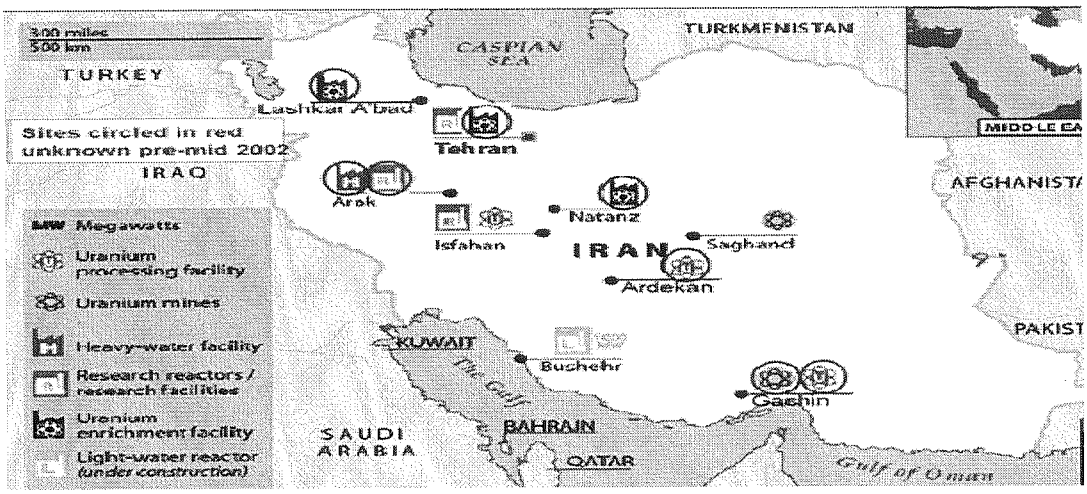
İran'ın nükleer güce erişiminin kesin şekilde engellenmesi için bu tesisler arasında

---

[107] Tayyar ARI; "Irak, İran, ABD ve Petrol", Alfa Yayınları, İstanbul, 2007, s. 33.
[108] http://www2.dw-world.de/persian/iran/internat_presse/1.112170.1.html
[109] KENEŞ; a.g.e., s. 305.
[110] IAEA, Board of Governors, Implementation of the NPT Safeguards Agreement and relevant provisions of Security Council resolution in the Islamic Republic of Iran, 25 May 2012, s.3.
[111] SİLAHÇIOĞLU; a.g.e., ss. 69–70.

kesinlikle işlevsiz hale getirilmesi gereken nükleer tesisler ise;

- Buşehr'deki nükleer santraller,
- Natanz'daki uranyum zenginleştirme tesisi ve
- Arak'taki ağır su üretim tesisidir.

Harita-2: İran'ın Nükleer Tesisleri

ABD, İngiltere ve İsrail istihbarat birimlerinin ortak yürüttüğü çalışma sonucunda, 2002'de, Tahran'ın 200 mil kuzeyinde Abdül Kadir Han'ın yardımıyla inşa edilen Natanz Uranyum Zenginleştirme Tesislerinin keşfedilmesi, İran'ın, Pakistan'ın nükleer silahının babası kabul edilen Han ile kurduğu gizli ilişkiyi açığa çıkartmıştır. ABD'nin gözden kaçırdığı bu gizli ilişki, İran'ın nükleer çalışmalarındaki büyük ilerlemesinde çok önemli rol oynamıştır. Natanz ve Tahran'daki araştırma tesislerinin ve Arak'taki ağır su üretim fabrikasının ortaya çıkarılması, Çin'den önemli miktarlarda uranyum ithalatı yapıldığının kesinlik kazanması, İran'ın nükleer kapasitesi hakkındaki istihbarat tahminlerinin önemini arttırmış ve nükleer eşiğe ulaşılmasına az bir zaman kaldığını göstermiştir. Bu bulgular ve UAEA'nın (Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı) ardı ardına yaptığı incelemeler sonucunda ortaya çıkan endişe verici açıklamalar zinciri, İran'ın Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Anlaşması'nın (NSYÖA) hükümlerine uyma vaadinin güvenilirliği hakkında yeni şüpheler doğmasına yol açmıştır.[112]

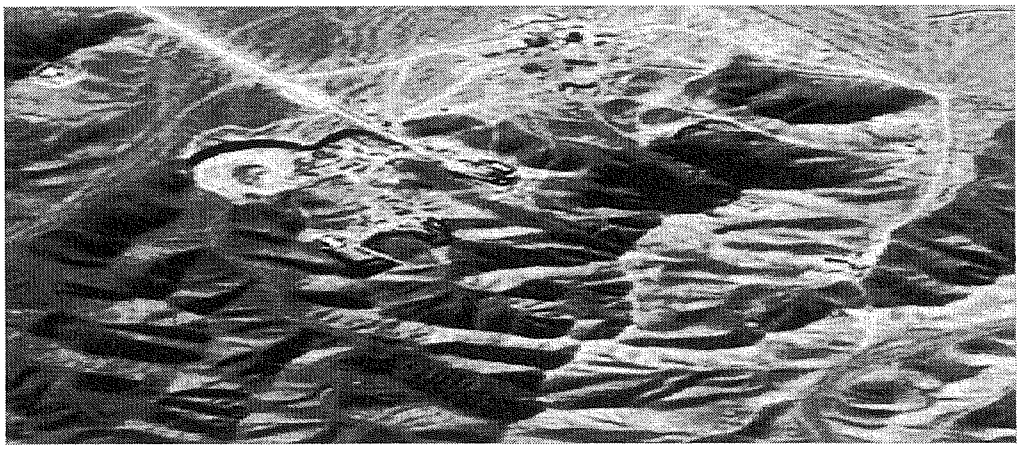
2002 yılındaki bu gelişmeler, o zamana kadar düşünülen İran'daki nükleer varlığın sivil toplum için olduğu düşüncesini dramatik bir değişikliğe uğratmış ve İran'ın nükleer programı

[112] Zbigniew BRZEZINSKI, Robert M. GATES; a.g.e., s. 39.

politik bir unsur olarak ortaya çıkmaya başlamıştır.[113]

Bu bilgilere ek olarak İran'ın Atom Enerjisi Kurumu Başkanı Feridun Abbasi Devani, ülkesinin yeni bir nükleer santral inşa edeceğini açıklamıştır.[114] Devani yeni santralin ülkenin güneyindeki Buşehr kentinde, var olan nükleer santralin yanında inşa edileceğini ve bin megavat üretim kapasitesinde olacağını söylemiştir. İran'ın bu konuda yabancı ülkelerin yardımına ihtiyaç duyduğunu belirten Devani, santralin 2014 yılı başına kadar bitirilmesinin planlandığını kaydetmiştir.

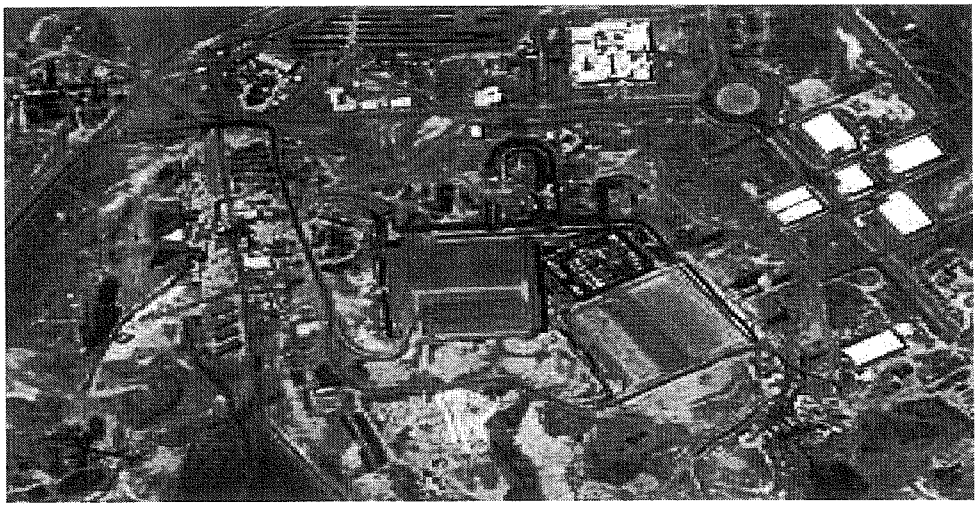
İran'ın, Rusların yardımıyla yaptırdığı mevcut Buşehr nükleer santralinin Kasım 2012 tarihinde tam kapasite ile faaliyete geçtiği değerlendirilmektedir. Yine Reuters'ın, İran Atom Enerjisi Kurumu Başkanı Feridun Abbasi Davani'nin Kayhan gazetesinde yayımlanmış beyanatını kaynak göstererek verdiği habere göre, Fordo nükleer zenginleştirme tesisi de yakın bir gelecekte kullanıma girecektir. Abbasi, ülkenin kuzeyindeki Kum şehri yakınında bir dağın içinde bulunan Fordo nükleer zenginleştirme tesisi için, "Yakın bir gelecekte kullanıma girecek. Burada %20, %3.5 ve %4 zenginleştirilmiş uranyum üretilebilecek" şeklinde konuşmuştur.[115] İran'ın nükleer santral yapabilecek ve nükleer teknoloji ihraç edebilecek düzeye geldiğini belirten Abbasi, yarı resmi Mehr ajansında yayımlanan diğer bir açıklamasında ise, İran'ın, uranyum cevherinin çıkarılmasından reaktörler için yakıt üretilmesine kadar tüm nükleer yakıt döngüsünü öğrendiğini ve bu teknolojiyi uranyum rezervlerine sahip "dost" Afrika ülkeleriyle, cevherin nükleer maddeye dönüştürülmesi için tesisler kurulması amacıyla paylaşmaya hazır olduğunu ifade etmiştir. Bu gelişmenin Tahran ile Batı arasındaki gerilimi daha da arttırdığı ortadadır.

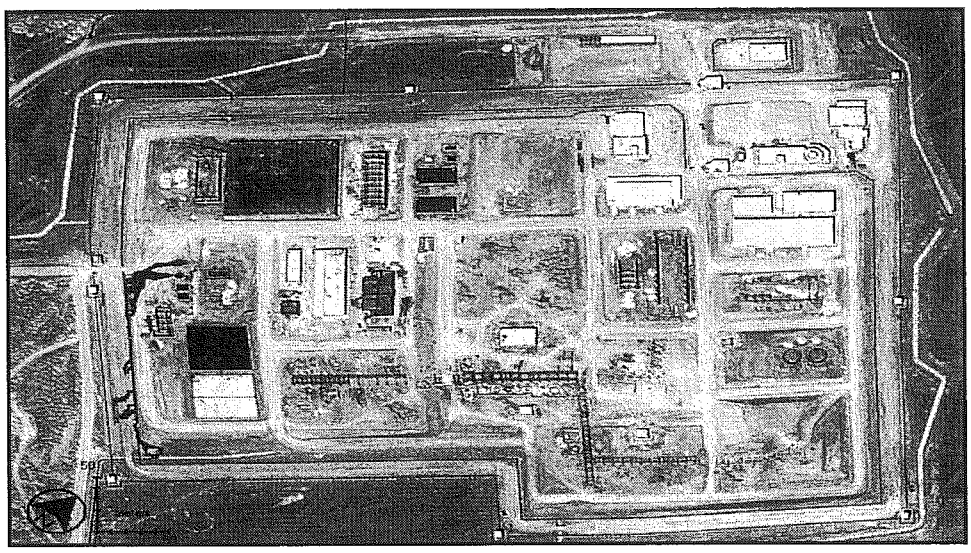
Resim-5: Fordo'daki Gizli Nükleer Tesis[116]

[113] Farideh Fahri, "Atomic Energy Is Our Assured Right": Nuclear Policy and the Shaping of Iranian Public Opinion, National Defense University Press, Washington D.C, May 2010, s.28.
[114] Hürriyet Planet, "İran yeni nükleer santral inşa edecek.", 27 Mayıs 2012.
[115] Hürriyet Gazetesi, "İran Yeni Bir Nükleer Tesisin Müjdesini Verdi", 8 Ocak 2012.
[116] http://www.sabah.com.tr/Dunya/2011/07/14/iste-iranin-gizli-nukleer-tesisi#, erişim tarihi 21 Temmuz 2011.

Fordo'nun önemi gitgide artmaktadır. Öyle ki, Washington ve müttefikleri uranyum zenginleştirme çalışmalarının durdurulmasının yanı sıra, Fordo'daki tesisin kapatılmasını talep etmektedir. İran'ın UAEK Daimi Temsilcisi Ali Asker Sultaniye ise Reuters'a yaptığı açıklamada,[117] Fordo'nun kapatılması için hiçbir gerekçe olmadığını, tesisin UAEK denetiminde olduğunu söylemiştir. İran'ın Fordo tesislerini İsrail'den ya da ABD'den gelecek olası bir saldırıya karşı korumak amacıyla inşa ettiğine işaret eden Sultaniye, "Güvenli, UAEK kontrolünde, emniyetli bir yeriniz varsa, o zaman bana burayı neden kapatmamız gerekir? Fordo'ya sahibi olmak için çok para ve zaman harcadık" diye konuşmuştur.

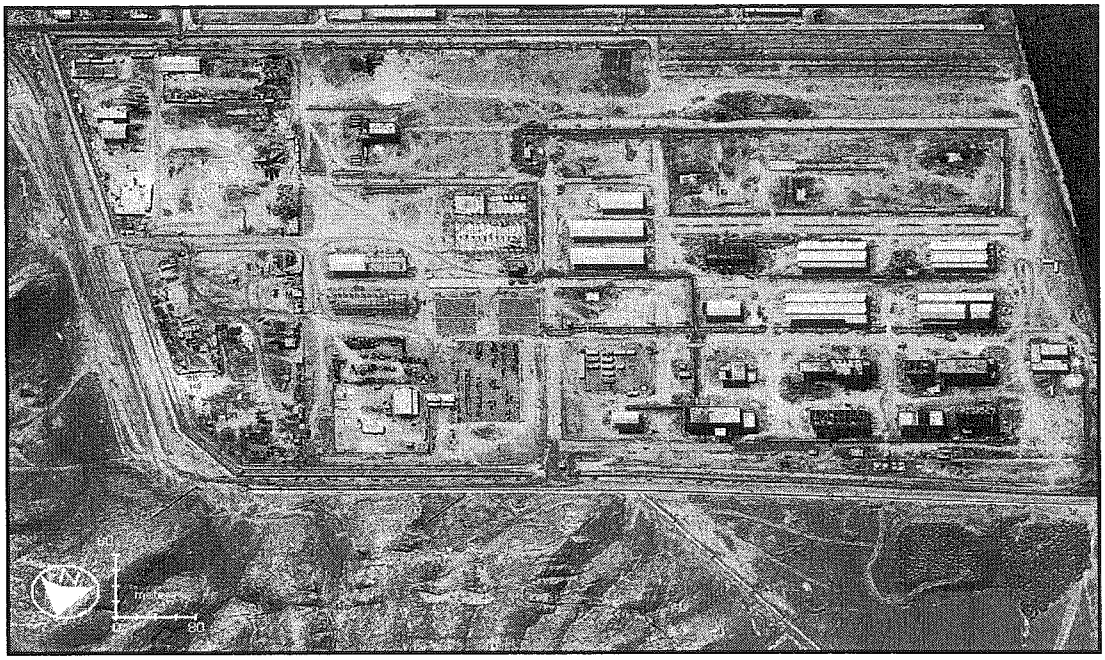

Resim-6: NATANZ'daki Uranyum Zenginleştirme Tesisi

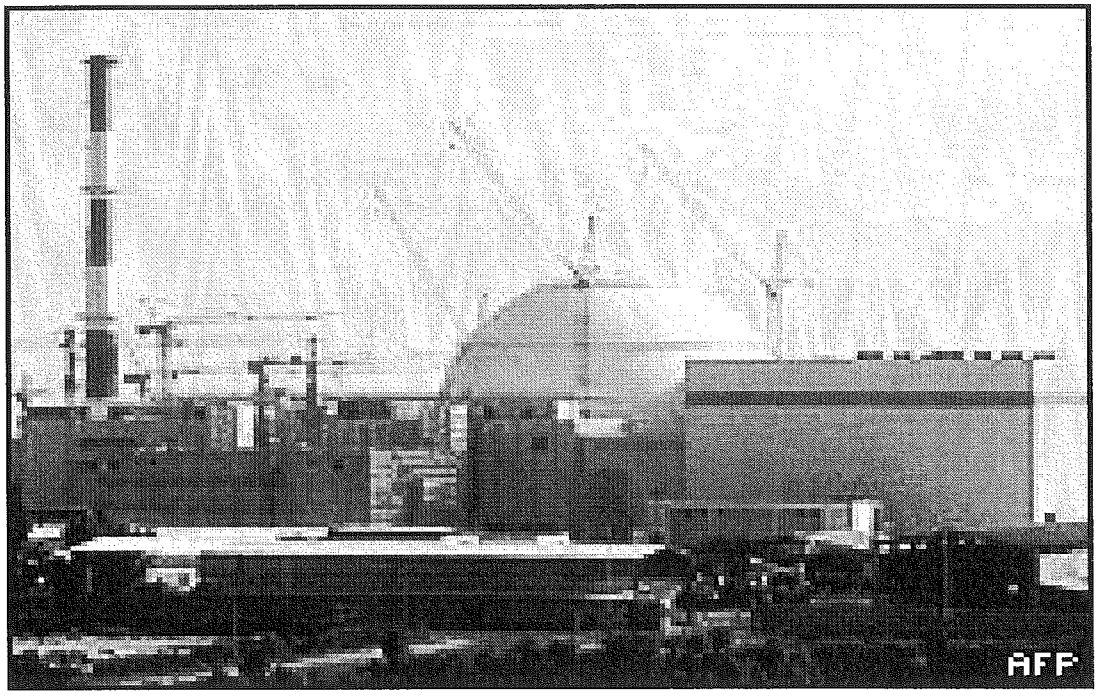

Resim-7: ARAK'daki Uranyum Ayrıştırma Tesisi

[117] Hürriyet Planet, "İran kırmızı çizgilerini belirledi.", 4 Mayıs 2012.

Resim-8: İSFAHAN'daki Uranyum Ayrıştırma Tesisi

Resim-9: BUSHEHR Nükleer Reaktörü[118]

[118] Jennifer L. Skancke and Lauri S. Friedman, "Iran", "How dangerous is the threat from Iran", Greenheaven Press, 2010, s.1.

1.2.2.3. İran'ın Füze Programı

İran, füze programını kendi güvenlik politikasına bağlı olarak değerlendirmektedir. Bu çerçevede, iki tür füze programı karşımıza çıkmaktadır. Birincisi Çin tarafından sağlanan Cruise füze programı, ikincisi ise Scud ve Kuzey Kore No-Dong'ların türevi olan Satıhtan Satıha Füze [Surface to Surface Missile (SSM)] programı. Bu doğrultuda, İran'ın elinde olduğu ileri sürülen kısa menzilli balistik füzeler Tablo-3'de gösterilmiştir.

Tabloya göre, İran hem balistik füzelere hem de cruise füzelerine sahiptir ve bu iki tip füzeyi de üretebildiği değerlendirilmektedir. İran topraklarından Bağdat'a en yakın mesafe 130 km'dir. İran-Irak savaşı boyunca İran, Bağdat'a ve diğer Irak kentlerine 300 km menzilli ve yaklaşık 1000 kilogramlık savaş başlıkları taşıyan SCUD-B füzeleri atmıştır.

Türü	Menzili	Başlık yük kapasitesi	Sayısı	Açıklama
CSS-8	150 km	190 kg	200	Karadan havaya balistik füze 1989'da Çin'den alındığı düşünülüyor. Çin'in uygun kimyasal başlıkları verip vermediği konusunda farklı görüşler var.
M-11	280 km	800 kg	30-50	Çin'in inkâr etmesine rağmen İran'a 1995'te sattığı ileri sürülüyor. Tahrip gücü yüksek savaş başlığının yanı sıra nükleer ve kimyasal başlık takılabiliyor.
SCUD-B	300 km	985 kg	100-400	İran balistik füze gücünün temeli kabul ediliyor. Rus yapımı füzeye, nükleer, kimyasal ve tahrip gücü yüksek patlayıcı başlık takılabiliyor.
SCUD-C	500 km	600 kg	100-170	SCUD-B'nin Kuzey Kore tarafından geliştirilmiş sıvı yakıtlı versiyonu. Başlık yükünün menzilini düşürdüğü söyleniyor. Nükleer yük taşıma kapasitesinin yetersiz olduğu ancak K.Kore tarafından kimyasal ve biyolojik başlığın sağlandığı ileri sürülüyor.

Tablo-3: İran'ın Elinde Olduğu İleri Sürülen Kısa Menzilli Balistik Füzeler[119]

[119] Andrew FEICKERT; "Iran's Ballistic Missile Capabilities", CRS Report, 23 August 2004, ss. 1–4.

İran füze sistemleri konusunda kendi teknolojisini hızla geliştirmeye, Kuzey Kore'den aldığı füzeleri her yönüyle millileştirmeye çalışmaktadır. İran'ın balistik füze teknolojisi hakkında bugün için Batı'nın elinde net bilgiler bulunmamaktadır. İran'ın üzerinde çalışmakta olduğu orta menzilli füzeler olarak, Şahab-3, Siccil-1 ve Siccil-2 füzelerinin adı geçmektedir.

İran'ın, savunma amaçlı olduğunu ileri sürdüğü uzun menzilli "Şahab" serisi füzeler ve menzilleri şöyledir:[120]

Şahab-1: 325 Km

Şahab-2: 550 Km

Şahab-3: 1.350 Km

Şahab-4: 2.000 Km (Geliştirme aşamasındadır.)

Şahab-5: 6.000 Km (Geliştirme aşamasındadır.)

Şahab-6: 10.000 Km (Geliştirme aşamasındadır.)

Menzilinin 1.300 km'ye ulaştığı tahmin edilen ve 1.200 kg yük kapasitesi olan Şahab-3'lerin geliştirilmesinde Kuzey Kore, Pakistan ve Çin'in yanı sıra Rusya'nın da adı CIA raporlarında teknolojik destek sağlayan ülkeler arasında geçmektedir. Şahab-3 füzelerinin temelde Kuzey Kore'den alınan No-Dong-1 füzelerine dayandığı Amerikalı uzmanlarca ileri sürülmektedir. Ekim 2001'de İran'ın Şahab-3'lerin seri üretimine geçtiği ve senede 20 füze üretilebileceği basına yansımıştır.

Orta Menzilli Balistik Füze olan Şahab-3 füzesinin geliştirilmiş bir sürümünün testlerine 11 Ağustos 2004 tarihinde başlanmıştır. Geliştirilen yeni Şahab füzeleri özellikle SSCB'nin SS–9 sınıfı Kıtalararası Balistik Füze (ICBM)'leriyle benzerlikler taşımaktadır. Bununla birlikte Şahab füzeleri, 1960'lı yıllar boyunca SSCB tarafından geliştirilmiş olan balistik füzeler gibi tasarlanmıştır. Şahab'larda da SS–9'larda olduğu gibi bir yükleme aracı bulunmaktadır. Bu araç nükleer başlıkların takılıp sökülmesini kolaylaştırmaktadır.

Yeni Şahab eski modellerine göre 1 metre daha uzun, ateşleme için %15 daha fazla yakıt ve oksit kapasitesine sahiptir. Daha önceki Şahab füzeleri, ataları olan No Dong (Kuzey Kore) ve Ghauri (Pakistan) füzeleriyle, füze içlerinde yapılan değişiklikler haricinde dışarıdan ayırt edilememekteydi.

İran, 20 Eylül 2004 tarihinde, Mart 2005 sonuna kadar Şahab 3 füzesinin geliştirilmiş sürümünün test atışlarına başlayacağını bildirmiştir. Bu testler süresince 20 kg'lık SAFİR-313 uydusu dünyanın 250 km üstünde bir yörüngeye oturtulmaya çalışılacaktır. 12-19 Eylül 2004 tarihleri arasında İran Ashura-5 karadan–karaya stratejik füze testlerini gerçekleştirmiştir. İran'lı yetkililer, bu testlerin İsrail ve ABD'nin İran'ın nükleer tesislerine yapabileceği muhtemel saldırıları caydırmak amacıyla gerçekleştirildiğini açıklamıştır. İran Devrimci

[120] SİLAHÇIOĞLU; a.g.e., s. 85.

Muhafız Birlikleri (IRGC) sözcüsü olan Hossein Salami, karadan–havaya yeni füzelerin denendiğini açıklamıştır. Bu denemeleri yayınlayan İran Devlet Televizyonu'nun görüntüleri arasında kısa menzilli (200 km) ZELZEL-2 karadan–karaya füzesinin dışında, türü belirlenemeyen bir füzenin görüntüsü de bulunmaktadır. Yetkililer bu füze hakkında herhangi bir açıklama yapmamışlardır.

Resim-10: İran tarafından modifiye edilen Şahab-3 füzesi[121]

İran aynı zamanda Şahab-4 üzerinde de çalışmaktadır. Bu füzenin 2000 km menzili ve 1000 kg savaş başlığı taşıma kapasitesi bulunmaktadır. Yeni tasarlanan Şahab-4'ler aynı zamanda uzaya uydu yollama yeteneğine de sahiptir.

Şahab-4 füzeleri bir balistik füze olarak İsrail'i rahatlıkla vurabilecek ve İsrail'in füze savunma sistemi olan Arrow füzelerinin sağladığı güvenceyi tehdit edebilecek bir silahtır. Daha küçük bir savaş başlığı ve eklenecek üçüncü bir etapla Şahab-4 tüm Batı Avrupa'yı vurabilecek potansiyele de sahiptir.[122]

İran'ın Şahab-5 füzesi de zaman zaman bir atmosfer ötesi silah olarak tanımlanmaktadır ve Kuzey Kore'nin Teapo-Dong 2 füzesine benzetilmektedir. Kuzey Kore'nin bu füzesi 1.000 kg savaş başlığıyla 6.000 km menzile sahiptir.

Şahab'ların üretimine paralel olarak İran, katı yakıtlı ve çok kademeli füze sistemlerinin de gelişmesi ile birlikte füzelerin yerdeki dayanıklılığını ve uçma menzilini sistemli olarak artırmıştır.[123] Şubat 2009'da İran'ın ilk yerel uydusu olan Omid'i yörüngeye yerleştirilmesi ile birlikte füze teknolojisinde yeni bir evreye geçilmiştir. Bu gelişme, İran Cumhurbaşkanı Mahmud Ahmedinejad'ın uydunun telekomünikasyon alanında kullanılmak üzere gönderildiği

[121] Ender ÖREN; "İran'ın Nükleer Programının Türkiye ve Bölge Güvenliğine Etkisi" (Yüksek Lisans Projesi), İstanbul, 2006, ss. 50-52.
[122] Richard SPEIER; "Iranian Missiles and Payloads", Iran's Nuclear \Weapons Options: Issues and Anatysis, The Nixon Center, January 2001, ss. 57–58.
[123] Greg BRUNO; "Iran's Ballistic Missile Program", CFR Backgrounders, 15 October 2009.

yönündeki açıklamalarına rağmen İran'ın balistik füze gücü ile ilgili endişelerinin artmasına neden olmuştur.[124]

Harita-3: İran'ın Şahab-3 füzesinin menzili[125]

2008 sonlarında geliştirilen Siccil-1'in ardından Mayıs 2009'da Siccil-2'nin de testleri başarı ile gerçekleştirilmiştir. İki aşamalı bu füzeler Ahmedinejad tarafından Şahab-3'ten çok daha üstün ve daha önceki füzelerle kıyaslanamayacak kadar ileri teknoloji ürünü olarak sunulmuşlardır.[126] İran'ın Balkanlar, Doğu Avrupa, Körfez Bölgesi ve İsrail'i vurabilecek 2,000 km menzile sahip bu füzelerinin başarılı olması Tahran'ın nükleer çalışmaları ile birleşince, ABD'nin yanı sıra bölge ülkelerinde İran tehdidi algısı güçlenmiştir.

Bu algıyı güçlendiren bir diğer husus ise, İran'ın füze etkinliklerini kısıtlayan ve İran'ın üyesi olduğu hiçbir uluslararası anlaşmanın mevcut olmamasıdır. Her ne kadar, gelişmiş ülkelerden füze teknolojisini geliştirmekte olan ülkelere teknoloji transferini engelleyen, Füze Teknolojisi Kontrol Rejimi olsa da bu rejimin teknolojiyi alan ülkelere bir yaptırımı söz konusu değildir. Hatta Rusya ve Çin, her ikisi de rejimin üyesi olmasına rağmen, İran'a teknolojiyi sunan ülkelerdir.

Bugün ABD'nin de aralarında bulunduğu 32 ülke balistik füze sahibidir. Bunların içinde Çin, Fransa, Hindistan, İsrail, Kuzey Kore, Pakistan, Rusya, İngiltere ve ABD olmak üzere sadece dokuzunun aynı zamanda nükleer silahları vardır veya olduğu düşünülmektedir.

---

[124] Guardian; "Iran launches first domestically produced satelite", 3 February 2009.
[125] Geoffrey KEMP; "Iran Nuclear Options", Iran's Nuclear Weapons Options: Issues and Analysis, The Nixon Center, January 2001, s. 5.
[126] Radikal Gazetesi; "İran'ın füze antolojisine Siccil-2 de katıldı.", 21 Mayıs 2009.

Nükleer güce sahip bu dokuz ülkenin dışında bugün bir tek İran 10.000 kilometre menzile sahip kıtalararası füzeler üzerinde çalışmaktadır ki bu uzaklık yaklaşık olarak Tahran ile New York arasındaki mesafeye tekabül etmektedir. İran'ın bu füzelere sahip olması ABD'yi vurma kapasitesine sahip olması anlamına gelirken, bugün sadece Çin ve Rusya kendi topraklarından ateşleyecekleri füzelerle ABD kıtasını vurabilecek konumdadırlar.[127]

Bush dönemindeki planda doğrudan kıtalararası balistik füzelere sahip İran tehdidi üzerine yoğunlaşılırken, Obama döneminde 10 yıl içinde İran'ın bu füzeleri geliştirmiş olamayacağından hareketle ilk aşamada İran'ın kısa ve orta menzilli füzelerinin Avrupa üzerinde yaratacağı tehdidin önlenmesi, daha sonra uzun menzilli füzelere karşı önlem alınması yönünde karar alınmıştır.

Bütün bu gelişmelere karşın İran'ın sahip olduğu füzelerin gerçek bir tehdit oluşturup oluşturmadığı konusunda farklı görüşler vardır. Her şeyden önce İran tarafından sahip olduğu teknolojisinin ve füze kapasitesinin gerçeğinden daha yüksek gösterildiği yönünde güçlü iddialar vardır. Nitekim, birçok Batı raporunda farklı füze sistemleri ve isimleri göze çarpmakta, füze menzili, envanteri ve özellikleri konusunda farklı tespitler yapılmaktadır. İran'ın 2008'de basına verdiği Şahab-3 füzelerinin denemelerine ilişkin fotoğraflarda photoshop ile füze sayısının çoğaltılması bu durumun başka bir kanıtı olarak gösterilmektedir.[128] Ayrıca Şahab-3'lerin menzil konusunda farklı kaynaklarda 1500-2500 km arasında değişen farklı rakamlar verilmektedir. Bir başka neden ise ABD'nin 1990'ların başlarından itibaren izleyen 10 yıl içinde İran'ın kıtalararası balistik füzeye sahip olacağı yönünde iddiaları çeşitli kereler dile getirmiş olmasıdır. İran'ın bugün dahi teknolojik olarak tek başına bu füzeleri geliştirmesinin mümkün olmadığı ve dışarıdan da destek görmekte zorlandığı savunulmaktadır. Ayrıca İran'ın uzun menzilli füze geliştirme faaliyeti içinde olduğu gösteren kesin deliller bulunmamaktadır. 32 balistik füze sahibi ülke arasında dünya barışını açıkça tehdit ettiği ileri sürülen İran'ın Körfez ülkelerinin rahatsızlıklarına karşın ABD ve İsrail dışında diğer ülkelere yönelik açıkça saldırı tehditleri bulunmamaktadır ve tüm bu tehditlerine karşı kendisine saldırılması sonucunda girdiği İran-Irak Savaşından bu yana her hangi bir ülkeyle de savaşmamıştır.

1.2.2.4. İran'ın Nükleer Planlaması

İran'da nükleer çalışmaların başlamasını Soğuk Savaş'ın bir gereği olarak değerlendirmek mümkündür. ABD, komünizmin yayılmasını ve SSCB'nin yeniden İran'a girmesini engellemek üzere İran'ın askerî kapasitesini artırma yoluna gitmiştir. Bu kapsamda İran, 1957 yılında Birleşik Devletler atom için barış programının bir parçası olarak ABD ile

[127] Gabriela CAMPOS; "A Shift in Focus: Changes in the Missile Defense Program", 26 Ekim 2009.
[128] NTVMSNBC; "İran füzeleri 'photoshop'lu muydu?", 11 Temmuz 2008.

nükleer işbirliği anlaşması imzalamıştır.[129] Anlaşma koşul olarak teknik destek ve zenginleştirilmiş uranyum desteği öngörmekte ve barışçıl amaçlı kullanım için araştırma yapma işbirliğini deklare etmiş bulunmaktadır. ABD ve İran arasında yapılan anlaşmanın ardından 1958'de İran, Uluslararası Nükleer Enerji Ajansı (IAEA) üyesi olmuştur.

1968'de ABD tarafından Tahran Üniversitesi bünyesindeki Tahran Nükleer Araştırma Merkezi'nde, 5 Mega Watt'lık araştırma reaktörü kurulmuştur.[130]

ABD, araştırma reaktörünü temin ederken aynı zamanda İran'a çok sayıda sıcak hücre satmıştır.[131]

İran, 1970'te "Nuclear Non-Proliferation Treaty" (NPT)'yi imzalamış ve 1973'te İran'da Atom Enerji Kurumu (Sazeman-e Enerji-e Atomi-e İran) kurulmuştur.

Nükleer program 1970'lerde, Batı Almanya, Fransa ve Güney Afrika'nın destekleriyle bir seri nükleer santral altyapısı kurmayı amaçlayan Şah'ın himayesinde başlamıştır. En az yirmi reaktörün inşasını hedefleyen bu iddialı proje için yaklaşık 40 milyon Dolar ayrılmıştı. Şah'ın çalışmaların, nükleer enerji üretimini için yapıldığı iddialarına karşı aslında nükleer silah üretmeye çalışıldığına dair şüpheler vardı. ABD Şah'ın programına destek veriyor ve nedense bugün sürekli yaptığı gibi, petrolden yana bu kadar zengin bir ülke neden nükleer enerji veya silahlara ihtiyaç duysun sorusunu hiç sormuyordu. Avrupa devletleri de Şah'a, askeri amaçlarla kötüye kullanılabilecek dört başı mamur nükleer santraller ağının inşası için ihtiyaç duyduğu her türlü teknolojiyi satmakla meşgullerdi.

1974 yılında Almanya, İran'ın nükleer alandaki en büyük yatırımlarından biri olan Buşehr nükleer reaktörünün yapımına başlamıştır. Ancak 1979 yılında İran'ın, nükleer alanda elde edebileceği kazanımlardan kaygı duyan ABD, Almanya'ya baskı yaparak İran'daki faaliyetlerini durdurmasını sağlamıştır. Bu dönemden sonra Batılı devletlerle ilişkilerini azaltan İran, Rusya ile ilişkilerini geliştirmiş ve 1995 yılında Buşehr reaktörünün tamamlanmasını da içeren, nükleer alanda oldukça kapsamlı bir anlaşma imzalamıştır.[132]

İslam Cumhuriyeti'nin ilk on yılında, İran, Irakla savaş ve uluslararası izolasyonla meşgul olmaktan nükleer konuda ısrarcı değildi. Aslında Humeyni, bu silahların ayrım yapmaksızın herkesi öldürmesini, İslami savaş kurallarına aykırı buluyordu. Bu nedenle, nükleer altyapıya 1990'ların başında Rafsancani'nin başkanlığı döneminde daha yakından odaklanıldı ve Hatemi'nin reformist hükümeti tarafından da devam ettirildi. Daha sonraki

---

[129] Saira KHAN; "Iran and Nuclear Weapons", Taylor & Francis e-Library, USA&Canada, 2010, s.47.
[130] On Birinci Askeri Tarih Sempozyumu, "XVIII. Yüzyıldan Günümüze Orta Doğu'daki Gelişmelerin Türkiye'nin Güvenliğine Etkileri", İstanbul, 04-05 Nisan 2007, s. 254.
[131] Daniel PONEMAN; "Nuclear Power in the Developing World", George Allen&Unwin, London, 1982, s. 84.
[132] Aydın OKTAYKAN; "İkinci Dünya Savaşı Sonundan Günümüze Kadar Orta Doğu'da Meydana Gelen Siyasi, Ekonomik, Askeri, Sosyal Gelişmeler ve Bunun Türkiye Üzerine Etkisi", İstanbul, 5 Nisan 2007, s. 253.

yıllarda ABD, İran'ın nükleer teknoloji konusundaki hevesini ertelemeyi ve kırmayı başarmıştır. Reagan hükümeti Almanya'yı İran'ın yeni başlayan nükleer programı için verdiği desteği çekmeye ve Avrupa'yı çift amaçlı teknolojilerin İran'a ihracına sıkı kontroller getirilmesine razı etti. Avrupa'nın kendisine nükleer araştırma aktivitelerinde destek vermekteki isteksizliğini gören Tahran yeni bir kaynağa, Rusya'ya yöneldi.

Rusya Federasyonu Avrupalılardan arta kalan boşluğu kısa sürede doldurmaya başladı ve İran-Irak savaşı sırasında fazlasıyla ihmal edilmiş olan Buşehr'deki iki nükleer reaktörün inşası için İran'a yardım etti. 1990'lar boyunca ABD, uyarma, bazı yaptırımlar ve ekonomik bağları güçlendirme vaatleriyle Rusya'yı bu yoldan geri çevirmeye çalışmıştır.

2002 Ağustos'una kadar bu şekilde devam eden süreç, İran'lı muhalif gruplardan birinin Tahran'ın yaklaşık iki yüz mil güneyinde yer alan, Natanz'daki geniş kapsamlı uranyum zenginleştirme tesislerini meydana çıkarmasıyla tamamen değişti. Santralin donanımı İran'ın oldukça karmaşık bir süreç olan uranyum zenginleştirmedeki ulaştığı ustalığı gösteriyordu. Natanz tesisleri bin tanesi yapım aşamasında yüz altmışı ise çalışan santrifüj içeriyordu. İki yıl içerisinde elli bin santrifüjün tamamlanması planlanıyordu bu da İran'a yılda birkaç bomba üretme kapasitesi sağlayacaktı.

Ayrıca, İsfahan'daki ağır hidrojenli su tesisleri ve Arak'daki bitmek üzere olan fabrikalar İran'ın plütonyum zenginleştirme kapasitesinin ilk başta sanılandan daha gelişmiş olduğuna işaret ediyordu. İran'ın nükleer endüstrisi, belli aşamalarda özellikle Rusya ve Pakistan'daki Abdülkadir Han ağının başı çektiği dış desteklerden faydalanmış olsa da, bu tesislerin karmaşık ve kapsamlı yapısı, İran'ın kendine yeterli bir seviyeye geldiğini ve sıkı ihracat kontrolleri ve dış yardımların engellenmesi gibi geleneksel silahsızlanma tedbirlerinin İran'ın nükleer takviminde gecikme yaratmadığı ve yaratmayacağı gerçeğini göstermekteydi.

İran, 1979 İslam Devrimi'nin ardından sürekli olarak "Terörizmi Desteklemek", "Orta Doğu Barış Sürecini Engellemek", "İnsan Haklarının İhlali" ve "Kitle İmha Silahları Üretmek" suçlamaları ile dünya gündeminden düşmemiştir. İran bu konularda suçlansa da dünyayı ciddi anlamda endişeye sevk etmesinin nedeni, 11 Eylül olayı ve sonrasında ABD'nin saldırganlaştığı bir dönemde İran'ın nükleer çalışmalarına hız vermesidir. Bu çalışmalar, İran ve ABD ilişkilerini belirleyen temel faktör haline gelmeye başlamıştır.

2006 Nisanında İran nükleer alanda yeterlilik konusunda önemli bir adım atmış görünüyordu. Başkan Ahmadinecad İran'ın 164 santrifüjün montajını tamamlayarak uranyum zenginleştirmeye bilfiil başladıklarını duyurdu. Bu son beyanat İran'ın nükleer planlamasının karşılaştığı birçok teknolojik engeli aşarak, kararlı bir şekilde ilerlediğini açıkça ortaya koymaktadır. Tüm bu ortaya çıkan verilere rağmen İran'ın kullanabileceği bir nükleer cihaz inşa edebilecek durumda olup olmadığına dair gerçekçi bir kestirimde bulunmak hâlâ mümkün değildir.

Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı (UAEA) 03 Şubat 2006'da İran'ı nükleer silah geliştirmeye çalışmakla suçlayarak BM Güvenlik Konseyine havale etme kararı almıştır. Bunun üzerine İran, nükleer faaliyetlerine devam edeceğini ve UAEA ile iş birliği yapmayacağını açıklamıştır.

BM, İran'a barışçı amaçlarla olmayan nükleer çalışmalarını durdurması için Ağustos 2006 sonuna kadar süre tanımış; ancak bu sürenin dolmasına yakın, süreyi 2 hafta daha uzattığını ve süre sonunda bu faaliyetlerine son verdiğini açıklamasını talep etmiştir. Aksi takdirde bu ülkeye, siyasi ve ekonomik yaptırımlar uygulayacağını bildirmiştir. İran'ın belirtilen sure içerisinde BM'nin taleplerini yerine getirmemesi üzerine, ileride detaylı izah edilecek yaptırım kararları alınmaya başlamıştır.

1.2.2.4.1. İran Açısından Nükleer Silahların Gerekliliği

İran 1980'li yılların ortalarından itibaren nükleer program uygulamasını sürdürmektedir. Bu konuda İran'a teknoloji yardımında bulunan ülkeler Fransa ve Rusya (önceleri SSCB) ile yapılan anlaşmalar gereği, nükleer tesislerinde her an için inceleme yapılması kabul edilmiştir. Ancak, ABD'de George W. Bush yönetiminin "Yeni Muhafazakârlar" kanadı, İran'ın kurallara uymasını sağlayabilecekleri noktasında Fransızlara, Ruslara ve BM'ye güven duymamışlardır. Bu kişiler terörü destekleyen ülkelerin veya bir başka ifadeyle "Şer Ekseni"nin ikinci üyesi olan "Sinsi İranlıların", kötü bir şeyler peşinde koştuklarına inanmışlardır. Öte yandan, Orta Doğu'da nükleer silaha sahip olan yegâne ülke İsrail'dir. Bu nedenle İran, sonuçta kendi silahlarını geliştirip İsrail'in durumunu dengeleyebilirse, bundan fazlaca "üzüntü duyulmaması gerektiğini" ileri süren strateji uzmanları da vardır. Dolayısıyla, İran'ın en önemli maksadını İsrail'den kaynaklanan tehdidi etkisizleştirmek olarak algılayanlar da mevcuttur.[133] Onlara göre, İran'ın nükleer silahlanma isteğinin en önemli sebebi, Orta Doğu'da nükleer silahlara sahip yegâne ülke durumunda olan İsrail'in durumuna karşı, İran'ın tepkisidir.

Ancak bu algılamanın aksine, İran'ın nükleer silahlanma arayışları, akıldışı bir ideolojik inanıştan değil, yönetimin çeşitli tehditlere karşı kendini savunmak için sağlam durabilme çabasından kaynaklanır. İran'ın tehlikeli ve kaygan zeminli bir bölgede yer almasının nükleer silah alımındaki temel sebep olduğu fikri sıkça ileri sürülür. Ama bu tür silahlara sahip olmanın İran sınırlarındaki sürekli tedirginliği çözmekte ne gibi bir fayda sağlayacağını söylemek mümkün değildir. İran, ve nükleer bulundurmakla birlikte bunu resmen kabul etmeyen İsrail'in arasındaki düşmanca ilişkilerin, kaçınılmaz olarak Tahran'ı nükleer seçeneklere iteceği sıklıkla varsayılır. Her iki devlet de dikkatlice bu pek ateşli olamayan

[133] Celalettin YAVUZ; a.g.m., http://www.turksam.org/tr/a1400.html, 05 Mart 2008.

çatışmayı idare etmiş ve birebir askeri çatışmaya girişmemek için büyük özen sarf etmiştir. Ayetullah Hümeyni İran'ın bu kontrollü öfkesini, durumu ifade eden "Filistin meselesi İran'ın cihadı değildir" sözleriyle vurgulanmıştır. İran'ın nükleer bombaya olan istediğinin kısmen ve gerçekten İsrail'e karşı olan düşmanlığından kaynaklandığını iddia etmek pek doğru olmaz. İran'ın yakın gelecekteki savunma tavrını ve nükleer silah konusundaki hırsını belirleyecek olan yine körfezde gerçekleşecek olan gelişmelerdir.[134]

İran-Irak savaşının Tahran'daki nükleer hesaplamalardaki önemi azımsanamaz. Irak'ın İran halkı ve ordusu karşısında kimyasal silah kullanması ülke zihninde silinmeyecek yaralar açmıştır. İran hükümetinin tahminlerine göre Irak tarafından kullanılan kimyasal silahlar sonucunda hayatını yitiren sivillerin sayısı 34.000'dir. Uluslararası kamuoyunun Saddam'ın suçlarına karşı olan ilgisizliği ülkede derin bir iz bırakmış, İran'ın uluslararası anlaşmaların ve sözleşmelerin kendi güvenliğini sağlayabileceği fikrini reddetmesine yol açmıştır. Caydırıcılık için İran, daha güvenilir bir askeri yanıta ihtiyaç duymaktadır.

Irak, İran'ın tek potansiyel problemi değildir; doğusunda kendine özgü bir Anti-Şii akımıyla nükleer silahlara sahip Pakistan boydan boya uzanmaktadır. 1998 yılında Pakistan'ın yaptığı nükleer test Tahran'da hatırı sayılır bir kaygı yaratmıştır. Pakistan Irak'la birlikte, İran'ın savunma stratejisinin belirlenmesinde dikkate alınması gereken bir potansiyel tehdit niteliği taşımaktadır.

ABD, Basra Körfezi ve Hint Okyanusu'nda önemli bir askeri güce sahiptir. İsrail'in dışında, İran'ın etrafındaki ülkelerden Rusya, Çin, Pakistan ve Hindistan nükleer güce sahip olan diğer ülkelerdir. Bunların yanı sıra, İran yönetimi halkın milli duyguların tahrik etmek amacıyla da nükleer silaha sahip olmaya çalışmaktadır. Tarihinden gelen İran'ın Pers imparatorluğunun varisi olarak bölgesel bir güç olma isteği, nükleer silah gerekliliğini ortaya koyan diğer bir unsurdur.[135]

İran için en önemli açmazlardan biri, Irak ve Afganistan'daki ABD varlığıdır. İran'ın en temel stratejik problemi Amerika Birleşik Devletleri'dir. 11 Eylül ertesinde İran'ın çevresinde yığılan geniş ABD ordusu İran'ın Amerika Birleşik Devletleri tarafından daire içine alınıyor olması iddiasını iyice güçlendirmiştir.

Irak'ı Özgürleştirme Hareketi'nin Saddam'ı alt etmedeki bariz başarısı İran liderleri üzerinde baskı yaratmıştır. Orta Doğu'da 11 Eylül ertesinde görülen gelişmeler, İran üzerinde paradoksal bir etki yaratmıştır. Irak'taki Saddam Hüseyin ve arkasından Afganistan'daki Sünni ucu takip eden Taliban yönetimi, İran üzerinde büyük bir tehdit oluştururken, ABD, her iki tehdidi de ortadan kaldırarak, İran'ın güvenliğine büyük ölçüde katkıda bulunmuştur. Bu

---

[134] Shahram CHUBIN; Iran's Strategic Environment and Nuclear Weapons, Washington D.C., The Nixon Center, 2001.
[135] ARI; a.g.e., s. 34-35.

durumun, normalde İran'ın nükleer silah elde etme gereksinimini azaltıcı bir etkide bulunması düşünülebilir. Ancak, birçok İranlı; yukarıdaki tehditlerin kalkmasıyla birlikte, bunların yerine, sınırlarının doğusunda ve batısında, güçlü silahlı kuvvet ve ideolojisinden taviz vermeyen bir ABD Hükümeti ile karşı karşıya bırakılmış olduklarını düşünmektedir. ABD'nin askeri varlığının tarihte ilk kez bölgede bu kadar yoğun olduğu bir dönemde, İran'ın, önünden ve arkasından hançerlemiş durumda olduğu ve bu güçlü tehdidi caydırmak için nükleer silaha gereksinim duyduğu var sayılabilir. Bu tarz kaygılar, nükleer silahlardan elde edilebilecek faydanın mevcut önemini İran yönetiminin gözünde daha da çoğaltmakta, İslam Cumhuriyeti'nin rejimin devamı ve toprak bütünlüğü için bu silahlara gereksinim duyma iddiasını kuvvetlendirmektedir.

Bir diğer gerçek de İran'ın stratejik yalnızlığıdır. İran'ın gerçek müttefiki yok gibidir, daha çok Suriye gibi devletlerle ortak düşmanlıklar üzerine kurulu işine gelen ilişkiler kurmakta, İslam Cumhuriyeti'nin paylaşılan değerler ve ortak bir vizyon üzerine inşa edilmiş gerçek müttefiklik ilişkileri bulunmamaktadır. İran hâlâ ABD ile sıkı güvenlik bağlantıları içinde olan devletlerle sarılmış durumdadır. Böylesi güvenilmez bir stratejik konum, yerel kaynaklara dayandırılacak bir misilleme gücü arayışına yol açmıştır. İran'ın kendini yöresel coğrafyaya dahil edememesi ve bütün potansiyel tehditlerle baş etmesini sağlayabilecek konvansiyonel çözümler yaratamaması nükleer olarak silahlanmasını gerektirmektedir.

Özetlemek gerekirse, İran açısından nükleer silahlar nasıl işe yarayabilir sorusunun yanıtı şu şekildedir.[136]

1. Nükleer silahlar diğer ülkelerin nükleer silah programlarını engelleyebilir. (Irak ve Pakistan)
2. Nükleer silahlar dış tehditleri önleyebilir. (İsrail ve ABD)
3. Nükleer silahlar konvansiyonel yetersizliği giderebilir.
4. Nükleer silahlar diplomatik bir araç olarak görev görebilir. (Caydırıcı etki, statü sağlama ve yerel zayıflıkları kompanse etme açısından.)

İran'ın nükleer seçeneğin peşinden gitmesinin ardındaki mantığı anlamak için, İran'ın akademik gazete ve basınında yer alan güvenlik konusundaki zengin literatürden faydalanılabilinir. Din âlimlerinin sık sık İsrail'in nükleer kapasitesine yönelik söylemlerinin yanı sıra, İran'ın programının tek nedeni İsrail değildir. Irak'ın işgali ve savaş deneyimiyle birlikte telkin edilen muazzam güvensizlik hissine ek olarak, kitle imha silahlarının iki önemli etkisi daha olduğuna dair yaygın bir görüş birliği vardır: prestij ve baskı aracı. Prestij, İran'ın önemli bir karakteristik özelliği olan ulusal onuru yansıtmaktadır; siyasi yelpazede, ekonomisi, toplumu ve siyasi olgunluğu açısından çok daha aşağı gördükleri komşu

[136] CANKARA; a.g.e., ss. 83–84.

Pakistan'ın daha ileri askeri teknolojiye sahip olması İranlılar için kesinlikle kabul edilemezdir. İran'ın nükleer seçeneklerini değerlendirmesine neden olan ikinci faktör olan baskı aracı, İran'ın temel stratejik yetersizliklerinden biri olan Birleşik Devletler'den uzaklaşmasını daha da ortaya çıkarmaktadır. Tahran'daki birçok kişi için, uygun bir nükleer programa sahip olmak, ülkenin Washington ile pazarlık konumunu güçlendiren en önemli etkendir.[137]

Nükleer konusunda çalışmalar Dini Lider Hameney tarafından idare edilmektedir. İran nükleer diplomasisi ise İran Güvenlik Yüksek Konsey (Şuray-e Aliy-e emniyet-e Milli) sekreteri olan Hasan Ruhani tarafından yürütülmektedir. Nükleer diplomasinin Muhafazakârlar tarafından yürütülmesi bu konunun İran açısından ne kadar yüksek öneme sahip olduğunu göstermektedir. Hamaney ve Rafsancani gibi liderler, İran'ın nükleer silahlara sahip olmasını ulusal güç ve otoritenin en önemli koşulu olarak görmüşlerdir. Bu liderler, politik liderler olup uluslararası stratejist ve teknolojist değildirler. Onlar, İran'ın bağımsızlığının ve İsrail-ABD'nin diktelerinden ve işgalinden kurtuluşunun tek yolunu nükleer silahlar olarak değerlendirmişlerdir. Onlara göre bu nükleer silahlar Pers medeniyetinin ne kadar ileri bir uygarlığa ulaştığını da gösterecektir. Ayrıca Şii İranlılar, nükleer gücün rakip Sünni Araplara göre kendileri için bir üstünlük olduğunu düşünmektedir. Sonuçta İranlı milliyetçiler nükleer silahları iç güvenlik, bağımsızlık, global eşitlik ve diğer büyük güçler karşısında bir eşitlik olarak görmektedirler.[138] İranlılar, yönetimi ve yönetiminden nefret eden halkı ile sürekli olarak Amerikalılara karşı aynı fikri ileri sürmektedirler: "Biz büyük ve güçlenen bir ülkeyiz ve gün bizim günümüzdür. Biz yükselirken, siz Amerikalılar güç kaybediyorsunuz. Bizim istediğimiz büyük bir millet olarak tanınmamız."[139]

Her ne kadar İranlı yetkililere göre, ülkelerinin nükleer programı sokaktaki adamın hayallerini süslese ve milli gurur meselesi olarak değerlendirilse de; yapılan kamuoyu yoklamalarında, bu meselenin, ekonomik durumun kötülüğü ile politik ve sosyal çöküşün düzeltilmesinin görüldüğü gibi, birinci öncelikli mesele olarak görülmemekte olduğunu ortaya koymuştur.[140]

Aslında burada göz ardı edilemeyecek bir konu daha var. İsrail Savunma Bakanı Ehud Barak'ın tespiti. "Bir İran bombası, mevcut rejimin kurtuluşunu sağlayacaktır. Aksi takdirde, genç kuşağın Batı'ya duyduğu hayranlığı da göz önünde bulundurursak, bu rejimin 40'ıncı yıldönümünü göremeyeceğini söyleyebiliriz. Bomba olursa, yönetimi yerinden oynatmak çok zor olur." Yani, İran'ın üzerindeki baskı, zorlama ve tehditlere rağmen, nükleer

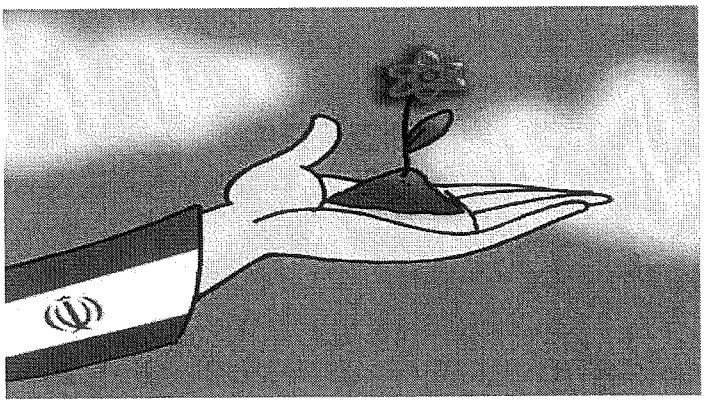
---

137 BRZEZINSKI, GATES; a.g.e, ss. 42–43.
138 CANKARA; a.g.e., s. 219.
139 Zbigniew BRZEZINSKI, Brent SCOWCROFT, David IGNATIUS; "Amerika ve Dünya, Amerikan Dış Politikasının Geleceğine Dair Konuşmalar", Profil Yayıncılık, İstanbul, Şubat 2009, s. 74.
140 ÖZTÜRK, SARIKAYA; a.g.e., ss. 160-165.

politikalarından geri adım atmamasının, nükleer güç olma isteğinin belki de en önemli sebebi, rejimini koruma ihtiyacıdır.

Sonuç olarak, İran'ın nükleer silah elde etmek istemesinin en öncelikli sebebi, geçmişte Irak, günümüzde ise ABD'ye karşı savunma caydırıcılığını sağlamaktır. Bununla birlikte, Orta Doğu'nun tamamı ve Basra Körfezinde hegomon devlet olmak, rejimini korumak ve kendisine yapılan tehditlere karşı, nükleer silahları son bir koz olarak kullanmak istemektedir.[141] Bulunduğu coğrafya, Irak-İran savaşı sırasında üstün silah teknolojisinin eksikliğine tecrübe etmiş olması, farklı yönetim şekli nedeniyle rejimine yönelik tehdit algılıyor olması, 11 Eylül olaylarından sonra ABD'nin kendisini "Şer Ekseni" kulübüne dahil etmiş olması, bölgede lider bir güç olma çabasında olması, bu durumu iç politika malzemesi olarak kullanarak halkın gözünde prestij kazanma hesapları yapıyor olması ve nükleer proje sayesinde çağı yakalama çabaları İran'ın neden bu konuda yeterli motivasyona sahip olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

Bu değerlendirmeler ışığında, her ne kadar İran, nükleer teknolojinin yalnız elektrik üretimi ve diğer askeri olmayan hizmetlerin temini için kullanılacağını ifade ediyorsa da; Afganistan'da ve Irak'ta iki taraftan kendisini kıskaca almış ABD'nin ve İsrail'in baskısını caydırma ve nükleer silahlara sahip olma suretiyle, dünya ülkeleri üzerinde belirli bir saygınlık ile güce erişme arzusu ve rejimini koruma ihtiyacından dolayı, bu çalışmalarını sürdüreceği kıymetlendirilebilir.

Karikatür-1: İran'ın nükleer programının amacı

1.2.2.4.2. İran'ın Gizli Nükleer Silah Programı ile İlgili Bulgular

İran, nükleer politikasında nükleer silah ve nükleer enerji arasında ayırımın dikkate alınması gerektiğini vurgulamaktadır. İran nükleer silah değil nükleer enerji elde etmek istediğini açıkça bildirmektedir. İran'a göre nükleer enerjiye sahip olmak bir haktır ve bu

[141] Ephraim Kam; "A Nuclear Iran: What Does it Mean, and What Can be Done", Kedem Printing, Tel Aviv, Feb 2007, s. 8.

haktan vazgeçmek istememektedirler. İran'da yönetim, İran'ın nükleer güce sahip olmasını rejimin varlığı ve devamlılığı ile eşdeğer görmektedir. Bu konuda kararlı olan yönetim, bir devlet olarak İran'ın bölgede varlığını sürdürebilmesi için nükleer yeteneklere sahip olmasından yanadır.

Her ne kadar nükleer silah istemiyormuş gibi gözükse de, İran, içinde bulunduğu bölgede etkin bir güç ve söz sahibi bir ülke olmak için nükleer silahlara sahip olmak istemektedir. Nükleer silahlanma İran için güçlü bir askeri unsur olmanın en ucuz yoludur. Bu sayede İran, ekonomisini çok zorlamadan bölgesinde önemli bir askeri güç olabilir. Çünkü konvansiyonel bir ordu kurmak için onlarca milyar dolara ihtiyaç duyulurken, nükleer bir güç olmak birkaç milyar dolar yeterli olmaktadır. Nükleer silahlara sahip olmak, nükleer silah taraftarlarına göre, İran'a sosyal bir hareketlenme ve uluslararası ilişkilerinde prestij kazandıracaktır. Yani nükleer silahlanma güvenlikten çok prestij arttırmaya yarayacaktır.[142]

İran'ın gizli olarak nükleer silah programı uyguladığı iddiasında yer alan bulguların neler olduğunu aşağıdaki gibi toplamak mümkündür:[143]

1. İranlı yetkililer, UAEA'nın nükleer programların kontrolü ile ilgili anlaşmasını ihlal ederek; 18 yıldan beri gizlice uranyum santrifüjü zenginleştirme programı, 12 yıldır da bir lazer zenginleştirme programı geliştirdiklerini kabul etmişlerdir.

2. İran, UAEA'nın anlaşmasını ihlal ederek, gizlice, az miktarda alçak zenginleştirilmiş uranyum ve plütonyum üretmiştir.

3. İran, Şubat 2003'te, Natanz'da, gizli bir gazlı santrifüj uranyumu zenginleştirme tesisi inşa ettiğini açıklamıştır.

4. Müteakiben, UAEA denetimlerinde silah yapımına uygun uranyum izlerine rastlanmıştır.

5. Tahran yakınlarında bulunan Kalia Elektronik Şirketi'ndeki santrifüj tesislerinde zenginleştirilmiş uranyumun izlerine rastlanmıştır.

6. İran, yine Şubat 2003'te Natanz'ın kuzeyinde; Arak'ta, gizli bir ağır su üretimi tesisinin inşa halinde olduğunu açıklamıştır. Ağır su üretimi tesisi, nükleer patlama için bir diğer yakıt olan plütonyum üretiminde kullanılmaktadır.

7. İran, 1991 yılında, Çin'den 1,8 metrik tonluk tabii uranyum ithal ederek, onu Tahran Nükleer Araştırma Merkezi'nde sakladığını UAEA'ya bildirmekten imtina etmiştir.

8. İran'lı yetkililer, kendi uranyum madenlerini çıkartarak, zenginleştirmek istemektedirler. Uzmanlara göre, bu işlemler, sivil maksatlı nükleer programlar için masraflı ve gereksiz bir çabadır. İran, bunu askıya almaya razı olmuş; ancak vazgeçmemiştir.

---

142 FARHI; a.g.m., s. 47.
143 Sharon OTTERMAN; "Iran, Nuclear Weapons", Council on Foreign Relations, 25 Kasım 2003.

Bunlara ek olarak;

Cumhurbaşkanı Ahmedinejad'ın zenginleştirme tesislerinde elde edilen bir yakıt çubuğunu, Tahran nükleer güç reaktörü yakıt kazanına yerleştirirken görüntüsü TV ekranlarına yansıtılmıştır. Bu haber gerçeği yansıtıyorsa ve İran yeterli güvenlik testlerinden geçmemiş yakıt çubuklarını kullanıyorsa, reaktör civarında oturanların tehlikede olduğu iddia edilebilir. Ayrıca İran santrifüj sayısını son dönemde üç katı artırmıştır ve Nisan 2012 itibarıyla, elinde 700 mükemmel işleyen IR-4 santrifüj makinesi vardır. 2.300 yeni makineyi işletmeye almak için çalışmaktadır. Ayrıca Natanz yeraltı nükleer tesisinde 9.000 adet IR-1 tip çalışmakta olan ilkel santrifüj makinesi vardır. İran'ın şu anda elinde olan imkânların kaba analizinden 2013 yılı içinde nükleer silah yapımına uygun zenginleştirilmiş uranyuma sahip olacağı sonucu çıkarılabilir.[144]

Pakistan, 1998 yılının Mayıs ayında nükleer silahlarını test etmiştir.[145] İslam ülkelerinden Pakistan'ın nükleer güç elde etmesi İran'da farklı şekillerde yorumlanmıştır. Genel anlamıyla Müslüman bir ülkenin nükleer bombaya sahip olması olumlu bulunurken bunun İran'ın komşusu olması ve aradaki mezhep farklılıklarından dolayı ileride yaratabileceği güvenlik sorunları da İran'lı yetkililer tarafından dikkate alınmıştır. Bu durum, İranlı entellektüel ve karar yapıcıları Batı'dakinden daha çok etkilemiştir. İranlılar için Pakistan kültürel ve tarihi olarak daha geri görülen bir komşudur. Pakistan'ın yaptığı denemelerle bir nükleer güç olarak tanınması, İran'ın üstünlük duygusunu zedelemiştir. Daha da önemlisi Pakistan Vahabi köktenciliğin doğduğu yerdir. Pakistan istihbarat örgütü, Sünni aşırı uca yardım etmiş ve Talibanı yaratmıştır. Taliban, İran'ın açık düşmanıdır.

Pakistan ve Hindistan'ın nükleer silah denemeleri İran'ı endişelendirmiştir. Güney Asya'daki nükleer silah denemeleri tartışmayı İslam Cumhuriyetinin nükleer silah yarışında çok geride olup olmadığı konusuna odaklamıştır. Bu motivasyonla devletten ve özel sektörden birçok insan İran'ın tarihten gelen bölgesel liderliğini koruması ve bunun için de nükleer komşularının gerisinde kalmaması gerektiğini savunmaya başlamıştır.

Bu görüşlere karşın ülke içinde İran'ın nükleer silah elde etmesine karşı olan reformcular da mevcuttur. Bu kişiler İran'ın dünya genelinde zaten kötü bir imaja sahip olduğunu ve bunu değiştirmek için uğraşırken İran'ın nükleer silah elde etmeye çalışmasının İran'ın imajını iyice zedeleyeceğini belirtmektedirler. Nükleer silahlanmanın İran'a ne tip stratejik faydalar getireceği konusunu sorgulayan görüşler de mevcuttur.[146]

Eskiden büyük devletlerle küçükleri, ülkelerin büyüklüğü, nüfusları, endüstriyel kapasiteleri vb. öğeler ayırırken nükleer silahların yayılmaya başlamasından sonra devletler,

---

[144] YALÇIN; a.g.m.
[145] George PERKOVICH; "Dealing With Iran's Nuclear Challenge", Carnegie Endowment for International Peace, 28 Nisan 2003, ss. 4-5.
[146] FARHI; a.g.m., s. 40-43.

klasik sınıflandırma yanında, nükleer olan ve olmayan devletler olarak da tasnif edilmeye başlanmıştır. Nükleer çağın bir başka çelişkisi de, nükleer silahlara sahip devletlerin, bu silahlara hedef olmaları olasılığını arttıracağından güvenliklerinin azalmış olmasıdır. Bu yüzden birçok devlet adamları kendi ülkelerinde nükleer silahların bulunmasının, bu silahların bulunmamasından daha tehlikeli olduğunu bile düşünmeye başlamışlardır.[147]

İran'ın Şii mezhebine dayalı bir devlet olması, dinsel kimliğini bölgede yayma eğilim ve isteği, İsrail ve ABD ile olan ilişkisi ve ABD'nin terörist olarak adlandırdığı gruplarla olan yakın ilişkisi, İran'ın nükleer çabalarına çok farklı bir önem ve anlam yüklemektedir.

Aslında İran'ın nükleer programı ve bu programı sürdürürken izlediği yanlış politikalar ve ihmaller, konunun kriz aşamasına gelmesine neden olmuş ve bu durum da en çok ABD'nin işine yaramıştır.

1.2.2.4.3. Bulgular ile İlgili Endişeler ve Gerçekler

Birleşik Devletler ve analitik çevrede geniş kabul bulduğu üzere yakın bir gelecekte İran İslam Cumhuriyeti açıktan veya gizli olarak nükleer kapasitesini oluşturacak bir dizi program yürütecektir. İran'ın nükleer kapasiteye kavuşması ile ilgili endişeler dört gruba ayrılmaktadır;

1. Sivil araştırmalar ve halen kullanımdaki-inşa halindeki nükleer reaktörler;
2. İran'ın santrifüj uranyum zenginleştirme ve plütonyum ayrıştırma (yeniden işleme) tesisi geliştirme çabaları;
3. İranlı ajanların "fisil malzeme" ve "çift kullanımlı" malzeme temin etmek için Avrupa ve eski Sovyet ülkelerindeki girişimleri ve
4. İran'ın kitle imha silahları başlığı taşıyabilen, karadan karaya füze programı.[148]

İran, nükleer silah çalışmaları hakkındaki uluslararası toplumun iddialarına cevaben; 1945 -1991 yılları arasında, toplam 1923 nükleer silah denemesinin 936'sının ABD, 715'inin SSCB, 192'sinin Fransa, 46'sının İngiltere, 36'sının Çin ve Hindistan tarafından gerçekleştirilerek bu ülkelerin nükleer yeteneklerini her geçen gün içerisinde modernize faaliyetlerini sürdürdükleri görüşünü savunmuştur.[149]

İran'ın nükleer konusunda devlet yetkililerinin açıkladığı resmi görüşü, nükleer enerji ve nükleer silah ayrımı esasında belirlenmektedir. İran nükleer enerji elde etmek istediğini açıkça bildirmektedir. İran'a göre nükleer enerjiye sahip olmak bir haktır ve bu haktan vazgeçmek istememektedirler. İran nükleer enerjiyi; teknolojik gelişmenin, özellikle de tıp, tarım ve elektrik üretiminin temeli olarak nitelendirmekte ve bu enerjiye barışçı amaçlarla

---

[147] Mehmet GÖNLÜBOL; "Uluslararası Politika", Siyasal Kitabevi, Ankara, 2000, 5. Baskı, ss.172-173.
[148] KEMP; a.g.m., s. 1.
[149] CANKARA; a.g.e., s. 99.

kullanma hedefi doğrultusunda sahip olmak istemektedir. Buna karşılık İran, nükleer silah üretmek niyet ve iradesinde olmadığını ısrarla bildirmektedir.[150] İran'a göre nükleer silah üretmek İslam dini açısından da doğru değildir ve İslam rejimi olarak nükleer silah üretmeyi kabul etmediklerini vurgulamaktadır. İran'a göre nükleer silah elde etmek İslam dininin tasvip etmediği bir olay olduğu için İran'ın niyet ve iradesinin dışındadır.

İran'ın nükleer silah seçeneği incelenirken göz önüne alınması gereken bazı analitik ve politik gerçekler vardır. İlki, yüksek gizlilik taşıyan istihbarat bilgilerine ulaşmadan analizcilerin İran'ın aktivitelerindeki niyeti belirlemesi mümkün değildir. İkincisi, İran basınında hükümetin nükleer saplantısıyla ilgili artan bir tartışma vardır. Üçüncüsü, tartışmaların ağırlık noktası nükleer silahlarla ilgili teknik ve askeri kısıtlamaların dışında İran dış politikasına yararı veya zararı ile alakalıdır. Dördüncüsü ise Batı'nın İslam Cumhuriyeti'nin kendisini nükleer silah yeterliliğini ulaştıracak teknolojiyi üstü örtülü bir şekilde ele geçirmeye çalıştığıyla ilgili suçlamalardır.[151] İran nükleer silah edinmeye gönüllü bir ülke olarak kabul edilmektedir. İran'ın imzalamış olduğu NPT anlaşması ile çelişki oluşturan ve aciliyet gerektirmeyen İran'ın gizli nükleer silah programı ile ilgili iddialar mevcuttur. Bazı araştırmacılar İran'ın nükleer silah doğrultusunda ilerlemesinin sebebini İran'ın zorlu sınır komşuları, nükleer güç konumundaki komşuları ve Irak savaşındaki tecrübeleri olarak göstermektedir.[152]

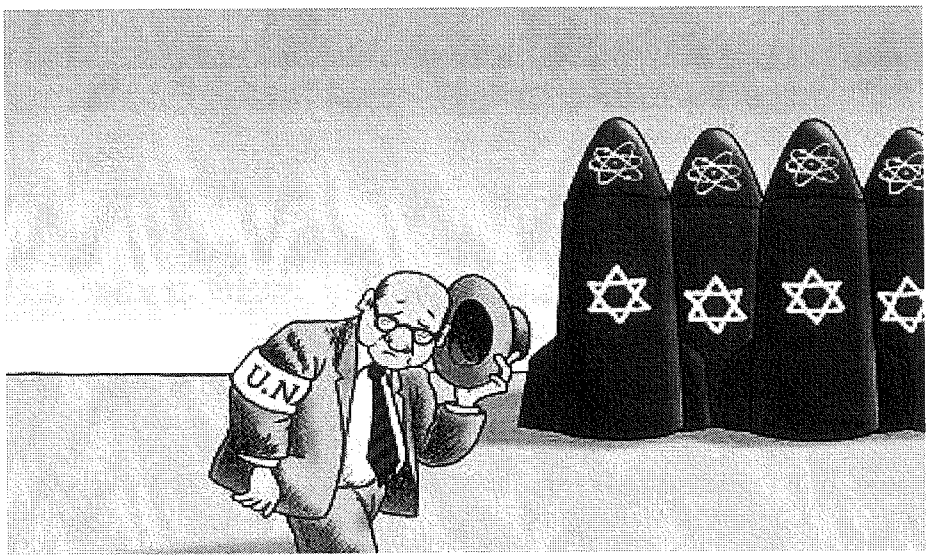
İran, ABD ve İsrail düşmanlığını dış politikasının temel söylemi haline getirmiştir. İran'ın; dünyanın en büyük gücünü düşman olarak tanımlaması, sürekli tehdit algılaması içine girmesi, bekasının istenilmediği ve sınırlandırıldığı, güçsüzleştirildiği ve dünya sisteminden dışlanmak istendiği endişesine kapılması, kendisini güvenlik devleti haline getirmiştir. İran, nükleer silah elde etme istek ve eğilimine ABD ve İsrail'in tehditlerini durdurmak için girişmiştir. İran kendisinin, ABD ve İsrail tarafından çevrelendiğine inanmakta ve ayrıca nükleer silaha sahip olan komşuları (Hindistan, Pakistan, İsrail) tarafından kuşatıldığını düşünmektedir. İran eski Yüksel Güvenlik Konseyi sekreteri, yeni cumhurbaşkanı Hasan Ruhani, İran'ın nükleer silahlar tarafından kuşatıldığı ve milli güvenliğinin tehdit edildiğini kendi kitabında açıkça ifade etmektedir.[153]

Aslında İsrail Savunma Bakanı Ehud Barak'ın bile "İran'ın yerinde olsaydım, ben de nükleer silah sahibi olmak isterdim" demesi[154], İran'ın bu düşüncesinde ne kadar haklı olduğunun bir göstergesidir. Üstelik Birleşmiş Milletler'in İran'a yaptırım kararlarını almadaki hızı ve kararlılığı ile ne yaparsa yapsın İsrail ile ilgili yaptırım kararlarındaki yavaşlığı ve

---

[150] Hasan Vazi, "İran ve Amerika", Suruş Yayınevi, Tahran, 1379 (2001), s. 250.
[151] KEMP; a.g.m., s. 2.
[152] CANKARA; a.g.e., s. 102.
[153] Detaylı bilgi için bakınız: Hasan Ruhani, "Engelab-e İslami: Rişeha ve Çaleşha", Merkez-e pejoheşhayı Mecles, Tahran, 1376 (1998), ss.305-306.
[154] Cumhuriyet Gazetesi, 18 Kasım 2011.

nemelazımcılığı, İran'ın politikalarında kendini haklı görmesini güçlendiren sebeplerden biri olarak değerlendirilebilir.

Karikatür-2: BM'nin İsrail'in Nükleer Silahlanmasına Duyarsızlığı

İran, nükleer silah elde etmek istemediğini bildirse de dünya bu açıklamalara kuşku ile bakmaktadır. İran'ın nükleer çalışmalarının güvenilir bulunmamasının çeşitli sebepleri vardır. İran'ın çok zengin enerji yataklarına sahip olması bu arayışlara farklı anlam yüklemektedir. Nitekim Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü [Organization of the Petroleum Exporting Countries (OPEC)] üyesi ülkeler içinde İran nükleer güç olmaya çalışan tek ülkedir. OPEC'in diğer üyeleri nükleer güç olma iradesinde olmamaları İran'ın nükleer enerjiden öte farklı bir arayışı olduğu kuşkusunu yaratmaktadır. İran'ın nükleer çalışmalarında kuşku doğuran ikinci sorun şeffaflık sorunudur. İran nükleer politikasında şeffaf olmadığı gerekçesi ile güvenilir olmakta zorlanmakta ve güven sorunu ile karşı karşıya kalmaktadır. Nitekim İran'ın nükleer çalışmaları konusundaki bilgilerin eksik olduğu ve birçok şeyi sakladığı ve bazı çalışmaları yeraltında yürüttüğü düşünceleri gündemdedir. Çünkü İran'ın 1992'den günümüze kadar Uluslararası Atom Enerji Ajansına eksik bilgi verdiği ortaya çıkmıştır. İran'ın birçok nükleer tesisleri ve çalışmalarını, rejim muhalifi gruplar tarafından ifşa edildikten sonra, kabul etmek zorunda kaldığı da herkes tarafından bilinmektedir. İran'ın nükleer silah üretme kuşkusunu yaratan diğer konu ise uranyum zenginleştirme ve yakıt döngüsü teknolojisinden vazgeçmek istememesi olmuştur. Söz konusu maddeler nükleer silah üretimi sağlayan maddelerdir. Başka bir ifade ile uranyum zenginleştirme ve yakıt döngüsü teknolojisine sahip olan bir ülke kolayca nükleer silah üretme kapasitesine de sahip olabilir. İran söz konusu teknolojilere sahip olduğunu ve bu güçten vazgeçmeyeceğini açıkça bildirmektedir.

Dünya kamuoyu, İran tarafından sürdürülen nükleer programın barışçıl amaçlar taşımadığına ilişkin genel bir yargıya sahiptir. Her ne kadar İran'ın nükleer silah üretmediğini, nükleer silah ürettiğine dair ortada yeterli kanıt olmadığını ve uranyum zenginleştirmenin bu anlama gelmediğini savunan Castro[155] gibi liderler olsa da, dünya İran'ın nükleer silah üretmediğini ispat etmekte de zorlanmaktadır. Topraklarında 20'den fazla nükleer tesis olan İran'ın, sürdürdüğü programa bağlı olarak nükleer silah geliştirebilecek imkânlara sahip olabileceği ileri sürülmektedir. İran'ın nükleer silaha sahip olmak için çok önemli gerekçeleri de vardır. Çünkü İran bölge ve dünya ile sürekli sorun yaşayan bir ülkedir. İran rejimi 1979'ta gerçekleşen İslam devriminin ürünüdür. İslam devrimi ortaya çıktığından itibaren ABD gibi süper güçlere ve bölge devletlerine meydan okumaya başlamıştır. Ayrıca İran; sahip olduğu uzun menzilli füzelerle bölgede konvansiyonel olarak da (nükleer dışı) büyük bir tehdit oluşturmaktadır. Ülke savunması için gereğinden fazla olan menzil, nükleer başlık taşıyacak füzeler için de çok büyük bir yetenek anlamına gelmektedir. Tüm bunlar, İran'ın bölgede ve dünyada barışı tehdit eden bir ülke olarak görülmesine yol açmaktadır. Genel endişe, nükleer silahlara sahip bir ülke olarak İran'ın gelecekte kontrol edilebilir bir güç olmaktan çıkmasıdır. Temel düşünce, İran'ın nükleer güce erişmeden önce engellenmesidir.[156]

Belli kişiler, örneğin devlet başkanları, yardımcıları, lojistik değeri olan insanlar korunabilir, ama tüm toplumu ve coğrafyayı nükleer silahlara karşı korumak mümkün değildir. Keza Nagasaki'ye atılan bombanın gücü 19 kilotondur. Bu, yaklaşık 20 bin ton dinamitin patlamasına eşdeğer bir bomba demektir ve 2.000 adet 10 tonluk kamyonun her birinin tamamıyla dinamitle doldurulup hepsinin aynı anda patlamasıyla ortaya çıkan gücün etkisine yakındır. Nagasaki'ye atılan bombanın da, ilk ilkel nükleer silah olduğu unutulmamalıdır. Geçen zaman içinde bundan 6.500 kat daha fazla tesire sahip nükleer bombalar yapılmıştır. Nagasaki'ye atılan nükleer bomba sonucu oluşan tahribatı gözler önüne seren kanıtlar, güçlendirilmiş bombaların ne derece tehlikeli olabileceği hakkında da ipuçları vermektedir. 1954 yılında SSCB'nin patlattığı termonükleer bomba, Hiroşima'ya atılandan 6.500 kat daha güçlüdür. Dolayısıyla nükleer silahlara karşı önlem almak pek mümkün değildir.[157]

Öte yandan birinci bölümde detaylı olarak açıklandığı üzere, İran'ın atom bombası üretilebilmesi için ilk önce en az 10 kg Uranyum-235 (U-235) bulması gerekir. Doğada rastlanmayan U-235 izotopu, yapay yollardan elde edilir. Atom bombasında kullanılan U-235

---

[155] Hürriyet Planet, "Castro, ABD'yi İran savaşı konusunda uyardı.", 23 Mart 2012. İsrail'in, ABD'nin yardımı ile nükleer silah ürettiğini söyleyen Castro, Batılı ülkelerin İran'ın nükleer programına karşı çıkıp, İsrail'e ses etmemesinin çifte standart olduğunu, Washington yönetiminin, dini ilkeleri ve savaş tecrübesi olan İran silahlı kuvvetlerinin tek mermi atmadan teslim olacağını düşünmekte yanıldığını ve İran'a yönelik askeri bir saldırının, ABD'nin tarihindeki en kötü hatası olacağını söylemiştir.

[156] SİLAHÇIOĞLU; a.g.e., s. 79.

[157] Mustafa KİBAROĞLU; "Kitle İmha Silahlarının Gelişim Süreci, Yayılmasının Önlenmesine İlişkin Çalışmalar ve Geleceğin Güvenlik Tehditleri", http://www.stradigma.com/turkce/subat2003/, erişim tarihi 05 Nisan 2007.

izotopu %80 ve üzerinde zenginleştirme sonunda elde edilir, dolayısıyla 10 kg U-235 için yüzlerce ton madenin, İran örneğindeki gibi, santrefüjlerden geçirilmesi gerekir. İran Cumhurbaşkanı Ahmedinejad'ın "Uranyumu %3,5 zenginleştirdik" açıklaması silah yapımında kullanılabilecek hammaddeden daha çok uzaktadır. Uranyum madeni %80 üzerinde zenginleştirilerek U-235 izotopu elde edilmiş olsa bile atom bombası için çok daha önemli ikinci bir element olan ateşleyici gereklidir. Rus uzmanlara göre İran'ın elinde tonlarca U-235 olmuş olsa bile atom bombasının ateşleme mekanizmasını hazırlaması için İran'ın 2019'a kadar çalışması gerekmektedir.[158]

ABD'li ve İsrailli yetkililer kamuoyu önünde İran'ın nükleer programını durdurmak için askeri müdahalede bulunulabileceğinden söz ediyor ancak, bir noktayı atlıyorlar. ABD istihbarat örgütleri İran'ın atom bombası yapmaya çalıştığına inanmıyor. 2011 yılında ABD'li üst düzey yetkililere dağıtılan "çok gizli" ibareli bir rapor 2003 yılında İran'ın nükleer silah üretmekten vazgeçtiği görüşünü taşıyor. Aynı görüşe 2007 yılındaki bir diğer istihbarat raporunda da yer verilmişti. Son rapor ABD'nin 16 istihbarat örgütünün onayını taşıyor. İran'ın uranyumu zenginleştirme çalışmalarının sürdüğü görüşüne yer verilen raporda, ancak bunun Tahran'ın aktif olarak silah üretme çalışmaları içinde olduğu kanaatine neden olmaması gerektiği ifade ediliyor. Ulusal İstihbarat Servisi Başkanı James R. Clapper, ABD Senatosu'nun Silahlı Kuvvetler Komisyonu'nda yaptığı konuşmada, İran yönetiminin nükleer silah yapmaktan uzakta olduğunu belirtmişti. CIA Başkanı David H. Petraus ise Senato'ya İran'ın elindeki uranyumu %20 saflığa kadar zenginleştirdiğini söylemişti.[159] Bilim ve Ulusal Güvenlik Enstitüsü Başkanı David Albright da ABD'li casusların İran'ın nükleer silah yapmakta olduğuna dair herhangi bir kanıta ulaşamadıklarını ifade etmişti.

Öte yandan, ABD halkının algısı da önem arzeden diğer bir husustur. Aralık 2007'de yapılan bir ankete göre "İran'ın Nükleer Programı ABD için ciddi bir tehdit midir?" sorusuna, katılanların %33'ü "Evet, ciddi tehditdir" derken, sadece %37'si "Hayır, değildir" cevabını vermiştir.[160] Bu da ABD halkının yaklaşık 3'de 1'inin, İran'ı bir tehdit olarak algıladığının bir göstergesidir.

Nükleer kavramlar ve İran'ın potansiyel bir nükleer güç olma faaliyetleri ile ilgili bilgilerden sonra, 2'nci Bölümde İran'ın nükleer politikasına sırasıyla ABD'nin, İsrail'in, AB'nin, Rusya'nın ve İran'ın kendi yaklaşımlarını değerlendirelim.

---

158 Nerdun HACIOĞLU; "İran'ın Elindeki Uranyum Yetersiz", Hürriyet Gazetesi, 13 Nisan 2006, s. 23.
159 Los Angeles Times; "ABD İstihbaratı: İran nükleer silah üretmiyor.", 25 Şubat 2012.
160 SKANCKE, FRIEDMAN, a.g.e., s. 13.

İKİNCİ BÖLÜM

ULUSLARARASI BİR SORUN OLAN İRAN'IN NÜKLEER FAALİYETLERİNE YAKLAŞIMLAR

2.1. ABD'NİN YAKLAŞIMI

Başkan Roosevelt'in, 1943 yılında İngiltere'nin ABD büyükelçisi Lord Halifax'a Orta Doğu haritasını işaret ederek ustaca ortaya koyduğu: "İran petrolü sizindir. Irak ve Kuveyt petrollerini paylaşıyoruz. Suudi Arabistan petrolüyse bizimdir."[1] yaklaşımı, ABD'nin Orta Doğu bölgesindeki sancılı siyasetinin başlangıcı olmuştur.

2.1.1. ABD'nin Orta Doğu Politikasında İran'in Yeri

Obama'nın 2008 yılında ABD başkanı olması ile değişen ABD'nin Orta Doğu politikası; terör, yoksulluk, uyuşturucu gibi dünya çapındaki sorunlarla savaşmak adına "Genişletilmiş Orta Doğu ve Kuzey Afrika Bölgesi ile Ortak bir Gelecek ve İlerleme için Ortaklık" üzerine kurulmuştur. Aslında oldukça insani olan bu yaklaşım, uluslararası platformda anlatılmakta, onaylanmakta ve ABD, aldığı bu onayla, bölgedeki operasyonlara başlamaktadır. "Arap Baharı" diye uluslararası kamuoyuna sunulan olayların arkasında, yine maalesef ABD pragmatizmi ve reel politik hedefler ortaya çıkmaktadır. Bu hedefleri aşağıdaki şekilde sıralayabiliriz:

1. Bölgedeki devletleri doğrudan ABD denetimine almak,
2. Mısır'daki gibi yıpranmış diktatörleri değiştirmek,
3. Libya gibi yola gelmeyen ülkelere güç kullanarak müdahale etmek ve değişimi silah gücüyle sağlamak,
4. Suriye gibi İran nüfuzuna yakın ülkelerde yönetim değişikliğine gitmek,
5. Irak'tan çekilirken hem İsrail'in güvenliğini hem de bölgedeki petrol kaynaklarının denetimini Irak'ın toprak bütünlüğünü sağlayarak temin etmek,
6. Yeni kurulan rejimlerin kendi devlet yapılarını güçlendirmek ve
7. Tüm bunları Türkiye'de dahil olmak üzere öteki müttefik ülkelerin desteği ve katılımıyla gerçekleştirmek.[2]

Bu politikaların gerçekleşmesi için, en önemli engel ülke İran gözükmektedir. Aslında ABD'nin 2003 yılında Irak'ı işgali, bölgesel ve küresel dengeler açısından bir kilometre taşı

[1] Peter NOLAN; Crossroads, Londra, 2009, s. 220.
[2] Emre KONGAR; ABD'nin Siyasal İslamla Dansı, Remzi Kitabevi, İstanbul, Nisan 2012, s. 73.

olarak değerlendirilebilir. Irak'ı işgal eden ABD, bu ülkede İran ile karşılaşmıştır. İşgal, bölgesel ve küresel ölçekte İran'ı öne çıkarmıştır. İşgal, İran'a Humeyni'nin hayalini gerçekleştirme imkânı vermiş; İran, ABD sayesinde, Irak'ı kontrol eder bir konuma gelmiştir. Bu, İran'daki muhafazakârlığı beslemiş ve Ahmedinejad'ın Cumhurbaşkanlığı koltuğuna oturmasına da hizmet etmiştir. Reform yanlılarının hiç beklemedikleri yenilgisi ile sonuçlanan bu sürpriz sonucun asıl sebebi ABD'dir. İran'ın ulusal onuru haline gelmiş nükleer programıyla ilgili ABD'nin sert tavrı, Irak'ın işgali, ABD'nin iran'ı despotizmin kalelerinden biri olarak ilan etmesi, Büyük Orta Doğu Projesi'nin hayata geçirilmesiyle ilgili kararlılık ve ABD ile ilintili olduğu düşünülen kadife devrimler seçim sonuçlarında belirleyici faktörler olmuş, İran halkı, ABD merkezli gelişmelere reaktif bir tavırla yanıt vermiştir.[3] Yani, İran halkı, Humeyni rejiminden ümidini kesmiş iken, ABD, rejimi ve halkı adeta yeniden barıştırmıştır. Bu süreci İran'da, Humeyni rejiminin, büyük bir heyecanla, yeni bir başlangıç yaptığı şeklinde yorumlamak mümkündür. Dolayısıyla, 1979'daki rejim değişikliğine bağlı olarak İran'dan algılanan tehdit de bu koşullarda yeniden öne çıkmıştır.

Irak'taki gelişmelerin İran lehine bir mecraya kayması, sadece Irak'ta değil; Orta Doğu'nun genelinde İran ile ABD'yi karşı karşıya getirmiştir. Irak'ta ve Irak üzerinden bölgede içine düştüğü durum, ABD'nin bir bütün olarak bölgedeki varlığını riskli hale getirmiştir. Bu riskin içinde, zayıf bir ihtimal olsa bile, ABD'nin, bölgeden tamamıyla çekilmek zorunda kalması da vardır.

ABD'nin İran'ı çevreleyen coğrafyadaki varlığı, aslında bu riskin farkında olduğuna ve onu bertaraf etmeye çalıştığına işaret eder. Bu da İran üzerindeki ABD baskısının artması anlamına gelir ki, İran'ın nükleer imkan ve yeteneğe sahip olma konusundaki ısrarının da, bu baskının savuşturulması amacına yönelik olduğu değerlendirilebilir.

İran, Orta Asya ve Kafkasya ile geniş toprak sınırları olan bir ülkedir. İran'ın bu bölgelerde Rusya merkezli bir dış politika takip etmesi, ABD'nin bölgedeki siyasi alanını daraltmaktadır. ABD'nin, Orta Asya ve Kafkasya'da İran sorununu çözmeden istediği ortamı oluşturması imkânsız gibi gözükmektedir. İran'ın, Hazar Havzası ve Basra Körfezi'nde zengin petrol ve doğalgaza sahip olması, ona enerji hatları bağlamında ciddi önem kazandırmaktadır. İran'ın şeriatçı kimliği, siyasal İslam söylemi ve Orta Doğu 'daki radikal İslami gruplar ile olan ilişkisi nedeniyle ABD'nin Orta Doğu politikasında İran'ın ayrıcalıklı bir yeri olduğu da gerçektir.

ABD ve uluslararası politikada öne çıkan Avrupa ülkeleri ile Japonya, her gün biraz daha enerji yönünden dışa bağımlı hale gelmektedirler. 2000 yılı verilerine göre, ABD, ihtiyaç duyduğu petrolün yaklaşık %70'ini; Çin, %60'ını ve Japonya ise, neredeyse enerji ihtiyacının

---

[3] Turhan ÇÖMEZ; "Büyük Türkiye İçin Gelecek Arayışı", Elma Basım, 2'nci Baskı, Ankara, Mayıs 2007, s. 199.

tamamına yakınını dışarıdan karşılamaktadır. Keza, Avrupa ülkelerinin de, Japonya kadar olmasa bile, enerji yönünden büyük oranda dışa bağımlı oldukları bilinmektedir. Bu ülkeler, dışa bağımlılıklarını büyük ölçüde Orta Doğu üzerinden karşılamaktadırlar.

Yeterli enerji kaynaklarına sahip olmayan; fakat uluslararası politikayı kontrolleri altında tutmak isteyen İngiltere, Fransa ve ABD, Orta Doğu'ya yönelmişler ve bölgedeki krizler ve gerginlikler üzerinden, önce İngiltere ve Fransa, sonra da ABD Orta Doğu'ya yerleşmiştir. Bu ülkeler, aynı zamanda Orta Doğu'da yaşanan krizlerin ve gerginliklerin arkasında olan ülkelerdir. Çıkardıkları krizler ve gerginliklerle, aynı zamanda, bölgedeki varlıklarına meşruiyet kazandırmışlar; petrol için ödedikleri paraları silah satarak geri almışlar ve bölge ülkelerinin yönetimleri ile halklarının bir araya gelerek, bölgede bir güç olmalarını da önlemişlerdir.

Orta Doğu'da, süreklilik arz eden bir silahlanma çabası vardır. Arkasında genellikle İngiltere, Fransa veya ABD'nin yer aldığı krizler ve gerginlikler, bölge ülkelerini sürekli olarak askeri harcamalar yapmaya itmiştir.

1997 yılı rakamlarına göre, dünyadaki toplam ithalatta silah ticaretinin payı ortalama %1'ler seviyesinde iken, bu oran Orta Doğu'da %12,3 seviyesindedir.[4] Bugün Orta Doğu'nun 1997 yılına göre daha karışık olduğu dikkate alınırsa, belirtilen oranların günümüzde dünya ortalamasının çok üzerinde olacağı şüphesizdir. Bu veriler, aslında petrol için ödenen paraların nasıl geri çekildiğini ve petrol zenginliğinin niçin bölgesel kalkınma için kullanılamadığını göstermektedir. Bölge ülkelerinden petrol alanlar ile bölge ülkelerine silah satanlar, genellikle, aynı ülkelerdir. İngiltere, Fransa ve ABD gibi batılı ülkeler, bir asra yakın bir süredir bu bölgede olmalarına ve bölge ülkelerinin yönetimleri ile yakın ilişkiler içinde bulunmalarına rağmen; zenginliklerini ekonomik, sosyal ve kültürel yaşamlarına aktarmada ve uluslararası politikada bir güç kaynağı olarak kullanmada, genelde başarılı olamamışlardır. Bu durumun nedenini, işte bu tabloda aramak gerekir.

Türkiye, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, Batı Bloku içinde yer almış ve Orta Doğu'ya ilişkin olarak Batı merkezli bir politika izlemiştir. Bu durum, Orta Doğu'da kamuoyunun Türkiye'yi Batı ile aynı kefeye koymasına neden olmuş; Türkiye, bölgede Batının işbirlikçisi olarak görülmüştür.

Orta Doğu'daki Türkiye ile ilgili olumsuz imajın arkasındaki bir diğer neden de, iki kutuplu dönemde, SSCB tarafından bölgede Türkiye'ye karşı uygulanan psikolojik etkileme politikasıdır. Batı karşıtlığının işlendiği bu politikada, Türkiye'nin Batı'nın işbirlikçisi bir ülke olarak gösterilmesi ve laikliğin dinsizlik olarak tanımlanıp, Türkiye'nin Müslüman bir ülke olmadığı tezinin işlenmesi bölgedeki Türkiye karşıtlığını beslemiştir. Bunlar, bölge ülkelerinin

---

[4] Osman Metin ÖZTÜRK, Yalçın SARIKAYA; a.g.e., ss. 4-5.

genelde Türkiye'ye soğuk bakmalarına hizmet etmiştir.

İran'ın Şii mezhebine dayalı bir devlet olması, dinsel kimliğini bölgede yayma eğilim ve isteği, İsrail ve ABD ile olan ilişkisi ve ABD'nin terörist olarak adlandırdığı gruplarla olan yakın ilişkisi İran'ın nükleer çabalarına dünya üzerinde çok farklı bir önem ve anlam yüklemektedir. İran'ın tehlikeli bir bölgede bulunduğu bir gerçektir. İran, genel olarak Arapların ağırlıklı olarak yaşadığı Sünni bir dünyada kurulmuş bir Şii, Acem devletidir.[5]

İran, Türkiye için ise sıradan bir komşu değil, bölge, hatta dünya siyasetinin odağında olan bir ülkedir ve ABD açısından da tam bir baş ağrısıdır. Rejiminden dolayı değil, gücünden dolayı bu böyledir. Başta ABD olmak üzere Batı ittifakı, kendileri açısından 'tehdit' oluşturmayan her türlü rejimle ve bu arada İslami kurallarla yönetilen ülkelerle ittifak yapma konusunda hiç tereddüt etmezler. Burada, kıstas Batı ittifakı içinde olup olmamaktır. Bu durumun en klasik örneği de, Suudi Arabistan'dır. Suudi Arabistan başta olmak üzere, Sünnilerin idaresindeki körfez ülkeleri, İran'dan destek alan Şiilerin, kendi yönetimlerine karşı güçlenmesinden endişe etmektedir. Bu maksatla Suudi Arabistan ve Bahreyn, daha yakın bir birlik kurma ihtiyacı hissetmektedir. Bahreyn'de Mart 2011'de düzenlenen hükümet karşıtı gösterileri bastırmak için Suudi güvenlik güçleri bu ülkeye girmiştir.[6]

İran 1979 İslam devrimi ile Batı ittifakı dışına çıkmış ve o günden beri, Batı ittifakının hedef ülkesi haline gelmiştir. Ancak, asıl sorun, ABD'nin Irak işgali sonrası, İran'ın, bölge denkleminde giderek artan gücü olmuştur. Son olarak, İran'ın nükleer güç olma adımları, doğrudan müdahale senaryolarını gündeme getirmiştir. Diğer taraftan, İran'ın gücü ve dolayısı ile yarattığı tehdit algısı, sadece petrol kaynakları, güçlü devlet geleneği veya stratejik öneminden kaynaklanmamaktadır. İran, bölgede biriken ABD, İsrail ve Batı karşıtı öfkeyi siyasal güce dönüştürme yeteneği ile Şii dünyası dışında tüm Arap-Müslüman dünyada görünmez şekilde etkin olmaktadır. O nedenle, bölge rejimleriyle tüm rekabet ve ihtilaflarına rağmen, bölgeyi İran aleyhine bir operasyona razı etmek hiç kolay değildir. Bu şartlar altında, İran'a her sataşma, bu ülkeye sempatiyi arttıracaktır. Buna karşın ABD'nin, İran'ın bu önlenemez yükselişi karşısında hareketsiz kalması da beklenemez.[7]

ABD ile siyasi mücadale halindeki İran bir yandan Afganistan'daki siyasi etkinliğini arttırmaya çabalarken diğer yandan kuzeyindeki Azerbaycan ve Kafkasya'da etkili olmaya çalışmaktadır. Fakat İran'ın bölge politikalarındaki asıl rolü Lübnan'daki Şii unsurlar aracılığıyla İsrail'e karşı yürütttüğü mücadeledir. Kara kuvvetleri bakımından önemli kapasiteye sahip olan Iran gücünü toparlayabilmek için Rusya, Çin gibi ülkeler ve Kuzey Kore ile işbirliğine girmiştir.

---

[5] BRZEZINSKI, SCOWCROFT, IGNATIUS; a.g.e., s. 75.
[6] Reuters;"Orta doğu'da İran'a Karşı İlginç Güçbirliği", 14 Mayıs 2012.
[7] Nuray MERT; "Obama, İran ve Türkiye", Radikal Gazetesi, 20 Kasım 2008, s. 23.

ABD, İran'ı "şer ekseni" olarak tanımlayarak onu "bölge ve dünya barışı için bir tehdit" olarak göstermektedir. Böyle bir devletin nükleer silaha sahip olmasını felaket senaryosu olarak algılamaktadır. Bu sebepten dolayı ABD, İran'dan Libya'nın yaptığı gibi bütün nükleer çalışmalarını durdurmasını istemektedir.

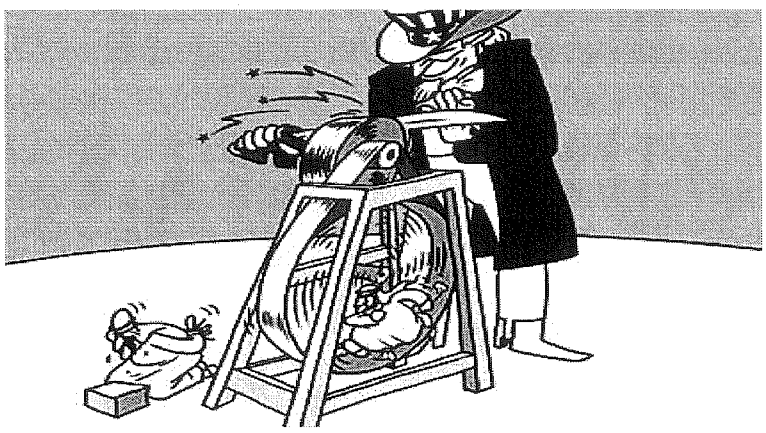
ABD, Orta Doğu'da kendisini rahatsız edecek bir güç istememektedir. Orta Doğu'nun son 30-40 yılına bakılırsa, ABD'nin Orta Doğu'da güçlü aktörlere tahammülü olmadığı görülür. Orta Doğu'da hangi devlet biraz öne çıkmışsa, başına muhakkak bir şey gelmiş ve bu konumunu kaybetmiştir. İsrail de benzer şekilde, bölgede başına buyruk hareketlerde bulunmakta ve kendini dengeleyebilecek bir gücün ortaya çıkmasını engellemeye çalışmaktadır. Bu bağlamda İsrail, İran'ın güçlenmesini istemiyorken ABD'de varolan İsrail lobisinin bu konuda bir şey yapmıyor olması da beklenmemektedir.[8]

ABD'nin Afganistan'da başlayan müdahalesinin, yüzyılı şekillendirme müdahalesi olduğu açıktır. İki önemli insiyatiften; birinci ve öncelikli adım, Önasya'da varolan petrol, doğalgaz ve diğer enerji yollarının ABD kontrolüne alınmasıdır. Bu yüzyılın sonlarına doğru büyümesi muhtemel güçlerin, Çin, Japonya, Rusya ve AB içinde başat konumdaki ülkelerin engellenmesi ve bu yolla kontrol altına alınması hedeflenmektedir. Bu hedef ABD için önceliklidir. İkinci öncelik ise, 1948 yılından beri üzerinde hissettiği güvenlik ve tehdit algılamasını bir türlü ortadan kaldıramayan ve Araplarla kalıcı bir barışa imza atamayan İsrail'in sıkıntılarını giderecek bir formüle ulaşma çabası olarak değerlendirilmektedir. Zira ABD İsrail'in Araplarla başka ilişki boyutlarına geçmesini, yani askeri çatışma ve gerginlikten uzaklaşarak ekonomi ve siyasi ilişkiler noktasına gelinmesini arzu etmektedir. Bu maksatla da itirazcı Orta Doğu ülkeleri olarak adlandırabileceğimiz Irak, Suriye ve İran üzerindeki baskı politikalarını artırmakta, hatta fiili müdahaleler yürütmek suretiyle Afganistan'da başlattığı harekâtı Orta Doğu'da tamamlamak istemektedir. Böylelikle Orta Doğu'da İsrail'in rahatlamasıyla ABD'nin rahatlaması sağlanacaktır.[9]

1985'te Amiral John M. Poindexter'in, dönemin ABD Başkanı Ronald Reagan'ın Milli Güvenlik Başdanışmanı olmasıyla birlikte ABD-İran ilişkilerinde yeni bir sayfa açıldı. ABD'nin, Lübnan'da rehine olarak tutulan görevlilerinin serbest bırakılmasını sağlamak ve İran'la oldukça kötü giden ilişkileri geliştirmek maksadıyla, İran'a silah satılması yönünde karar alındı. Aynı dönemde İran ile Irak arasında 1980'de başlayan savaş devam etmekteydi. Kamuoyunun bilgisi dışında gerçekleşen bu "gizli" silah satışı 25 Kasım 1986'da duyuldu. Üstelik satılan silahlardan elde edilen gelir de Nikaragua'nın "solcu" hükümetine karşı koyan gerillalara verilmekteydi. Bunun üzerine Başkanın Milli Güvenlik Başdanışmanı Amiral

[8] CANKARA; a.g.e., s. 220.
[9] ÇETİNER; a.g.e., ss. 150-151.

Poindexter istifa etmiş, proje sorumlusu Yarbay Oliver North da görevden alınmıştı.[10] Bu tarihten itibaren İran'la ilişkiler asla düzelmemiş, aksine iki ülke ilişkileri her geçen yıl biraz daha bozulmuştur.

Karikatür-3: ABD'nin İran'ı imha projesinde Arapların muhtemel rolü.

2.1.2. ABD-İran İlişkilerinde Dönüm Noktaları

Bölgenin son 10-15 yılına bakılırsa, ABD'nin, örtülü olarak İran'ı her yönden kuşatmaya, İran'a komşularından gelebilecek desteğin önünü kesmeye ve adeta Tahran'ı yalnız bırakmaya çalıştığı görülür. 1979'dan hemen sonra, Mart 1980'de Türkiye ile imzaladığı Savunma ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması (SEİA), Kürt sorununun 1980'li yılların ortasından itibaren yeniden bölgede ortaya çıkması, Saddam'ın ülkesinin orta kesimine hapsedilmesini öngören bir uygulamanın (Çekiç Güç) başlatılması, 11 Eylül 2001'deki terörist saldırılardan hemen sonra ABD'nin Afganistan'a girmesi ve peşinden NATO'yu bu coğrafyaya çekmesi, İran'ın kuzeyindeki (Güney Azerbaycan) muhalefet hareketine ilgi göstermesi, seçimler öncesinde Azerbaycan yönetimini baskı ile kontrol altına almaya çalışması, Mart 2003'te Irak'ı işgal etmesi ve bir süredir de Suriye'yi hedef alması; gerçekte ABD'nin İran'ı hedef alan politikası bağlamında atılmış adımlar, ara hedeflerdir. İran'ın nükleer konulardaki faaliyetlerinin Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı ve uluslararası kamuoyu tarafından mercek altına alınması da, arkasında ABD'nin olduğu, İran'ı baskı altına almaya yönelik, söz konusu politika bağlamında görülebilir.[11]

---

[10] Süha ATATÜRE, "ABD ve Türkiye'de Ordu-Siyaset İlişkisi: Milli Güvenlik Kurulları Örneği", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Tez Danışmanı: Yrd.Doç.Dr. Erkan Akın), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Anabilim Dalı, Ankara, 1994, s. 25.

[11] Osman Metin ÖZTÜRK; a.g.e., ss. 28-29.

İran ve ABD arasındaki çapraşık ilişkilere geriye dönüp bakıldığında, bazı kritik dönüm noktaları ve etkileri kalıcı olan mihenk taşları göz önüne çıkmaktadır. ABD-İran ilişkilerinin uzun bir süre kopuk olmasına neden olan birkaç ana faktörü şu şekilde sıralayabiliriz:

2.1.2.1. 1953 Darbesi

ABD'nin Orta Doğu'da bir süper güç olarak yaptığı eylemlerden ilki, 1953 Ağustos'unda ulusalcı İran başbakanı Muhammed Musaddık'ı komünist amaçlarından dolayı alaşağı etmesiydi. Bugün dahi, birçok İranlı, yeni, bağımsız ve özerk bir dış politikanın yürütülmesi, ulusal kaynakların ulusal gelişme için kullanılması ve demokrasinin inşası yolundaki fırsatların, sırf işgalci bir "süper güç"ün entrikaları yüzünden kaybedildiğine inanmaktadır. Bu itham, her ne kadar abartılı olsa da, ABD müdahalesi İran politikasının gelişme yönündeki gidişatını engellediği için, tamamen de mesnetsiz değildir. 1953'teki bu olaylar, İran halkı için duygusal bir engel yaratarak Amerika'nın niyetleri ve tavırları hakkında şüpheye düşmelerine yol açmıştır. İranlılar hâlâ, eğer ABD müdahaleleri olmamış olsaydı, ülkelerinin milliyetçi bir çizgide ilerleyerek, öz kaynaklarını yabancı sömüründen kurtarmış olabileceğine ve despot monarşinin kollarından da kurtulmuş olacak olduklarına inanmaktadırlar.

1953 darbesi İran'ın uluslararası komünizmden kurtulması için CIA ile ortaklaşa yürütülen bir girişim olarak gösterilmiştir. Oysa uluslararası petrol kartelini kurtarmak adına Britanyalılarla Amerikalıların ortak çabasıdır.[12]

1953 darbesinin en mühim mirası, özellikle ABD başta olmak üzere, dış güçlere karşı derinlere yerleşmiş bir şüphenin yaratılmış olmasıdır. İranlıların gözünde başlıca emperyalist güç artık yalnızca İngiltere olmaktan çıkmış, onunla işbirliği yapan ABD de düşman olmuştu. Darbe sonrası, ABD'nin güvenilmez ve diktatörlüğüne yakın bir monarşinin asıl patronu haline gelmesi, kendi ekonomik ve stratejik çıkarlarını korumak söz konusu olduğunda, demokratik değişimlere bile müdahale ettiği yönünde bir çekince şerhi oluşturdu. Sadece İran'da değil, diğer birçok ülkede özellikle de Orta Doğu'da ve Kuzey Afrika'da yaşanan son gelişmeler, aslında İran halkının bu düşüncesinde çok da haksız olmadığını göstermektedir.

Darbe, Ulusal Cephe'yi ve Tudeh Partisi'ni mahvetmiş, dinci hareketin doğmasına zemin oluşturmuştur. 1953 darbesi, milliyetçilik, sosyalizm ve liberalizmin yerine İslam köktendinciliğinin konmasına yardım etmiştir, dolayısıyla 1979 İslam Devrimi'ni, mümkün hatta öngörülebilir ve beklenir kılan bir sebep olmuştur. Yönetimine karşı güçlü bir tehditten sağ çıkan Şah, düzeni sağlamak için bir gizli polis örgütü kurarak sıkı ve otoriter bir devlet yaratmıştır. Babasının 1941'te bırakmak zorunda kaldığı yerden yola devam etmiş ve ordu, bürokrasi ikilemine saray patronaj sistemini ekleyerek üç temel dayanağı sağlamlaştırma

[12] ABRAHAMIAN; a.g.e., s. 157.

yoluna gitmiştir. Laik muhalefet baskı altına alınıp, liderleri ve politikacıları hapse atıldıkça, dini yapının kurumları da muhalefet politikalarının uygulanmasında tek mecra haline gelmiştir.

1960'lara gelindiğinde Humeyni gibi daha militan yapıdaki mollalar öne çıkmaya ve dinin etkili altyapısal ağını rejime karşı harekete geçirmeye başlamışlar, laik güçlerin de oldukça zayıflatılmasıyla, mollalar, ayrıcalıklı ibadethaneleri olan camileri sayesinde, önce gelişen Şah karşıtı muhalefetin, nihayetinde de devrimin başı olmuşlardır.

1953'ten önce İranlıların ABD'yi temelde iyi niyetli bir güç olarak görmesi belki mümkündü, ancak darbe sonrası bu imaj tamamen yıkılmıştır.

2.1.2.2. Rehine Krizi

İlişkilerin kopmasına neden olan ve ABD'yi aşağılama girişimi olarak algılanılan rehine krizi ikinci önemli olay olarak karşımıza çıkmaktadır. 4 Kasım 1979 Pazar günü bir grup İranlı öğrenci, aniden yön değiştirerek, heybetli ABD Büyükelçiliği'nin duvarlarını yıkmak suretiyle şaşkın diplomatların tutuklandığını açıkladı. Bu olay 444 gün[13] sürecek bir krizin başlangıcı oldu.

İşgalin görünürdeki nedeni, öğrencilerin, Şah'ın güya tıbbi tedavi bahane edilerek ABD'ye kabul edilmesinin arkasında, İran'ın taze devrimine karşı bir darbe düzenleme niyeti görüp, karşı alarma geçmeleriydi. Öğrenciler, bir propaganda bildirgesi okuyup üniversitelerine dönmeyi umuyorlardı; İran'ın sınırlarını aşmasına alışkın olan Carter yönetimi ise anlık bir krizin daha yakında çözüleceğini sanıyordu. Humeyni, "Bugün, bu elçiliklerde gizli kumpaslar hazırlanmaktadır, özellikle de Şeytan-ı Kebir tarafından" şeklindeki beyanatıyla öğrencilerin eylemlerine cevaz verdi. Humeyni öğrencilerin bu davranışını onları "İkinci Devrimin" öncüleri olarak överek destekledi ve "Büyük Şeytana" karşı gerçekleştirdikleri bu baskını, ilk devrimden daha yüce bir hareket olarak niteledi.[14]

Humeyni'nin elçilik baskınını sahiplenmesi, artık kendilerini sadece İran'ın değil tüm Üçüncü Dünya'nın da kurtuluşunu sağlayacak devrimci büyük bir savaşın öncüleri olarak gören öğrencilerin kararlılığı artırdı. Carter yönetiminin gerçekten de krizi çabucak halledecek bir çözümü yoktu. Mevcut askeri zorunluluklar İran'ın askeri ve ekonomik hedeflerine yönelik cezai saldırılara odaklanıyordu. Ancak bu düşünceler çabucak rafa kaldırılıyordu, çünkü bunlar İranlıların korkunç intikam duygularını tetikleyebilir, rehineler vurulabilirdi. İran'a deniz ambargosu uygulamak ise, İran'ı Körfez'deki petrol trafiğine yönelik misillemeleri

---

[13] Bu olay sonrasında, iki ülke arasındaki ilişkiler kopmuştur. İran mevcut durumda, ABD için "Şer Ekseni" ülkelerinden birisi ve terörist faaliyetlere dünya çapında destek veren tehlikeli bir ülke kategorisindedir. ABD ise İran için "Büyük Şeytan" lakabıyla anılan düşman bir ülke konumundadır.

[14] TAKEYH; a.g.e., s. 30-33.

kışkırtabilecek ve petrol fiyatlarında korkunç artışlara yol açabilecekti. Makul seçeneklerin yokluğu durumunda, ABD alışıldık standart tavrına, yani ekonomik yaptırımlar uygulamaya geri döndü. Bu tarz ekonomik tedbirler, ordusunun maliyetini göz ardı eden devrimci bir rejimin kararlılığını ortadan kaldırabilmekten çok uzaktı. ABD, doğru dürüst karşılık vermeyi beceremediği eylemler sonucunda, kullanılmış, mağdur edilmiş bir ülke konumundaydı. Rehinelerin tutukluluğunun uzaması, vatandaşlarının, harekete geçemeyen ve kararlılık gösteremeyen Carter'ı suçlamalarına yol açtı. Böylece büyükelçilik saldırısı, kısa sürede İran'ın kısır politikasına kaynaşarak, diplomatların 444 gün sürecek mahkûmiyetlerine dönüşmüştü.

Ülkeleri 20'nci yüzyılın neredeyse tamamı boyunca sürekli dış müdahalelere maruz kalan İranlıların perspektifinden bakılınca, ABD ve müttefiklerinin yeni rejime karşı komplo kurduklarını düşünmek pek mantıksız değildi. İslam Cumhuriyeti'nin liderleri ABD müdahalesinden son derece rahatsızlardı. Söz konusu olan, ülkelerinin tüm talihsizliklerinin arkasında ABD entrikalarının yattığına inanmaya alışarak büyümüş bir İran nesliydi. Büyükelçiliğin ele geçirilmesi de çirkin ABD tertiplerine karşı bir direnişti.

ABD'de ise, 1979 olayları ve zorlayıcı rehine krizi, bir nesil için, İran'ı, düzelmesi imkânsız rezil bir devlet konumuna indirgeyen açık bir yaraydı. Kriz Amerikalıların, iki toplumu daha da ayıran kendi "güvensizlik duvarları"nı inşa etmelerine sebep oldu. İslam Cumhuriyeti'ne bu kadar yaygın bir nefret duyulması, yakınlaşma ihtimallerine de sekte vurdu ve her hangi bir ABD yönetiminin, İran'la herhangi bir yakınlaşmayı içeren diplomatik adımlar atmasını da sınırladı.

İranlılar için, elçilik "ajan yuvası" idi, zalim bir monarşinin uygulayıcısı olan bir süper gücün maddeleşmiş haliydi. Amerikalılar içinse, rehineler kendi iradeleri dışında tutulan kardeşleri, vatandaşları olan sıradan bireylerdi.

Diplomasi ve ekonomik baskılar krizi çözemeyince, giderek çaresizleşen Carter yönetimi, Kartal Pençesi Operasyonu adıyla bir askeri kurtarma seçeneğine yöneldi. 118 asker sekiz helikopter kullanarak İran'a uçacak, çölün ortasında yakıt ikmali yapacak ve Tahran'a yakın bir yere konumlanacaktı. Bu, en iyi şartlarda dahi zorlu bir işken, çöl havasının kestirilmezliği ve koordinasyon eksikliği, kumandanları başladıktan kısa süre sonra operasyonu sonlandırılmaya zorladı. Çöl fırtınasından kaynaklanan mekanik sorunlar ve bir helikopterle yakıt ikmal uçağının çarpışması sekiz ABD askerinin ölümüne yol açmıştı. Ne İran'ı diplomatlarını serbest bırakmaya ikna edebilmiş, ne de kayda değer bir kurtarma eylemi gerçekleştirebilmiş bir süper güç olarak ABD feci şekilde aşağılanmıştı. Humeyni'nin ısrarcı sloganı "Amerika bir halt beceremez" lafı kulağa feci şekilde doğru gelmeye başlamıştı.

Bezirgân ve kabinesi, rehineleri serbest bıraktırmadaki beceriksizliliklerinden dolayı 1980 Kasım'ında istifa etti ve böylece gücün, Humeyni ve adamlarında toplanmasının yolu biraz daha açılmış oldu. Rehine krizi, Humeyni'nin içerdeki rakiplerini ortadan kaldırmakta işe yarayabilirdi, ancak aynı zamanda, ABD halkının, tükenmiş ulusuna pahalıya mal olacağı belli olan düşmanlığına da yol açtı. İran, bu tavrının bedelini çok ağır ödedi ve yol açtığı uluslararası lanetle, Saddam Hüseyin'in saldırganlığıyla yalnız baş etmeye mecbur bırakıldı. İslam Cumhuriyeti Saddam'ın işgalinin ve nükleer silahları akılsızca kullanışının kurbanı oldu.

Saddam'ın savaş makinesi, İran nüfusu ve ordusunda ağır hasar yaratıyordu; bu da dini rejim içerisinde yaygın bir muhalefet, hatta darbe korkusuna yol açıyordu. Pragmatik Rafsancani ve adamları şimdi ABD silahları peşinde koşanların başında geliyorlardı. Anti-tank TOW füzeleri gibi karmaşık ABD silahları sevk edildikçe rehinelerden bazıları serbest bırakıldı; ancak bu rehinelerin mollalar için ne kadar iyi bir ticari meta oldukları kanıtlandığından yenilerininin alınmasına da yol açtı. Reagan umarsızca rehinelerin serbest bırakılması arayışındaydı ve nihayetinde, kendi yönetiminin İran'a silah satışını yasaklayan politikasıyla çelişen bir antlaşmaya razı olmak zorunda kaldı. Silah antlaşmasının Tahran'la daha normalleşmiş bir ilişkiye yol açacağını umar görünüyorlardı. Antlaşmaya ABD'nin tepkisi, Kongre'ce başlatılan kapsamlı araştırmalar ve sansasyonel basın haberleri şeklinde somutlaşırken, İslam Cumhuriyeti'nin güç koridorlarında da daha sessiz olmasına rağmen ciddi bir savaş cereyan ediyordu. "Şeytan-ı Kebir" ile ticaret yapmanın hassasiyeti Tahran'da iç ayaklanmalara yol açmıştı. Bağnaz çizgideki parlamento "Washington'la bağlantıya geçilmesine hangi yetkili ve görevlilerin karar verdiğinin belirlenmesi" için bir soruşturma talep etti.

Sonuç olarak, rehine krizinin çözülmesi, ABD-İran ilişkilerindeki yerleşmiş kalıpları değiştiremedi. Tahran ABD'ye karşı düşmanlık ve muhalefet çizgisinde yürümeye devam ederken, Reagan yönetimi de baskı ve kuşatmaya dayanan cezai politakaları benimsedi.[15]

2.1.2.3. İran İslam Devleti'nin İsrail'i Tanımaması

Yeni kurulan İran yönetiminin İsrail'i işgalci bir rejim olarak ilan etmesi ve bu ülkeyi tanımadığını söylemesi diğer bir faktör olmuştur. 1980'lerin başında İsrailliler hâlâ Irak'ı en büyük düşmanları olarak görüyorlardı. Arap dünyasını yönetme tutkusundaki Baas yönetimi, çok katı bir İsrail karşıtı tavır benimsemişti ve bölgeyi Yahudi devletine karşı harekete geçirmeye çalışmakla meşguldü. Saddam'ın tekinsiz yönetimi ve nükleer silahlara olan tutkusunu, İran'ın teokratik rejiminden daha yakın bir tehlike olarak görülüyordu. İsrail'e göre, Saddam'ı oyalayacak ve kasasını boşaltacak bir savaşta İran'a destek çıkmak bütünüyle

[15] TAKEYH, a.g.e., s.101-122.

olmayacak şey değildi. İsrail dış politakasında, Orta Doğunu'nun "dış çember"de kalan, Türkiye ve Irak'taki Arap olmayan güçlerle ilişkiler kurmayı amaçlayan bir cephe oluşturma fikri çoktandır İsrail politakacılarının aklını çeliyordu. Ancak İran'lı yöneticilerin İsrail'in haritadan silinmesi gerektiği yolundaki açıklamaları, hem İsrail'de hem de onun stratejik müttefiki ABD'de tepkiyle karşılanmış ve ilişkilerin kopmasına sebep olmuştur.

2.1.2.4. Şahlık Rejiminin Ortadan Kalkışı

Kurulan İslam Cumhuriyeti'yle beraber ABD'nin bölgedeki en önemli müttefiğinin ortadan kaldırılmış olması da diğer bir etkendir. Şah döneminde ABD'nin politikaları ile uyumlu bir yönetime sahip İran'ın, İslam Cumhuriyeti ile birlikte, müttefiklik bir yana, ABD'yi büyük şeytan olarak algılaması ilişkilerin kopmasına sebep olmuştur. Özellikle İran-Irak savaşı esnasında, ABD'nin İran'ın nüfuzunu azaltma takıntısı, onu zaman zaman Saddam Hüseyin gibi nahoş ortaklarla ittifaka sürüklemiştir. ABD yönetimi, İran devrimine karşı bir cephe olarak gördüğü Irak rejimini desteklemek için her şeyi yapmıştır. Ekonomik destek ve kıymetli savaş istihbaratı sağlayarak, Washington, İran'a karşı savaşında Irak'a yakın durmuştur. Daha da acayip olan şey, ABD'nin Saddam'ın İranlı sivillere ve çocuklara karşı kimyasal silah kullanmasına kayıtsız kalmasıdır. Saddam'ın komşu devletlere saldırması ve toplu imha silahları kullanması gibi sonraki iki Bush yönetimince onaylanmayan davranışlarına, Reagan yönetimi sadece kayıtsız kalmakla yetinmeyip, el altından da desteklemiştir İran'a karşı duyduğu şüpheyle körleşmiş olan Washington, kendi teorik prensiplerini göz ardı ederek, çıkarları bağlamında katliamcı Saddam'ı palazlandırmıştır.

ABD'nin devrim öncesi ve sonrası İran'a dönük nükleer politikalarının değiştiği de bariz ortadadır. Kaldı ki enerji rezervlerine sahip ve önemli petrol tedarikçileri olan Kanada ve Rusya'nın da alternatif enerji üretimi için nükleer programa sahip olmaları, İran konusundaki yeni ABD argümanını önemli oranda zayıflatmaktadır. ABD'nin "çifte standart" uyguladığına dair bir çok yoruma rastlamak mümkündür. NPT imzacısı ve koruma rejimine tabi olan İran'ın nükleer silahlara sahip olacağı kaygısından hareketle sivil nükleer programını engellemeye çalışırken, ABD'nin bölgedeki en yakın müttefiki olan İsrail'in NPT imzacısı olmaması, hem de nükleer silahlara sahip olduğunun bilinmesi ABD'nin itirazlarını zayıflatmaktadır. Diğer taraftan yine NPT imzacısı olmayan Hindistan ve Pakistan'ın da nükleer silahlara sahip olmaları ve ABD'nin bu ülkelere karşı çok daha farklı yaklaşması hatta Hindistan ile nükleer işbirliği antlaşması yapması, İran'a oldukça etkili bir iç politika malzemesi de vermektedir. İran yönetiminin bu sayede "dostlarını ödüllendiriyorlar ancak düşmanlarını cezalandırıyorlar" diyebilme ve nükleer program hususunda kamuoyunun düşüncelerini

etkileyebilme şansı olmuştur.[16]

ABD cephesinden bakılınca; gücüne açıkça meydan okuyan, kendi müttefiklerinden biri olan İsrail'in güvenliğine tehdit oluşturan ve radikal İslam ideolojisini ortaya sürmüş olan bir İslam rejimine karşı katı politikaların uygulanması elzemdi. Zaten 1984 yılında ABD'nin, İran'ı terörizme destek veren ülkeler listesine yerleştirmesiyle birlikte İran'a karşı izleyeceği katı politikalara meşru bir zemin de yaratılmış oldu.

Aslında İran'ı, ABD için önemli kılan en önemli özellik, Irak'ta içine düştüğü sıkıntının kaynağı ve Orta Doğu'yu kontrol etmenin anahtarı olarak görmesidir. Bu nedenle, ABD, bir şekilde İran engelini aşmak zorundadır. Reel politik nedenlerin dışında, bunun 1979'da İran'da yaşananların etkisinde ortaya çıkmış psikolojik nedenleri de vardır. Ancak İran engelinin aşılması, ABD için bile olsa, kolay hayata geçebilecek bir durum değildir. Çünkü bunu gerçekleştirmesi demek, ABD'nin, Orta Doğu petrol ve doğal gazının üzerine oturması, dolayısıyla rakipleri karşısında çok ciddi bir avantaj elde etmesi ve dünyayı tek başına yönetmesi demektir ki, buna seyirci kalınacağı ve İran'ın ABD karşısında yalnız bırakılacağı düşünülemez.

ABD'nin Tahran'a karşı bir politika geliştirmesi hiçbir zaman basit ve doğrudan olmamıştır. İslam Cumhuriyeti, kendi çelişkilerinin ve hizipler arası çekişmelerin içine düşmüşken, gelecekle ilgili açık tahminlere direnmekte ve ülke liderleri genellikle ülke çıkarlarına ters düşecek şekilde davranmaktadırlar.

2.1.3. ABD'nin İran'a Karşı Uygulayabileceği Stratejiler

1979 devriminden bu yana geçen süre içerisinde Washington aralarında yaptırım, teşvik, diplomasi ve askeri gücün de bulunduğu bir dizi siyasi araç kullanmıştır.

ABD'nin İran ile diplomatik çözümden söz etmesi, fazla umut bağlanacak bir vaat olarak görülmemektedir. Nitekim ABD Başkanı Obama'nın bir yandan diplomasi ve diyalogdan söz ederken, İran'a 'hükümet' değil 'rejim' diye hitap etmesi, bu rejimin 'hepimiz için tehdit' oluşturduğunu söylemesi dikkat çekici bir husustur.[17] Dahası, İran'a karşı olası bir müdahale, her zaman girişilmesi çok çetrefil ve zor bir hamle olacağı, ancak Obama'nın böyle bir hamle yapması veya yapmak zorunda kaldığını iddia etmesi durumunda, arkasında Bush'un hiçbir şekilde hayal edemeyeceği bir uluslararası destek bulacağı da aşikârdır.

İlk aşamada askeri bir müdahale söz konusu olmasa da, İran'a karşı ağır yaptırımlar gibi bir hamle sandığımızdan daha yakın bir ihtimal olabilir ve İran'a ne şekilde yüklenilirse

[16] Robert J.Elinhorn, Türkiye'nin Çevresinde Nükleer Silahların Yayılma Problemi Konferansı, Ankara, ASAM, 1 Nisan 2008.
[17] Johathan STEELE, The Guardian, 6 Kasım 2008, s. 23.

yüklenilsin, Türkiye'nin bu durumda, çok ağır bir baskı ile karşı karşıya kalacağı da kaçınılmazdır.[18]

Her ne kadar, ABD'nin siyasi çevrelerinde son zamanlarda, Amerika zorlayıcı politikalarını sertleştirdiği ve daha fazla baskı uyguladığı takdirde hassas İslami rejimin kolay bir şekilde yıkılacağını vurgulayan yeni bir fikir birliği ortaya çıkmış olsa da, 1979'daki İran devrimini tahmin edemeyen özellikle sertlik yanlısı Amerikalı yetkililer onun yıkılışını ve ölümünü tahmin etmekte bir kez daha yanılıyor gözükmektedirler.[19]

ABD'nin İran'ı benzer tavırlarla ve sürekli olarak komşularına saldırmaya ve İslam modelini bu konuda isteksiz olan Orta Doğu'ya dayatmaya kararlı militan bir devlet olarak ifşa etmesi aslında biraz abartılıdır. İran'ın dış siyasetini anlamanın en iyi yolu, birbiriyle yarışan ve sürekli olarak savaş halinde olan üç matrisi (İslam ideolojisi, milli çıkarlar ve hizipçi politikalar) hayal etmektir.

ABD-İran ilişkilerinin mevcut durumundaki asıl trajedi ise İran halkının hâlâ ABD değerlerine, özgünlüğüne ve sınai gücüne hayranlık duymalarıdır. İran'a dair ilk elden bilgisi olan Amerikalılar da benzer şekilde Pers kültürünün cömertliğini ve bu kadim ülkenin cazip yanlarını takdir etmektedirler.

Birçok açıdan, İran ve ABD, birbiriyle daima karanlıkta karşılaşıp teğet geçen iki gemi gibiydi. İran'ın ilişkileri geliştirmeye hazır olduğu nadir anlarda, ABD kayıtsız kalıyordu. Amerikalılar düşmanlık hislerinin ötesine geçmeye niyetlendiğinde ise, İranlılar hemen itiraz ediyordu. Musaddık darbesinin duygusal mirası ve rehine krizi ve iki ülkenin bürokratik felç hali, düşmanlık ve şüphe kalıplarına saplanıp kalmış görünüyordu. Yapılan olumlu jestlerin zamanlaması çoğunlukla yanlıştı, tavizkar teklifler çok dar kapsamlıydı ve iki ülkenin de iç politik durumu çalışmayı sonlandırmaya hazır değildi. ABD artık sadece kızıl rejimleri kuşatma ve müzakerelerle silahsızlandırmayı değil, bölgenin politik kültürünü bir demokratik uyanışla değiştirmeyi planlıyordu. Rejim deiğişiklikleri, terörü önleme amaçlı savaşlar ve demokrasiye zorlamak, ABD politakasının geçer akçeleri olmuştu. Bu bağlamda, İran idare edilmesi gereken bir sorun değil, devrilmesi gereken sevimsiz bir rejimdi artık.

ABD'nin İran'a karşı uygulayabileceği stratejileri değerlendirmeden önce, İran'ı Irak'tan ve Suriye'den farklı kılan özellikleri incelemekde fayda var.

1. Irak'da Saddam'dan sonraki iktidara talip olan örgütlü bir muhalefet hareketi söz konusuydu, oysa İran'da henüz böyle olgunlaşmış ve potansiyel bir muhalefet hareketi görünmemektedir. Rejimden memnun olmayanlar oldukça fazla olmakla beraber bunların taleplerinin tam anlamıyla rejim değişikliği mi olduğu belli değildir. İnsanlar rejimin

[18] MERT; a.g.m., s. 23.
[19] TAKEYH; a.g.e., s. 13-14.

özgürlükleri kısıtlamasından rahatsız olmakla beraber, ABD karşıtı tavrını onaylamakta ve beğenmektedir. ABD karşıtlığı İran'ın özüne işlemiş durumdadır.

2. İran'ı Irak'tan farklı kılan bir diğer özellik ise, Irak'ın 1980-88 savaşının arkasından giriştiği Kuveyt'i işgal macerası ve sonrasında karşılaştığı askeri operasyonun ve yaklaşık 13 yıl süren ambargonun bu ülkeyi zaten büyük ölçüde tahrip ettiği ve kırılgan hale getirdiği gerçeğidir. Baas'ın ve Saddam yönetiminin içerde yıllardır uyguladığı baskıcı yöntemler ve komşu ülkelere karşı benimsediği saldırgan politikalar ABD işgali karşısında rejimin kısa sürede çökmesine yol açmıştır.

3. Irak'ın 1'inci Dünya Savaşı sonrası oluşturulmuş bir devlet olması ve bu açıdan köklü bir devlet geleneğine sahip olan İran'la karşılaştırılmaması gerektiğini de eklemek gerekir.

4. İran'ın askeri yapısı Irak'a göre çok daha güçlüdür.

5. İran, Irak'a göre çok daha homojen bir toplumdur. Ülke nüfusunun yaklaşık % 85-90'ı Şii'lerden oluşmaktadır. Nüfusun %50'sini oluşturan Farslar ve %30'unu oluşturan Türkler Şii olmaları dolayısıyla bütüncül bir görünüm sergilenmesinde önemli rol oynamaktadırlar. Sünni olan Kürtler kendi bölgelerinde kısmi yerel özerkliğe sahiptir. Kuzistan bölgesinde yaşayan ve nüfusun %4'ünü oluşturan Araplar ise İran-Irak Savaşı'nda bile Irak'a beklediği desteği vermek yerine İran'a bağlı kalmışlardır.

6. Askerî açıdan da İran'ın coğrafya olarak genişliği ve genel itibarıyla dağlık oluşu bir işgali zorlaştıran temel unsurlar arasında değerlendirilmelidir. İran'ın stratejik konumu, Rusya ile stratejik ilişkisi ve Batı Avrupa ülkeleriyle derin ekonomik angajmanları, bu ülkeye karşı tek taraflı bir ABD müdahalesi karşısında önemli engeller olarak düşünülmelidir.[20]

Bu bilgiler ışığında, ABD tarafından seçilecek orta yolun, İran'ın geniş kapsamlı bir yaptırımlar çemberinde boğulmaya çalışılması gibi gözükmektedir. Ancak ABD'nin diğer alternatiflerinin neler olabileceğinin de ortaya konması gerekmektedir.

2.1.3.1. ABD'nin İran ile Birlikte Hareket Etmesi

ABD'nin İran'ı hedef aldığı; jeopolitiğinin ve zengin enerji kaynaklarının İran'ı ABD nezdinde çekici kıldığı düşünülmektedir. Gerçekte de, İran'ı ve dolayısıyla bu ülkenin petrol ve doğalgaz kaynaklarını kontrol etmek ABD'ye uluslararası politikada büyük avantaj sağlayacağı için, ABD'nin bu ülkeyi karşısına alarak kontrol etmek istemesini beklemek gerekir. Hâlihazırda yaşananlar, buna işaret etmektedir. Ancak, ABD'nin İran'ı karşısına alması yerine İran ile birlikte hareket edebileceği ihtimalinin de düşünülmesine neden olan bazı işaretlerden söz etmek de mümkündür. Bunlardan bazıları şu şekilde sıralanabilir:[21]

---

[20] ARI; a.g.e., s. 28-31.
[21] ÖZTÜRK; a.g.e., ss. 228-229.

1. 1979 İran İslam Devriminin, SSCB'nin Afganistan'ı işgalinin etkisinde bozulan bölgesel dengeleri yeniden kendisi lehine sağlamak için, ABD tarafından özellikle abartıldığı düşünülmektedir.

2. Bu abartma ile Irak'ın İran'ın karşısına çıkarılmış ve böylece, İran'daki Şah sonrası iktidar mücadelesinde İslam Devrimimin oturması/yerleşmesi sağlanmıştır.

3. İran-Irak Savaşı sırasında İsrail, Irak karşısında Humeyni Yönetimine destek vermiştir. Gerek bu savaş sırasında, gerekse savaş sonrasında (1990'lı yılların ortasına kadar) İsrail İran'a silah satmıştır. Aynı işi, İsrail kadar olmasa bile, ABD'nin de "örtülü" olarak yapmış olduğu bilinmektedir. Aslında Irak'la sekiz yıl süren savaş süresince ABD, dolaylı ve dolaysız şekilde Saddam Hükümeti'ne destek sağlamış, İran'ın petrol ticaretini engellemeye çalışmıştır. Ancak İran'ın elinde önemli enerji kartlarının bulunması dolayısıyla bütün bu yapılanlar İran'ı izole etme konusunda efektif olamamıştır. Görüldüğü gibi ABD, kendi menfaatlerine göre gerektiğinde İran'a, gerektiğinde ise Irak'a destek olabilmekte, onlarla birlikte hareket edebilmektedir.

4. "İrangate" veya "İran-Kontra skandalı" diye de anılan Oliver North olayı bir başka örnek olarak karşımıza çıkmaktadır. ABD'li Yarbay North, Beyrut'ta tutulan bazı rehinelerin kurtarılması karşılığında İran'a gizlice yasa dışı silah satmış ve bu satıştan elde edilen paralar, Nikaragua'daki komünist Sandinistalara karşı savaşan kontrgerillalara aktarılmıştır. Olay ortaya çıkınca Yarbay North yargılanmış ve mahkûm olmuştur. Ancak ilginç olan, yapılan operasyonlardan Güvenlik Konseyi'ndeki üst düzey yetkililerin haberi olmasının ortaya çıkmasıdır. Olay, Başkan Yardımcısı George Bush'a (baba Bush) ve Başkan Reegan'a kadar uzanmış, ancak onların doğrudan bilgisi olduğu kanıtlanamamıştır. Böyle kapsamlı bir operasyonu tek başına bir yarbayın, üstelik amirlerinden habersiz veya onaysız yapmış olması mümkün değildir. Bir süre sonra, birtakım karışık hukuk mekanizmaları sonucunda cezası kaldırılan Yarbay Oliver North, pek çok kişi ve çevre tarafından ulusal kahraman ilan edilmiş, kitap yazmış, Virginia'dan katıldığı senatörlük seçimini ise kılpayı kaybetmiştir.[22]

5. Afganistan'ın istikrara kavuşturulması ve Sünni militanların gücünün azaltılması gibi konularda iki ülke aynı tarafta yer almış ve hatta işbirliği yaparak başarılı bir sonuç elde edebilmişlerdir. Ekim 2001'de Afgan liderleriyle görüşmelerin sonuçsuz kalması sonrasında, ABD, Taliban'ı devirerek Usame Bin Ladin'i güçsüzleştirmek için askerî işgal başlattı. Taliban'ın militan Sünni rejimi ve terörist Vahabi müttefikleriyle düşmanlık dolu acı tecrübeleri olan İran için, bu savaş ideal bir fırsattı. 1990'ların büyük kısmında, uluslararası toplum Afganistan'daki gelişmelere kayıtsız kalırken, İran aktif bir şekilde Kuzey ittifakı gibi muhalif

[22] KONGAR; a.g.e., s. 105.

gruplara destek vererek Taliban rejiminin acayip tutumlarına dikkat çekmeye çalıştı. Dışişleri Bakanı Kemal Harazi açıkça "Afganistan meselesinde Amerika ile bazı ortak noktalara sahibiz" dedi. Amerika'nın terörizme karşı savaşının ilk kısmının gizli tarihinde İran desteği olmasaydı o kadar başarılı olamayacak olduğu kayıtlara geçti. 2001 yılında Amerika'nın Kuzey İttifakı ile bağlarının zayıf olduğu ve birçok muhalif Afgan grubunun bunca yıllık dışlanmadan sonra Amerika'ya şüpheyle baktığı biliniyordu. İran'ın arabuluculuğunun oynadığı rolün büyüklüğü, Kuzey İttifakı ve diğer muhalif grupları ABD güçleriyle işbirliğine razı etmesinden anlaşılabilir. İran Kuzey İttifakı'na istihbarat da sağladı, kaybolan ABD pilotlarını kurtarmayı kabul etti ve Amerika'ya 165.000 ton gıdanın kendi topraklarından Afganistan'a geçirme izni verdi. Taliban'ın Bush yönetimince övünçle iddia edildiği çarçabuk çökertilmesinde İran'ın çok ciddi bir desteği olmuştu. Bu işbirliği, askeri kampanya bitip, Washington savaş mağlubu Afganistan'ı yeniden inşa etme ve istikrara kavuşturmaya odaklandığı zaman da devam etti. İran'ın niyeti İslam devrimini oraya ihraç etmekten ziyade hayati ulusal güvenlik endişelerinden kaynaklanıyordu. Afganistan'ın işgalinin paradoksal yanı, ABD ve İran'ın çıkarlarının aslında kesiştiğini göstermesidir.[23]

6. ABD, Türkiye de dahil, Humeyni rejiminden rahatsız olan ülkelerin bu rahatsızlığını bugüne kadar çok yönlü olarak hep istismar etmiştir.

7. Hatemi'nin Cumhurbaşkanı olduğu dönemde, İran'ın ABD'ye açılma girişimleri olmuştur. Hatemi, dini inanışları çoğulcu ilkelerle kolaylıkla kaynaştıracak bir rejim ve bir İslami demokrasi kurma yönündeki samimi arzusunu gerçekleştiremediyse de; dış ticaret alanında Hatemi'nin İran'ın uluslararası yönelimlerini değiştirme yönünde kayda değer başarıları olmuştur. Hatemi'nin politakası üstü örtülü de olsa İran'ın sıkıntılarının kendi hatası olduğunu kabullendiği için, Humeyni'nin bölücü diplomasisinden keskin bir çizgiyle ayrılmaktaydı. Çatışma ve terörle devrimi yayma politakası sadece İran'ı Orta Doğu ve uluslararası ölçekte marjinalleştirmeye yaramıştı. "Dış politaka silahlar ve tüfekler demek değil, diğerlerini ikna etmek için bütün meşru yolları kullanmaktır" diyordu Hatemi. Bu cümlelerle yeni başkan "Bağımsızlığımızı tanıyan ve bize karşı saldırgan politika izlemeyen her ülke dostumuz olabilir." vurgusunu yapıyordu. Bu tarz davranışlar, Hatemi'nin farklı ülkelerden entelektüelleri, sanatçıları, yazarları ve politakacıları bir araya gelerek görünüşte farklı kılan kültürlerinin ortak yönlerine açığa çıkarmayı amaçlayan "Medeniyetler Diyaloğu" teklifinin temelini oluşturdu. Türkiye'den Başbakan Erdoğan'ın da katıldığı "Medeniyetler İttifakı" isimli girişimin Avusturya ve İspanya'da yapılan toplantılarına İran'ın eski Cumhurbaşkanı Hatemi de katılmıştır. Birçok Müslüman reformcu gibi, Hatemi de batıya daha olumlu bakıyordu ve batının bilimsel başarılarının ve demokratik mirasının denemeye

[23] TAKEYH; a.g.e., s. 144-145.

değer modeller olduğunu düşünüyordu. "Batı uygarlığının olumlu yanlarını özümsemeyi başarabilirsek, devrimimiz yeni bir uygarlık yaratabilir" diyordu. Hatemi'nin seçilişinin ardından körfez şeyhliklerine ve Avrupa devletlerine karşı terörizmi bir araç olarak kullanan İran politikası sona erdi. Hatemi oldukça farklı biri gibi görünüyordu. Yeni İran başkanı, iki toplumu müzakereye davet ediyordu, "özellikle de akademisyenleri ve düşünürleri." Ancak Hatemi'nin girişimci diplomasisi, İran muhafazakârlarının düşmanlıklarına ve ABD lakaydisine yenik düştü. Hatemi'nin muhafazakârları kendi diplomasisine razı etmek için yolu, Amerika'dan bazı tavizler koparabilmekti. Amerika, "ikili kuşatma" sloganıyla Irak'ın potansiyel yeniden canlanmasını engellemeyi ve İran'a karşı uyguladığı yalnızlaştırma ve baskılama politakasını sürdürmeyi amaçlıyordu. Dinamik ve cesur Hatemi'nin başkanlığa seçilmesinin dahi bu politikada herhangi bir değişikliğe neden olmaması, ilişkilerin düzelememesinin en önemli sebeplerinden biridir. 2000 yılına gelindiğinde, muhafazakâr muhalefet, gücünün doruğundaydı. Clinton'ın doğru zamanda yaratıcı bir politika başlatamamış olması en trajik başarısızlıklardan biridir.

8. ABD Irak'ı işgal etmekle, hem İran'ın bir düşmanını tasfiye etmiş, hem de İran'da muhafazakârların önünü açmıştır. Çünkü Irak'ın işgalinin İran'da muhafazakârlığı besleyeceği ve bu atmosferin, işgal sonrasında İran'daki Cumhurbaşkanlığı seçimleri de dahil bütün seçimlerde muhafazakârların işine geleceği, herkesin bilebileceği çok basit bir neden-sonuç ilişkisidir. Bu nedenle, ABD'nin adeta muhafazakâr Ahmedinejad'ın Cumhurbaşkanı seçilmesinin önünü açtığı ileri sürülebilir. Irak ve Afganistan konusunda, İran'ın her iki taraftaki düşmanlarını da ABD'nin ortadan kaldırdığını ABD'liler de dile getirmektedir.[24]

9. Ahmedinejad'ın özgeçmişinde, açıklanmayan dönemler olduğu ileri sürülmekte ve kendisinin bu dönemde ne ile meşgul olduğu bilinmemektedir. Bu zaman dilimlerinde, Ahmedinejad'ın "örtülü" olarak ABD ile temasta olabileceği akla gelmektedir.

10. 15 Aralık 2005'de Türk medyasında, Başkan Bush'a atfen, ABD'nin İran'ı hedef almayacağının açıklandığı yolunda haberler yer almıştır.

Bu belirtilenler, ABD ile İran arasında "örtülü" bir yakınlaşmanın mevcut olduğu algılamasına neden olmaktadır. Uluslararası politikadaki şekillenmenin çok kutupluluğa doğru gittiği çıkış noktası alınır ise, bu yeni yapılanma sürecinde ABD-İran birlikteliği de pekâlâ düşünülebilir. ABD'nin enerjide giderek daha çok dışa bağımlı bir sürecin içine girdiğini de ifade etmek gerekir. Bütün bu nedenleri ve belirtilen işaretleri, ABD ile İran arasında "örtülü" bir birlikteliğin olabileceği anlamında almak mümkündür. Eğer böyle bir birlikteliğin varlığı

[24] BRZEZINSKI, SCOWCROFT, IGNATIUS; a.g.e., s. 74.

kabul edilir ise, ABD'nin bölgede Suriye'den sonra İran'ı değil, Türkiye'yi karşısına alabileceği de akla gelmektedir.

ABD, İran halkı ile dünyanın geri kalanı arasında siyasi, kültürel ve ekonomik bağları genişletecek önlemler alabilir. Bu amaçla ABD, İran'da devreye sokmak için sivil toplum kuruluşlarını yetkilendirebilir ve İran'ın Dünya Ticaret Örgütü ile katılım müzakereleri başlatma başvurusuna onay verebilir. İran'ın tecrit edilmesi, sadece halkının daha demokratik bir hükümet için devam etmekte olan mücadelesini geciktirir ve dünyanın geri kalan kısmına karşı gelmeyi nasihat eden uzlaşma karşıtlarını güçlendirir.[25]

İran, durumu çok gergin gördüğünde usta bir "gerilim politikası yöneticiliği" ile sıkıntıdan kurtulmayı bilmektedir. Brzezinski'nin yanında olduğu Demokratlar, belki de bugüne kadar mevcut olan "İran'la gerginlik" tabusunu yıkarak, anlaşma yoluna bile gidebilirler.[26]

Son zamanlarda İran'ı nükleer silahlara ihtiyaç duymadan bölgede kendisini güvende hissetmesini sağlayan stratejik tartışmaların yapıldığı bir çatının altına alma gerekliliğinden bahsedilmeye başlanmıştır.[27] Bu görüşler doğrultusunda ABD, İran ile birlikte hareket ederek bu sorunu aynı çatı altında sonlandırabilme yoluna gidebilir.

İran mevcut durumda, ABD için "Şer Ekseni" ülkelerinden birisi ve terörist faaliyetlere dünya çapında destek veren tehlikeli bir ülke kategorisindedir. ABD ise İran için "Büyük Şeytan" lakabıyla anılan düşman bir ülke konumundadır. Ancak bu nefret ve düşmanlık zamanla kendi içerisinde fayda yaratma özelliğine sahip bir mekanizmaya dönüşmüştür. ABD düşmanlığı, İran devriminin sloganı ve propagandası haline gelmiş ve rejim savlarını güçlendirmiştir. İran düşmanlığı ise ABD için bölgede bulunma hakkı ve müdahale etme fırsatı anlamına gelmiştir. Her iki ülke de yaratmış oldukları "düşman paradigması" üzerinden politika geliştirmeye başlamışlardır.

Aslına bakılırsa, ABD'nin 11 Eylül 2001 tarihinden itibaren Orta Doğu'ya yönelik politikalarından muhtemelen en fazla faydalanan ülke de İran olmuştur. Washington, Taliban ve Saddam Hüseyin'i Afganistan ve Irak'ta iktidardan indirerek, Tahran'ın en kuvvetli iki düşmanını ve en ciddi tehditleri ortadan kaldırmıştır.[28]

Öte yandan Tahran, Amerika'nın Saddam'ı devirmesinin kendi işine de geleceğini biliyordu. Yine de, işgalin erken başarısı dini seçkinleri derinden endişelendirmiştir. Daha da güçlenmiş bir Amerika daha sonra da gözünü İran'a çevirmeye karar verebilirdi. ABD, sadece İran'ın yapıcı davranışını ödüllendirmekte başarısız olmakla kalmamış, aynı zamanda rejim değişikliği borazanlığını yapmaya başlamış ve uluslararası toplumu kendi yaptırımlarını kabule zorlamıştı. Her zaman Amerika'nın İran'a karşı düşmanlığının yok edilemez olduğunu

[25] BRZEZINSKI, GATES; a.g.e, s. 23.
[26] Celalettin YAVUZ; a.g.m., http://www.turksam.org/tr/a1400.html, 05 Mart 2008.
[27] BRZEZINSKI, SCOWCROFT, IGNATIUS; a.g.e., s. 97.
[28] BRZEZINSKI, GATES; a.g.e, s. 47.

ve Amerika'nın temel amacının teokrasiyi alaşağı etmek olduğunu iddia eden muhafazakârlar olayların akışıyla haklı çıkmışa benziyorlardı.

Afganistan'ın istikrara kavuşturulması, İran Körfezi'nin kararsız politik yapısı ve Sünni militanların azaltılması gibi konularda iki karşıt güç, kendilerini istemeseler de aynı tarafta bulmuşlardır. Politikacılar ve diplomatlar, eğer bir şekilde bu iki ulusu ayıran "güvensizlik duvarı"nı yıkmayı başarabilirlerse, yeni bir Orta Doğu yaratma yolunda, iki devletin birlikte hareket etme ihtimali, hiç de azımsanmayacak bir olasılık olarak karşımıza çıkmaktadır.

2.1.3.2. İran'a Karşı Barışçıl Çözüm Modelleri

Dünya İran'ın nükleer çalışmasına hem İran'ı hem de dünyayı memnun eden bir barışçıl çözüm modeli arayışı içindedir. İran, ABD, AB ve İsrail'i aynı ölçülerde memnun edecek bir formül bulmak çok zordur. Çözüm için yapılan her toplantının bir şekilde sonuçsuz kalması ve yeni bir toplantı yapılmasının en önemli karar olarak ortaya çıkması, aslında bu zorluğun en önemli göstergesidir. Ayrıca çözüm formülünün zorluğu, İran'ın beklentileri, küresel sistemdeki arayışları ve tehdit algılamalarının özelliğinden de kaynaklanmaktadır.

İran'a karşı barışçıl çözüm modellerinden ilki ABD ve İran'ın uzlaşmasıdır. ABD'nin İran'a güvenlik garantisi vermesi, diplomatik ilişkileri normalleştirmesi ve ekonomik yaptırımları kaldırması durumunda İran'dan istediği güvenleri alması da kolaylaşacaktır. Ancak Amerikalı şahinler; bu tür bir uzlaşmanın İran'daki Molla rejimini tanımak anlamına geleceğini ve bu girişimin baskı altında olan İran halkı için en iyi çözüm olmadığını ileri sürerek, alternatif çözüm olarak cezalandırma ve hatta askeri müdahale seçeneğinde ısrar etmekte, barışçıl çözümlere soğuk bakmaktadırlar.

2.1.3.2.1. Uzlaşma

Askeri müdahale veya yaptırımlara başvurmaktansa "uzlaşma" seçeneğini devreye sokmak hiç kuşkusuz en etkili yol olacaktır. Herşeyden önce; İran'la pazarlık masasına oturmak İslam Cumhuriyeti'nin varlığını tanımak anlamına gelecektir ki böylece İran'ın en önemli rahatsızlığı giderilmiş olacaktır. Zira önemli bir bölgesel güç olarak tanınma ve bu mevcudiyetine saygı duyulması, İran'ın en önemli siyasi amaçları arasında yer almaktadır. Doğrudan muhatap alınmak suretiyle müzakerelerin başlatılması İran'ın işbirliği yapmasını tetikleyici ve teşvik edici bir etki yaratacaktır. Diğer taraftan böylesi bir pazarlık müzakeresinin başlatılması sonrasında, her iki taraf da yıllardır biriktirdiği şikayet ve talepleri masaya koyabilecektir. Dolayısıyla tüm kartların açılacağı görüşmelerde sorunların çözülmesi veya ara yolların bulunması kolaylaşacaktır.

Bununla birlikte, ABD ve İsrail içinde askeri müdahale isteyen grupların var olduğu bir dönemde, İran'ın yapmaya devam edeceği nükleer çalışmaların askeri müdahale için meşru bir zemin oluşturabileceği unutulmamalıdır. ABD, askeri müdahale seçeneğini yapma kararı verirse, bunun meşruiyetini de daha önce Afganistan ve Irak'da olduğu gibi yaratacaktır.

İran'la ABD'nin karşılıklı müzakareler yapması ve uzlaşması, barışçıl bir çözümün ilk modelidir. ABD İran'ın tehdit algılamalarını en aza indirebilecek güvenlik garantilerini vererek işe başlayabilir.

İran için şu aşamada en önemli teklif rejim garantisidir. ABD İran'a rejimini değiştirmeye yönelik faaliyette bulunmayacağına ve ülkesine yönelik askeri müdahale yapmayacağı garantisini verirse tablo tamamen değişecektir. Bu sefer İran'dan yapıcı yönde adım atması için birçok talepte bulunulabilecek ve İran da sahip olduğu imtiyazları kaybetmemek adına çaba gösterecektir. ABD'nin burada izleyebileceği en etkili politika, İran rejimini değiştirmek yerine, İran'da bir davranış ve tutum değişiminin (bahaviour change) gerçekleşmesini sağlamak olacaktır. Halihazırda yönetimdeki muhafazakâr hükümetin vaatlerini yerine getirememesi, ekonomik koşulların giderek kötüye gitmesi, yolsuzluk ve olumsuz sosyal şartlar ve tüm bunlardan oluşan iç dinamikler ve reformcu Ruhani'nin Cumhurbaşkanlığı zaferi, İran'da iç ve dış politikada değişimi gerektiren zemini hazırlamıştır. Bu nedenle, ABD'nin bu yöntemi kullanması hiç şüphesiz hem düşük maliyetli, hem daha etkili, hem de daha kolay olacaktır.

İran'da yumuşak güçle elde edilebilecek başarılar ABD için de iyi bir fırsat olacaktır. Bu durum, uluslararası bir kriz olmaktan ziyade kısa sürede İran ve ABD arasında özel bir husumete dönüşmüş durumdadır ve üçüncü tarafların konuyu halletmede manevra alanı oldukça dardır. Dolayısıyla AB'nin girişimi ara bir çözüm olmaktan öteye gidememiştir.Temelde küresel düzeyde siyasi bir aktör olmaya çalışan AB'nin, bu konuda belirleyici bir rol oynamaktan uzak durması eleştiri konusu olmuştur.

2.1.3.2.2. Libya Modeli

Barışçıl çözüm modellerini ikincisi ise Libya modelidir. Libya, bütün nükleer çalışmalarını durdurmuş ve kapılarını bütün denetlemelere açmıştır.[29] Libya'nın bu davranışı dünya tarafından çok olumlu karşılanmış, batılı ülkelerin (ABD ve AB), Libya ile yeni bir ilişki dönemini başlatmaları ile sonuçlanmıştır. ABD, AB ve İsrail'in İran'dan isteği Libya modelini uygulamasıdır. Ancak Libya modelinin İran'da hiçbir destekçisi yoktur. Bu model İran'da hem reformcu hem de muhafazakâr gruplar tarafından reddedilmektedir. Söz konusu modelin ABD ve İsrail karşısında teslimiyetten başka hiçbir anlam ifade etmediği düşünülmektedir.

[29] http://www.turksam.org/tr/a77.html.

İranlılara göre Libya modeli bölgede İsrail'in güçlenmesine sebep olur. İran, Libya gibi davranırsa, kendisini ABD'ye karşı koruyamayacağından emin olduğu için bu modeli kabul etmesi pek mümkün görülmemektedir. Yaşanan Arap baharı neticesinde, Libya'da rejim değişikliğinin olması ve Kaddafi'nin cesetinin ortalarda gezdirilmesi İran'lı yöneticilerin böyle birşeyi kesinlikle kabul etmeyeceklerinin belirgin bir göstergesidir. İran, Libya gibi olmak istemeyecektir.

2.1.3.2.3. Kuzey Kore Modeli

İran'ın karşısında duran diğer bir model de Kuzey Kore modelidir. İran'a karşı askeri bir müdahalede bulunmak için yeterli zeminin bulunmaması ve dezavantajlı geri dönüşümlerinin olması, ekonomik yaptırımların da istenilen etkiyi yaratmayacak olması nedenleri göz önünde bulundurulunca "nükleer programa sahip bir İran'ı kabullenmek" ihtimaller arasında sayılmaya başlanmıştır.

Kuzey Kore nükleer silaha sahip olduğunu açıkça söylemekte, bu konuda çok kararlı olduğunu bildirmekte ve uluslararası bütün baskılara direnmektedir. ABD, bu ülkeye saldırmak yerine müzakere masasına oturmayı ve Kuzey Kore'yi farklı yöntemlerle silahlarından vazgeçirmeyi denemiş ve yakın bir zaman önce de bunu başarmıştır. Bu örneklere bakan bir ülkenin, "demek ki silahlarım veya en azından bu silahları yapabilecek kapasitem olursa ABD, bana saldıramaz" sonucuna varması olanaklıdır. Kaldı ki Kuzey Kore ile Şubat 2007'de varılan anlaşmaya göre, Kuzey Kore nükleer tesislerini tasfiye edecek ve silahlarından kurtulacak, ABD de buna karşılık bu ülkeye yakıt temin garantisi verecek, dondurulan malvarlıklarını serbest bırakacak ve ekonomik yaptırımları kaldıracaktı. Demek ki istenilse böyle bir orta yolun bulunması ihtimali İran için de her zaman mevcut olabilir.[30]

Ancak farklılıklar ve zorluklar da gözardı edilemez. İran'ın Kuzey Kore gibi davranma gücü ve kapasitesi yoktur. İran'ın uluslararası sistemin istek ve iradesini göz ardı ederek nükleer silaha sahip olma potansiyeli bulunmamaktadır. Çünkü açıkça ifade edilmemekle beraber İran'ın nükleer silah elde etmemesi için ABD, AB ve Rusya arasında uzlaşma olduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca İran'ın jeopolitik konumu ve rejimi, Kuzey Kore ile oldukça farklılık göstermektedir.

2.1.3.2.4. John Kerry Modeli

Nükleer çalışmalar konusunda İran için öne sürülen en önemli modellerden birisi de John Kerry'nin ABD devlet başkanlık seçimleri zamanında ortaya attığı görüştür. Kerry'e göre İran uranyum zenginleştirme ve yakıt döngüsü teknolojisinden vazgeçmesi koşuluyla nükleer

[30] EKİNCİ, a.g.e., s.384.

çalışmalarını devam ettirebilir. Bu model, AB tarafından da destek gören bir modeldir. Ancak İran bu modeli bağımlılık olarak algılamakta ve kabul etmemektedir. Bağımlı bir nükleer teknoloji İran'ın istemediği bir durumdur. İran'a göre nükleer çalışmalarının bütün süreci ülke içinde gerçekleşmelidir. İran kendi ülkesinde var olan bir teknolojiyi dışarıdan temin etmeye hiç gerek olmadığını vurgulamaktadır. Bu konuyu, "Bizde zaten bu teknoloji var. Niye Batıya bağımlı olalım, elimizi kolumuzu bağlayalım?" şeklinde ifade etmektedir.

Obama'nın ikinci başkanlık döneminde, Dışişleri Bakanlığı koltuğuna John Kerry'nin oturtulması, aslında bu modelin, Amerika'nın resmi görüşü olarak yeniden gündeme gelebileceğinin göstergesidir. Yine de İran'ın görüşünde bir değişiklik olmadığı müddetçe, bu modelin uygulanması zor gözükmektedir.

2.1.3.3. ABD'nin İran'ı Karşısına Alarak Kontrol Etmesi

İran'ın ABD'ye karşı gösterdiği direnç, giderek ABD için küresel ölçüde saygınlık kaybına dönüşmektedir. İran'ın direnci ABD'yi Orta Asya, Orta Doğu, Kafkasya ve Hazar Bölgesinde zora sokarken; tek kutuplu dünyadaki küresel konumunu da etkilemektedir. ABD İran'la ilgili değerlendirmelerinde askeri seçeneği sürekli gündeme getirerek ve de bunu dünyaya ilan ederek bir noktada kendisini bağlamış olmaktadır.

2005 yılı ortalarında Ahmedinejad'ın İran Cumhurbaşkanı seçilmesi ile nükleer silah meselesi İran-ABD arasında adeta bir düello malzemesi haline gelmiştir.

Başkan George W.Bush, 31 Ocak 2006'da yaptığı konuşmada İran'ı, "halkını diğer toplumlardan tecrit eden ve onları baskı altında tutan din adamları sınıfından bir takım seçkinler tarafından rehin alınmış bir ülke " olarak tanımlamıştır. Konuşmasının devamında, "İran Hükümeti nükleer amaçları doğrultusunda bütün dünyaya meydan okumaktadır ve dünya devletleri İran rejiminin nükleer silahlar elde etmesine izin vermemelidir." diyerek, ABD'nin İran politikasını deklare etmektedir. Bu konuşmaya karşılık, İran Cumhurbaşkanı Ahmedinejad'dan gelmiştir. Bush'u "kolları dirseklerine kadar başka milletlerin kanlarına bulanmış" birisi olarak niteleyen Ahmedinejad, "İnşallah, yakın bir zaman seni milletlerin kurduğu mahkemelerde yargılayacağız." demektedir. Bu konuşmalar, İran ve ABD'nin arasındaki yabancılaşma ile ilgili ipuçlarını vermektedir. Düşmanın karşılıklı olarak ve derin bir şekilde yanlış anlaşılması.[31]

Her an İran'a bir ABD veya ABD-İsrail müdahalesinin olabileceği beklentisi yaygındır. Ancak bu konuda ABD'yi frenleyen gelişmeler de mevcuttur. Bunlar;

1. ABD'nin Irak'ta savaşı kazanmasına rağmen, sonraki direnişi ve terörü bir türlü alt edememiş olması,

---

[31] TAKEYH; a.g.e., s. 7.

2. ABD kamuoyunun Irak'taki başarısızlık üzerine Bush yönetiminden desteğini çekmesi,

3. ABD'de Demokratların Kongre'de çoğunluğu ele geçirerek, bırakın İran'a bir askeri müdahaleyi, Irak'taki mevcut kuvvetlerin dahi geri çekilmesini istemeleri, yani Başkan George W. Bush'u Amerikalıların deyimiyle "topal ördek" haline getirmeleri,

4. Dünyanın dördüncü petrol üreticisi ve aynı zamanda Basra Körfezi çıkışını elinde tutan İran'a yapılacak bir müdahalenin petrol fiyatlarına yapacağı olumsuz etkidir. İran'a olası bir müdahalenin, Hürmüz Boğazı'nda petrol sevkıyatında aksamalar yaratacağı muhtemeldir. Hürmüz Boğazı yoluyla Körfez'den taşınan petrolün dünya üretiminin yaklaşık %40'ını oluşturduğu düşünülürse, küresel ticaretin gireceği krizin ne denli büyük olacağı açıktır.[32]

ABD'nin İran'a yönelik askeri bir operasyona girişmesini zor bir olasılık olarak değerlendiren Heritage Foundation'ın askeri uzmanı James Carafano "ABD'nin deniz ya da havadan İran'a yönelik nokta saldırılarında bulunabileceğini, böyle bir saldırının potansiyel kazançlarının, İran'ın Irak ve Afganistan'da konuşlanmış ABD birliklerinde yaratabileceği sorunların yanında solda sıfır kalacağını" ifade etmektedir.

Yine Uluslararası Stratejik Araştırmalar Merkezi'nden Anthony Cordesman da, "İran büyük olasılıkla olabilecek her türlü şeye çok hararetli tepki verecektir ve bu da istikrarlı sonuçlardan ziyade istikrarsız sonuçlar doğuracaktır" yorumunda bulunmaktadır.[33]

Aslında İran'ın nükleer gelişimini devam ettirmesi durumunda, 3 senaryo öne çıkmaktadır.

1. İran ve uluslararası kamuoyu, müzakere edilmiş bir anlaşmaya varabilir.
2. İsrail ve ABD, nükleer silah sahibi İran'ı kabullenebilir.
3. İsrail ve/veya ABD saldırabilir. En olası senaryo maalesef bu gözüküyor, ancak, diplomatik seçenek sonuç verse de vermese de, ABD'nin İran ile ilgili hedeflerini gerçekleştirebilmek için askeri seçenek öncesinde yine de uygulamaya koyabileceği hareket tarzları vardır.

2.1.3.3.1. Askeri Seçenek Dışındaki Hareket Tarzları

ABD Başkanı Obama, Irak'ta savaşan ABD askerinin Ocak 2012 itibarıyla kalmamış olmasını, 2'nci Dünya Savaşının sonu gibi değerlendirmektedir. Ancak ABD'nin henüz Irak sorununu tam olarak hallettiğini söylemek zordur. Bu sorun varken, İran'a bir operasyon düzenlemesi ise beklenemez. Dolayısıyla, ABD'nin İran'ı BM aracılığıyla sıkıştırmaya çalışacağı muhtemeldir. ABD, İran'ın sahip olduğu nükleer gücün uluslararası barış ve güvenliği tehdit edici nitelikte olduğu gerekçesi ile BM Güvenlik Kurulunu harekete geçirmek

---

[32] Celalettin YAVUZ; a.g.m., http://www.turksam.org/tr/a1400.html, 05 Mart 2008.
[33] ARI; a.g.e., s. 26.

istemiştir[34] ve bu amacına da belli oranda ulaştığı görülmektedir. Böylelikle hukuki anlamda, meşru bir zemin dahilinde, İran'ın tehlike oluşturmasını engellemektedir.

Çünkü ABD'nin; Irak ve Afganistan'da karşılaştığı durum çerçevesinde İran'a askeri müdahalenin kendisine ne kadar büyük sorunlar yaratabileceğini anladığını söylemek mümkündür. ABD, Irak ve Afganistan sorununu çözmeden onlardan daha sorunlu ve karmaşık yeni bir savaş alanı yaratmak istemeyecektir.

Bu yöntem ABD açısından daha az riskli ve daha ekonomiktir. ABD kamuoyunda özellikle 2'nci Körfez Savaşında ve Irak Harekâtında, asker kaybıyla ortaya çıkan kamuoyu tepkisinin ulaştığı boyutlar, ABD yönetiminin bu yolu deneyecek olmasının bir diğer nedenidir.[35]

İran'ın nükleer tartışmasının sonuçlanmadığı bir safhada İran'a askeri müdahale, Irak ve Afganistan operasyonu sonucunda bölgede ve dünyada yükselen anti ABD dalgasını çok ciddi şekilde körükleyebilir. Söz konusu durum, bölgedeki radikal grupları güçlendirir ve başta El Kaide gibi mücadele ettiği terörist gruplar için meşru bir zemin oluşturur. İran'a askeri bir müdahale, Batı dünyasındaki (ABD ve AB) ilişkileri de çatışmalı hale getirebilir. Bu açıdan bakıldığında yaşadığımız bu süreçte durum ve şartların, ABD'nin İran'a askeri müdahalede bulunması için uygun olduğunu söylemek mümkün değildir. Ancak bu durum her zaman böyle kalmayabilir. Bu durumun devam etmesi, İran'ın nükleer enerji konusunda dünyayı memnun edici bir tutum sergilemesine bağlı olacağı da bir gerçektir.

Sadece İran'ın değil, tüm Orta Doğu'nun İslami muhafazakârlığa sokulup istikrarsızlaştırılması ABD'nin çıkarına değildir. İstikrarsızlaştırma ancak olağanüstü durumlarda kullanılabilecek bir politikadır ve dünyanın büyük bölümünün enerji kaynağı olan ve istikrarsızlığın tahmin edilemez ve sıradışı yıkıcı sonuçlar doğurabileceği bu bölge için son derece tehlikelidir.

ABD, İran'ın nükleer programıyla başa çıkabilmek için Avrupa'daki müttefikleri ve Rusya ile yakın bir koordinasyon içerisinde bulunarak, daha odaklı bir strateji uygulayabilir. İran'ı, Ekim 2003'te verdiği tüm zenginleştirme ve tekrar işlemeyle ilgili faaliyetlerini askıya alma taahhüdünü yerine getirmek konusunda daha da zorlayabilir. Bu askıya alma yürürlükteyken, ABD ve uluslararası topluluğun diğer üyeleri, nükleer soruna daha kalıcı bir çözüm sunacak bir anlaşmanın çerçevesini çizmek için İran ile birlikte çalışabilirler.[36]

Türkiye'nin ise konunun diplomatik biçimde hallolmasını ümit etmesi ve bu yönde çaba sarf etmesi son derece makuldur. Ancak meselenin, İran Dışişleri'nin hatırlatma ihtiyacı

---

[34] CANKARA; a.g.e., s. 223.
[35] SİLAHÇIOĞLU; a.g.e., s. 100.
[36] BRZEZINSKI, GATES; a.g.e, ss. 21, 60.

duyduğu "derinliğini" de Türkiye kavramak zorundadır.[37]

2.1.3.3.1.1. Rejim Karşıtlarını Harekete Geçirmek

Her şeyden önce, İran'da, ekonomik ve askeri alanda biraz güçlendiği takdirde, ABD'ye başkaldıracak ve direnecek asırlık gelenek ve milli kültüre sahip, güçlü bir altyapı vardır. Bu nedenle, ABD, İran'daki mevcut rejimin mutlaka ve er geç değişmesi, yerine ABD'ye müzahir veya en azından demokratik, uyumlu bir yönetim gelmesini istemektedir. ABD, uygulamakta olduğu Orta Doğu politikasının doğal bir gereği olarak, İran'a karşı sert bir tutum izlemekte; onu uluslararası alanda yalnız kılıp, yaptırımlarla karşı karşıya getirerek, mevcut yönetimin yıpratılmasını ve nihayetinde, içeriden, Şah'a yapıldığı gibi, benzer bir müdahale ile yıkılmasını arzu etmektedir.

Ancak İran'ın mevcut sistemini korumaya adanmış olan güçleri sıkı bir kontrol altındadır ve halen ülkenin tek yetkili sözcüsü konumundadırlar. Dolayısıyla İran rejimini yıkmak amaçlı ABD çabalarının başarıyla sonuçlanması zor gözükmektedir. Rejim değişikliği olması durumunda, kimin yeni yönetimi ele alacağı ve yeni yönetimin nükleer programdan feragat etmek isteyip istemeyeceği konularının garantisi yoktur. Yeni başa gelen yönetimin, kendisine güvenceye almak ve Batı dünyasında daha fazla taviz koparabilmek adına nükleer güç olma isteği, mevcut rejimden daha da ağır basabilir. Diğer taraftan İran ulusunun köklü geçmişi ve tarihi göz önünde bulundurulunca dışarıdan yapılacak bir müdahalenin ters etki yaratması ve halkı bu girişim karşısında birleştirerek rejimin yanında yer almalarını sağlaması muhtemeldir. Irak'tan farklı olarak bölgenin güçlü ve köklü bir ülkesi olan İran'la böylesi bir sürece girmek uzun süreli bir iç çatışma ve çok fazla kayıp anlamına gelecektir. Böyle bir girişim uluslararası hukuka aykırı olacak ve istenilenin aksine muhafazakâr rejimi besleme etkisi yaratacak, bölgedeki ve dünyadaki ABD düşmanlığını arttıracaktır.[38]

Dış müdahale yoluyla rejim değişikliği İran'ın politikalarıyla ilgili endişeleri çözemeyecektir. Son yıllardaki galeyanlar göstermektedir ki, İran halkının kendisi hükümetinin yapısını eninde sonunda değiştirecek ve iyileştirecektir.

2.1.3.3.1.2. Geniş Katılımlı Ambargo Uygulatmak

İran uzun yıllardan beri ABD'nin yaptırımlarına rağmen varlığını sürdürmeye devam etmektedir. Hatta İranlı yetkililerin altını çizdiği en önemli husus, bu sınırlamalardan güç alarak kendi kendilerine yetmeyi öğrenmiş oldukları gerçeğidir. İkinci önemli husus; bahsi geçen ekonomik yaptırımlar, elinde enerji kaynakları gibi oldukça güçlü bir stratejik kartı

[37] MERT; a.g.m, s. 23.
[38] EKİNCİ, a.g.e., s.391.

bulunduran İran için yetersiz kalmıştır. Diğer taraftan İran'ın dünya toplam petrol üretiminin yaklaşık %5'i ve OPEC petrol üretim kapasitesinin %11'ine sahip olması, yaptırımların etkisini sınırlamaktadır. ABD, ancak İran'a karşı petrol yaptırımı uygulatmayı başarabilirse bu senaryo olumlu sonuç verebilir. Bunula birlikte, İran'la önemli ticari ilişkileri olan ülkeler, İran'a yönelik ekonomik yaptırım kararını onaylayarak kendi çıkarlarını zedelemek istememektedirler. Dolayısıyla, petrol ürünlerine uygulanacak bir yaptırım, dünya ekonomisini ve ülkelerin çıkarlarını zedeleyecek olması nedeniyle kimsenin tercih edeceği bir durum olmamaktadır. Ekonomik yaptırımlar, ABD'nin asıl hedefi olan, İran rejiminden ziyade İran halkının üzerinde olumsuz etki yaratma kapasitesine sahip olabilir ki bu da amaca ters bir sonuç teşkil edecektir.

Yaptırımlardan zarar görecek halkın Batı karşıtı duygularının artacağı ve bu durumun da İran rejimine beslenme ve güçlenme fırsatı yaratacağı her fırsatta farklı uzmanlarca dile getirilmiştir. Bu konuyu İran'lı yöneticiler de sık sık dile getirmektedirler. İran'a yönelik yaptırımların 33 yıldır devam ettiğini, özellikle de son bir yılda yaptırımların arttırıldığını hatırlatan Hamaney, "Bu yöntemle İran halkını İslami yönetimden ayırmak niyetindeydiler, ancak onlar 2 Mart 2012'deki seçimlerde halkın İslami yönetime bağlılığını gördüler"[39] demiştir.

Sonuç olarak, ekonomik yaptırımların (özellikle ABD tarafından uygulanan tek taraflı yaptırımların) istenilen sonucu yaratmayacağı, bilakis ters etki doğurabilme özelliğine sahip olabileceği yorumu yapılabilir.

Başta Çin ve Rusya'nın İran'la önemli ticari ilişkileri olması nedeniyle istenilen nitelikte bir ekonomik yaptırım kararı çıkartmanın zorluğu, diğer taraftan yeni yaptırım kararlarının İran'daki anti-ABD duyguları besleme ihtimali ve bunun muhafazakâr kesimi güçlendirme etkisine sahip olması gibi diğer faktörler de göz önünde bulundurulunca, ekonomik yaptırım kararı çok muteber bir seçenek olarak görülmektedir.

2.1.3.3.1.3. İran'a Terslik ve Felaketler Yaşatmak

ABD'nin askeri seçenek öncesinde İran'a karşı uyguladığı veya uygulattığı bir hareket tarzını daha göz ardı edemeyiz. 2005'ten beri, İran'ın nükleer projesi, İranlıların başta MOSSAD olmak üzere Batılı gizli örgütleri sorumlu tuttuğu bir dizi terslik ve felaketlerle karşılaşmaktadır:

1. İran medyasına göre, 2006 yılının Nisan ayında Natanz'daki tesise yapılan ilk teşebbüste, iki dönüştürücü patladı, 50 santrifüj harap oldu. İran Atom Enerjisi Konseyi Sözcüsü hammaddelerin imha olduğunu açıkladı.

---

[39] Hürriyet Planet, "İran'dan Obama'nın açıklamasına övgü", 09 Mart 2012.

2. Ocak 2006 ve Temmuz 2007 arasında, İran Devrim Muhafızları'na ait üç uçak gizemli bir biçimde düştü. Bazı raporlarda, uçakların basit bir şekilde "çalışmayı durdurduğu" bildirildi.

3. İranlılar, iki yok edici virüsün nükleer projenin bilgisayar sistemine girip büyük bir zarar verdiğini, santrifüjlerin önemli bir kısmını devre dışı bıraktığını fark ettiler.

4. Ocak 2007'de, Doğu Avrupa karaborsasındaki bir aracı tarafından satın alınan santrifüjlerin bağlantı bölümlerindeki bazı yalıtım üniteleri hata verdi ve kullanılmaz hale geldi. İran, malzeme aldığı perakendecilerin bir kısmının, nükleer programı hatalı parçalarla donatmak isteyen sahte şirketler olduğu kanaatine vardı.

5. En çok polemik konusu olanlarsa, nükleer proje üzerine çalışan İranlı bilim adamlarına yönelik suikastlardı. Ocak 2007'de, İsfahan uranyum tesisinde çalışan 44 yaşındaki Dr. Ardaşir Hüseyinpur, gizemli bir biçimde öldü. Ölümünden sonra yapılan resmi açıklama gaz sızıntısı sonucunda boğulduğu şeklindeydi. Ancak İran istihbaratının düşüncesi, bilim adamının İsrail tarafından öldürüldüğü yönündeydi.

6. Parçacık fizikçisi Mesud Ali Muhammedi, otomobilinin yakınına park edilmiş bubi tuzaklı bir motosikletin infilak etmesi sonucu Ocak 2010'da hayatını kaybetti. (Bazıları Muhammedi'nin MOSSAD tarafından değil, muhalefet lideri Mir Hüseyin Musavi'ye yakınlığı dolayısıyla İranlı ajanlar tarafından öldürüldüğünü öne sürdü.)

7. Aynı yıl, 29 Kasım'da, iki motosikletli İran nükleer projesinin en önemli isimlerinden Mecid Şehriyari ve Feridun Abbasi-Davani'ye saldırı düzenledi. Bilim adamlarının otomobillerine mıknatıs bombası yapıştırıp kaçan motosikletli saldırganlar için bir insan avı başlatıldı. Şehriyari, Peugeot 405'inin içinde öldü ama Abbasi-Davani ve eşi araçları infilak etmeden kaçmayı başardı. Bu suikast girişimin ardından, Cumhurbaşkanı Mahmud Ahmedinejad, Abbasi-Davani'yi kendi yardımcısı ve İran Atom Enerjisi Kurumu'nun başkan yardımcısı olarak atadı. Abbasi-Davani, bugün nereye gitse yakından korunuyor. Aynı şey Tahran Üniversitesi'ndeki derslerine tedbir olsun diye son verilen, nükleer projelerin başkanı Muhsin Fekri-Zade için de geçerli.

8. 2011 Temmuz ayında, bir motosikletli saldırgan, İran Atom Enerjisi Kurumu araştırmacılarından, nükleer fizikçi Daryuş Rızai Necad'ı evinin önünde otomobilinin içinde otururken pusuya düşürdü. Silahını çeken motosikletli kişi, Necad'ı öldürdü.

9. Dört ay sonra, Kasım'da Tahran'ın batısındaki Devrim Muhafızları üssünde çok büyük bir patlama meydana geldi. Duman bulutlarının şehirden görülebildiği, Tahran sakinlerinin yerin sarsıldığını hissedebildiği bildirildi. Uydu fotoğraflarında üssün neredeyse tamamının yerle bir olduğu görüldü. Devrim Muhafızları Füze Geliştirme Birimi komutanı Tuğgeneral Hasam Mukaddem ve 16 personeli saldırıda öldürüldü. İran'ın dini lideri Ayetullah Ali Hamaney, generalin cenazesine gidip, dul eşine başsağlığı ziyaretinde bulundu.

Hamaney, Mukaddem'i "şehit" ilan etti.

10. 11 Ocak 2012 tarihinde ise arkadaşı ve meslektaşı Mesud Ali Muhammedi'nin öldürülmesinden iki yıl sonra bu kez Natanz Uranyum Zenginleştirme Tesisi Yardımcı Direktörü Mustafa Ahmedi-Ruşen evinden Tahran'daki laboratuarına giderken öldürüldü. Birkaç ay önce, Ruşen'in bir nükleer tesis ziyareti sırasında Ahmedinejad'a eşlik eden fotoğrafları dünya basınında yer almıştı. İki motosikletli saldırgan Ruşen'in aracını mıknatıs bombalarıyla havaya uçurdu.[40]

Resmi olarak, İsrail hiçbir zaman bu suikastlarla bağlantısı olduğunu kabul etmedi. ABD Dışişleri Bakanı Hillary Clinton'ın, Ahmedi-Ruşen suikastının aleyhinde konuşmasının ardından ise İsrail Cumhurbaşkanı Şimon Peres, İsrail'in bu konuyla bir ilgisi olduğuna dair bilgisi olmadığını söyledi.

İranlılar bu terslik ve felaketlerin, İsrail tarafından yapıldığı ve yaptırıldığını düşünüyorlar. Oysa ki, İsrailliler İran'a giremiyor. Dolayısıyla, İranlılar, İsrail'in ülkeleri iş seyahatleri için terk eden vatandaşları ajanlara dönüştürdüğüne inanıyor. Bazıları farklı ülkelerden geliyormuş gibi davranıyor, böylece İranlı ajanlar bu kişilerin maaşlarının "Siyonist düşman" tarafından ödendiğini bilmiyor. Dahası, MOSSAD, adını İsrail bayrağındaki renklerden alan "mavi-beyaz ilke"den mümkün olduğunca vazgeçmiyor. Bu şu demek: MOSSAD operasyonları sadece MOSSAD'ın yetiştirdiği İsrailli ajanlar tarafından gerçekleştiriliyor. Ama İran'da operasyon yapmak MOSSAD'ın Caesarea olarak bilinen sabotaj ve suikast birimi için imkânsız. Dolayısıyla suikastçıların başka yerlerden gelmesi gerekiyor. İran istihbaratı, son yıllarda MOSSAD'ın İranlı iki muhalif gruba kaynak aktardığını ve silahlandırdığını biliyor. Bunların bir tanesi Halkın Mücahitleri Örgütü (MEK), diğeri de İran'daki Kürt azınlığı harekete geçirmek için çalışan Cundullah. Bu örgütlerin bahsedilen olayları gerçekleştirebilecek kapasiteleri var mı, tartışılır.

Bu cinayetler, "önemli beyinlerin ortadan kaldırılmasının" yanı sıra İranlı bilim adamlarının sivil projelere yönlendirilmelerini talep edecek kadar korkmalarına da sebep olmaktadır. Devlet tarafından cömertçe finanse edilen prestijli bir nükleer projede yer almak, bir bilim adamına statü, terfi, araştırma bütçeleri ve dolgun maaş getirir. Ancak diğer yandan, bir bilim adamı, eğer eğitimli bir asker veya ölüm tehditleriyle karşılaşmaya alışık biri değil, eşi ve çocukları olan biriyse, meslektaşlarının art arda havaya uçmasını izledikten sonra bir gün sıranın kendisine gelmesinden de korkar.

Bu olayları CIA'nin yapıyor veya yaptırıyor olmasını inceleyelim. Dünyanın tek süper gücünün, askeri seçeneği kullanmadan önce, zayiat vermeden, büyük paralar harcamadan, kendi kamuoyunun tepkisini çekmeden, üstelik başka bir ülkenin yani İsrail'in suçlanması ile

[40] Ünlü gazeteci Ronen Bergman'ın, İsrail'de karar mekanizmalarının başındaki bakanlar, ordu komutanları ve istihbarat şefleriyle yaptığı röportajlar sonucunda kaleme aldığı ve New York Times Magazine'in 23-29 Ocak 2012 tarihinde yayınlanan ve kapak olan 13 sayfalık makalesinin, 30 Ocak 2012 tarihinde Hüriyet Planet'deki tercümesinden alınmıştır.

temize çıkması mümkünken, bu olayların arkasında olduğunu düşünmemek elde değil. Kamuyonun pek dikkat etmediği bir nokta var, o da ABD'nin sahip olduğu büyük askeri gücün gerek özel vurucu timler gerekse gizli operasyonlarla desteklendiği gerçeğidir. 1980 yılında İran'daki Amerikalı rehinelerin kurtarılamaması üzerine, 1987 yılında kurulan ABD Ordusu Özel Operasyon Komutanlığı (SOCOM), bugün artık kendi özel bütçesi olan, her türlü olanağa sahip bir güçtür. 1990'larda 37.000 personeli varken, bugün sayıları 60.000'e, 2.3 milyar dolarlık bütçeleri 11 Eylül sonrasında 6.3 milyar dolara ulaşmıştır. Özel operasyonlar kapsamında, önemli kişilere yönelik suikastlar, daha düşük profilli hedeflerin öldürülmesi, adam kaçırma, kontrgerilla baskınları, yabancı güçlerle ortak harekât ve eğitim gibi çeşitli gizli faaliyetler yapılmaktadır. Bunların %85'i Büyük Orta Doğu Projesi (BOP) kapsamındaki 20 ülkede gerçekleştirilmektedir.[41]

Libya'da Kaddafi'yi düşüren isyan için Obama'nın özel emriyle bu ülkede CIA ajanlarının görevlendirilmiş olduğu da artık bilinmektedir.[42]

2.1.3.3.1.4. İran'la Pazarlık Masasına Oturmak

ABD açısından bu sorunla başa çıkmanın diğer bir yolu da, hiçbir şart koşmadan İran'la masaya oturmayı kabul etmesidir. Masaya oturmayı herhangi bir pazarlık olmadan kabul etmek, uzlaşma olacağı anlamına gelmez, ama barışçıl bir çözümün başlangıcını oluşturabilir. Bu görüşü savunan Brzezinski'ye göre: "Her iki taraf için ön şartlardan vazgeçilmeli ya da silahlanmanın durdurulması için ambargonun kaldırılmasına dayalı karşılıklı anlaşmaya gidilmelidir. İran sayılamayacak kadar iç sorunu olan, ekonomik gelişmesi gecikmiş, genç nüfusunun çoğu fanatik dini yönetimden rahatsız olan ve genç nüfusunun özellikle kadınlarının, Kuran'ın tutucu bir şekilde uygulanması yerine gelecek için Türkiye ve Avrupa'yı örnek aldığı bir ülkedir. Bu sebeple, İranlılar dış dünyanın, özellikle ABD'nin kendilerini kuşatmadığı kanısına vardıklarında çok ciddi iç sorunlarla karşılaşabilecek bir ülkedir. İran Orta Doğu ülkeleriyle karşılaştırıldığında oldukça güçlü bir devlet gibi görünse de, kendi içinde çok ciddi etnik sorunları olan bir ülkedir. Mesela nüfusun kabaca üçte biri ya da dörtte biri Azeridir. Azerilerin İran sisteminde diğerlerine kıyasla çok daha iyi bir şekilde özümsenmiş oldukları doğrudur ama bu değişmeye başlamıştır; çünkü artık yanıbaşlarında ABD ile bağlantılı, Avrupa'ya bağlanan, büyük miktarda petrol kaynaklarını ulusal rehabilitasyon ve modernleşmede kullanmak için çok zekice yurtiçi bir program olan Bakü-Ceyhan boru hattı sayesinde giderek zenginleşen ve Batı'nın bir parçası haline gelen bağımsız bir Azeri komşuları var. İran'daki ve diğer yerlerdeki Azeri'ler giderek başlarını kuzeye doğru çeviriyorlar. Azerilerle ilgili bu duruma, hâlâ çalkantıların devam ettiği doğudaki Baluciler ve Irak sınırının yanındaki kıyıda kalan Arapları da ekleyecek olursak,

[41] Zülâl KALKANDELEN; "Amerika'nın Gizli Ordusu", Cumhuriyet Pazar, 28 Ağustos 2011.
[42] KONGAR; a.g.e., s. 43.

İran'ın üstesinden gelmesi gereken pek çok zayıf noktası vardır."[43] Askeri müdahalenin ABD çıkarlarına zarar vereceğini düşünen Brzezinski, "İranlılarla bu konunun, onlarla birlikte çözmek istediğimiz ortak bir sorun olduğunu ve kesinlikle dayatmakta kararlı olduğumuz bir çözüm olmadığını göstermemiz gerekir; çünkü dayatmak bir işe yaramayacaktır." görüşünü savunmaktadır. Aslında Başkan Obama'nın Ocak 2012'de yapmış olduğu "ABD İran'ı nükleer silah elde etmekten alıkoymaya kararlıdır ve bu amacı elde etmek için masadan hiçbir seçeneği kaldırmayacağım. Fakat bu meselenin barışçıl çözümü halen mümkün."[44] açıklaması da, ABD'nin gelecek politikasının nasıl olacağına ışık tutmaktadır.

Diğer seçenekler İran'ı nükleer silahlara sahip bir ülke olmaya teşvik etme potansiyeline sahip olduğundan, daha akıllıca ve yapıcı olan ve ABD'deki demokratlarla eski siyasetçilerin savundukları bu seçenek, İran'la ABD'nin karşılıklı olarak müzakere masasına oturması ve eteklerindeki tüm taşları dökerek ciddi bir pazarlığa girişimlerinden ibarettir. Bu seçeneğin başta ABD ve diğer Batı ülkeleri için avantajı da bir taşla iki kuş vurabilmeleri olacaktır. Hem İran'ın askeri nükleer program izleme yoluna gitmesi engellenecek, hem de arka planda İran içerisinde başlayıp her geçen gün artarak etkisini gösteren demokratikleşme faaliyetlerine destek vermeleri kolaylaşacaktır.

Böylece, İran kaygı uyandıran tüm nükleer faaliyetlerini durduracak, nükleer programına tam kontrol hakkı tanıyan Ek Protokol'ü meclis onayından geçirecek, ABD karşıtı gruplara verdiği desteği kesecek ve Orta Doğu Barış Sürecini engelleyen girişimlerden sakınacaktır. Karşılığında ise ABD, İran'a rejim garantisi ve ülkeye askeri harekât düzenlememe güvencesi verecek, İran'ın dondurulan malvarlıklarını serbest bırakacak, İran'la diplomatik ilişkilerini yeniden tesis edecektir.

Tüm senaryoların içinde en mantıklı ve etkili görünen, müzakere seçeneğidir. Bu seçeneğin en mantıklı yanı, her iki tarafa istediklerini ortaya koyma ve karşılıklı olarak istenilenlerin yerine getirilmesini güvence altına alma şansı vermesidir. Böylelikle ödünler ve kazanımlar tek taraflı olmayacağından, gerçekleşmesine daha muhtemel gözüyle bakılabilir. İran'ın da dahil olduğu bir işbirliği ile bölgedeki barış sürecinin başarılı olma şansı yükselecektir.

ABD'nin bu kriz sürecinde takınacağı tutum ve izleyeceği politikalar hayati önem taşımaktadır. Bu kriz çözülmez ve daha da çıkmaza girerse, İran'daki aşırı muhafazakârların söylemleri güçlenecek ve yönetimin keskin dönüşler yapma olasılığı artacaktır. Sahip olduğu önemli stratejik üstünlükler nedeniyle bölgenin önemli ülkeleri arasında olan İran'ın nükleer silahlara sahip olması ise kimsenin isteyeceği bir şey olmayacaktır. Böylesi bir senaryoda Orta Doğu ve Orta Asya'daki stratejik dengelerin değişeceği ve bölgede olası bir silahlanma

[43] BRZEZINSKI, SCOWCROFT, IGNATIUS; a.g.e., ss. 76-77.
[44] Hürriyet Gazetesi, "İran'da Barışçıl Çözüm Hâlâ Mümkün", 26 Ocak 2012.

yarışının alevleneceği söylenebilir. Nükleer güce sahip bir İran'ın Çin ve Rusya ile kuracağı ittifaklar ABD'nin hiç de istemeyeceği bir sonuç olacaktır.[45]

Bütün bu seçeneklerin gerçekleşememesi durumunda, ABD'nin İran'a karşı askeri bir müdahale yoluna gitmesi kaçınılmaz olarak karşımıza çıkmaktadır.

2.1.3.3.2. ABD'nin İran'a Askeri Müdahalede Bulunması

ABD bugüne kadar İran'ı uzaktan etkilemenin yollarını aramış; mümkün olduğunca İran'a yaklaşmadan onu uzaktan tehdit eden yöntemlerle isteklerini kabule zorlamıştır. Ancak artık, İran'a yönelik askeri harekât gündemdedir. İran'ın nükleer çalışmalarına yönelik ABD'nin askeri operasyon ihtimali, dünya devletlerini harekete geçmeye ve İran'dan daha ölçülü davranmasını istemeye itmektedir.

ABD, İran'daki nükleer tesisleri insanlık için tehlikeli olarak görüp, bu bağlamda İran halkını baskıcı rejimden kurtararak demokratik bir yönetime kavuşturma hevesine kapılarak Irak'a yaptığı operasyonun bir benzerini İran'a da yapabilir. İran'da özellikle Tahran Üniversitesinde öğrenim görmekte olan gençler arasında İslami rejime karşıt olma görüşü hakim olmakla birlikte devlete ve kurumlara yönelik güvensizlikler ve halk arasında başta dini simgeler olmak üzere yasaklara karşı sessiz bir direniş gözlemlenmektedir.[46] İran'da nükleer araştırmalar konusunda diplomatik yollardan çözüm elde edilse dahi, daha sonra ABD, İran'da amaçladığı rejim değişikliğini bir halk hareketi ile gerçekleştiremez ve istediği sonuçlara ulaşamaz ise, askeri seçenekten başka şansı kalmayacaktır.[47] Aslında İran da nükleer çalışmaları nedeni ile ABD ve İsrail'i askeri bir tepkiye itecek bir davranışta bulunmaktan kaçınmaktadır.

ABD, İran çevresinde dost ve müttefik ülkelerden sağlayabileceği destek dışında Akdeniz'i ve Hint Okyanusu'nu Deniz Kuvvetleri ile tahditsiz kullanabilme özelliğine sahiptir. Bu özellik; hava harekâtı için bölge ülkelerinden hiçbir destek sağlanamasa dahi, ABD'nin denizde seyyar üsler oluşturarak, seyyar platformlar yaratarak harekât icra edebileceği anlamına gelmektedir.

ABD, yeryüzündeki her türlü hareketi, orduların hareketinden jeolojik hareketlere kadar izlemekte ve kaydetmektedir. Uyduların yanısıra, ABD Silahlı Kuvvetleri erken uyarı uçaklarına ve konvansiyonel harbin vurucu unsurlarından olan uzun menzilli stratejik bombardıman uçaklarına da sahiptir. Stratejik bombardıman uçakları tanker uçakları yardımıyla, herhangi bir menzil problemi olmaksızın dünyanın her noktasına ulaşabilecek ve bu noktalarda yürüttükleri muharebelerde istenildiği kadar havada kalabilecek imkân ve

[45] EKİNCİ, a.g.e., s.329.
[46] CANKARA; a.g.e., s. 220.
[47] SİLAHÇIOĞLU; a.g.e., s. 132.

kabiliyete sahip kılınmışlardır.

Ayrıca ABD konvansiyonel çatışma ve gerginliğin muhtemel olduğu bölgelerde, dünya hâkimiyetinin en önemli simgelerinden biri olan uçak gemileri ile boy göstermektedir. Bir ABD uçak gemisi 75.000 ila 90.000 ton ağırlığındadır. Bunların sayısı 14'ün üzerindedir ve dünyanın değişik yerlerine konuşlandırılmakta ve dünya denizlerinin herbirinde ABD donanmasına ait bir ya da birkaç uçak gemisi daima görev yapmaktadır. Bir ABD uçak gemisinde görev yapan binlerce personelin yanısıra, öncelikle hava üstünlüğü görevleri için 24 adet F14 A Tomcat uçağı görev yapmaktadır. Bu uçaklar hava üstünlüğü görevi yaparken, uçak gemilerinin üzerinde görev yapan yaklaşık 36 adet Hornet uçağı da üzerlerinde taşıdıkları havadan yere hassas bomba ve füzeleri ile hedef noktalarını ağır bombardımana tabi tutabilecek güç, kapasite ve yetenektedirler. Bu uçakların yanısıra, bir uçak gemisinde tamamlayıcı unsur olarak havada elektronik karıştırma görevleri yapan EA6 Prowler uçakları, havada erken uyarı ve ihbar kontrol görevi yapan E2C Hawkeye uçakları bulunur.[48]

Uçak gemilerinin dünya çapındaki ABD hâkimiyetini temsil etmesi gibi, ABD'nin amfibik taaruz gemileri (40 ila 65 bin ton ağırlığında, çok sayıda helikopter, amfibik taaruz gücü ve dikey kalkış-iniş yapabilen amfibik güçlerin çıkarma esnasında havadan korunmasını sağlayacak Harrier uçaklarını taşıyan gemiler), taarruz gücüne güç katmaktadır.

ABD'nin diğer önemli bir taarruz gücü, son dönemde üretilen en önemli denizaltı tipi olan, Sea Wolf denizaltısıdır. Basitçe ifade etmek gerekirse, Sea Wolf denizaltısının üç temel prensibi vardır: Su altında kalma, yeterli silahlara sahip olma ve farkedilmezlik. Sea Wolf denizaltısının vurucu gücünü, yaklaşık 1.200 km menzilli Tomahawk Cruise füzeleri oluşturmaktadır. Bu füzelerle, belirlenmiş hedeflere nokta atış yapma imkânı vardır. Bu füzelerin en önemli özelliği, üzerinde küresel yer belirleme sistemi (GPS) taşımaları, uydu ile direkt bağlantılarının olması ve bir TV kamerasının, füzenin geçtiği yerlere ait görüntüleri sürekli merkeze aktarabilmesidir. Tomahawk Cruise füzelerine muharebe kıymetini veren diğer özelliği de, yaklaşık 1.200 km'lik menzilde, bir ülkede bir şehrin bir caddesinde bir sokağındaki adrese vuruş yapabilmesidir ki, bu diğer ülkelerin sahip olmadığı bir kudrettir.

ABD'nin silahlı gücünü, birkaç ana başlıkda İran ile kıyaslayacak olursak; ABD'nin 3538 savaş uçağına karşı İran'ın savaş uçağı miktarı 286'dır. ABD'nin 71 denizaltısına karşı, İran'ın denizaltı sayısı ise sadece 6'dır.[49]

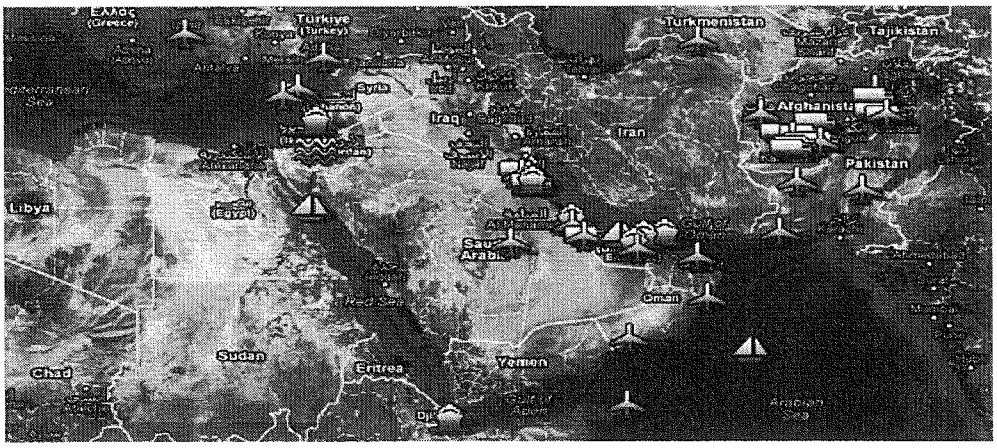
Yukarıda kısaca bahsedilen, uydulara, uçaklara, uçak ve taarruz gemilerine, denizaltılara, füzelere sahip ABD'nin, İran nükleer tesislerini hedef alan bir hava saldırısını gerçekleştirebilecek yetenekte olduğu görülmektedir. Bunlara ek olarak kara harekâtında kullanılan üstün teknolojik silahlar ve gerektiğinde her zaman kullanabileceğini İkinci Dünya

[48] ÇETİNER; a.g.e., ss. 141-142.
[49] SKANCKE, FRIEDMAN, a.g.e., s. 27.

Savaşı sonunda tüm dünyaya gösterdiği kitle imha silahları ile hava saldırısını karadan destekleyebilecek güce de sahiptir.

Diğer yandan ABD'nin muhtemel bir harekâtta, Irak toprakları ve hava sahasının yanı sıra İran'ın çevresindeki üslerden geniş ölçüde istifade edebileceği de aşikârdır. 11 Eylül saldırılarından önce çoğunlukla Avrupa ve Doğu Asya'da yoğunlaşan ABD üsleri, son 10 yılda Irak ve Afganistan savaşlarının da bir sonucu olarak Orta Doğu'da yoğunlaşmıştır.

ABD'nin Florida eyaletinde bulunan Merkezi Ordu Karargâhı'ndan (CENTCOM) edinilen bilgiye göre, ABD ordusundaki 1,4 milyon muvazzaf askerden 350.000'i, 130 ülkede bulunan toplam 750'den fazla ABD üssünde konuşlandırılmış durumdadır. İran'ın yakın çevresinde ise 125.000 kadar ABD askeri bulunmaktadır. Bu askerlerin 90.000'i Afganistan'da, 20.000'i Yakın Doğu'da başka ülkelerde, 15-20.000 kadarı ise deniz araçlarındadır. Ancak bu askerlerin bulunduğu ülkelerin konuyla ilgili hassasiyetleri doğrultusunda detaylı bir açıklama yapılmamaktadır. Sadece Beşinci Filo'nun Bahreyn'de olduğu, Arifcan, Bühring ve Patriot üslerinin ise Kuveyt'te olduğu açıklanmaktadır. Bunun dışında Umman, Birleşik Arap Emirlikleri, Türkiye, İsrail, Türkmenistan ve Kırgızistan'da ABD güçleri olduğu bilinmektedir. ABD, Kafkaslar'da Gürcistan ve Azerbaycan'la da yakın işbirliği içerisindedir. Haritada gösterilen noktaların yanı sıra, ABD'ye ait küçük üsler ve diğer ülkelerde bulunan ABD askerlerinin kullandığı üsler de bulunmaktadır. Ancak bu üslerin yerleri konusunda tam bir gizlilik sözkonusudur.

Harita-4: İran'ı sarmalayan ABD üsleri[50]

Karadaki üslerin dışında, ABD Donanması'nın 2012 yazında bir yüzen üssü de devreye soktuğu, bazı değişikliklerden geçirilen USS Ponce savaş gemisinin donanma tarafından korsanlarla mücadele ve İran'ın kontrolü için kullanılabileceği değerlendirilmektedir. Fransa'nın nükleer enerjiyle işleyen savaş gemisi Charles de Gaulle de Şubat 2012'de

[50] http://dosyalar.hurriyet.com.tr/haber_resim_2/iranharita.jpg; erişim tarihi 4 Mayıs 2012.

Körfez'e gönderilmiştir.[51]

ABD'nin dünya üzerindeki askeri varlığını yüzölçümü açısından değerlendirdiğimizde de karşımıza devasa bir güç çıkmaktadır.

Dünyanın toplam yüzölçümü 510.065.284 km^2'dir. ABD'nin dünya üzerinde hiç asker bulundurmadığı toprakların yüzölçümü ise sadece 5.613.963 km^2'dir ki bu yaklaşık %1'e tekabül etmektedir. ABD'nin hiç asker bulundurmadığı bu %1'lik bölgeler: İran, Kuzey Kore, Batı Sahra, Burkina Faso, Togo, Kongo Cumhuriyeti, Orta Afrika Cumhuriyeti, Papua Yeni Gine ve Fransız Guyanası'dır. Fransız Guyanası, Fransa'ya bağlı denizaşırı il statüsündedir. Geri kalan ülkeler ise İran ve Kuzey Kore dışında fakirlik, açlık, susuzluktan kıvranan, ne petrolleri ne de stratejik konumları olan ülkelerdir. 151 yabancı ülkede 510.927 asker ve yaklaşık 120 milyar dolar ederindeki 761 askeri üs ile ABD, 21'inci yüzyılın imparatoru, bir nevi dünyanın ağası olmaktadır.[52] ABD imparatorluğunun büyüklüğü o dereceye ulaşmıştır ki, dünyadaki her gelişme ABD'yi, ABD'nin attığı her adım dünyayı ilgilendirmektedir.

Bu büyük güce rağmen askeri müdahalenin o kadar da kolay olamayacağı gözüküyor. Muhtemel bir İran müdahalesi konusunda ABD'li jeopolitikçi Zbigniew Brzezinski, İran'ın da karşılık vereceğini ifadeyle, bu durumun ABD'yi Afganistan ve Irak'ta da güç durumlara düşüreceğini, hatta ABD'nin bölgede 20 yıl sürecek bir bölgesel savaşın içine sürükleneceği ikazında bulunmuştur.[53]

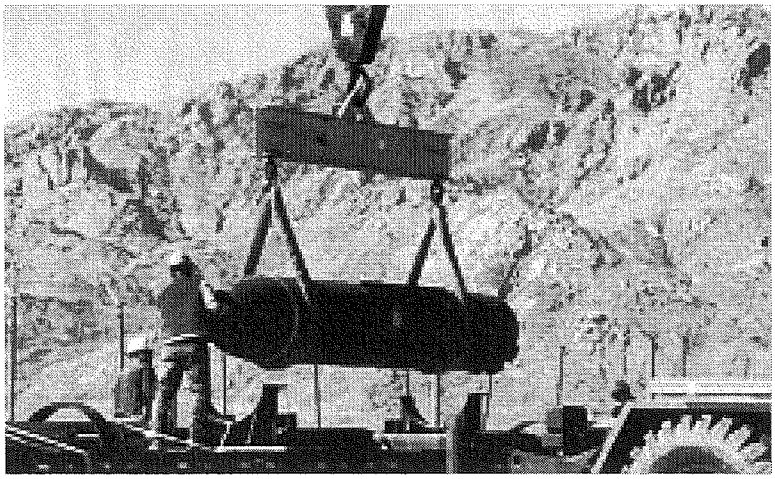
Bunun yanı sıra müdahale yanlısı diyebileceğimiz Ignatius ise, "İran devrimci bir ülke ve hâlâ gerçekleştirdiği devrimin sıcak safhalarında. Devrimci Fransa ve peşinden gelen Napolyon'un Fransa'sı gibi, durdurulana kadar yayılmaya devam edecek. Napolyon Rusya'ya kadar gelip işgal ettiğinde durdurulmuştu. Böylece Avrupa'da neredeyse 100 yıl süren bir istikrar sağlandı. Ne var ki İran durdurulmadı, nereye ilerlese, görünen o ki başarı elde ediyor. Lübnan'da Hizbullah, Filistin'de Hamascılığıyla güç gösteriyor. Bu devrimci İran yayılmaya, tehditler savurmaya devam ediyor. Eğer karamsarsanız bu sürecin sadece ABD ile yapılacak bir savaş ile durdurulabileceğini söyleyebilirsiniz."[54] demektedir. Oysa ki, Napolyon Fransa'sının büyük bir askeri gücü vardı. İran ile ABD'nin askeri güç olarak kıyaslanabilecek durumda olmadığı, ABD'nin gücünden anlaşılmaktadır. ABD büyük ihtimalle tek bir asker bile kaybetmeden, İran'ın ordusunu toz haline getirebilecek, sözde nükleer silahlarını, sanayilerini yok edip, binlerce İranlı'yı öldürebilecek imkân ve kabiliyete sahiptir.

Öte yandan, Wall Street Journal'a konuşan ABD yetkilileri, İran ve Kuzey Kore'ye karşı özel olarak dizayn edilen 13.6 tonluk "Massive Ordnance Penetrator" (MOP) bombasından

---

[51] El Cezire, "Map: US bases encircle Iran", 04 Mayıs 2012.
[52] Zülâl KALKANDELEN; "Dünyalı Yazılar", Cumhuriyet Pazar, 30 Kasım 2008.
[53] Celalettin YAVUZ; a.g.m., http://www.turksam.org/tr/a1400.html, 05 Mart 2008.
[54] BRZEZINSKI, SCOWCROFT, IGNATIUS; a.g.e., s. 79.

daha güçlüsünü yapmak için çalıştıklarını söylemektedirler. İlk testlerde, B-2 hayalet uçaklarıyla taşınacak MOP'un İran'ın tesislerini yok etmede yeterli olamayacağının görüldüğünü açıklayan yetkililer, tesislerin derinliğinin ya da İran'ın koruma amaçlı yeni takviyelerinin, sığınak delebilen bombanın tesir etmeyebileceğini gösterdiğini ifade etmektedirler. Amerikalı yetkililer, MOP'un etkisinden şüphe eden Pentagon'un, bombanın daha derinde infilak edebilecek şekilde geliştirilmesi için gerekli fonu Kongre'den gizlice talep ettiğini de vurguladılar. Yine MOP'un yer altındaki Fordo Nükleer Tesisini yok edecek güçte olduğu ve bu bombaların ABD envanterine girdiğini açıklayan ABD'li yetkililer, bu yolla İsrail'in tek başına İran'a saldırısını da önlemeye çalışmaktadır.[55] Aslında sadece bu haberler bile ABD'nin silah teknolojisini kullanmak ve geliştirmek adına İran'ı ve nükleer faaliyetlerini kullandığının açık bir göstergesidir.

Resim-11: ABD'nin MOP Bombası[56]

Sonuç itibarıyla günümüzde modern savaşın uygulamasını ekonomik, siyasi ve askeri açıdan yürütebilecek tek güç ABD Silahlı Kuvvetleridir. Çünkü ABD Silahlı Kuvvetleri, bu sayılan üç temel faktörü arkasına alarak muharebe yapabilecek yetenektedir. Ancak, şüphesiz ki bu ifade, ABD'nin müdahale ettiği her bölgedeki savaşı kazanabilecek, giriştiği her mücadeleden zaferle çıkabilecek anlamında ele alınmamalıdır. Özellikle iki olay; ABD'nin kararlı güçlerle karşılaştığında savaşı nasıl kaybettiğine dair geçmişten gelen çok önemli iki güzel örnek teşkil etmektedir. Bunlardan birincisi, Vietnam savaşıdır. ABD harbi kaybetmiş, binlerce ABD askeri ölmüş, Amerika çok büyük bir felaketin eşiğinden dönmüştür. ABD, Vietnem'da harbederken de teknolojik, askeri ve siyasi bakımdan her türlü güce sahipti.

[55] Hürriyet Gazetesi, "Sığınak delen bomba hazır, seçimi bekliyor", 4 Mayıs 2013.
[56] Hürriyet Gazetesi, "ABD nin bombası İran'a yetmiyor", 29 Ocak 2012.

Ancak kararlı bir halkın direnişiyle karşılaşınca, ABD'nin gücü bu mücadeyi bitirmeye yetmemiştir. Diğeri ise, çok uzak sayılmayacak bir geçmişte yaşanan 1982 Lübnan harbidir. ABD Meksika körfezinden New Jersey zırhlısını Lübnan açıklarına getirip, bu savaş gemisinin dev toplarıyla Lübnan dağlarında direniş gösteren Dürzi milisleri bombardımana girişmiş, ancak Dürzi milislerin önce ABD karargâhı, daha sonra da Fransız karargâhında patlayıcı yüklü kamyonları intihar komandolarıyla patlatması savaşa farklı bir boyut katmış ve ABD ile diğer işgalci güçler çekip gitmekten başka yol bulamamışlardır.[57] Bu iki olaya, ABD'nin Irak'ta tam anlamıyla neticelenememiş durumunu ve önce ABD, sonra NATO liderliğinde Afganistan'da bir türlü tamamlanamayan zaferini de ekleyebiliriz. Dolayısıyla, ABD'nin teknolojik üstünlüğünün herşeyi ifade etmediğini, zaferi kazanmaya yetmediğini, özellikle ABD çocukları ölmeye başlayınca gerek Amerika'nın iç kamuoyu baskısı, gerekse uluslararası kamuoyunun baskısı ve bir takım mekanizmaların harekete geçmesiyle ABD'nin de sınırlandırılabileceği görülmektedir.

İran'a yapılacak muhtemel bir harekât neticesinde de ABD'nin benzer durumlara düşebileceğini öngörmek kehanet değildir. Dolayısıyla, ABD'nin İran'ı doğrudan karşısına alması, mevcut koşullarda güç gözükmektedir. ABD'nin İran'a yönelik bir askeri harekâta girişebilmesi için, hem Suriye, Türkiye ve Irak'ın kuzeyindeki Kürt siyasal oluşumundan kaynaklanan endişe ve sıkıntıları gidermesi, hem de İran'a yönelik operasyonda bunlardan daha etkin olarak yararlanmasını sağlayacak koşulları yaratması gerekmektedir.

Askeri seçenek iki temel hareket tarzından oluşmaktadır: Bunlar, "kara harekâtı" ve "havadan saldırı/hava saldırısı"dır. ABD'nin, deniz aşırı konumda, Atlas Okyanusu üzerinden 10.000 Deniz Milini, Pasifik ve Hint Okyanusu üzerinden 14.000 Deniz Milini aşan bir uzaklıkta olan; 1,6 milyon kilometrekarelik zorlu bir coğrafyaya ve 73 milyon nüfusa sahip bir ülkede kara harekâtına yönelmesi makul bir hareket tarzı olarak görülmemektedir. Eğer İran'a karşı askeri seçenek üzerinde karar kılınırsa, bu büyük bir olasılıkla "havadan saldırı/hava saldırısı" şeklinde olacaktır. Bu saldırı şekli, uçak ve füze taarruzlarını kapsamaktadır.[58]

İran topraklarında kara harekâtı icrasının makul bir harekât tarzı olmadığı dikkate alındığında, tek seçenek olarak ön plana çıkan hava saldırısında ABD tercihlerinin, aşağıdaki öncelik sırasına göre olması muhtemeldir:

ABD;

1. İran'a tek başına ya da İsrail'le birlikte müdahale yanında, BM şemsiyesi altında müdahalenin yollarını aramayı da sürdürmektedir. Ancak BM şemsiyesi altında İran'a silahlı bir yaptırım uygulanmasına da, petrol fiyatlarında yaratacağı olumsuz etki sebebiyle başta

[57] ÇETİNER; a.g.e., ss. 136-137.
[58] SİLAHÇIOĞLU; a.g.e., ss. 128-130.

Çin olmak üzere BM Güvenlik Konseyi'ndeki ülkelerin onay vermeyeceği beklenmektedir. Yine de, BM tarafından alınacak bir karar uyarınca, İran'a karşı NATO sorumluluğunda icra edilecek bir hava harekâtında lider ülke olarak yer alıp amaçlarını gerçekleştirebilir. ABD, İran'ın nükleer güce erişmesinin engellenmesi için NATO ile işbirliğinin gerekli olduğunu ileri sürmektedir.[59] ABD'nin amacı İran'ın nükleer silah üretim programının engellenmesi için BM Güvenlik Konseyinden çıkarılacak bir karar uyarınca askeri seçeneğin NATO sorumluluğunda planlanması ve icrasıdır. Böyle bir uygulamanın gündeme gelmesi halinde, ne tür bir harekât olursa olsun Türkiye'nin bu seçenek dışında kalması zor bir ihtimal olarak görülmektedir.

2. BM tarafından alınacak bir karara bağlı olarak NATO işbirliği içinde bir harekâtın gerçekleştirilmesi mümkün olmadığı takdirde ABD'nin ikinci tercihi oluşturulacak bir "koalisyon kuvveti" içinde yer alarak böyle bir harekâtı icra etmek olacaktır. Söz konusu olan "hava harekâtı" olduğundan teşkil edilecek koalisyon kuvveti unsurlarının ABD standartlarında, ya da asgari NATO standartlarında olması gerekecektir. Bu husus dikkate alındığında ilk sıradaki katılımcı ülke İngiltere olacaktır. AB üçlüsü içinde yer alan ve aynı zamanda NATO üyesi olan Almanya'nın ve Fransa'nın, izlediği politikalar dikkate alındığında koalisyona katılması beklenmemektedir. BM Güvenlik Konseyinde İran'a karşı harekâta onay vermemiş olan Çin ve Rusya'nın koalisyon kuvveti içinde yer alması, siyasal ve askeri koşullar nedeniyle hiçbir şekilde mümkün görülmemektedir.

3. Koşulların bir koalisyona elvermemesi halinde, ABD aynı amaçlı harekâtı yalnız başına veya İsrail ile birlikte gerçekleştirebilir. İran için gündeme gelebilecek bir hava harekâtına, İsrail'in de katılması ya da İsrail'in bir şekilde bu harekâta destek vermesi mümkün olmakla birlikte, İsrail ile İran arasında var olan hasmane tutum ve davranışların yaratacağı tırmanma tehlikesi nedeniyle, İsrail'in katkısı fayda yerine zarar getirebilecektir. Bu nedenle İsrail'in böyle bir harekât için kuvvet tahsis etmesi veya destek sağlaması normalde tercih edilebilecek bir katkı olarak görülmemektedir. Bunun tek istisnası harekâtın sadece ABD ve İsrail tarafından birlikte icra edildiği şekil olabilir.[60]

İran'daki nükleer tesislere yönelik bir hava saldırısı öncesinde İran hava savunma sisteminin ve komuta kontrol sisteminin ve bunlarla bütünleşmiş olan ve bunları tamamlayan sivil/asker tesislerin etkisiz hale getirilmesi gerekeceğinden bu tesislerin de hedefler arasına alınması harekâtın başarısı açısından zorunluluk arz edecektir. Bu takdirde saldırı sadece nükleer tesislere yönelmekten çıkacak ve genel bir saldırı haline dönüşecektir. Bu ise İran'ı

[59] Detaylı bilgi için bakınız: Mohammed Moustafa ORFY; "NATO and the Middle East", "NATO'S New Global Role and its relevance to the Middle East", Routledge Studies in Middle Eastern Politics, New York, 2011, ss. 67-90.
[60] SİLAHÇIOĞLU; a.g.e., ss. 102–110.

saldırı sırasında veya sonrasında, erişebildiği her yerdeki ABD hedeflerine karşı saldırı düzenlemesi sonucunu doğuracaktır. Doğal olarak buna İsrail hedefleri de dahil olacaktır.

ABD'nin tercih önceliğini şekillendiren husus, mümkün olan ölçüde müdahaleye meşruiyet kazandırabilmek ve müdahale sonrası gelişmelerin sorumluluğundan kurtulabilmektir.

Daha ziyade Neo-Con'ların savundukları bu seçenekle ilgili gerekli meşru zeminin var olmaması ve sonrasında meydana gelebilecek katastrofik sonuçlar nedeniyle başından itibaren birçok eleştiri yapılmıştır. İran'ın karşılık verme olasılığı ve kapasitesi bir yandan, içerideki muhafazakar rejimi güçlendirme etkisi yaratma potansiyeli diğer yandan ve daha da önemlisi yeterince karışık olan Orta Doğu bölgesini kaosa sürükleyecek olması nedenleriyle bu alternatif, çözümden ziyade çözümsüzlüğe hizmet eden bir seçenek niteliğinde olacaktır.[61]

Karikatür-4: ABD, İran'dan ne istiyor?

2.1.3.3.3. Askeri Müdahale Sonrası Öngörüler

Hava harekâtı şeklinde de olsa, İran'a yönelik bir ABD harekâtında ve sonrasında doğabilecek karışıklık ortamında İran halkının Irak halkından daha farklı bir tutum içinde olması muhtemeldir. Irak'ta ABD işgaline karşı yeterli direncin gösterilmemesinin nedeni Irak halkındaki ulusal bilinç noksanlığıdır. Farisilerde ise dinsel etkilerle şekillenen bir milliyetçilik bu bilinci geliştirmiştir.[62]

---

[61] EKİNCİ; a.g.e., s.329.
[62] SİLAHÇIOĞLU; a.g.e., ss. 132–133.

İran'ı hedef alacak muhtemel bir ABD harekâtının karşı karşıya olacağı büyük güçlüklerden biri de Irak'taki durumdur. İşgal altındaki Irak'ta Sünni Saddam'a karşı ABD yanında yer alan Şiilerin, İran'daki Şii çoğunlukla dayanışma içerisine girmesi olağan bir sonuç olarak görülmelidir. Bu sonuç Irak'ta şu anda sadece Sünniler tarafından sürdürülen asimetrik savaşın, Şiiler tarafından da benimsenmesini ve müşterek düşmana karşı birlikte mücadeleyi doğurabilir. Böyle bir gelişme Mart 2003'ten bu yana Irak'ta ABD'nin kazanımlarını başlangıç noktasına geri götürür ve ABD sonuçta sadece Irak'ın kuzeyinde elde ettikleri ile yetinmek durumunda kalır.

Irak örneğini gören İran halkı bir dayanışma içine girdiği takdirde, ABD'nin İran'da kara harekâtıyla sonuca ulaşması çok güç hale gelecektir.

Askeri seçenek sonrasında diğer önemli bir husus da, kapsamı ne olursa olsun, hangi katılımcı ülkeler olursa olsun, Türkiye'nin böyle bir harekâta destek vermesi halinde karşılaşabileceği sorunlardır. Bunlar arasında İran'ın doğrudan Türkiye'yi hedef alan bir kitle imha silahı taarruzu gündeme gelebileceği gibi, uzun zamana yayılan örtülü ya da açıktan destek sağlanacak asimetrik özellikte bir savaş da olabilir (terör yöntemlerini kullanarak). Bu nedenle askeri seçenek sonrasında İran'ın siyasal yapısının alacağı şekil çok önemlidir. Sonuç hangi şekilde olursa olsun, İran'a yönelik bir harekâta Türkiye tarafından verilecek destek, iki ülke arasındaki ilişkilerde güven ortamını yok edecek ve geleceği şekillendirecek bir sorun olarak kalacaktır.[63]

ABD'nin doğrudan İran'a askeri müdahalede bulunması ve bu müdahalede başarılı olması ABD'nin bölgenin kontrolünü ele geçirmesi anlamına gelecektir. Hatta, bunun ABD'ye uluslararası politikanın kontrolünü verebileceği bile söylenebilir. Çünkü İran'ın enerji kaynaklarının üzerine oturacak bir ABD, enerji piyasasının kontrolünü ele geçirecektir. Bu da, ABD'ye enerjiyi politik, askeri ve ekonomik amaçlarla kullanma imkânı vermek suretiyle uluslararası politikada belirgin bir üstünlük sağlayacaktır. Bu durumda, İran'dan sonra yüzünü Türkiye'ye döndüğünde, hiç şüphesiz Türkiye'nin ABD karşısında direnme, pazarlık yapma veya taviz koparma şansı olmayacaktır.

ABD'nin İran'a müdahale etmekle beraber bu müdahalede başarılı olamaması, bu kez İran'daki muhafazakâr rejimi iç ve dış politikada "bildiğini okuyan" bir mecraya itecektir. Çünkü ABD'nin başarısızlığı, İran'daki muhafazakâr yönetimin başarısı olarak takdim edilecek ve kullanılacaktır. Bu, ABD'nin, Türkiye de dahil bölge ülkelerine ve kendisinin rakiplerine, İran'ı yeniden ancak (açığa vurulmuş nükleer varlığı nedeniyle) bu kez daha ciddi bir sorun olarak "hediye" etmesi anlamına gelecektir. Yani bu ikinci durumda da Türkiye ile İran'ın karşı karşıya gelmesi söz konusu olacaktır. Burada İran ile ilgili olarak belirtilen bütün

[63] SİLAHÇIOĞLU; a.g.e., ss. 132–134.

seçenekler, bir taraftan Türkiye için olumsuzluk ifade ederken, diğer taraftan da Türkiye'nin ABD karşısında İran ile aynı paydada yer almaması gerektiğine işaret etmektedir.[64]

ABD, Irak'ta yönetimi başarılı bir şekilde devretmesinden sonra burada kuracağı askeri üsler sayesinde İran'ı batısından ve Afganistan'daki üsleri sayesinde de doğusundan çifte çevreleme[65] stratejisi ile kontrol altında tutacaktır. Aynı şekilde UAEA denetimleri ve genel yaptırımlar ile İran'ın nükleer faaliyetlerini istediği seviyeye getirebilecektir. Bu bağlamda İran'da rejim aleyhine faaliyetleri destekleyerek yumuşak bir devrim ile İran'ı izole olmuş konumundan uzaklaştırarak laik ve demokratik bir rejim haline getirebilir. Böylelikle ülkeyi uluslararası alana açabilir.[66]

ABD'nin tercih önceliğini şekillendiren husus, mümkün olan ölçüde müdahaleye meşruiyet kazandırabilmek ve müdahale sonrası gelişmelerin sorumluluğundan kurtulabilmektir.

ABD'nin İran'ın nükleer tesislerini havadan vurması durumunda, nükleer tesisleri tahrip etse ve programı geciktirme etkisi yaratsa da, İran bu sefer tüm çabasını bu programı canlandırmaya harcayacak ve daha fazla motive olacaktır. Nükleer tesisler, yerleşim yerlerine yakın olduğundan sivil ölümlerin sayısı fazla olacaktır. ABD, dünya kamuoyunun tepkisini çekecektir. Uluslararası meşruiyet hazır olmadığından ABD'nin böylesine bir girişimi uluslararası hukukun ihlali olacaktır. ABD kendi kongresinden bile böyle bir onayı alamayabilir. Diğer taraftan sorun, İran'ın ABD'ye yönelik misilleme saldırılarıyla bir anda geniş çaplı bir kaosa dönüşebilir. İran'ın böylesi bir saldırı sonrasında NPT Antlaşması'ndan çekilme ve nükleer silaha sahip olma niyetini bu sefer haklı sebeplere dayandırma fırsatı olacaktır. Kendisini savunmak için nükleer silah üretme yolunu seçebilir. İran'ın nükleer silahlara erişimini engellemek için seçilen bu senaryo tam tersi etki yaratmış olacaktır.

Öte yandan, böyle bir saldırıdan sonra İran'ın da yapması muhtemel bazı karşılıkları olacaktır. Bunları şu şekilde sıralamak mümkündür:[67]

1. Orta Doğu'nun içinde ve dışındaki ABD hedeflerine terörist saldırılar düzenlemek,
2. ABD'nin müttefiklerine karşı askeri tedbirler almak ve terörist saldırılar düzenlemek,
3. Irak'ta ve Körfez bölgesinde bulunan ABD kuvvetlerine karşı saldırılar düzenlemek,
4. Irak'taki Şiilerin üzerindeki etkisini arttırarak, ABD'nin bölgedeki etkisini bozucu olayları yoğunlaştırmak,
5. İsrail saldırının içinde olmasa bile, İsrail hedeflerini vurmak,

---

[64] ÖZTÜRK; a.g.e., ss. 230-231.

[65] 1980 yılında ABD-İran ilişkilerinin kopmasıyla başlayan gergin süreç, Körfez Krizi sonrasında başlatılan ve Clinton yönetimi tarafından formüle edilen "Çifte Çevreleme" (Dual Containment) Politikası ile devam etmiştir.

[66] CANKARA; a.g.e., s. 222.

[67] KAM; a.g.e., s. 34.

6. Hürmüz Boğazı'nı kapatarak veya tankerlere saldırı düzenleyerek, Basra Körfezi'nden petrol sevkiyatını durdurmak,

Sonuç olarak, İran'a yapılacak askeri müdahale sonrasında oldukça karmaşık, önceki duruma göre çok daha kötü sonuçları olan bir durumun söz konusu olacağı ortadadır. Oluşacak bu belirsizlik ortamı Türkiye'nin de zararınadır. İran'ın nükleer macerası sorunu Türkiye'nin istemediği bir aşamaya taşınabilir. Türkiye bu bağlamda AB, Rusya ve Çin ile benzer kaygılara sahip olsa da onlardan çok daha fazla olumsuz etkilenme potansiyeline sahiptir.

2.2. DİĞER ÖNEMLİ AKTÖRLERİN YAKLAŞIMLARI

ABD'nin sorun üzerindeki genel yaklaşımını inceledikten sonra, diğer ana aktörlerin bu soruna bakış açılarını inceleyelim.

2.2.1. İsrail'in Yaklaşımı

İsrail için İran birinci düşman konumundadır. Nitekim bazı İsrailli yetkililer "İsrail'in kuruluşundan günümüze kadar İran gibi büyük bir tehdit ile karşılaşmadığı" açıklamasını yapmaktadırlar. İsrail'in böyle bir düşünceye sahip olmasının en önemli nedeni, Ehud Barak'ın, "Unutulmamalıdır ki İranlılar, liderleri tarafından, İsrail'in harita üzerinden silinmesini stratejik hedef bellemiş bir ulustur." ifadesinde görülmektedir. ABD-İran arasındaki düşmanlığın boyutunun İsrail-İran arasındaki kadar olduğu söylenemez. Ayrıca ABD-İran arasındaki gerginliğin önemli sebeplerinden biri de İsrail-İran ilişkileridir. İsrail için birinci tehdit olarak nitelendirilen İran, AB ile belli oranda da olsa iyi ilişkilere sahiptir. Nitekim AB'nin en önemli ülkesi olan Fransa'nın Orta Doğu'da birinci ticari ortağının İran olduğu bilinmektedir. ABD ve AB, İran'ın nükleer çalışmalarından İsrail kadar etkilenmemektedir. İsrail istediği gibi davranan bir ülkedir. Bu durum İsrail'e dengeleri değiştirebilecek güç sunmaktadır. Bu açıdan bakıldığında ABD, AB ve İran arasında sağlanan anlaşma İsrail'i tatmin etmediği zaman İsrail istediği gibi davranabilir.

İran'ın nükleer programı, Orta Doğu'daki Arap devletleri için, İran'ın bölgesel güç olma yolunda attığı bir adım ve tüm körfez ülkeleri için ciddi bir tehdit olarak değerlendirilirken, İsrail için de kendi varlığı ile ilgili bir güvenlik tehditi olarak algılanmaktadır.[68] İran'ın nükleer programı bölgesel korkuları arttırmaktadır. Bu da İsrail'in özellikle bu kounuda diğer ülkeleri işin içine çekme ve yanına alma politikasına yağ sürmektedir.

İran'ın nükleer çalışmalarında bakılacak en önemli yer İsrail'dir. İsrail'in tatmin olmadığı

[68] EHTESHAMİ, a.g.m., s.42.

bir ortam, her zaman potansiyel çatışma barındıran bir durumdur. İsrail bu konuda İran'ın Libya gibi davranmasını, bütün nükleer çalışmalarına son vermesini istemektedir. İran ise nükleer çalışmalarını durdurmak niyetinde olmadığını açıkça bildirmektedir.

İsrail'in İran'ın nükleer silaha sahip olmasına itirazındaki başlıca argümanı; "İran nükleer silaha sahip olursa, Suudilerin nükleer silah üretmemesi mümkün değildir. Türklerin de nükleer silah üretimine başlamasını önleyemezsiniz. Hatta ileride Mısır hükümeti bile... Bu çok tehlikeli bir şey" söylemidir. Böylece İsrail sadece İran'ın nükleer programına değil, buna izin verildiğinde birçok Orta Doğu ülkesinin de aynı şekilde silahlanabileceğini düşünmekte ve aslında nükleer silahlanmaya karşıymış görüntüsü vermektedir. İran'ın nükleer çalışmalarını sürdürmesi halinde Türkiye ve Suudi Arabistan gibi ülkelerin de nükleer silah isteyebileceğini söylemesi, İsrail'in korkusunun İran ile sınırlı olmadığının açık bir göstergesidir.

İsrail Savunma Bakanı Ehud Barak'ın, Iran'ın nükleer programını müzakereler ile durdurmanın Rusya, Çin ve Hindistan da dahil, dünya ülkelerinin yaptırımlar konusunda el ele vermeleri halinde mümkün olduğunu, İran liderliğinin bu taktirde köşeye sıkışıp programı durdurmak zorunda kalacağını belirtmesi[69], İsrail'in kullandığı diğer bir argümandır. İran'daki gelişmeler göz önüne alındığında durumun aciliyetinin arttığını belirten Barak, İran'ı engellemenin "bütün dünya için bir sınav" olacağını söylemektedir.[70] İsrail'li yetkililerin İran'a karşı baskıları belli bir ivmeyle arttıracakları açıkça görülmektedir.

Bunun altında yatan gerçek, stratejik müttefiki ABD ile birlikte, bu konuda farklı fikirleri olan, bölge üzerinde etkili devletleri kendi politika ve düşüncesine çekme isteğidir. Sorunun bölgesellikten küresel hale gelmesi, İran'ın düşman sayısının çoğalması, İsrail'in menfaatinedir. Bu hususu destekler mahiyette, İsrail Savunma Bakanı'nın "Dünya ABD'nin nükleer bir güç olmasını kaldırabilir. Belli koşullarla Rusya'nın, Çin'in, hatta Hindistan'ın bile nükleer silahlara sahip olmasını kaldırabilir. Ancak nükleer silaha sahip bir İran'la, Orta Doğu tümüyle farklı bir yer olur" söylemi; İsrail'in adı geçen diğer ülkelerin nükleer silah yapmalarına karşı olmadığını ve sorunun İran ile ilgili olduğunu vurgulama çabasından başka birşey değildir.

İsrail'in, İran ile savaşı isteyen tutumu ve bunu diğer ülkeler ile birlikte yapmak istediği ortadadır. İsraillilerin doğru yer ve zamanda İranlı bir bilim adamına yapacakları suikast ya da İran'ın içinde başka bir bomba patlatmak, İranlılara bu durumda misillemede bulunma zorunluluğunu hissettirecektir. Bazı Yahudi ibadet yerlerine saldırılar olur ve bu saldırıların

---

[69] Cumhuriyet Gazetesi; 18 Kasım 2011.
[70] Hürriyet Planet; 29 Ocak 2012.

İran tarafından yapıldığı görüşü ağırlık kazanırsa, ABD, durum bu noktaya geldiğinde, tepkisiz kalamaz.[71]

ABD ve İsrail arasındaki en hassas konuyu, Amerika'nın İsrail'e ne tür sinyaller gönderdiği ve İsrail'in bir saldırı sırasında ABD'ye önceden bilgi verip vermeyeceği oluşturuyor. Dışişleri Bakanı Clinton'ın, daha önce hiç benzeri olmayan bir şey yaparak, İranlı bilim adamının öldürülmesinin ardından, derhal, ABD'nin bu olayda rol oynadığı iddiasını kategorik olarak reddetmesi ve suikasti kınaması dikkate değer bir durumdur. Dışişleri Bakanı'nın kameraların karşısına çıkması ve sözlü açıklama yapmasının nedeni, İran'a bunun ABD'den gelmediğini, ABD'nin bir savaş istemediğini net olarak söylemek istemesi ve İran'ın misilleme yapmasından korkmasıdır. ABD'li yetkililer, İsrail'in İran'ı vurması durumunda, İran'ın kontrolden çıkacağına, ABD'yi ve İsrail'i hem füzelerle vurabileceğini, hem de sivil ve askerlere terör eylemleriyle saldırabileceğine inanıyor. Emekli General James E. Cartwright ve bazı diğer uzmanlara göre, İran'ın karşı saldırı dahilinde vurabileceği yerler arasında, Basra Körfezi'ndeki petrol altyapı tesisleri ve Afganistan'daki ABD birlikleri de bulunuyor.[72]

Aslında ABD, kendisinin İsrail tarafından bir oyuna doğru çekildiğinin farkında ama, bundan nasıl sıyırabileceği konusunda henüz uygun bir politika üretememiş görünüyor ya da böyle görünmesini istiyor. Öte yandan ABD, İsrail'in kendi bilgisi dışında bir operasyon yapmasını da hiç istemiyor. ABD, İsrail'den İran'a saldırmamasını ve saldırmaya niyetlenirse de Washington'u bu konuda bilgilendirmesini istedi. İsrail her iki talebe de olumsuz yanıt verdi. Saldırmayacağının veya saldırırsa bunu önceden bildireceğinin garantisini vermeyi reddetti. Anlaşılan o ki, İsrail bir saldırı gerçekleştirecek olursa, ABD'yi bir veya iki saat önceden uyaracak, böylece hem iki ülkenin iyi ilişkilerinin sürdürülmesini sağlayacak hem de Washington'a saldırıyı engellemesi için zaman tanımayacaktır.[73]

MOSSAD, ABD'lilere, İran'ın nükleer alandaki satın almalarını yapan şirketler ve terör örgütlerine finansman sağlanmasına yardımcı olan mali kurumların yanı sıra bu tarz faaliyetleri gerçekleştirmek amacıyla İran ve Suriye tarafından kurulan bankacılık kuruluşlarıyla ilgili bilgi sağlıyor. ABD de bazı büyük şirketleri ve Fransa, Almanya ve İngiltere başta olmak üzere Avrupa hükümetlerini İranlı finans kuruluşlarıyla yaptıkları işbirliğini sonlandırmaları için ikna etmeye çalışıyor. Aralık 2011'de ABD Senatosu, İran Merkez

---

[71] Hürriyet Gazetesi; "İran'la Savaşı İsrail İstiyor", 21 Ocak 2012.

[72] New York Times; "İsrail saldırırsa, İran kontrolden çıkar.", 29 Şubat 2012.

[73] ABD'de yayınlanan "Tek Atımlık Zar - Obama'nın İran'la Diplomasisi" kitabıyla büyük ses getiren, Ulusal İran Amerikan Konseyi Başkanı Trita Parsi'nin, Tolga Tanış'a yaptığı açıklamalardan alınmıştır. Trita Parsi, Washington'ın en önemli İran uzmanlarından biridir. ABD Dışişleri Bakanlığı'na da danışmanlık veren Parsi, Obama Yönetimi'ne yakın bir isim. Ulusal İran Amerikan Konseyi'nin kurucusu ve başkanı olan Parsi'nin, İran kökenli ailesi, Ayetullah rejiminden kaçarak İsveç'e yerleşmiş, kendisi de İsveç'ten okumak için ABD'ye gelmiştir.

Bankası'na yönelik yaptırımları da onayladı. Görünen o ki, İsrail kendi güvenliği ve geleceği için bu konuda ABD'ye baskı yaparken, ABD de bu baskıyı özellikle başta AB ülkeleri olmak üzere müttefikleri üzerine yaymaya çalışıyor. İsrail'in isteklerini ABD, ABD'nin isteklerini AB yapıyor. Bu döngüde liderliği ABD eline almadığı ve İsrail'e isteklerini kabul ettiremediği sürece, çözümün olacağını düşünmek oldukça iyimser bir yaklaşım.

İsrail'in ABD ile birlikte İran'a karşı gerçekleştirmeye çalıştığı "beş-cepheli" bir stratejisi vardır.

1. Siyasi baskı,
2. Gizli önlemler,
3. Nükleer silahların yayılmasıyla mücadele,
4. Yaptırım,
5. Rejim değişikliği.

İsrail'in 2007 yılından itibaren uygulamaya çalıştığı politika, "ABD, İsrail ve onun gibi düşünen ülkelerin, ortak bir şekilde harekete geçerek bu cephede birden eşzamanlı baskı kurması" gerektiğidir. İsrail, once ülkelerin kendi gibi düşünmesini, sonra da onlarla birlikte ortak düşmana karşı mücadele stratejisini öne çıkarma çabasındadır. Böylece ortak düşmana karşı, aynı düşüncede olan ülkelerle eşgüdümsel hareket sağlanacak ve muhtemel operasyonlar tek başına yapılmamış olacak.

İsrail'in daha ılımlı diyebileceğimiz bazı yetkilileri, beş cepheli bu sratejinin, İran'ın nükleer silah üretmeye yönelik gelişimini önemli derecede geciktirme başarısı gösterdiğine inanıyor. Ancak özellikle Barak ve Netanyahu, bu stratejinin uzun dönemde başarılı olacağı konusunda daha inançsız. Örneğin; İsrail Genelkurmay Başkanı Gantz, 25 Nisan 2012'de Haaretz gazetesinde yayımlanan röportajında, İran'ın nihayetinde nükleer silah üretmekten vazgeçeceğini öne sürmüştür. Gantz, İran'a yönelik diplomatik ve ekonomik yaptırımların meyve verdiğini düşündüğünü belirterek, "İran dini lideri Hamaney'in bir adım daha atmak isteyeceğini düşünmüyorum. Bana kalırsa, İran liderliği çok akılcı insanlardan oluşuyor" demiştir. Barak ise, "Gerçeğin söylenmesi lazım: İran'ın bu seviyedeki bir baskı karşısında nükleer programını durdurması ihtimali düşük görünüyor. Umarım ben haksız çıkarım. Ama benim yaptığım değerlendirme bu yönde. Bu değerlendirmeyi uzun yıllardır izlediğim İran manevraları ile Kuzey Kore ve Pakistan örneklerine dayanarak yapıyorum" diyerek inançsızlığını göstermiştir. İsrail Başbakanı Binyamin Netanyahu da Barak'ın açıklamalarına benzer ifadeler kullanarak, uluslararası yaptırımların İran'ın tutumunu değiştirmediğini söyleyerek, bu ülke ile yapılan müzakerelerin "Tahran'a zaman kazandırmaktan başka bir işe yaramadığını" ileri sürmüş ve İsrail'in saldırmaya hazır olduğunu yinelemiştir.[74]

[74] Hürriyet Planet; "Barak: İran'a yapılan baskılar işe yaramıyor.", 27 Nisan 2012.

Görevlerine başladıklarından bu yana, (Barak, Haziran 2007'den beri Savunma Bakanı, Netanyahu da Mart 2009'dan beri Başbakan) İsrail'in gizli çabalarının başarısız olması halinde askeri seçeneğinin hazır olması gerektiğini düşünüyorlar. Barak, bugüne kadar devam eden İran'a saldırı hazırlıklarının yoğunlaştırılarak devam etmesini emretti. İsrail'in elindeki son istihbarat bilgileri, İranlıların birçok aksiliğin üstesinden gelmeyi ve öldürülen bilim adamlarının yerini doldurmayı başardığını öne sürüyor. Bu bilgilere gore, 2012 başı baz alındığında yaklaşık 10 bin faal santrifüje sahip olan İran, zenginleştirme sürecini düzene koymuş durumda. İran'ın beş ton düşük kaliteli parçalanabilir materyali var. Bu yüksek kaliteye dönüştürüldüğünde beş ya da altı bomba yapmaya yetecek kadar bir miktara tekabül ediyor. İran aynı zamanda 175 pound orta-kalite materyale sahip. Bu materyalden bir bomba üretebilmesi için bunu 500 pound'a çıkarması yeterli. İranlı nükleer bilimcilerin, kendilerine talimat verilmesi halinde tahminen dokuz ay içinde ilk patlayıcı maddeyi oluşturmayı başarabilecekleri, sonraki altı ayda ise İsrail'i vurabilecek menzile sahip Şahab-3 füzelerine yüklenecek boyutlara indirmeyi başarabilecekleri düşünülüyor. Parçalanabilir materyali, çoğu Kum kenti yakınlarındaki Fordo tesisindeki bir sığınakta olmak üzere ülke genelindeki farklı alanlarda tutuyorlar. İsrail bu sığınağın 220 feet derinlikte olduğunu düşünüyor ki bu derinlik, daha önce bahsedildiği gibi, ABD'nin elinde olan en gelişmiş sığınak bombasının etki alanı ötesinde bir derinlik.

Resim-12: The New York Times Dergisi'nin Kapağı

ABD'yle kurulan karmaşık diyalogda en üst düzey İsrailli temsilci olan Savunma Bakanı Ehud Barak; Ahmedinejad ile Adolf Hitler arasında paralellik kuran ve içlerinde patronu Netanyahu'nun da bulunduğu bazı İsrailli politikacılarla aynı düşüncede değil, çok daha ılımlı görüşlere sahip. Barak, İran'a karşı bir saldırı kararı alınmadan önce "İsrail'in hareket

kabiliyeti", "uluslararası meşruiyet" ve "gereklilik" olarak nitelendirdiği kategorilerde sorulacak şu üç soruya olumlu yanıt verilmesi gerektiğini söylemektedir:

1. İsrail, İran nükleer tesislerinde ciddi zarara ve İran'ın nükleer projesinde önemli bir gecikmeye neden olabilecek güce sahip mi? İsrail ordusu ve halkı, kaçınılmaz bir karşı saldırıya direnebilir mi?

2. İsrail'in saldırısına özellikle ABD'nin açık ya da üstü kapalı desteği var mı?

3. İran'ın nükleer tehdidi karşısında bütün diğer olasılıklar tükendi ve İsrail son çare olarak bu noktaya mı geldi? Eğer öyleyse, saldırı için bu son fırsat mı?

İran'ın nükleer tehdit yaratmaya başladığı 1990'ların ortalarından bu yana, ilk kez İsrail'in en güçlü liderlerinden en azından bir kısmının tüm bu sorulara yanıtı "evet" O zaman ortaya çıkan sonuç, "İsrail'in, yakın bir zamanda İran'ı vurabileceği." ihtimalidir.

Ilımlı dediğimiz Barak bile, İsrail ve dünyanın çok fazla beklemesi durumunda artık harekete geçmenin imkânsız olabileceği bir aşamaya gelineceğinin ve bunun da 2013 yılı içerisinde olabileceğinin altını çizmektedir. Barak'ın ek olarak, "Eğer nükleer silah sahibi İran bir Körfez ülkesine göz dikip işgal ederse, o ülkeyi kim kurtaracak? Sonuç şu ki, bu sorunun üstesinden şu an gelmeliyiz." demesi, İsrail'in bu sorunun tek sahibi olmadığı, Körfez ülkelerinin de kendi güvenlikleri adına, bu konuya duyarsız kalmamaları, dolayısıyla ortak düşmana karşı mücadele stratejisine katkı sağlayacak ülke miktarının çoğalması çabasından başka birşey değildir.

Barak, İran'ın "dokunulmazlık alanı"na girmeye yakın olduğunu vurgulamaktadır. Barak tarafından türetilen bu kavram, İran'ın birikmiş teknik bilgisinin, ham maddelerinin, tecrübe ve donanımının artık bir saldırı gerçekleşse dahi Tahran'ın nükleer projesinin bundan etkilenmeyecek noktaya erişmiş olması anlamına geliyor. İsrail'in hesaplarına göre, İran'ın nükleer programının bir İsrail saldırısına karşı dayanabilecek noktaya ulaşması Eylül-Ekim 2012 tarihi gibi gerçekleşti. (Üstün ateş gücüne sahip Amerika, bu süreyi 6 ay daha uzatmaktadır.)

Bununla birlikte, bazı üst düzey İsrailli savunma yetkililerinin açıklamalarına göre, İran'a askeri bir müdahale için 2013 yılı sonuna kadar beklenmesi söz konusu olabilir. Bu açıklamalar, ABD'nin İran'a yönelik olası bir askeri müdahale konusunda İsrail'e yaptığı, "Biraz daha bekleyip, yaptırımların sonuçlarını görelim" telkininin işe yaradığına işaret ediyor.[75]

İsrailliler, kendi paylarına, Obama yönetiminin İran'ın nükleer silah sahibi olmasını engelleyecek agresif bir strateji izlemekten vazgeçtiğinden ve sadece kelime oyunlarıyla onları yatıştırmaya çalıştığından şüpheleniyor. İsrailliler bunun delili olarak, Obama yönetimi tarafından kullanılan dildeki değişikliği öne sürüyorlar: İran'ın silah üretebilecek yeteneğe erişebilmesini sağlayacak nükleer enerji programına sahip olmasının ABD tarafından engellenmesi anlamına gelen "eşik önleme" kavramından, "şartlar oluşabilir ama asıl amaç

---

[75] Jerusalem Post; "İsrail İran'a saldırısını 2013'e erteleyebilir.", 04 Nisan 2012.

İran'ın gerçek bir bomba yapmasının önüne geçilmesi" anlamına gelen "silah önleme" noktasına gelinmesini görüyorlar.

Resim-13: Obama: "Yaptırımların sonucunu biraz daha bekleyelim olmaz mı Benjamin?"
Netenyahu: "Yeter yahu!"

İsrail Başbakan Yardımcısı ve Stratejik İşler Bakanı Moşe Ya'alon, İran'a karşı en saldırgan tutumu destekleyen sacayağının Netenyahu ve Barak'dan sonraki üçüncü ismi. Onun açıklamaları da İsrail'in yakın zamanda İran'a saldırma ihtimalini güçlendiriyor. "Öyle ya da böyle, bizim politikamız, İran'ın nükleer programını durdurmaktır" diyen Ya'alon, "İranlılar, aylar içinde, askeri nükleer kapasiteye sahip olabilir. İsrail, İran'a karşı mücadeleye liderlik etmek zorunda olmayabilir. İran rejimine karşı gelmek uluslararası topluma kalmış. Ama yine de İsrail, kendini korumaya hazırlıklı olmalı. Bizler de, kendimizi savunmaya hazır olmalıyız. Mümkün olan her koşulda ve her yerde" diye konuşmaktadır.[76]

İsrailli yetkililerin vermiş olduğu beyanatlara baktığımızda, karşımıza hep başka ülkeleri özellikle de ABD'yi bu meselenin içine çekme isteği gelmektedir. Ya'alon bunun sadece bir İsrail-İran çatışması olmadığını, ABD için de bir tehdit olduğunu göstermek için: "İran rejimi elinde nükleer bir cihaz olursa çok daha da tehlikeli bir hale gelir. Bu tehlike ABD'yi de hedef alabilir. İran'ın Latin Amerika'da kendisine üsler kurup ABD-Meksika sınırındaki uyuşturucu kartelleriyle ilişki içinde olması şaşırtıcı değil. Bunları terör saldırılarında kullanılmak üzere ABD'ye silah sokmak için yapıyorlar. Bu rejimin ABD-Meksika sınırına nükleer silahlar getirdiğini ve bunları Teksas'a sokmaya çalıştığını düşünün bir kere. Bu çok da uzak bir senaryo değil." demektedir.

İsraillilerin ana stratejisi, başka ülkelere ihtiyaç duyduğu inancından doğan korku ile İsraillileri sadece İsraillilerin koruyabileceğinden doğan kararlılık karışımıdır.

İsrail hükümetinin, İran'ın nükleer silah geliştirmesi halinde ne olacağına dair yaptırdığı araştırmanın basına yansıması[77], politikalarını nasıl şekillendirdiklerinin göstergesi olarak

[76] BERGMAN, a.g.m., s.5-7.
[77] Hürriyet Gazetesi; "İsrail'in Nükleer İran Senaryosu", 11 Ocak 2012.

önem arzetmektedir. Her ne kadar yapı olarak bağımsız bir konuma sahipse de, İsrail'de hükümete en yakın düşünce kuruluşu olarak bilinen Ulusal Güvenlik Araştırmaları Enstitüsü (INSS) tarafından hazırlanan simülasyon, 2013 yılının Ocak ayında, İran'ın ilk askeri nükleer testlerini yapacağını varsayarak, içinde Türkiye'ye ilişkin değerlendirmelerin de bulunduğu yeni bir Orta Doğu portresi çiziyor. Senaryoya göre, en azından kısa vadede bir İsrail-İran savaşı söz konusu olmayacak; ancak tansiyon, büyük bir hızla artacak. 2013'de İran nükleer silah deneyecek. ABD, İsrail'i saldırmamaya ikna edecek ve NATO daveti de dahil bir anlaşma önerecek. Türkiye ise İsrail üye oluyor diye NATO'dan çıkacak. Türkiye ve Suudi Arabistan, nükleer silah sahibi bir İran karşısında ABD'nin kendilerine sağlayacağı korumayı yetersiz bulacak. Suudi Arabistan, kendi nükleer silah programını geliştirecek. Mısır, İran'a karşı olası bir askeri hamle üzerinde duracak.

İlginç olan, üyeleri arasında birçok eski hükümet üyesi ya da emekli üst düzey bürokratın bulunduğu INSS'nin, bir nüshası Başbakan Benyamin Netanyahu'ya da ulaştırılan bu son simülasyonunu hazırlayan komitenin içinde, İsrail'in eski Türkiye Büyükelçisi Alon Liel'in de yeralmasıdır. Suudi Arabistan, Mısır ve Türkiye gibi bölgesel güçleri sorunun içine çekme politikasıyla uyuşan bu senaryoda dikkati çeken çok daha önemli soru, İsrail'in Orta Doğu politikalarını gerçekleştirmesinde, Türkiye'nin NATO üyeliğinin veya NATO üyesi Türkiye'nin engel olup olmadığı hususudur. İsrail, İran'ın nükleer faaliyetlerini öne sürerek ürettiği politikalarla aslında Türkiye'yi NATO'dan uzaklaştırmak istiyor olabilir mi? Düşünmeye değer.

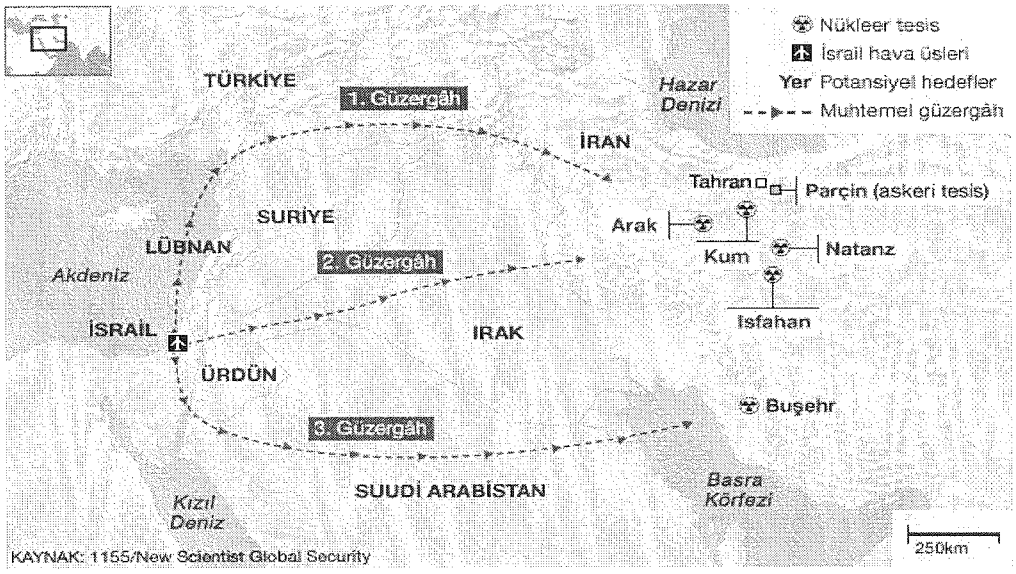
Operasyonel düzeyde bakıldığında, herhangi bir saldırı çok karmaşık olacak gibi gözüküyor. İran, Irak'ta yaşananlardan dersler aldı ve nükleer tesislerini ülkenin geneline yaydı. İranlıların, önemli tesislerini İsrail istihbaratından saklamayı başarıp başaramadığı kesin değil. Eğer İsrail İran'a saldırırsa, yüzölçümünün büyüklüğünden dolayı, İsrail uçaklarının en az bir kez havada yakıt ikmali yapması gerekecek. Uçaksavar füzeleriyle donatılmış hedefler üzerinde en kısa sürenin harcanması için bombardımanın nokta atışıyla yapılması gerekiyor. Hazırlıkların büyük bir çoğunluğunun yapıldığı yer İsrail Hava Kuvvetleri. Ellerinde İran'daki hedefleri vurabilecek uzun menzilli silahların yanı sıra bu hedeflere bomba taşıma ve havada 48 saate kadar kalma yeteneğine sahip insansız araçlar da bulunuyor.

İsrail bölgede daha önce de nükleer tesislere karşı önleyici saldırı yapmıştı. 1981'de Irak'ın Osirak nükleer reaktörüne bir hava saldırısı düzenlemişti. O dönemde İran ile savaşan Irak'ı vuran İsrail, "düşmanımın düşmanı dostumdur" prensibine göre İran'ın bir nevi dostu durumundaydı. Çok daha yakın geçmişte, 2007 yılının Eylül ayında, İsrail savaş uçakları, Suriye'de birçok Batılı uzmanın nükleer reaktör olduğuna inandıkları bir noktayı vurdu.[78] Üstelik bu saldırıda Türkiye'nin hava sahasının kullanıldığı, uçaklardan düşen parçalardan anlaşılmıştı. Anlaşılamayan, İsrail'in hava sahasını kullanmasına Türkiye'nin izin verip vermediğidir. Hava savunma silahları bölgeye kaydırılmış, İsrail uçakları tespit edilmiş,

[78] BBC Türkçe; "İsrail'in İran'a Saldırı Senaryoları", 28 Şubat 2012.

silahlar uçaklara kilitlenmiş durumdaydı. Bu durum aslında Türkiye'den herhangi bir izin alınmadığının, Türkiye'nin de o dönemde İsrail ile iyi ilişkileri bozmamak ve daha büyük bir kriz çıkarmamak adına müdahale etmediğinin bir göstergesidir.

Ancak İran'a hava saldırısı yapmak, Irak veya Suriye gibi kolay değildir. Bu iki saldırı da yer yüzeyinde inşa edilmiş tek başına hedeflere karşı düzenlenmişti. İran'a bir saldırıda ise uzaklık, hedeflerin çeşitliliği ve konumlanışı gibi bir dizi farklı unsur söz konusu olmaktadır. İran'ın nükleer tesisleri, İsrail'den yaklaşık 1.500 km uzaklıktadır.

Harita-5: İsrail uçaklarının İran'a karşı muhtemel güzergâhları

İsrail uçakları bu tür bir saldırı da üç olası güzergâh izleyebilir:

1. İsrail jetleri Akdeniz üzerinden kuzeye gidip Türkiye-Suriye ve ardından Türkiye-Irak sınırı boyunca gidip İran'a girebilir. Türkiye'nin, Mavi Marmara olayı yüzünden ilişkilerinin gergin olduğu İsrail'e, üstelik komşusu ve ilişkilerini geliştirmek istediği İran'a bir saldırı için hava sahasını kullandırması pek olası gözükmemektedir. İsrail ile ilişkilerini düzeltse bile, Türkiye'nin İran'a saldırması için İsrail'e hava sahasını açması, iç politika dengeleri açısından da çok olası değildir.

2. En olası güzergâh, Ürdün ve Irak hava sahası üzerinden geçiyor. ABD'nin çekilmesi ile birlikte Irak'ın hava sahasını kontrol etmekte zorlanacağını hesaplayan İsrail bu rotayı kullanabilir. Bununla birlikte, Ürdün ile arasında bir kriz yaratmamak için, Ürdün hava sahasını kullanmazsa, bu uzaklık çok daha fazla olabilir. Irak hava sahasının kullanımı için ABD ile mutlaka koordine gerekmektedir.

3. Üçüncü olarak ise İsrail jetlerinin Suudi Arabistan hava sahasını kullanarak daha güneyden bir güzergâhı izlemesi söz konusu olabilir. Bu noktada, cevabı belli olmayan şu

soru ile karşılaşıyoruz: Kendisi de İran'ın nükleer programından rahatsız olan Suudi Arabistan, bu tür bir saldırıya onay verir mi?

4. Bu 3 alternatif güzergâha dördüncüsünü eklemek yakın gelecekte mümkün olabilir. Suriye'de devam etmekte olan iç savaş neticesinde, Kuzey Irak gibi bir yapılanmanın, Kuzey Suriye'de de olması muhtemeldir. Bu bölgenin Suriye'nin kontrolünden çıkması ile, Türkiye hava sahası yerine, Kuzey Suriye ve Kuzey Irak güzergâhı ortaya çıkmaktadır. İsrail'in üstü kapalı da olsa, gerek Irak'ın, gerekse Suriye'nin kuzeyinde kullanabileceği bir koridor bölge yaratma isteğinin en önemli sebepi, İran'a rahat müdahale edebilecek yeni bir hava güzergâhının oluşmasıdır. Aslında burada İsrail'in bu konudaki nihai hedefinin, kendisiyle ve tabii ki stratejik müttefiki ABD ile her konuda uzlaşabileceğine inandığı, her iki devletin kuzeyi, Türkiye'nin güneydoğusu ve İran'ın kuzeybatısını kapsayan bir kukla Kürt Devleti kurulması olduğu da bilinmektedir.

Hangi yol olursa olsun, gidiş dönüş hesap edildiğinde belki de iki kez havada ikmal gerektiren böyle bir operasyonu yapmak, detaylı bir planlama gerektirmektedir. Üstelik İran nükler tesisleri, bazıları yer altında olmak üzere, önleme uçakları ve hava savunma sistemleri ile korunmaktadır. Bütün bunlar böyle bir saldırı için taarruz, önleyici ve ikmal uçaklarından oluşan büyük bir kuvvetin gerektiğini göstermektedir.[79]

İsrail, ABD'den 125 adet F-15I ve F-16I gelişmiş savaş uçağı satın aldı. İsrail havacılık elektroniği ve ek yakıt tanklarıyla donanmış bu uçaklar özellikle uzun menzilli görevler için tasarlanıyor. Yine İsrail'in Boeing 707 uçaklarıyla aynı yapıya sahip 8-10 adet büyük tankerinin olduğu tahmin ediliyor. Uzmanlara göre, İsrail hava kuvvetlerinin kapasitesine sınır koyacak en önemli unsur yakıt ikmali konusu olacak. Ancak engeller yakıt ikmali ve mesafenin aşılmasıyla sınırlı değil. İsrailli askeri uzmanların, yapacakları operasyonun sınırını net bir şekilde belirleyip, küçük çaplı bir saldırı ile en büyük etkiyi yapacakları hedefleri belirlemeleri de gerekecek. İsrail'in listesinde üst sırada yer alan hedefler arasında Tahran'ın güneyindeki Natanz ve kutsal Kum kentinin yakınındaki Fordo nükleer tesisleri var. Batı'daki ağır su üretim tesisi Arak ve İsfahan'daki uranyum dönüştürme tesisleri de hedefler arasında. Yeraltına ve füzelere karşı dayanıklı olarak inşa edilmiş bu tesislere saldırı için hedeflerin bulunduğu bölgenin coğrafyası, jeolojisi, toprak ve taş yapısı, tesisin tasarımı ve inşaat yapısının çok iyi bilinmesi gerekli. İsrail'in bu noktada kullanacağı silah ise sığınakları delmek üzere inşa edilen ve "Bunker Buster" olarak anılan özel savaş başlıklarına sahip füzeler. Ancak, bu füzelerin, F-15I uçakları tarafından yakın mesafeden kullanılmaları gerekli. Tüm bu değerlendirmeler, İsrail'in bilinen silah kapasitesi göz önüne alınarak yapılıyor. İsrail'in dışarıdan gizli olarak ürettiği başka karmaşık savaş sistemleri de olabilir.

Öte yandan bazı İran'lı yetkililerde İsrail'in İran'a saldıramayacağı yolunda kanaatler de oluşmuştur. İran Devrim Muhafızları Hava-Uzay Kuvvetleri Komutanı Tuğgeneral Emir Hacızade, İsrail'in kendileriyle boy ölçüşemeyeceğini belirterek, "Siyonist rejim, İran'a

[79] KAM; a.g.e., s. 34.

saldıracak güçte olsaydı bir an bile durmazdı" demiştir. İsrail ile Hizbullah arasındaki "33 Gün" savaşını hatırlatan Tuğgeneral Hacızade, "Onlar, Lübnan'daki Hizbullah gibi küçük bir gruba karşı mağlup oldular. Nasıl olur da İran'a saldırabilirler?" ifadelerini kullanmıştır. Hacızade, İsrail'in ABD olmaksızın böyle bir işe kalkışamayacağını belirtmiştir.[80]

Bu arada İsrail'in operasyona katılacak pilotların aileleri için üslerden uzak yerlerde güvenli bölgeler oluşturduğu haberleri de yayınlanmıştır.[81]

Sonuçta, başarılı bir saldırı bile olsa, projede çalışan biliminsanlarının beyinlerindeki bilgileri silmeyecek. İran'ın elindeki gelişmiş teknolojik donanımla, zarar görmüş ya da yıkılmış tesisleri yeniden inşa etmesi mümkün. Dahası, 2007 yılında nükleer reaktörünün yıkılmasına tepki vermeyen Suriye'nin aksine, İran saldırıya uğraması durumunda çok sert yanıt vereceğini daha önce açıkladı. İran'ın elinde menzili İsrail'i kapsayan, savaş başlıklarıyla donatılmış, yüzlerce Şahab füzesi bulunuyor. Dahası Tahran Hizbullah'ı da harekete geçirebilir. İran tarafından desteklenen Hamas da Gazze'den füzelerini ateşleyebilir. İsrail istihbaratına göre, İran ve Hizbullah dünya genelinde 40 civarında terör hücresi kurdu. Bu hücreler, İran'ın karşılık vermeye karar vermesi durumunda İsrail ve Yahudi hedeflerini vurmaya hazır bekliyor. Dahası eğer İsrail, Hizbullah saldırısına Lübnan'ı hedef alarak yanıt verirse, bu sefer Suriye de İsrail'e karşı operasyonlarına başlar ve bu da topyekûn savaşa yol açar. Hepsinin ötesinde, Tahran şimdiden Basra Körfezi'ni gemilere kapatma tehdidinde bulundu. Bu da dünya ekonomisine büyük bir darbe vurarak petrolün fiyatını yükseltecektir.

Saldırı yapılmasını savunanlar, İran ve Lübnan üzerinden gelebilecek füze saldırıları ile yurtdışındaki hedeflere yönelik terör saldırıları gibi yukarıda anlatılan sorunların, İsrail'in şu anda İran'a saldırma kararı alıp almamasından bağımsız olarak ilgilenmesi gereken meseleler olduğunu öne sürüyor. Dahası, İran'ın nükleer silah elde etmesi durumunda bu sorunlarla mücadelenin daha da zorlaşacağı belirtiliyor.

MOSSAD Başkanı Dagan gibi saldırı yapılmamasını savunanlar ise, Başbakan'ı İran'ı saldırmaya yönelik bu "aptalca fikri" aklından geçiriyor dahi olmasından dolayı eleştiriyor. "Devlet şiddeti uygulamak hoş görülemeyen sonuçlar doğuruyor" diyen Dagan, "Askeri müdahaleyle İran'ın nükleer projesinin tamamen durdurulabileceği yönündeki düşünce gerçeği yansıtmıyor. Böyle bir askeri kapasite yok. Gecikme yaratılabilir ancak bu da sınırlı bir süre olacaktır" değerlendirmesini yapmaktadır.

Saldırı yapılmamasını savunanlar, İsrail'in İran'ı vurmayı kaldıramayacağını, İran'ın karşı saldırıya geçerek atacağı füzelerin İsrailliler üzerinde çok büyük etki yaratacağını, İran'ın tesislerinin ülkenin çeşitli yerlerine yayılmış ve yeraltına inmiş durumda olmasının, beklenen etkiyi sağlayamayacağını savunmaktadır. İran'la mücadele etmenin yolunu, rejiminin değişmesinde görmektedirler. Ayrıca İran'a uygulanan yaptırımların etkili olduğunu düşünenler de nevcuttur. İsrail Genelkurmay Başkanı Benny Gantz, İran'a yönelik diplomatik

---

[80] Hürriyet Planet; "İran NATO'nun radar üslerine karşı yeni füze geliştirdi.", 02 Temmuz 2012.
[81] İsrail Televizyonu Kanal 10; "İsrail'in İran operasyonunun detayları", 20 Nisan 2012.

ve ekonomik yaptırımların meyve verdiğini düşündüğünü belirterek, "İran dini lideri Hamaney'in bir adım daha atmak isteyeceğini düşünmüyorum. Bana kalırsa, İran liderliği çok akılcı insanlardan oluşuyor" demiştir.[82]

İsrail yasalarına göre, savaşa girip girmeme kararı sadece güvenlik kabinesinin 14 üyesinin elinde bulunuyor. Kabine henüz oylamaya gitmiş değil, ancak Netanyahu ve Barak'tan gelen baskının altında bakanlar İran'la ilgili şu kritik sorulara olumlu yanıt verebilir:

1. Önümüzdeki aylar, İran "dokunulmazlık alanı" denen noktaya gelmeden önce saldırı için son fırsat olabilir,

2. İran'ın niyetleri konusunda sağlanan uluslararası uzlaşı ve yaptırımların başarısız olması saldırı için meşruiyet yaratabilir,

3. İsrail gerçekten İran'ın faaliyetlerine ciddi bir zarar verecek silahlar geliştirmiş olabilir.

Öte yandan, Wikileaks'in, dünyaca ünlü istihbarat-analiz şirketi Stratfor'dan sızdırdığı e-postalarda, İsrail kara kuvvetlerinin Kürt militanların da yardımıyla, İran'a ait nükleer alt yapıyı çoktan imha ettiği ile ilgili bilgiler var. İsrail'in İran'a yönelik saldırı hazırlığında olduğu bilgisinin "yanıltıcı bir istihbarat" olduğu, İsrail'in İran nükleer tesislerini haftalar önce yok ettiği, söz konusu operasyonların İsrail'in İran'a yolladığı komandolar tarafından yapıldığı, Kürt militanlardan ve İsrail'de yaşayan İranlı Yahudilerden yardım alındığı öne sürülüyor.[83]

Sonuç olarak, İsrail'in olası bir askeri müdahalesine engel olabilecek tek girişimin, ABD'nin askeri ve/veya askeri seçenek olmadan gerçekleştireceği müdahalesi olabileceği değerlendirilmektedir.

2.2.2. AB'nin Yaklaşımı

İran'ın nükleer enerji kaderinin sonuçlanmasında etkili olan bir diğer faktör ise AB'dir. AB'nin İran politikası ABD'den farklı olmuştur.[84] ABD'nin İran politikası "ilişki koparmak", "ambargo uygulamak" ve "rejim değişikliği" esasında şekillenmiştir. AB'nin İran politikası rejim değişikliği yerine iç ve dış politikada reform talebi temelinde şekillenmiştir. Bu sebepten dolayı kapıları kapatmak ve ilişki kurmamak yerine ilişkilerin kurulması ve geliştirilmesi yolunu seçmiştir. İran ile diyalog kurarak onu "akıllılaştırmayı" ve küresel sisteme entegre etmeyi daha uygun bulmuştur. Bununla birlikte, AB de aynı ABD gibi İran'ın nükleer silaha sahip olmak istediğini düşünmekte, bu durumu kabul etmemekte ve bu süreci de engellemek istemektedir.

---

[82] Haaretz Gazetesi; "İranlı liderler akılcı adamlar", 25 Nisan 2012.
[83] Hürriyet Planet; "İsrail İran'ın nükleer tesislerini çoktan imha etti.", 27 Şubat 2012.
[84] Emre Bayır; "ABD-İran Gerginliğinde AB-İran ilişkilerine Analitik Bir Bakış" Stratejik Analiz, Cilt 3, Sayı 28, Ağustos 2002, s.53.

AB, İran'ın nükleer çalışmalarını güvenilir bulmamakta ve İran'dan güvenilir, şeffaf ve uluslararası kuruluşlar tarafından denetlenebilir bir nükleer çalışmaya sahip olmasını istemektedir. İran'ın AB ile kendisi arasında memnun edici bir güven ortamını tesis edememesi, sorunun BM Güvenlik Konseyine taşınmasına sebep olmuştur. Aslında bu husus ABD'nin istediği ancak AB ve İran'ın istemediği bir sonuçtur.

AB'nin İran İslam Cumhuriyeti'ne yönelik izlediği politikalarını kabaca dört dönem altında sıralamak mümkündür:[85]

2.2.2.1. Birinci Dönem: 1979-1989 (AT-İran İlişkileri En Az Seviyede)

Devrimin ilk on yılında İran'a karşı AT (Avrupa Topluluğu) ve ABD arasında transatlantik bir dayanışmadan söz etmek mümkündür. Devrim gerçekleşir gerçekleşmez ABD'nin Tahran Büyükelçiliği'nin basılması ve diplomatların 444 gün boyunca rehin tutulması hadisesinden sonra, Avrupa Topluluğu ülkeleri de transatlantik dayanışmanın gereği olarak İran'la ilişkilerini minimum seviyelerde sürdürme kararı almışlardır.

Transatlantik işbirliği ve dayanışmanın ardında, İran'ın petrol pazarını istikrarsızlaştıracağı korkusu vardı.[86] Almanya hariç diğer AT ülkeleriyle ilişkilerin alt düzeyde seyretmesinin başka nedenleri de bulunuyordu.[87] İran yönetiminin ideolojik değerlerini diğer Müslüman ülkelere ihraç etme emelleri, yurt dışında yaşayan rejim muhalifi İranlılara yönelik suikast girişimlerine ilişkin kaygı, insan hakları ihlalleri, İran'ın Lübnan'da Hizbullah'la yakınlığı ve Şii militanlara destek veriyor olması, diğer faktörler arasındaydı. İran devleti ve rejimi bazı politika ve uygulamaları nedeniyle AT kurumlarınca çok sert bir dille eleştirilmiş, hatta kınanmıştır. Örneğin Avrupa Parlamentosu (AP) 1980'den başlayarak İran rejimini insan hakları ihlallerinden dolayı defalarca kınamış ve Topluluk içerisinde İran'a örtülü bir şekilde destek verenlere karşı sert itirazlarda bulunmuştur. Aynı kurum 1990 yılında İran'daki durumu yeniden tartışmış ve %65'lik bir oranla İran'ın BM'den atılmasını isteyen, AP'nin geçmiş kararlarıyla karşılaştırıldığında, oldukça sıra dışı bir kararı onaylamıştır. Ancak bu karar amaçlanan sonucu yaratmaktan uzak kalmış ve sadece psikolojik etki yaratma niteliğiyle sınırlı kalmıştır.

Kısacası devrim sonrası ilişkilerin ilk evresinde AT İran'la ilişkilerini asgari düzeyde tutmuş, ABD'nin İran'a karşı aldığı silah ambargosu kararına uymuş ve 1980-1988 yılları

---

[85] EKİNCİ, a.g.e., s.181.

[86] Aylin Ünver Noi, "Iran's Nuclear Program: The EU Approach to Iran in Comparison the US' Approach", Perceptions, 2005, s.84.

[87] Avrupa Birliği ülkelerinden bir tek Almanya, İran'la mevcut ilişkilerini devam ettirdi ve 80'li yıllarda İran'ın en büyük ticaret ortakları arasındaydı.

arasındaki İran-Irak savaşı boyunca her ne kadar tarafsızlığını ilan etmiş olsa da örtülü olarak Irak'a destek vermiştir. 1979 Devrimi, Batı'ya bir meydan okuma şeklinde olmuştur. Devrimin önde gelenleri Avrupa da dahil Batı'yı çok sert ifadeler ile eleştirmişlerdir. İran Batı'ya sırtını çevirerek dış politikasında yüzünü Doğu bloğuna çevirmiştir.

2.2.2.2. İkinci Dönem: 1989-1997 (Eleştirel Diyalog)

1989-1997 dönemi AT/AB-İran ilişkilerinin hem siyasi, hem de ekonomik açıdan canlandığı bir dönem olmuştur. İslam Devrimi'nin öncülüğünü yapan dini lider Ayetullah Humeyni, 1989 yılında vefat etmiş ve yerine yeni dini lider Ayetullah Hamaneyi geçmiştir. Humeyni sonrası pragmatist politikalardan yana bir cumhurbaşkanı olan Hamaneyi, dış politikaya ideolojik çerçeveden bakmak yerine daha faydacı bir çerçeveden bakma yoluna gitmişti.

1980-1988 yılları arasında 8 yıl süren İran-Irak savaşının sona ermesini takiben yaşanan; 1991 yılında kuzey cephesindeki SSCB'nin çöküşü, 1992 yılında doğu cephesindeki Afganistan'da komünizmin çöküşü ve 1991 yılında Körfez Savaşı'nda ezeli düşmanı Saddam Hüseyin'in yenilgisi, devrimin gerçekleşmesinden bu yana İran'ın ilk defa bölgede ciddi bir acil tehdit algılamadan varlığını sürdürmesine zemin hazırlamıştır.[88] Nisan 1992'de yapılan seçimlerde meclisin çoğunluğu, radikal olmayan ancak Batı yanlısı da olmayan pragmatistlerlerden oluşmuş ve bu da doğal olarak reformların yapılması ve yeni faydacı politikaların izlenmesini kolaylaştırmıştır.

İran, sekiz yıllık bir savaştan çıkmış bir ülke olarak tahrip olan altyapısı, şehirleri ve sanayisini yeniden yapılandırmak maksadıyla AB'ye yabancı yatırımlar, krediler ve dış borç kaynağı gözüyle bakmaya başlamıştır. Artık AB, İran için hem ticari, hem de ekonomik önemli bir ortaktır. İran da AB için, 60 milyonluk nüfusuyla kaydadeğer bir ticaret pazarı ve zengin enerji rezervleriyle stratejik öneme haiz bir ülkeydi. İran'ın devrimin ilk yıllarındaki hedefleri arasında yer alan rejim ihracı gibi düşüncelerinin törpülenmiş olması ve Arap devletleriyle ilişkilerini normalleştirme çalışmaları AT/AB-İran ilişkilerini engelleyen önemli faktörlerden birini ortadan kaldırmıştır. Böylece Haşimi Rafsancani İran'ında gerçekleşen ekonomik ve diplomatik reformlar, AB-İran ilişkilerinde yeni bir dönemin başlamasını kolaylaştıran diğer unsurlardı.

Bu dönemde AB, ABD'nin Tecrit Politikası'nın (Isolation Policy) tersi olan Angajman Politikası'na (Engagement Policy) yönelmiştir. İzolasyon politikasının tersi olan angajman politikası, bir ülkeyi sistemden izole etmek yerine, sisteme entegre etme mantığına

---

[88] Fred Halliday, "Western Europe and Iranian Revolution, 1979-1997: an Elusive Normalization", B.A. Roberson (ed.), The Middle East and Europe, (London, NY: Routledge, 1998), s.137.

dayanmaktadır. Bu politikayı takiben İran'la ilişkilerinin ikinci evresinde AB, Eleştirel Diyalog (Critical Dialogue) sürecini de başlatmıştır.

AB'nin bu süreci başlatmak için nedenleri; İran'ı izole etmekten ziyade, İran'ı sisteme entegre ederek radikalizminin törpülenmesi, yönetimin ılımlı politikalar izlemesi hususunda teşvik edilmesi ve önemli bir pazar olan İran'la ilişkilerin geliştirilmesine duyulan ekonomik ihtiyaç olarak sıralanabilir. Bu dönemde, Avrupa'nın İran'daki ticari ve kalkınma projeleri artmış ve Almanya'nın yanı sıra Fransa'da İran'ın önemli ticari partnerleri arasına girmiştir. Onun haricinde İtalya, Hollanda, İngiltere ve Norveç'le ilişkiler de fazlasıyla gelişmiştir. AB, İran toplam ithalatının %40'lık bir oranını oluşturarak 1995 yılında İran'ın en büyük ve en önemli ticari ortağı haline gelmiştir. Bu dönemde AB, İran'a yönelik politikalarını ABD'nin izolasyonist politikalarından ayırarak yeni bir yol haritası çizebilmiştir. Ancak bu süreç, Mykonos kararı[89] ile askıya alınmıştır.

2.2.2.3. Üçüncü Dönem: 1997-2003 (Kapsamlı Diyalog)

AB-İran ilişkilerinin üçüncü evresi Muhammed Hatemi'nin cumhurbaşkanı olarak seçilmesiyle başlamıştır. AB, angajman politikasının uzantısı olan yeni bir sürecin işletilmesine karar vermiş ve bu sürece de "Kapsamlı Diyalog" (Comprehensive Dialogue) adını vermiştir. Mykonos Kararı sonrasında geri çağırılan AB Büyükelçileri İran'a geri gönderilmiş ve ilişkiler normalleştirilmiştir. Daha detaylı ve kapsamlı konuların tartışılıp çözüleceği ve aynı zamanda ticari/işbirliği antlaşması müzakereleri kapsamında karşılıklı adımların atılacağı bir kapsamlı diyalog sürecinin başlatılmış olmasının nedeni, reformist Hatemi yönetimindeki reform hareketlerinin hızlandırılması ve desteklenmesidir. Hatemi

---

[89] Berlin'de 1992 yılında Mykonos adlı bir lokantada üç rejim karşıtı İranlı Kürt liderinin öldürülmesinin ardından uzun bir araştırma ve dava başlatılmıştır. Dava uzun bir araştırma neticesinde sonuçlanmış ve Berlin Mahkemesi cinayetin İran gizli servisi tarafından hükümetin emri ile yapıldığına karar verilmiştir. Bu kararı takiben, 29 Nisan 1997'de AB Dışişleri Bakanları, Konsey toplantısında onayladıkları "AB'nin İran Konusundaki Deklarasyonu" adlı bir belge ile AB-İran arasındaki eleştirel diyalog sürecinin devam ettirilmesi için herhangi bir neden bulunmadığından bu sürecin ve İran'la Bakanlar düzeyindeki resmi ikili görüşmelerin askıya alınmasına, AB ülkelerinin İran'a silah tedarik etmemesine, İran istihbarat servisinden veya güvenlik güçlerinden olan şahıslara vize verilmemesi konusunda işbirliği yapılmasına ve İran istihbarat servisinden olan personelin AB ülkelerinden çıkarılması hususunda eşgüdümlü bir çalışma yapılmasına karar vermişlerdir. Bu vesileyle 1992 Edinburgh Zirvesi'nde başlatılması karar verilen eleştirel diyalog süreci, 1997 tarihinde ılımlı cumhurbaşkanı Muhammed Hatemi'nin görevi devralmasına kadar askıya alınmış ve AB ülkeleri İran'daki Büyükelçilerini geri çekmişlerdir. Eleştirel diyaloğun dondurulmasından birkaç ay sonra da AB-İran ilişkileri, Hatemi'nin seçilmesiyle "Kapsamlı Diyalog" adı altında yeniden başlatılacaktır.

dönemi ile başlayan kapsamlı diyalog süreci de eleştirel diyalog sürecinden farksız olarak AB-İran ilişkilerinin ekonomik ve kısa vadeli diplomatik çıkarlar ekseninde gelişmesinden öteye bir etki yaratamamıştır. Dolayısıyla AB, İran'daki reform sürecinde ancak çok sınırlı bir şekilde etkili olabilmiştir.

2.2.2.4. Dördüncü Dönem: 2003–2013 (Zorlayıcı Diplomasi)

Dördüncü dönemle ilgili bilgi vermeden önce, zorlayıcı diplomasinin ne olduğunu ortaya koymakta fayda var. Zorlayıcı diplomasi basit tanımlamasıyla; hedef ülkeye bir talebin yöneltilmesi ve hedef ülkenin talebi yerine getirmesini sağlamak maksadıyla bu talebin imtiyaz ve yaptırımlarla (havuç ve sopalarla) desteklenmesidir. Hedef ülkenin kâr-maliyet hesabı yaptığında talebi yerine getirmesi durumunda ne tür imtiyazlarla ödüllendirileceği ve talebi yerine getirme konusunda direnç gösterdiğinde ise ne tür tehditlerle karşılacağını bilmesi gerekiyor. Zorlayıcı diplomasi geniş anlatımıyla; karşı tarafa (düşman veya rakip) bir talebi, muteber ve geçerli bir cezai müeyyide ile desteklenmiş bir şekilde yöneltmek ve karşı tarafın talebi riayetsizlik etmesi durumunda cezalandırılacağına inanmasını sağlamaktır. Bu yöntemin güç kullanma seçeneğinden hem psikolojik, hem ekonomik hem de siyasi olarak daha düşük maliyetli olduğu şüphesizdir. Askeri strateji ve güç kullanma modelinde karşı tarafı bozguna uğratma amacı varken, zorlayıcı diplomasideki temel hedef karşı tarafı ikna etmek suretiyle arzu edildiği gibi davranış değişikliğine gitmesini sağlamaktır. Zorlayıcı diplomasi askeriden ziyade diplomatik bir stratejidir ve kuvvet kullanma yoluna giderek karşı tarafın sonuçlar hususunda fikir sahibi olması ve ikna olmasını sağlamaya çalışır.

Zorlayıcı diplomasi, sınırlı kuvvet kullanımını bir pazarlık aracı olarak kullanır. Amaç, talebe karşı gelmenin maliyetini arttırmak ve karşı tarafı eyleminden vazgeçme hususunda ikna etmektir. Zorlayıcı diplomasiyi oluşturan öğeler; talep, talebi destekleyen tehdit, karşı tarafı ikna etmek için önerilen teşvikler ve zaman baskısıdır.

Zorlayıcı diplomasının 5 farklı çeşidi vardır:

1. Klasik Ültimatom (Classic Ultimatom): 3 etken vardır. Karşı tarafa talep sunulur, aciliyet hissi ve zaman baskısı yaratılır, karşı çıkılması durumunda cezai yaptırım uygulanacağı belirtilir.

2. Taktiksel Ültimatom (Tactical Ultimatom): Normalde süre tanınması veya yapılmadığı takdirde cezalandırılması gibi spesifik bir davranış veya tavır sergilenmez. Ancak bu durum, bu metodun daha az önemli veya güçlü olduğu anlamına gelmez. Sadece hem zorlayıcı diplomasi yaklaşımına başvuran, hem de muhatabı olan karşı taraf için daha esnek bir yöntemdir.

3. Dene ve Gör Yaklaşımı (Try and See Approach): Açık bir taleptir. Zorlayıcı diplomasi metoduna başvuran taraf, sadece karşı tarafa sınırlı bir tehdit savurur ve ikinci bir aşamaya geçmeden önce bu tehdidin karşı tarafı ikna etmede yeterli olup olmayacağını sınamak için bir süre bekler.

4. Baskı ve Tehdidin Kademeli Olarak Artırılması (Gradual Turning of the Screw): Bu yaklaşım zaman baskısı unsurunun kullanılmadığı dene ve gör yaklaşımındaki bu boşluğu, baskının aşamalı olarak arttırılması ve tehdidin adım adım ileriye taşınması seçeneği ile doldurmaktadır.

5. Havuç ve Sopa Yaklaşımı (Carrot and Stick Approach): Zorlayıcı taraf talebini imtiyazlarla desteklemeye karar verdiğinde ise havuç ve sopa yöntemine başvurur.

Zorlayıcı diplomasi ile ilgili verilen kısa bilgiden sonra dördüncü evreye dönelim. Devrim sonrası AB-İran ilişkilerinin dördüncü ve son evresi İran nükleer krizinin başladığı 2003 yılından günümüze kadar devam eden dönemi kapsamaktadır. Krizin çözümü için yürütülen müzakereler sırasında, önce koşullu angajman politikası uygulayan AB sonrasında ABD'nin çizgisine yakınlaşmış ve İran'a karşı zorlayıcı diplomasiye başvurma yöntemine gitmiştir.

AB'nin hedefi İran'ın nükleer silah kapasitesine ve dolayısıyla uranyum zenginleştirme dahil geniş kapsamlı yakıt çevirim teknolojisine sahip olmasını engellemektir. Bu hedeften yola çıkarak AB, İran'dan uranyum zenginleştirme faaliyetlerini durdurması ve barışçıl nükleer programına ilişkin somut teminatlar vermesini, konuyla ilgili uluslar arası kamuoyuna tatmin edecek güven arttırıcı önlemler almasını istemiştir.

AB bu talebin hayata geçmesini sağlamak maksadıyla hem teşvik hem de tehdit araçlarına başvurmuştur. İran'a barışçıl nükleer teknolojinin belirli alanlarında ve ekonomik konularda destek sağlama vaatlerinde bulunmuştur. Dolayısıyla, AB'nin İran'a karşı tutumunu zorlayıcı diploması olarak değerlendirmemiz mümkündür.

AB'nin nükleer kriz sürecindeki hedefi meşru bir zemine dayanmaktadır. İran'ın nükleer silahlara sahip bir ülke olmasına mani olma fikri mantıklı bir neden gibi görünmektedir. NPT Antlaşması'nın temelinde "nükleer silah sahibi olan" ve "nükleer silah sahibi olmayan" devletlerin karşılıklı olarak uzlaşması ve anlaşması yatmaktadır. Nükleer silah sahibi olmayan devletler, bu tarz silahlara sahip olmayacaklarını taahhüt ederken karşılığında sivil nükleer teknoloji desteği alacaklarının garantisini almışlardır. Anlaşma yapılırken halihazırda nükleer silah sahibi olan devletler[90] de kısa bir süre içerisinde ellerindeki silahları tasfiye edeceklerinin taahhüdünü vermişlerdir. Ancak antlaşmanın imzalandığı 1967 yılından bu

[90] O dönemde nükleer silah sahibi olan ve NPT Antlaşması'nda nükleer silah sahibi devlet olarak adları geçen ülkeler: ABD, SSCB, İngiltere, Fransa, Çin.

tarafa, halen dünyada 27.000'i aşkın nükleer silah bulunmaktadır ki bu noktada AB'nin hedef ve talebinin meşruluğu sorgulanabilmektedir.[91]

İran nükleer silah sahibi olma peşindeyse ve bu kanıtlanmışsa AB'nin İran'ı engellemek yönündeki hedefi ve talebi tamamen meşrudur denilebilir. Ancak, şartlar ve gerekçeler değerlendirildiğinde söz konusu hedefin sorgulanabilecek yönlerinin de olduğu göze çarpmaktadır. İran'ın NPT'nin kendisine sağladığı haklardan yararlanmak istemesi doğaldır. Ancak İran, İslam Devrimi sonrasında gerek ABD baskısı gerekse Batı'yla ilişkilerinin inişli çıkışlı olması nedeniyle sivil nükleer teknoloji desteğinden uzun bir süre mahrum bırakılmış ve NPT rejimi çerçevesinde çifte standarda maruz kalmıştır.

Ayrıca, nükleer silah sahibi devletlerin 40 yılı aşkın süredir halen silahlarından arınmamış olmaları, NPT yükümlülüklerinin açık ihlali olarak ileri sürülmektedir. Bu noktada AB'nin hedef ve talebinin meşruluğu tekrar sorgulanabilmektedir.

AB ülkeleri içinde, gerek politik, gerek tarihsel, gerekse kültürel anlamda ABD'ye en yakın olan İngiltere'nin görüşleri önem arzetmektedir. Irak savaşı öncesinde, ABD'yi bir nevi Irak'a iten ve aslında ABD'yi bile maşa gibi kullanabilme özelliği olan dünyadaki birkaç ülkeden biridir İngiltere. İran'ın "askeri nükleer programının" daha da tehlikeli hale geldiğini savunan İngiltere Dışişleri Bakanı William Hague, bir yandan ülkesinin İran'a yönelik askeri müdahale seçeneğini ihtimal dışı bırakmadığını söylerken, diğer taraftan ise "Askeri müdahaleyi savunmuyoruz ya da bunun için çağrıda bulunmuyoruz. Müzakereleri savunuyoruz ve eğer İran bu müzakerelere dahil olursa, bu ülkeye yönelik artan yaptırımlar esnekleştirilecektir."[92] demekle, İran'a yönelik yaptırımların müzakerelere oturmasını sağlamak amaçlı olduğunu ifade etmektedir. İran'ın buna tepkisi ise, İran'dan yapılan petrol ihracatında bir azalma olması halinde, Dünya petrol nakliyatının yaklaşık %40'ının gerçekleştiği Hürmüz Boğazı'nı kesinlikle kapatacakları yönünde olmuştur. ("Deniz gerillası" taktiğiyle olası bir savaşa hazırlanan İran'a karşı ABD ise, yunuslara güveniyor. İran'ın boğazı kapatmak için deniz mayını döşeyebileceğini, silahlı sürat teknelerini ve gemisavar füzesi kullanabileceğini değerlendiren ABD'nin İran'la başetmek için olası silahlarından biri de deniz mayınlarını bulan özel eğitimli yunuslar olacak. Tahran'ın Boğaz'ı kapaması durumunda ABD savaş gemileri, deniz mayınlarını temizlemek için özel olarak eğittikleri yunusları kullanacak. Karada köpeklerin yaptığını, denizde yunuslar yaparak olası zayiat engellenecek.)[93] Ayrıca, Avrupa'ya petrol ihracatının derhal durdurulmasını öngören bir kanun teklifinin de İran parlamentosunda görüşülmeye başlanacağı duyurulmuştur. Buna

[91] Tom SAUER; Nuclear Inertia. "US Nuclear Weapons Policy after the Cold War", (London: I.B. Tauris, 2005), s.256.
[92] Hürriyet Gazetesi; "İngiltere, İran'a Askeri Operasyonu Savunmuyor", 15 Ocak 2012.
[93] Hürriyet Gazetesi; "İran Mayınını Yunuslar Bulacak", 15 Ocak 2012.

karşı ABD ve AB'nin her zaman destekçisi, OPEC'in en büyük üreticisi olan Suudi Arabistan Petrol Bakanı ambargodan doğacak İran'ın eksikliğini dolduracaklarını bildirmiş, İran ise sert tepki göstererek, güney komşularını uyarmıştır.[94] Tahran'ın Hürmüz Boğazı'nı kapatma tehdidine askeri yanıt da verilmiş ve ABD uçak gemisi USS Abraham Lincoln bir İngiliz firkateyni ve Fransız savaş gemisiyle birlikte Hürmüz'ü geçmiştir.

Karşılıklı hamleler ile oynanan bir satranca benzeyen İran-AB ilişkilerinde derin kopmalar da yaşanmaktadır. Örneğin, İngiltere ile İran arasındaki ilişkiler, 2011 Kasım ayında İngiltere'nin Tahran Büyükelçiliği'ne yönelik saldırıyla kopma noktasına gelmişti. İki ülke karşılıklı olarak büyükelçiliklerini kapatmış ve ilişkiler en alt düzeye indirilmişti.

Petrolünün yaklaşık %20'sini başta Yunanistan, İtalya ve İspanya olmak üzere AB ülkelerine satan İran'la AB arasındaki sözleşmeler, AB dışişleri bakanlarının İran'a kademeli petrol ambargosunu onaylaması ile 1 Temmuz 2012'ye kadar yürürlükte kalmıştır. Ancak, sonrasında ham petrol ve petrol ürünleri ithalatı için yeni sözleşme yapılmamıştır. Ayrıca İran'a enerji sektöründe kullanılmak üzere ekipman ve teknoloji transferinin durdurulması ve İran Merkez Bankası'nın AB'deki aktiflerinin, meşru ticareti ve borç ödemelerini engellemeyecek şekilde kısmen dondurulacak olması da, ilişkileri olumsuz etkileyecektir.[95]

Bu ambargonun işe yaramayacağını ifade eden Ahmedinejad, "Onlar, petrolümüze ambargo uygulamak istiyorlar. Ancak onlara söylemeliyim ki üç yıl tek bir varil bile petrol satmadan ülkeyi iyi idare edecek kadar döviz rezervimiz var" ifadelerini kullanmıştır.[96]

Türkiye'nin bu yaptırımlara başlangıçtaki tavrı, Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Selçuk Ünal'ın yaptığı açıklamada görüleceği üzere, "Türkiye'nin kendini İran'a BM Güvenlik Konseyi'nin 7'nci bölümü altındaki tedbirler haricinde, herhangi bir tek yönlü veya grupların aldığı yaptırımlara bağlı hissetmediğini" bildirmesi şeklindeydi. Ancak, Başbakan Erdoğan'ın Güney Kore'de yapılan Nükleer Zirvede Başkan Obama ile yaptığı görüşmeden sonra, İran'dan alınan petrolün %20 oranında azaltılacağının açıklanması, Türkiye'nin İran konusunda politikasını, istemeyerek de olsa, ABD ve AB tarafına yakınlaştırdığının bir göstergesidir. İran ise alınan bu kararlara tepki olarak, İngiltere, Fransa, İspanya, Yunanistan ve İtalya'ya petrol sevkiyatını durdurduğunu ve bu açığın başka ülkelerle kapatılacağını açıklamıştır.

Diğer taraftan İran petrolünün yaklaşık %10'unu ithal eden Japonya da, nükleer

---

[94] Hürriyet Gazetesi; DHA, Tahran, "İran'a Güney Komşularını Uyardı", 16 Ocak 2012.
[95] Hürriyet Gazetesi; "AB'nin İran Kararı Sonrası Petrol Yükselişte", 23 Ocak 2012. Uluslararası Enerji Ajansının (IEA) tahminlerine göre, İran günde 3,5 milyon varil petrol üretiyor ve günlük 500 bin varili rafine edilmiş olmak üzere günlük 2,6 milyon varil petrol ihraç ediyor. IEA, AB'nin İran'dan günlük 510 bin varil petrol ithal ettiğini öngörüyor.
[96] Hürriyet Planet; "İran yıllar sürecek bir ambargoya dayanabilir.", 10 Nisan 2012.

programı konusunda Tahran'a karşı ABD yaptırımlarına destek olmak amacıyla İran'dan petrol ithalatını azaltmaya başlayacağını bildirmiştir.[97]

Görüldüğü gibi, ABD ve AB'nin diğer ülkeler üzerindeki sonuç odaklı politik baskıları, Rusya ve kısmen Çin haricinde, yoğunlaşarak devam etmektedir.

Sonuç olarak; AB'nin İran'a karşı uyguladığı zorlayıcı diplomaside pek de başarılı olamadığını söylemek mümkündür. İran nükleer sorununda, tehditlerin her zaman işe yaramadığı açıkça belli olmuştur. Her şeyden önce AB, İran'ın bu konudaki motivasyonu hafife alarak önemli bir hata yapmıştır. ABD, İran'a karşı güç merkezli ve katı politika (hard policy) yaklaşımı içerisindeyken, AB genel olarak, yumuşak politika (soft policy) araçlarını ve diplomatik yöntemleri tercih etmiştir. Ancak İran'a karşı uygulanan zorlayıcı diplomasinin, özellikle son dönemde meydana gelen gelişmeler neticesinde, istenen sonucu yarattığını söylemek pek mümkün gözükmemektedir. AB politikası, ABD'nin politikasına doğru kaymaya başlamıştır.

AB, her ne kadar zor olsa da, Irak olayından farklı olarak, bu kriz süresince tek vücut hareket edebilme noktasına gelmişlerdir. Başarıya çok yaklaştıkları zamanlar olmuş ancak o zamanlarda da ABD engeliyle karşılaşmışlardır. Sürecin olmusuz sonuçlanması durumunda AB'nin küresel bir aktör olma çabalarının baltalanacağı ve bu başarısızlığın şöhretini kötü etkileyeceği muhakkaktır. AB, planlı bir şekilde durumu kendi lehine çevirebilir. Ancak bunun için global aktörlüğün gereklerini yerine getirmesi ve ABD'yi ikna etme yoluyla uyumlu bir transatlantik işbirliği çatısı altında ortak tutum belirlemesi, somut ve kesin öneriler sunması, öncelik ve hedeflerini uyumlaştırması, daha da önemlisi "İran'ın önerilerine yanıt vermekten ziyade, sürekli olarak İran tarafından reddedilen konuları yeniden İran'ın karşısına çıkarmaktan vazgeçmesi" gerekmektedir.

AB, İran'ın nükleer tesislerini tahrip etmek maksadıyla ABD ile işbirliği yapabilir. Ancak bu ihtimalin çok düşük olduğunu baştan vurgulamak gerekir. Böylesine bir yönteme başvurmak için AB içerisinde ortak bir kararın çıkması zordur. Irak savaşında bile, kitle imha silahlarının var olduğu kanısına rağmen, askeri müdahale konusunda AB'nin ikiye bölündüğüne tanık olunmuştur. Dolayısıyla henüz bu silahlara sahip olmadığı hem UAEA raporları hem de ABD ulusal istihbarat raporunca tasdik edilen İran'a yönelik böylesine bir girişimde bulunulması konusunda fikir birliği oluşacağını söylemek yanlış olacaktır. Dolayısıyla AB'nin daha önceden uyguladığı ve kısmı başarılar elde ettiği şartlı angajman politikasına dönmesi ve bu politikayı etkili araçlarla desteklemesi en uygun seçenek gibi görünmektedir. AB'ne düşen en önemli görev, ABD'yi İran'la müzakere etme konusunda ikna

[97] Hürriyet Gazetesi; "AB'de İran Çatlağı", 12 Ocak 2012.

etmek olacaktır. ABD'yi ikna ederek İran'ın güvenlik kaygılarını bertaraf etmeleri ve İran'a reddedemeyeceği güçlü teşvikler sunmaları, karşılığında ise İran'dan uranyum zenginleştirme dahil diğer kaygı uyandıran hususlarda işbirliği yapmasını istemeleri etkili bir çözüm yolu gibi gözükmektedir. AB, ABD'yi ikna ettiği takdirde ortak dış ve güvenlik politikası adına önemli bir kazanım elde etmiş olacak ve bu vesileyle küresel bir aktör olabilme arzusunu gerçekleştirme yolunda önemli bir adım atmış olacaktır. Orta Doğu bölgesindeki birçok krizde AB'nin sonuçları etkileyen veya belirleyen tek aktör olmadığı da bilinen bir gerçektir. ABD, Rusya, Çin ve BM gibi diğer aktörlerin de İran, Irak, Afganistan ve Arap-İsrail Barış Süreci gibi konularda önemli rol aldıkları düşünülecek olursa, salt AB'nin bu süreçlerdeki başarısını belirlemenin pek de kolay olmayacağı söylenebilir.

Diplomatik manevraların halen yapılabileceği bir süreçte AB, planlı bir şekilde durumu kendi lehine çevirebilir. Ancak bunun için küresel aktörlüğün gereklerini yerine getirmesi ve ABD'yi ikna etme yoluyla uyumlu bir transatlantik işbirliği çatısı altında ortak tutum belirlemesi, somut ve kesin öneriler sunması, öncelik ve hedeflerin uyumlaştırması, İran'ın önerilerine yanıt vermektense, sürekli olarak İran tarafından reddedilen konuları yeniden İran'ın karşısına çıkartmaktan vazgeçmesi gerekir.[98]

2.2.3. Rusya'nın Yaklaşımı

Rusya'nın, İran'ın nükleer politikası konusundaki tutumu İran ve dünya açısından ciddi önem arz etmektedir. Rusya'nın bu konudaki tutumu açık olmadığı gibi belirsiz ve çelişkili bir görüntü sergilemektedir. Rusya'nın Uluslararası Atom Enerji Ajansı'nın İran hakkında çıkardığı ültimatomu desteklemesi ve ardından Putin tarafından da İran'ın nükleer çalışmalarının barışçıl amaç taşıdığını belirtmesi çelişkili tutumunun açık göstergelerdir. Bir yandan İran'a yönelik ültimatomu destekleyen Rusya, öte yandan İran nükleer tesislerinde önemli paya sahiptir.

Rusya'nın bu çelişkili politikaları Rusya'nın bölgede ve küresel sistemde karşılaştığı çelişkili konumun bir ürünüdür. Rusya yakın zamanda çok çelişkili ve karmaşık sorunlar ile karşı karşıya kalmıştır. Rusya dış politikada bir taraftan küresel sistemde yerini bulma arayışı içinde iken diğer yandan yakın çevresinde etkinliğini artırma peşindedir. İç politikada da toprak bütünlüğünü koruma ve ekonomik gelişme arayışı içindedir. Söz konusu eğilimler, Rusya'nın iç ve dış politikadaki duruşunu karmaşıklaştırmaktadır.

Rusya'nın bu karmaşık duruşu İran nükleer enerjisi konusunda da kendini açıkça göstermektedir. İran-Rusya ilişkisi tarih boyunca inişli çıkışlı olsa da SSCB'nin dağılmasının ardından iyileşme, derinleşme ve çok boyutluluk kazanarak devam etmiştir. Ayrıca her iki

[98] EKİNCİ, a.g.e., s.392-396.

ülkenin bölgedeki çıkar tanımlamaları birbirine yakındır. İran ve Rusya küresel sistem konusunda da ortak bakış açısına sahiptirler. Her iki ülke tek kutuplu dünya düzeninden ve ABD'nin hegemonya arayışından ciddi şekilde rahatsızdır. İran'ın ABD karşısında direnmesi ABD'nin işini Orta Doğu, Kafkasya ve Orta Asya'da zorlaştırmakta ve bu durum da Rusya'nın işine yaramaktadır. ABD'nin eline geçmiş bir İran, Rusya'nın Orta Asya ve Kafkasya'daki konumunu önemli derecede olumsuz etkileme gücüne sahiptir. Dolayısıyla Rusya, İran'a fazlasıyla önem vermektedir.

Rusya, İran'ın nükleer çalışmalarından önemli derecede ekonomik fayda da sağlamaktadır. İran'ın nükleer çalışmalarının durdurulması, Rusya'ya ekonomik açıdan zarar verilmesi demektir. ABD'nin İran'a güç kullanma opsiyonu söz konusu olduğunda da, Rusya İran'a destek çıkarak, İran'ın nükleer programının tamamen barışçıl amaçlarla olduğunu açıklamıştır.

Diğer taraftan İran'ın ABD'ye ve İsrail'e karşı durmasında Rusya, İran'ın yanında açıkça gözükmek istememektedir. Çünkü söz konusu durum Rusya'nın Batı ile olan ilişkilerini istemediği bir düzeye getirebilir.

Rusya ayrıca nükleer güce sahip olan İran'dan da tehdit algılamaktadır. Çünkü nükleer güce sahip olan bir İran, Rusya'nın Orta Asya, Kafkasya ve Hazar havzasındaki çıkarlarını etkileyebilir. Nükleer güce sahip ve ABD ile iyi ilişkisi olan bir İran, Rusya'nın istemediği bir seçenektir. Bu açıdan bakıldığında Rusya'nın, İran'ın elinde nükleer silah olmasını istemeyeceği aşikârdır.

Rusya'nın bu karmaşık ve bir nevi iki taraflı politikasına bir diğer örnek ise "gölge CIA" olarak bilinen düşünce kuruluşu Stratfor'un iç yazışmalarının yayımlanmasıyla ortaya çıkan Rusya-İsrail gizli anlaşmasıdır.[99] Rusya ile İsrail ile arasında, 2008'deki Rusya-Gürcistan savaşından önce yapıldığı iddaa edilen bu anlaşmaya göre, Rusya, İran'a sattığı Tor-M1 hava savunma sisteminin kodlarını İsrail'e vermiş, bunun karşılığında da İsrail'in Gürcistan'a sattığı insansız hava araçlarının kodlarını öğrenmiştir. İki ülke arasındaki bu gizli alışverişin, resmi makamlarca teyit edilmemiş olmasına rağmen, söz konusu olabileceği bölgedeki dengeler açısından gözardı edilmemelidir. Aynı belgede, İran'ın Rusya'dan S-300 sistemi alması durumunda, Türkiye'nin İsrail'le istihbarat paylaşımına gideceği iddiaları da yer almaktadır.

İsrail ile gizli anlaşma yaptığı iddia edilen Rusya, öte yandan İsrail'in olası bir saldırısına karşı İran'ı önceden haberdar edebilmek için Suriye'de bulunan radar takip istasyonunda da iyileştirme çalışmaları yapmaktadır. Şam'da bulunan istasyonun, İsrail-Ürdün-Irak arasındaki

---

[99] Hürriyet Planet; "Türkiye ve İsrail'in S-300 işbirliği", 29 Şubat 2012.

hava trafiğini izleyebildiği ve iyileştirme çalışmaları başladığından bu yana, izleme sahasının İsrail ve Ürdün'ün her yerini kapsadığı hatta Suudi Arabistan'ın kuzeyine kadar eriştiği öne sürülmektedir.[100]

İran'ın nükleer çalışmalarının Rusya ve Batı arasında pazarlık konusu olması da muhtemeldir. Rusya, ABD'ye bu konuda koşullu destek verebilir ve bunun karşılığında kendi etnik sorununu çözmek bağlamında ABD'nin yardımını isteyebilir.

Rusya'nın bu çelişkili tutumu hem İran açısından, hem de ABD açısından sorunlu bir siyasal olgudur. Çünkü Rusya her iki tarafın bakışı açısından da güvenilirliğini yitirmektedir. İran'ın çelişkili eğilim ve isteklere sahip olan Rusya'nın gelecekteki tutumuna güvenerek politika üretme şansı bulunmamaktadır. Rusya'nın güvenilirliliği sorunu ABD açısından da geçerlidir. BM Güvenlik Konseyi'nin veto hakkına sahip beş üyesinden biri olan Rusya'nın, istemediği bir kararın BM Güvenlik Konseyi'nden çıkması mümkün değildir.

İsrail ve ABD istihbaratı, "İran nükleer bomba imal etmeyi; Buşehr isimli tesisinde İran için nükleer reaktör üreten ve onlara füze geliştirme programında destek olan Rusya sayesinde başarır" düşüncesini taşıyordu. İsrail ve ABD, 1990'lar boyunca önemli kaynaklarını Rusya ve İran arasındaki nükleer bağı zayıflatmaya tahsis etti. Rusya'ya, İran'la ilişkileri kesmesi için çok büyük diplomatik baskı uyguladı. Bu baskı sonucunda, Ruslar, İran reaktörünün yapımını yavaşlatmak için ellerinden geleni yapacaklarını ve imalat bitse bile, nükleer silahlar için gereken işlenmiş uranyum ve plütonyumun orada üretilmesinin mümkün olmayacağını açıkladı.

Sonuç olarak, İran'ın nükleer çalışmaları Batı ve Rusya arasında yeni bir işbirlik alanı oluşturabileceği gibi, ABD-Rusya arasında tansiyon ve gerginlik konusu da olabilir. Çünkü İran, sadece ABD açısından değil, Rusya açısından da çok önemli bir ülkedir.

ABD, İsrail, AB ve Rusya'nın İran'ın nükleer faaliyetlerine yaklaşımlarından sonra, İran'ın kendi yaklaşımlarını ortaya koymakta fayda var.

2.2.4. İran'ın Kendi Yaklaşımları

ABD ve AB, İran'ın nükleer faaliyetlerini durdurma hedeflerinde ne kadar kararlı gibi görünseler de, İran'ın da yüksek bir motivasyona sahip olduğu göz ardı edilmemelidir. Bu duruma "asimetrik motivasyon" da diyebiliriz. Etki ne kadar sert olursa, tepki de o kadar artmakta, ihtiyaç olmasa bile amaca ulaşmak herşeyin önüne geçebilmektedir. Kaldı ki Batı'nın silahsızlanma ve Kitel İmha Silahlarının yayılmasını önleme hususunda çok da başarılı olduğu söylenemez. İsrail, Hindistan, Pakistan ve Kuzey Kore örnekleri göz önünde

[100] Washington Times; "Rusya'dan İran'a radar yardımı", 01 Mart 2012.

bulundurulunca tablo gayet net bir şekilde ortaya çıkmaktadır. İsrail ve Pakistan, ABD'nin bölgedeki müttefikleridir. Hindistan'la ise ABD'nin nükleer teknoloji alanında işbirliği antlaşması bulunmaktadır. İran'ın buradan çıkartabileceği ders, "nükleer silahlara sahip olunca bunun bir şekilde kabul edileceği" olacak ve bu düşünce İran'ın gelecekte nükleer silah sahibi olma konusundaki motivasyonunu artıracaktır.

İran'ın birbiriyle anlaşamayan farklı grupları, gerektiğinde Tahran'a nükleer bir bomba yapma şansını verecek olan etkin bir nükleer araştırma programı ihtiyacı fikri etrafında toplanmıştır. Bununla birlikte, nükleer eşiğin geçilmesi düşüncesi ve uzun süredir uyulan anlaşmaların ihlal edilmesi fikri, İran dışından fark edilmese de, güçlü bir tartışma yaratmıştır. İran uzun süredir kimyasal silahlar bulundurmakla beraber bunları terörist müttefiklerine vermemiştir. İran'ın iktidarda kalmaya son derece niyetli olan liderleri, nükleer silahların teröristlere verilmesi durumunda ABD ve İsrail'den gelecek olan misillemenin rejimin baştan aşağı değişmesine yol açabileceğinin tamamen farkındadır.

Bu konuda İran'da siyasi yapı ile uyumlu farklı üç görüş ortaya çıkmaktadır.

Muhafazakârlara göre; nükleer program ulusal onur meselesi olduğundan bu konuda taviz verilmemelidir. Zira muhafazakârlar taviz verdikleri anda başka alanlarda da tavizler vermek zorunda kalabileceklerini düşünmektedirler. Bu nedenle "nükleer faaliyetleri durdur, sonra görüşelim" şeklinde bir öneriye sıcak bakmaları düşük bir olasılık olarak değerlendirilebilir. Gerici din adamlarının Devrim Askerleri ve Devrim Muhafızları gibi anahtar organizasyonların yönetimini elinde bulundurmaları sebebiyle milli güvenlik planlarında inanılması güç bir etkisi vardır. ABD'nin onları yok etmek niyetinde olduğu ve bu arada nükleer meseleyi sadece bir mazeret olarak kullandığını düşünmektedirler.

Cumhurbaşkanı Ahmedinejad gibi savaş gazilerinin yüksek makamlara gelmesi, İran'ın nükleer hesaplarını daha da sertleştirmektedir. Her ne kadar İran-Irak savaşı neredeyse yirmibeş yıl evvel bitmiş olsa da İslam Cumhuriyeti'ndeki birçokları için bu olay, stratejik yaklaşımlarını değiştiren son derece belirleyici bir deneyim olmuştur. İran'ın bir savaş gazisi olan cumhurbaşkanı ülkesinin güvenliğinin dünyadaki kanılara ve anlaşmalara dayandırılamayacağı algısındadır. Batı'nın söylenmeden anlaşılan onayıyla Irak'ın İran'a karşı kimyasal silah kullanması, İran'ın uluslararası düzen hakkındaki şüphelerini arttırmıştır. İslam Cumhuriyeti'nin gerici liderlerine göre İran'ın çıkarlarının korunmasının yegâne yolu, bağımsız bir nükleer misilleme gücü geliştirmesinden geçmektedir. Tarihte bir çok kereler yabancı devletlerin müdahalesine maruz ve çeşitli kapitülasyonlara zorlanan bir devlet olarak İran, milli imtiyazları ve egemenlik hakları konusunda son derece hassastır. İranlı yöneticiler, yaptıkları kışkırtmalar ve önceki antlaşmalara uymayışları yüzünden değil, süper gücün kabadayılığı yüzünden kendilerine meydan okunduğu algısındadır. Bu konuda ABD'ye karşı

durmak kişinin devrimci gayretinin ve milliyetçilik duygusunun kanıtlanması gibidir. Dolayısıyla uzlaşma ve kabullenişin İran'ın haksızlığa uğramış milliyetçilerinin gözünde hiç değeri yok denebilir. İran'lı gericilerin bakış açısına göre ABD ile bir çatışma kaçınılmaz olduğundan ABD'nin bu heveslerini değiştirmenin tek yolu bombaya sahip olmaktan geçmektedir. Bir sürü etkin muhafazakârın iddiası, böyle bir durumda aynı Hindistan ve Pakistan örneklerinde olduğu gibi İran'ın da önce kısa bir süre uluslararası kamuoyunca eleştirileceği ama bir süre sonra ülkenin bu yeni statüsünün kabul edileceği yönündedir. Muhafazakâr kesim, İran'ın olumsuz geçmişinin ve ABD ile olan gergin ilişkilerinin uluslararası kamuoyunun İran'ın nükleer statüsünü kabul etmesi konusunda bir sorun teşkil edeceği fikrini reddetmektedir.[101]

Uç noktadakilerin aksine, İslam Cumhuriyeti içindeki pragmatik gruplara göreyse; İran'ın uluslararası düzenle ve dünya ekonomisiyle bütünleşmesi için nükleer programla ilgili belli kısıtlamaları kabul etmesi şart koşulmaktadır. İran'ın nükleer hevesinin ardından gitmesinin dış ilişkilerinin başka yönlerden zedelenmesine yol açtığını gören bu grup, tavizlerde bulunulması, hatta programın durdurulması taraftarıdır. Yaptırımların ve yalnız bırakılma korkularının ötesinde, bazı nükleer sınırlama yandaşlarına göre, bu tür silahlar İran'ın stratejik çıkarlarına uymamaktadır. İran'ın nükleer eşiği geçmesi durumunda, körfez ülkeleri ve bağımsızlığını yeni kazanan Irak, Amerika'nın güvenlik şemsiyenin altına daha da fazla sığınacaktır. Bu görüş, İran'ın eski IAEA temsilcisi olan Ali Ekber Salihi'nin 2004 yılı Haziranında vurguladığı, "Üzerimize daha fazla tehdit yağmasına yol açacak nükleer silahlara sahip olmakla güvenliğimizi satın almamız mümkün değildir."[102] ifadesi ile anlam kazanmaktadır.

Diğer devletler gizlice nükleer silahlar geliştirmişlerdir ama bunu süper güçlerin onayıyla hatta suç ortaklığıyla ve niyetlerinden şüphelenmeyen bir uluslararası çevrede yapmışlardır. İran devrimci geçmişinden ve terörist organizasyonlarla olan mevcut ilişkilerinden dolayı kuşkuyla bakıldığından böyle bir avantaja sahip değildir. Yani Tahran'da İsrail ya da Hindistan'a verilen lüksten eser yoktur.

Üçüncü grup olan Reformistlere göre ise; İran nükleer programına ilişkin son hükümetin yürüttüğü politika yanlıştır ve Hatemi dönemi dış politikasına geri dönülmelidir. Reformistler, nükleer politikadaki ısrarın dış politikayı olumsuz etkilediğini savunmaktadırlar. Onlara göre, dış politikada yeni açılımlar yapılmalı ve Batı'yla daha sıcak ilişkiler kurulmalıdır. Reformistler, İran'ın son yıllarda zaten yaptırımlarla yaşadığını ve bu senaryodan doğabilecek başka yaptırım kararlarını kaldıramayacağını, en önemlisi de askeri bir

[101] TAKEYH; a.g.e., s. 174-175.
[102] AFP (Associated France Press); 9 Haziran 2004.

müdahaleye zemin hazırlanmaması gerektiğini söylemektedirler.

Bu durumda pragmatik veya reformistlerin yönetimde olduğu bir senaryoda müzakerelerin daha yapıcı ve ılımlı bir seviyeye taşınabileceği iddia edilebilir. Ancak İran'da bürokrasilerin ve milli baskıların ortaya çıkışı, hızlanan bir ivme yaratarak nükleer yolda gitmek isteyenleri güçlendirmekte, pragmatik ve reformist görüşün zaman geçtikçe marjinalleşmesi ve rejim içindeki etkinliğini kaybetmesi bir ihtimalken, 14 Haziran 2013'de yapılan Cumhurbaşkanı seçiminden reformist Ruhani'nin zaferle çıkması, gelecekde müzakerelerin yapıcılığı yönündeki umutları artırmaktadır.

İran için dikkate alınması gereken bir diğer dinamik de kamuoyunun fikridir. İran'da yerleşmekte olan halk kanısı, kısıtlamadan yana olmadığı gibi, uzun bir tarihe sahip olan büyük bir medeniyetin nükleer kapasite edinme hakkı olduğu yönündedir. İran'ın nükleer programının son günlerde açıklanan komplike yapısı, devrimin hatalarına ve zararlarına alışık olan vatandaşlar için tam bir gurur kaynağı olmuştur. İslam Cumhuriyeti, 2005 yılının Mart ayında nükleer enerji programındaki başarıları konu alan bir posta pulu bile basmıştır.[103]

İran'ın geçen çeyrek yüzyılında savaşla olan tecrübesi, yaptırımlar ve uluslararası kamuoyu tarafından dışlanmışlığı, dış baskılara pek karşılık vermeyen bir nüfusun oluşmasına yol açmıştır. İsrail'in Amerika tarafından eleştirilmemesi gerçeği muhafazakâr politikacılar tarafından akıllıca sömürülmüş ve İran'ın nükleer kapasite edimi hususunda milliyetçi bir destek yaratılmıştır. Dahası, ABD'nin, İran'ın özel nükleer kulübe üyeliğini sınırlaması, İran liderleri kadar halkın da oldum olası canını sıkmıştır. Önde gelen tutucu düşünür Emir Mohebian, ABD'nin tutumunu şu noktayla eleştirir: "Amerikalılar diyor ki çocuklarının güvenliği için onların nükleer silahları olmalıdır ama bizim olmamalıdır." Ülkenin en ileri gelen reformcu aktivistlerinden Mustafa Taszade, enteresan bir fikir birliği sergileyerek ona katılmaktadır: "'Bu temelde bir denge meselesi: nükleer bombam yoksa emniyetim de yok demektir."[104]

İran tarihindeki önemli hareketlerde mühim rol oynayan İranlı öğrenciler de bir barometre olarak kabul edilmektedir. 2003 yılının Ekim ayında İran'ın nükleer santrallerinin daha didik didik biçimde denetimini öngören Ek Protokol'ü kabul etmesi üzerine İran üniversiteleri bu anlaşmaya karşı gösterilerle çalkalanmıştır. Öğrenciler anlaşmayı "ülkeye ihanet" sayan bir önerge yayınlamıştır. "Biz, İranlı öğrenciler, nükleer enerjinin İran milletinin meşru hakkı olduğuna inanıyoruz. Baskılara ve hegemonya politikalarına asla boyun eğmeyeceğiz."[105]

---

[103] Dow Jones International; 14 Mart 2005.
[104] Washington Post; 11 Mart 2003.
[105] IRNA; 28 Ekim 2003.

Bu yaygın kanının dışında bir de kendi sınırlı görüşüne sahip olan bir bürokratik ve bilimsel kurum ortaya çıkmıştır. Tahran'ın 2003 yılında Ek protokol'ü kabul etmesi, aynı öğrenciler gibi bu çevrenin de tepkisini çekmiş ve İran'ın önde gelen iki yüz elli bilim adamınca imzalanan açık mektupta şöyle bir uyarıda bulunmuştur: "Bu mektubu imzalayan bizler, İslam Cumhuriyeti hükümetinden hiçbir koşul altında bilgi ve teknoloji elde etmek konusundaki meşru hakkımızı engelleyecek belgelere imza atılmamasını şiddetle talep etmekteyiz."[106] İran'ın görüşmelere devam etmesi neticesinde, 1.375 profesör, imzaladıkları belgeyle NPT'ye göre yasal oldukları gerekçesiyle çalışmalara devam edilmesi talebinde bulunmuştur.

Bunlara ek olarak, İran İslam Devleti ile özdeşleşmiş Devrim muhafızları liderliği de, nükleer bombanın açık açık inşası için bastırıyor gibi görünmektedir.

Sonuç olarak, ulusal saygınlık, bağımsızlık ve özgürlük nosyonları, süper güçlerin ikiyüzlülüğü, hem gerçek olan hem de hayal edilen sahip olma ihtiyacı, İran gazetelerine de resmi söyleme de hakim olmaktadır.

Bu çerçevede sorunun barışçıl olarak çözülebilmesi için İran'ın uygulayabileceği seçenekler şunlardır:

1. Uranyum zenginleştirme faaliyetlerinin Rusya Federasyonu'nda gerçekleşmesini öngören Rus planının onaylanması ki bu nispeten tüm dünyayı rahatlatan bir seçenek olacaktır.

2. Muhammed El-Baradey'in Davos Zirvesi'nde ortaya attığı önerinin kabul edilmesidir. Bu durumda BM Güvenlik Konseyi aldığı yaptırım kararını durduracak ve İran da eş zamanlı olarak nükleer faaliyetlerini askıya alacaktır. Ancak bu seçeneğe ABD'nin sıcak bakmama olasılığı bulunmaktadır.

3. Üçüncü ve düşük ihtimali olan seçenek de reformist ve pragmatistlerin de baskısıyla İran ön şartlı müzakereleri kabul etmeli ve faaliyetlerini askıya alarak ABD'yle müzakere masasına oturmalıdır.

4. Dördüncü ve belki de en düşük ama dünya barışı için en hayırlı ihtimal olarak, Kazakistan modelinin uygulanmasıdır. Kazakistan'ın gönüllü olarak nükleer silahlarından vazgeçmesi, silahsızlanma ve nükleer enerjinin barışçıl kullanımıyla ilgili konulardaki çabalarının İran'a rol model olması, ütopik de olsa bir seçenek olarak değerlendirilmektedir. Bu model çerçevesinde, Cumhurbaşkanı Nazarbayev tarafından "Uluslararası Nükleer Yakıt

[106] IRNA; 30 Ekim 2003.

Bankası" kurulması teklif edilmiştir.[107] Bu öneri nükleer enerjiden yararlanmak isteyen bütün ülkelerin tek merkezden güvenli ve meşru şekilde enerjiyi temin edebilmesini öngörmektedir. Nazarbayev'in pek çok ülkede kabul gören önerisinin, bir yandan nükleer enerjiyi barışçıl amaçlarla geliştirmek isteyen ve yeterli kaynağı bulunmayan ülkelerin nükleer materyallere erişimini sağlayacağı bir yandan da geniş coğrafyalar açısından bir çevresel tehdit oluşturmayacağı ifade edilebilir.[108]

İran'ın nükleer yakıt ve uranyum zenginleştirme çalışmalarını geçici değil bir daha geri dönmeyecek şekilde durdurması, ABD ve İsrail gibi İran karşıtı radikal eğilimlere sahip olan ülkelerin bir cephe oluşturabilme potansiyellerini azaltabilir. Ancak İran günümüzdeki yoluna aynen devam ederse doğal olarak dünyada da İran karşıtı bir uzlaşma oluşabilir. Çünkü dünya, İran'ın nükleer bir güç olmasını istememektedir. Bu durum İran karşıtı bir uzlaşma için ciddi potansiyelin olduğunu da göstermektedir.

Yukarıdaki bilgiler ışığında İran'ın dört farklı strateji uygulayabileceğini söyleyebiliriz:[109]

2.2.4.1. Ödünlü Nükleer Programa Devam Etmek

Bu durumda İran, güven ortamı oluşana kadar uranyum zenginleştirme programından ödün verecek, UAEA'ya tam denetim hakkı veren Ek Protokol'ü meclis onayından geçirecek ve endüstriyel zenginleştirme faaliyetlerini bir süre erteleyecek veya uranyumu başka bir ülke, örneğin Rusya Federasyonu'nda zenginleştirmeye rıza gösterecektir.

2.2.4.2. Ödünsüz Nükleer Programa Devam Etmek

Bu durumda İran, barışçıl nükleer program çizgisinde kalacak, halihazırda yaptığı gibi, UAEA ile işbirliğini devam ettirecek, 5+1 ile müzakereleri sürdürecek ancak kendisinden istenilen ön şartı kabul etmeyecektir. ABD ile karşılıklı müzakereye hazır olduğunu, ancak uranyum zenginleştirme faaliyetlerini durdurma talebini reddettiğini ısrarla tekrarlayacaktır.

---

[107] Kazakistan, SSCB'nin dağılmasının ardından nükleer silahlarından kendi iradesi ile vazgeçen dünyadaki ilk ülkedir. Kazakistan'da nükleer enerjinin kullanıldığı Semipalatinsk (Semey) test alanı büyüklük açısından dünyada ikinci olup bu alandaki son nükleer başlık 7 Mayıs 1995'te imha edilmiştir. 29 Temmuz 2000'de ise nükleer testlerin yapıldığı son tünel patlatılarak ortadan kaldırılmıştır. 1991'de Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev'in direktifi ile Nükleer Silahlardan arınma çalışmaları başlatılmış, bu kapsamda 1993'te Kazakistan Meclisi tarafından Nükleer Silahların Önlenmesine yönelik antlaşma (NPT) onaylanmıştır. 1996'da da Kazkistan, BM Genel Meclisi'nce kabul edilen Nükleer Testlerin Yasaklanması anlaşmasının aktif bir katılımcısı olmuştur. Bu anlaşmalar 21 Mart 2009'da tüm Orta Asya bölgesinde kapsamlı şekilde yürürlüğe girmiştir. Kazakistan 2010'da, dünyada birçok ülkeyi birleştirerek nükleer savaş tehdidinden kurtulmak amacıyla anti-nükleer girişimlere başlamış ve evrensel nitelikte bir bildiri ortaya koymuştur. Kazakistan'ın "Uluslararası Nükleer Denemelere Karşı Eylem Günü" önergesi, BM Genel Kurulu'nun 64'üncü Oturumunda 26 üyenin oybirliğiyle kabul edilmiştir.

[108] Sabah Gazetesi; "2'nci Nükleer Güvenlik Zirvesi ve Nazarbayev'in önerisi", 31 Mart 2012.

[109] EKİNCİ; a.g.e., s.386-389.

2.2.4.3. Nükleer Belirsizlik Politikası İzlemek

İran, NPT'den çekilecek, UAEA denetçilerine kapısını kapatacak ve nükleer programıyla ilgili sessizlik politikası izleme kararı alacaktır. Bu durumda nükleer silahlarını üretse bile İsrail örneğinde de tanık olduğumuz gibi, silahların var olduğunu ne kabul ne de reddedecektir.

2.2.4.4. Nükleer Silah Üretmek ve Bunu İlan Etmek

İran bu seçeneği uygulamaya karar verirse Kuzey Kore örneğinde yaşandığı gibi, NPT'den çekilecek ve UAEA denetimleri böylece duracak, bir sonraki adım olarak da silahlarını üretecek ve nükleer silahlara sahip olduğunu açıkca ilan edecektir.

Bu dört farklı seçenek değerlendirildiğinde rasyonel davranacak bir İran'ın ikinci seçeneği tercih edebileceği öngörülebilir. İran'ın krizde avantajlı konuma geçmesini sağlayan en önemli gelişme ise Kasım 2007 yılında yayınlanan ABD ulusal istihbarat raporu olmuştur. Bu rapor halihazırda devam eden askeri bir programın var olmadığını teyid etmiştir. Böylesi bir raporun bizzat iddiayı ortaya atan ülke tarafından hazırlanmış olması hiç şüphesiz İran'a güç vermiştir. Rapor öncesinde İran'ın birinci seçeneği değerlendirme olasılığı daha yüksekdi. Ancak bu kadar avantajlı bir konuma geçtiği bir dönemde, birinci yaklaşımı tercih etmeyeceği ve en azından ikinci seçeneği tercih etme olasılığının daha yüksek olduğu görülmektedir.

İran'ın, ister reformist isterse muhafazakârların başta olduğu bir dönemde, üçüncü ve dördüncü seçeneklere başvurarak nispeten kendi lehine dönmüş olan bir durumu tersine çevireceğine fazlaca ihtimal verilmemektedir. İran'ın üçüncü ve dördüncü seçenekleri tercih etmesini tetikleyebilecek en önemli gelişme ise, İran'a yönelik herhangi bir askeri müdahale veya iç işlerine karışmak suretiyle rejim değişikliği hedefinin hayata geçirilmesi teşebbüsü olacaktır.

Tüm bu yaklaşımlardan sonra, Türkiye'nin İran nükleer politikasına yaklaşımlarını, iki ülke arasındaki ilişki ve sorunlar çerçevesinde inceleyelim.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE İRAN İLİŞKİLERİ ÇERÇEVESİNDE TÜRKİYE'NİN İRAN'IN NÜKLEER POLİTİKASINA YAKLAŞIMI

İran'ın nükleer politikasına, yaklaşımlarına ve diğer devletlerin bu sorundaki duruşlarına Türkiye'nin de kayıtsız kalması mümkün değildir. Türkiye ve İran arasında, tarihsel süreçte yaşanmış birçok olay, ilişki ve sorun sözkonusudur. Gelişmelerin Türkiye'ye ne gibi etkilerinin olabileceğini ve Türkiye'nin bu etkilere karşı yaklaşımlarını ortaya koymadan önce, Türkiye ile İran'ın çok eski tarihlere uzanan ilişkilerini, bariz değişimler göstermesi sebebiyle, 1979 öncesi ve sonrası olarak inceleyelim.

3.1. İRAN İSLAM DEVRİMİ ÖNCESİ İLİŞKİLERE GENEL BAKIŞ

Türkiye ile İran arasındaki ilişkiler hiçbir zaman kopmayacak kadar önemli, her an çatışacak kadar sorunludur.

Dünyanın en kritik jeopolitiği Orta Doğu'da bulunan Türkiye ve İran, bu bölgede Arap olmayan yegâne iki ülkedir. Köklü bir geçmişe sahip bu iki ülke, askeri ve demografik özellikleri, çok kritik coğrafi konumları ile bölgede öne çıkmışlar, tarihten beri birbirlerine karşı bölgesel güç olma ve mezhep çekişmeleri mücadelesinde bulunmuşlardır.

Bugünkü İran sözünün kökü olarak kabul edilen "Ari", "Aryan", "Ariya" ve "Aryani" sözcükleri eski Ari kavimlerine dayanır. İran, Arya ülkesi demektir. Bu sözcük günümüzde Hind, Avrupa kavimlerinin ortak ataları için de kullanılır. Türk-İran ilişkilerinde İran'ın karşıtı olarak ise "Turan" deyimi geçmektedir. Genel olarak Türklerin Orta Asya'daki yurtları eski İranlılarca Turan adıyla belirleniyordu. Yine eski inançlara göre Turan İran'ın karşıtı idi. Turan'la kastedilen, İslamiyetten önceki devirde Zerdüşt'ün öğretilerine karşı çıkan İranlı kabilelerdi. Daha genel bir deyimle bunlar, İran imparatorluğunun kuzeydoğusunda yaşayan, atalarının göçebe hayatını devam ettiren ve güneyde tarımla uğraşan kabilelerin topraklarına sık sık akınlar düzenleyen kabilelerdir.[1]

Tarihi ve coğrafi faktörler açısından bakıldığında, Osmanlı/Türkiye-Safevi/İran ilişkisi bir açıdan Almanya-Fransa ilişkisine benzemektedir. Aynı jeokültürel ve jeopolitik hattın üzerinde bulunan bu ülkelerin kaderleri, savaşsalar da, ittifak etseler de birbirlerinden

[1] Mustafa YÜCE; Türk-İran İlişkilerinin Dünü, Bugünü, Yarını, Harp Akademileri Komutanlığı Yayını, Mayıs 1994, s. 14.

tamamen koparılamaz. İran, Türkiye için Orta Asya'ya karayolu ulaşım fırsatı sunarken, Türkiye ise İran için Avrupa'ya açılan kapıdır. İran'ın Türkiye üzerinden doğal kaynaklarını Avrupa pazarlarına sunma şansı varken, Türkiye de, İran üzerinden Orta Asya ile çeşitli ekonomik ilişkiler kurma potansiyeline sahiptir.

3.1.1. Cumhuriyet Dönemi Öncesine Genel Bakış

Türk-İran ilişkilerinin geçmişi, Anadolu'da egemen olan Osmanlı Devleti ile İran'da egemen olan Türk Akkoyunlu Devletine kadar uzanır. Bölgede egemenlik mücadelesinden kaynaklanan Otlukbeli Savaşı (Erzincan/1473) ilişkilerin başlangıcını oluşturur. 1473'ten 1825'e kadar geçen süre zarfında iki ülke arasında en az 22 önemli savaşın yaşanmış olması[2] Türklerle Farsların su ile yağ gibi hiçbir zaman birbirlerine karışamadıklarının bir göstergesidir.

Bundan önce de Osmanlılar İran'la ilgilenmişlerse de, olayların yoğunluğu, savaşlar ve zıtlaşma daha çok Safeviler'in İran'da egemenlik kurmalarından sonra başlamıştır. İran'da Şii Safevî Devleti'nin kuruluşundan (1501) itibaren iki taraf ya savaşmışlar (1514-1639, 1723-1746, 1776-1779, 1812-1813) ya da zayıf buldukları anda (yani taraflardan biri dış ya da iç başka sorunlarla meşgulken) birbirlerinin üzerine giderek istediklerini elde etmekten çekinmemişlerdir.[3]

Batı'da Viyana'ya kadar giden ve Balkanlar'da dört asır kalan Osmanlı, on üç defa büyük savaşa tutuştuğu İran'da Tebriz'i aşamamış, orada da fazla kalamamıştır.[4]

Bulduğu her vesileyle Şiiliği Anadolu'ya yaymak için elinden geleni yapan ve her alanda Osmanlı ile rekabet halinde olan İranlılar, Osmanlı Sultanı'nın halifeliğini de hiçbir zaman kabul etmemiştir. Yıllarca süren bu çekişmelere rağmen, 1555 Amasya Anlaşması'nda ana hatları çizilen ve 1639 Kasr-ı Şirin Anlaşması ile belirlenen hattın büyük kısmını günümüze kadar korumayı başaran Türkler ve İranlılar, ortak sınırları üzerinde o zamandan beri çok sayıda düzenleme yapmış ve sınıra dair nihai belgeyi 1913 yılında İstanbul'da imzalamışlardır.[5]

Osmanlı'nın en güçlü olduğu 16'ncı yüzyıl, İran'ın özellikle yanı başında dünya egemenliğine sahip olmuş bir devlet ile nasıl mücadele ettiğinin, günümüze ışık tutması açısından, önem arz etmektedir. Bu dönemde, Osmanlıların ezici kuvvetleri karşısında başarı sağlayamayacaklarını kestiren İran'lıların, en doğru hareketi Türk ordularının karşısına çıkmamakta buldukları, hem de bu usulü memleketlerinin çiğnenmesi pahasına tatbik ettikleri görülmektedir. İran'lıların Türklere karşı tatbik ettiği strateji; padişah İran sınırından

---

[2] İhsan GÜRKAN; "Turkish-Iranian Relations: Dynamics in Continuity and Change", Turkish Review of Middle East Studies, Temmuz 1993, s. 64.

[3] Gökhan ÇETİNSAYA;"Cumhuriyet Dönemi Türkiye-İran İlişkileri", ed. Mehmet TUNCEL, Orta Doğu'daki Güç Savaşları: Hedef Neden İran?, Etkileşim Yayınları, İstanbul, 2008, s. 157.

[4] Taha AKYOL; "İran ve Anadolu", Hürriyet Gazetesi, 10 Ağustos 2012.

[5] Atay AKDEVELİOĞLU ve Ömer KÜRKÇÜOĞLU; "Orta Doğu ile İlişkiler", ed. Baskın ORAN, Türk Dış Politikası (1919-1980), c. 1, sy.12, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006, s. 360.

uzaklaşınca elden giden yerleri geri almaktır. Her ne kadar uzun yıllar öncesinde gerçekleşmiş olsa da, İran'ın kendisinden daha güçlü ordularla karşılaştığında uyguladığı bu strateji, günümüzde de uygulanabilirliği açısından mutlaka göz önüne alınmalıdır. ABD'nin tek başına veya müttefikleri ile yapacağı muhtemel bir kara harekâtında İran'ın aynı stratejiyi uygulayabileceği değerlendirilmektedir.

3.1.2. Cumhuriyet Döneminde Türk-İran İlişkileri

Cumhuriyet dönemi Türkiye-İran ilişkilerinde Şah veya Humeyni rejimi ayrımı olmaksızın, iki temel boyut ortaya çıkmıştır. Biri Sadabad Paktı ile başlayıp Bağdat Paktı, Merkezi Antlaşma Örgütü [Central Treaty Organization (CENTO)], Ekonomik İşbirliği Teşkilâtı (EİT) çizgisinde devam eden siyasi ve iktisadi (ve belli ölçülerde güvenlik) işbirliği/uzlaşma boyutu; diğeri, genellikle Kürtler ve ideolojik meseleler üzerinde oluşan bir rekâbet/zıtlaşma boyutudur. Bunlara Soğuk Savaş sonrasında yeni meseleler (Orta Asya, Kafkasya, Kuzey Irak, İsrail ve Suriye) de eklenmiştir.

1'inci Dünya Savaşı öncesinde 1907 antlaşması gereğince, İran'ın kuzeyinde Rusların, güneyinde ise İngilizlerin nüfuzu sürüyordu. Ortadaki tarafsız bölgede de Almanların faaliyetleri vardı. İran hükümeti Rus ve İngiliz etkisi altında idi. Durumdan hoşnut olmayan İran milliyetçileri ise, yoğun propaganda sürdüren Almanlara eğilim göstermekteydiler. 1'inci Dünya Savaşı sırasında ise İran toprakları İngiliz ve Rusların; Osmanlı toprakları ise, İngiliz, Fransız, İtalyan -daha sonra Yunan- işgali altında kalmıştır.

1'inci Dünya Savaşı'nın sona ermesi ile İngilizlerin emriyle İran'da yeni bir hükümet kuruldu. Ancak bu hükümetin İngiltere ile "İran'ı Büyük Britanya Krallığı'nın sömürgesi" ilan eden anlaşmaya imza atması, İran halkıyla birlikte Kaçar Şahı Ahmet'in de büyük tepkisine neden oldu. Şah, hükümeti istifaya zorlayınca, İngiltere Kaçarlar hanedanına son vermek için 1921 yılında bir darbe planladı. Darbe sonucunda Kaçar hanedanlığına son verildi ve Anadolu'da Türkler yeni bir devlet kurma yolunda milli mücadele içinde iken, İran'da bin yıllık Türk hâkimiyeti sona erdi. Fars milliyetçiliğine dayanan Seyit Ziyaeddin hükümeti İran'da işbaşına geldi ve İran'ı Büyük Britanya'nın sömürgesi yapacak anlaşmayı yürürlüğe koydu. Böylece, İran bağımsız devlet kimliğini büsbütün kaybetmiş oldu. Bu darbe ile Türk şahı fiilen devlet üzerindeki bütün tasarruf hakkından men edilirken, Seyid Ziyaeddin devlet başkanlığına, Rıza Şah Pehlevi ise savaş bakanlığına getirildi.[6] 1925 yılında ise İran Pehlevi hanedanlığının idaresi altına geçti ve bundan sonra İran'da Pehlevi idaresi başlamış oldu. Cumhuriyet, laiklik v.b. gibi sloganlarla ortaya çıkan Rıza Han, Mazandaran bölgesinde

[6] SABAHİ, H.; British Policy in Persia, 1918-1925, Frank Cass Publishers, London, 1990, s. 53, 54.

Türkçe konuşan bir aileden doğmuş olmasına rağmen[7], Türk sülalesi Kaçarlara son vererek kendini İran'ın şahı ilan etmiş ve Fars Pehlevi sülalesini kurmuştur.[8] Rıza kendini şah ilan ettiğinde, aslında çoktan beri İran'ın askeri diktatörüydü. Rıza Şah Pehlevi döneminde, Pan-İranizm-Fars Şovenizmi devletin resmi ideolojisi olarak uygulanmaya başlanmıştır. Pan-İranizm'in özü, İran'da İngiltere'nin sömürgeci çıkarlarını korumak ve temelini sağlamlaştırmaktır. Bu ise, İran'ın tarihine ve etnik yapısına ters düşmesine rağmen, İngiltere'ye bağlı güçlü bir merkezi devletin kurulmasıyla gerçekleşebilecekti. Böylece, Pan-İranizm'in en önemli idealinin, başta Türkler olmak üzere İran'daki bütün gayr-i Fars halklarını, (nüfusun yaklaşık %60'ı) hızlı bir şekilde Farslaştırmak ve İran'dan silmek olduğu görülmektedir. Pan-İranizm, İran milletlerine indirilmiş en ölümcül darbedir ve etkileri günümüze dek devam etmektedir.[9] Pehlevi idaresi, çok uluslu bir devleti, Fars milli devleti haline getirme politikası gütmüştür.[10]

1921 yılında SSCB ile yapılan bir anlaşma gereği, Kızıl Ordu'nun İran Azerbaycanı üzerinde garantörlük hakkı bulunuyordu. Dolayısıyla, İran, Rusya ve İngiltere'nin yarı sömürü ülkesi konumundan İngiltere'nin tam sömürüsü, SSCB'nin ise gölgesinde bir ülke konumuna düşmüştür. Bununla birlikte, İngiltere ve Rusya arasındaki İran üzerinden yapılan güç mücadele politikaları, geçmiş yüzyılda olduğu gibi, bu yüzyılda da sorun çıkarmaya devam etmiştir. Rıza Şah, önce ABD, sonrasında Almanya ile SSCB ve İngiltere etkisini dengelemeye çalışmıştır.

Rıza Şah sanıldığı gibi kendi ülkesinin düşmanı değildi. Fars kimliğini benimseyenler için hatta eşine rastlanmayacak bir liderdi. Pan-İranizm görüşleri doğrultusunda, Pehleviler güçlü bir reforma gittiler. Şah, Fars kökenli olmamasına rağmen, İran'da Farsların yoğun olduğu bölgelere büyük yatırımlar yaptı. Farsça devlet dili ilan edildi. Eğitimde, devlet dairelerinde, basın yayın faaliyetlerinde Farsça'nın dışında bir dilin kullanılması yasaklandı. Rıza Şah, İran'da tek dil ve tek millet oluşturmak istemiştir. Kendini monarşiyle, monarşiyi devletle ve devleti de ulusla özdeşleştirmiştir Devlete üç sözcükten oluşan bir slogan kazandırmıştır. Hudâ (Tanrı), Şah ve Mihan (Anayurt).[11] Pehlevi rejimi güçlü bir dış desteğe de sahip olmuştur. Pehlevi[12] idaresinin ilk yirmi yıllık döneminde İran neredeyse tarıma dayalı

---

[7] Steven R. WARD; A Military History of Iran and Its Armed Forces, Georgetown University Press, Washington DC, 2009, s.128.
[8] ATTAR; a.g.e., s. 92.
[9] BLAGA R; İran Halkları El Kitabı, İstanbul, 1997, s. 210-211.
[10] Kemal KARPAT; The Role of Turkey and Iran in Incorparating the Former Soviet Republics in to the World System, Studies on Turkish Politics and Society: Selected Articles and Essays, Brill 2003, s. 545.
[11] ABRAHAMIAN; a.g.e., s. 89.
[12] Rıza Şah'ın kendisine soyadı olarak seçtiği Pehlevi, modern Farsçaya dönüşen eski dilin adıdır.

bir ülke görünümünden kurtulup, sanayi ülkesi konumuna gelmiş, toplumun önemli bir kısmını teşkil eden göçebeler yerleşik hayata geçmişlerdir.[13]

Aynı dönemde milli mücadele ile Türkiye Cumhuriyetini kuran Atatürk ile İran Şahı arasında uyumlu bir süreç yaşanmıştır. Türkiye'de Atatürk, İran'da Rıza Han yaklaşık aynı dönemlerde bir yandan işgalcilere karşı mücadele ederken, diğer yandan ülkeleri için reform hareketine başlamışlardır. 1925'te İran Şahı olan Rıza Han, Atatürk Devrimlerinden etkilenerek İran'da da benzer reform hareketlerine giriştiyse de, bu girişimler mollaların direnci karşısında Türkiye'deki kadar başarılı olamamış, sınırlı kalmıştır. Rıza Şah ve Atatürk birbirine benzetilmişse de, Rıza Şahın geçmişi ve siyasal tutumu Atatürk'ten daha ziyade 19'uncu yüzyıl Mısır'ının Mehmed Ali'sine yakındır.

Rıza Şah, devleti iki dayanak üstünde kurmuştur: ordu ve bürokrasi. Onun saltanatı boyunca ordu on kat, bürokrasiyse onyedi kat büyümüştür.[14] Özellikle 1927 yılından itibaren, Rıza Şah, hanedanın sürekliliğini sağlamak adına, çoğunlukla orduyu kullanarak, radikal merkezileşme ve katı laiklik politikası izlemeye başlamıştır.[15] Öyle ki ona muhalefet etmek, devlete, ulusa, hatta dine karşı çıkmak anlamına gelmeye başlamıştı. Halkın karşısına mutlaka asker üniformasıyla çıkarak bir nevi askeri monarşik rejimini yaşatma çabasına girmiştir.

İran Şehinşahı Rıza Pehlevi'nin Haziran 1934 ayı içinde Türkiye'yi ziyareti Türk-İran dostluk ve kardeşliği yolunda, içten gelen çok büyük ve samimi gösterilere meydan vermişti. Ziyaretin ilk önce 15-18 gün civarı süreceği tahmin edilmişken, gösterilen ilgi nedeniyle süre 27 güne çıkmıştır. Denilebilir ki Şahın Ankara'da yaşadığı günler sırasında bütün halkın, her türlü protokol dışında katılmasıyla bin bir gece masallarını hatırlatan muazzam gösteriler ve şenlikler olmuştur. Atatürk Şahın şerefine verdiği yemekte şöyle demiştir: "... Bütün Türk Milleti zat-i şahanelerinin bu ziyaretiyle son derece mesut ve bahtiyardır. Türk-İran münasebetlerinin tarihi incelenirse görülecektir ki bu iki memleket dostluk yolundan ayrıldıkları zamanlar tarihlerinin en çetin devrelerini yaşamışlardır, aralarındaki dostluk bağları sıkı olduğu devirlerde ise mesut ve bahtiyar olmuşlardır. Bu gerçeği iyi bilen ve takdir eden Türkiye Cumhuriyeti, Türk-İran dostluğunu dış politikasının bir ana prensibi haline getirmiştir. Zat-i Şahanelerinin yüksek idareleri altında olan kardeş İran'da da bu gerçeğin böylece anlaşılmış olması sayesindedir ki bugünkü sarsılmaz ve sonsuz Türk-İran dostuluğu kurulabilmiştir..."[16] Atatürk'ün yurtta sulh, cihanda sulh politikasında İran'a böyle özel bir

[13] ATTAR; a.g.e., s. 104-105.
[14] ABRAHAMIAN; a.g.e., s. 90.
[15] Detaylı bilgi için bakınız, Stephanie CRONIN; Reform from Above, Resistance from Below: The New Order and its Opponents in Iran, 1927–29, I.B. Tauris Published, New York, 2007, s. 71-93.
[16] Aptülahat AKŞİN; Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi, XVI. Dizi, Sayı 56, 1991, s. 193.

önem vermesi, günümüzde ve gelecekte Türk-İran ilişkilerinin durumunun her iki ülkeyi de nasıl etkileyebileceğini öngörmek açısından dikkate değerdir.

Resim-14: Şah'ın Türkiye Ziyareti

İran ile birlikte Afganistan'ın Atatürk Türkiyesi'ne karşı olan güvenini ispat eden bir husus da bu iki kardeş devletin uzun yıllardan beri aralarında devam eden sınır anlaşmazlıklarının çözülmesinde Türkiye'nin hakemliğini kabul etmeleriydi. Bu yüksek ödev, Milli Mücadele Kahramanlarından Orgeneral Fahrettin ALTAY'a verilmişti.[17]

Türkiye'de kurulan Cumhuriyet ile İran'da kurulan Şahlık rejimlerinin ve liderlerinin çok farklı olduğunu da belirtmek gerekir. Atatürk, Osmanlı yönetici seçkinlerinin bir üyesiydi ve yeni Türk anayasasına halk egemenliği ilkesini yerleştirmeye kararlıydı; oysa Rıza Şah, siyasal hedefi kendi iktidarını pekiştirmek ve oğlunun tahta çıkması olan asker bir fırsatçıydı.[18] Atatürk demokratik sistemin kök saldığı tohumları ekerken, Rıza Şah, ordu ve monarşi kurumları aracılığıyla hüküm sürmüştür.

Cumhuriyetin kurulduğu ilk yıllarda Kemalistlerin iki temel hedefi vardı. Birincisi, toplumu bir millet haline dönüştürmek ve bu millete vatanseverlik duygusunu aşılamak; ikincisi ise, toplumu muasır medeniyet seviyesine ulaştırmaktı.[19] Atatürk güç sahibi olmayı ve kullanmayı istemiş ve bunu yapmışsa da bunu yaparken sadece Türkiye'nin ilerlemesi hayalini göz önünde tutmuştur. Rıza Şah da aşırı derecede milliyetçiydi, ama monarşinin

[17] YÜCE; a.g.e., s. 87.
[18] William L. CLEVELAND; Modern Orta Doğu Tarihi, İdil Matbaacılık, İstanbul, Haziran 2008, s. 215.
[19] Erik-Jan ZÜRCHER; The Ottoman Legacy of the Kemalist Republic, I.B. Tauris Published, New York, 2007, s. 95.

gücünü kişisel çıkarları doğrultusunda kullanmaktan kaçınmamıştır. Tahttan feragat ettiğinde bankada 3 milyon sterlin karşılığı parası vardı ve toprakları 1,2 milyon hektarı buluyordu.[20]

Türkiye Cumhuriyeti, kurucusunun fikir, ilke ve devrimlerini özümsemiş halkı ile günden güne güçlenerek, ilelebet payidar olma yolunda, çağdaş medeniyet seviyesine adım adım yaklaşırken, İran'da kurulan Şahlık rejiminin ömrünün sadece 54 yıl sürmesi ve sonrasında kurulan İslam Devleti'nin genel yapısı, aslında liderler ve halk arasındaki farklılığın en büyük göstergesidir.

3.1.2.1. Sadabad Paktı

1933 yılından sonra Avrupa'da revizyonist devletlerin yayılma hedefleri belirlenmeye başlayınca Türkiye, Balkan Paktı'nın kurulmasına önderlik etmiştir. Mussoli'nin önderliği altındaki Faşist İtalya'nın 1934 yılından sonra Asya ve Afrika'ya sarkma politikası, Türkiye'yi Doğu'lu Devletlere karşı Balkan politikasına benzeyen bir politika izlemeye sevketmiştir.

Türkiye'yi Doğulu devletlerle bir pakt çerçevesi içinde ilişkiler kurmaya sevk eden olay, İtalya'nın Milletler Cemiyeti sistemini ihlal ederek Habeşistan'a karşı fiili tecavüze girişmesidir. Bu olay üzerine Türkiye, İran ve Irak 2 Ekim 1935'te Cenevre'de üçlü bir antlaşma parafe etmişlerdir. Bu gruplaşmaya daha sonra Afganistan'da katılmıştır. Cenevre'de temelleri atılan Doğu Paktı'nın gerçekleşmesi uzun bir zaman almıştır. Bunun başlıca sebebi İran ile Irak arasındaki sınır uyuşmazlığıydı. Bu uyuşmazlığın uzaması paktın imzalanmasını 1937 yılına kadar geciktirmiştir.

Türkiye, İran, Afganistan ve Irak arasında 8 Temmuz 1937'de Şah'ın Sadabad'daki sarayında imzalanan, imzalandığı yerin adını alarak Sadabad Paktı denilen ve resmi adı (Ademi Tecavüz Muahedenamesi) olan pakt, dört devlet arasında içişlerine müdahaleyi yasak eden, sınırlarının dokunulmazlığını, uluslararası anlaşmazlık olursa aralarında karşılıklı görüşmeyi öngören bir belgedir. Sadabad paktının en önemli özelliği, imzacı devletlerce açıkça dile getirilmemiş olsa da, Türkiye, İran ve Irak için sorun olan, Kürt isyan hareketlerini durdurmak için birlikte çalışmayı sağlayan bir pakt oluşudur.[21]

Atatürk paktın dört devletle sınırlı kalmamasını istiyordu. Dr. Aras'ın Büyük Millet Meclisi önündeki açıklamalarından bu anlaşılıyordu. Türkiye'nin arzusu Irak'tan başka Arap devletlerinin de pakta katılmaları idi. Fakat Suriye'nin ve Lübnan'ın Fransa Mandası altında olması ve Hicaz'la Yemen'in de coğrafi durumları yüzünden bu paktla ilgilendikleri yoktu. Mısır'ın çekingenliğinde ise küçük Asya olaylarında ikinci derecede bir rolde olmayı istemeyişinin, paktı komşular arasında imzalanmış sıradan bir saldırmazlık, tarafsızlık ve

[20] Donald N. WILBER; "Riza Shah Pahlavi: The Resurrection and Reconstruction of Iran", Hicksville, N.Y., 1975, s. 244.
[21] WARD, a.g.e., s.134.

danışma paktı gibi görmesinin ve Mısır'ın coğrafi durumu nedeniyle ilgisizlik göstermesinin etkin olduğu söylenebilir.

Sadabad Paktı bir savunma anlaşması değildi. Ülkelerin birbirlerine karşı saldırıdan ve kışkırtmalardan kaçınmak ve bölgede barışı korumak üzere aralarında danışmalar yapılması temeline dayalı bölgesel bir siyasal işbirliği sistemiydi. Ancak 2'nci Dünya Savaşı'na giden yolda meydana gelen uluslararası ve bölgesel gelişmeler, Sadabad Paktı'nın yaşamasına izin vermemiştir.

3.1.2.2. İkinci Dünya Savaşı Dönemi

Almanya'nın 22 Haziran 1941'de Sovyet Rusya'ya saldırması üzerine, İngiltere ve Amerika Rusya'ya askeri yardım yapmaya karar verdiler. Almanya 1940 Nisanında Danimarka ve Norveç'i işgal ettiği için Kuzey Denizi ile Baltık Denizi'nin girişi Almanya'nın kontrolü altında idi. Buradan yardım yapmak imkânsızdı. Öte yandan, Almanya 1941'in ilkbaharında Yugoslavya ve Yunanistan'ı işgal ederek bütün Balkanlara yerleşmiş ve Ege Denizi de Almanya'nın kontrolundeydi. Bu sebeple Türk Boğazlarından da Rusya'ya yardım gönderilemezdi. Kuzey kutbu üzerinden de yardım mümkün değildi, çünkü Murmansk limanı yılın çok büyük bir kısmında buzlarla kaplıydı.

Geriye bir tek Basra Körfezi ile Kuzey İran kalıyordu. Amerika ve İngiltere bu yoldan Sovyet Rusya'ya yardım yapmaya karar verdiler. İran bu sırada Almanya taraftarı bir politika takip ettiğinden, Rusya'ya yapılacak yardımın kendi topraklarından geçirilmesine izin vermedi. Bunun üzerine Sovyet Rusya ile İngiltere İran'ı işgal ettiler. 25 Ağustos 1941'de başlayan bu işgale, İranlılar "Ağustos'un (Şehrivar) Mutsuz Olayı" ismini vermişlerdir.[22] Bu işgal, Pehlevi devletinin değil, Rıza Şah'ın sonunu getirmiştir. Rıza Şah, yerini veliaht oğlu Prens Muhammed Rıza'ya bırakarak tahttan inmiş ve sürgüne, once Mauritius'ta İngilizlerin denetimi altındaki bölgeye, sonra da 1944 yılında ölene kadar kalacağı Güney Afrika'ya gitmiştir.[23] Petrolün fiziksel kontrolü ve Sovyetler Biriliği'ne giden kara koridorunu açma amaçlı bu işgal iyi bir görüntü vermediğinden, Sovyet Rusya ve İngiltere 29 Ocak 1942'de İran'la bir ittifak antlaşması imzaladılar. Bu antlaşmaya gore İran bu ittifak çerçevesinde Sovyet ve İngiliz askerlerinin topraklarında bulunmasına ve Sovyetlere yapılan yardımın kendi topraklarından geçirilmesine izin vermekteydi.

İttifak antlaşmasının 5'inci maddesine göre, savaşın sona erdiği tarihten itibaren 6 ay içinde Sovyet ve İngiliz askerleri İran topraklarını boşaltacaklardı.

8 Mayıs 1945'de dünya ajansları Almanya'nın şartsız teslim olduğu haberini duyurmuşlardı. Böylece 1939 yılından beri devam eden savaş sona ermiştir. Aynı gün saat

[22] WARD; a.g.e., s. 153.
[23] ABRAHAMIAN; a.g.e., s. 130.

17.00'de Tahran'da Devlet dairelerinin üzerinde bulunan İngiliz, Sovyet, İran, Amerika ve Çin bayrakları gönderden indirilmiştir. Halk da evlerine İran bayrağı asmaya başlamıştır.[24]

Savaş biter bitmez ABD ve İngiltere askerlerini İran'dan çekmeye başladılar. Sovyetlerde bir hareket görülmediği gibi, 1945 Kasım'ında İran Azerbeycan'ında Cafer Pişaveri adında bir komünist ayaklanma çıkardı. Sovyet askerlerinin de yardımı ile Pişaveri, İran'ın komünist Hizb-i Tudeh (Kitle Partisi)[25] üyeleri ile birlikte 12 Aralık 1945'de Tebriz valisini indirdi ve Muhtar Azerbeycan Cumhuriyetini ilan etti.

Yine aynı anda, Sovyetlerin ve komünistlerin yardımı ile daha güneyde Mehabad'da da bağımsız bir Kürt Cumhuriyeti kuruldu.

Bu arada dikkati çeken bir nokta da, Kürt Cumhuriyeti ile Muhtar Azerbeycan Cumhuriyetinin hemen bir ittifak imzalamaları idi. Kısacası, Sovyetler, İran'ın bu topraklarını kontrolleri altına sokarak Basra Körfezine inmeye kararlıydı.

Bu gelişmeler üzerine İran meseleyi Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyine götürdü. Ancak ABD ve İngiltere, yeni kurulmuş olan Birleşmiş Milletlerin böyle ciddi bir mesele ile prestijinin sarsılmasını istemediklerinden İran'ı pek desteklemediler. Bunun üzerine İran, Sovyetlerle olan meselesini görüşme yoluyla halletmeye karar verdi. Bu görüşmeler sonunda, gizli olarak, İran ile Sovyet Rusya arasında 4 Nisan 1946'da bir anlaşma yapıldı. Bu anlaşma ile Sovyetler İran'dan askerlerini çekmeyi, buna karşılık İran da kuzey İran petrollerini Sovyetlerle beraber işletip %51 hissesini de Sovyetlere vermeyi kabul ediyordu.

Bu anlaşma üzerine Sovyetler 1946 Mayıs'ında İran'ı tamamen boşalttılar. Ancak bu anlaşmanın İran Meclisi'nce tasdik edilmesi gerekiyordu. Bu sebeple anlaşma açığa çıkınca, İran kamuoyu hükümetin yaptığı bu anlaşmaya büyük tepki gösterdi. Bilhassa İngiltere'nin de kışkırtması ile güney İran'daki kabileler hükümete karşı cephe aldılar.

Anlaşmanın tasdiki tehlikeye girince Sovyetler İran'a baskı yapmaya başladılar. ABD da hem hatasını anlamıştı hem de şimdi Sovyetlerin savaş sonrası niyetlerini görerek Sovyetlerin karşısına dikilmeye karar verdi. ABD hükümeti, 20 Eylül 1947'de yaptığı bir açıklamada, petrol anlaşmasını reddetmesinden dolayı İran beklenmedik neticelerle karşılaşacak olursa, İran'ın toprak bütünlüğünü koruyacağı hususunda teminat verdi. Bunun

---

[24] Detaylı bilgi için bakınız. Sebahattin ŞİMŞİR; "II. Dünya Savaşı Sonrasında Moskova'nın Kararları Çerçevesinde İran'daki Gelişmeler", Derleyen Gamze Güngörmüş KONA, "Uluslararası Çatışma Alanları ve Türkiye'nin Güvenliği", IQ Kültür Sanat Yayıncılık, Şubat 2005, s. 541.

[25] Hizb-i Tudeh (Kitle Partisi), genç radikaller, eski kuşak komünistler ve ilerici yurtseverlerin toplandığı bir parti olarak eski bir siyasal mahkum olan İrac İskenderi tarafından kurulmuştur. Tudeh, İran'da kitleleri ilk kez düşünmeye ve siyasal açıdan eyleme geçirmeye özendiren bir parti olmuştur. Sovyetler'in İran'ın kuzeyinde petrol arama imtiyazı talep etmesi ve Kürdistan ve Azerbayacan'da yürütülen bağımsız hareketlere kol kanat germesi, Tudeh'i geriletmiştir. Tudeh'in siyasal nüfuzu kısa olsa da, entellektüel ve kültürel etkisi kalıcı olmuştur.

üzerine İran Meclisi 22 Ekim 1947'de anlaşmayı ittifakla reddetti. Sadece 2 komünist milletvekili müsbet oy vermiştir.[26]

ABD'nin bu tutumu karşısında Sovyetler, ABD ile bir çatışmayı göze alamadıkları için gerilemek zorunda kaldılar.

1945'te savaşın bitmesiyle birlikte İran bu tür tehditlerle boğuşurken, Türkiye de Sovyet Rusya'nın gizli ve açık tehdidiyle karşı karşıya gelmiştir. Sovyetlerin İran'dan askerlerini çekmeyişi ile, Türkiye'den arazi ve üs istediği dönem aynıdır. Bu dönemde gerek Türkiye, gerekse İran gelişmeleri endişe ile takip etmiş, ağır Sovyet baskısı altında birbirlerine yardım edememiş olsalar bile manen desteklemişlerdir. Sovyet tehditi her iki ülkeyi de Batı Bloğuna yöneltmiştir. Uluslararası arenada benzer problemlerle karşılaşmalarına ve benzer politikalar benimsemelerine rağmen siyasi, iktisadi ve askeri ilişkilerinin gelişmesi uzunca bir süre almıştır. ABD, dış politikasında, Türkiye ve Yunanistan'a ayrı, İran'a ayrı çerçevelerde yaklaşmıştır. İran ile SSCB arasında çeşitli problemlerin olması, kendisi de Sovyet tehdidi altında olan Türkiye'nin kendi güvenliğini garantiye almadan İran ile yakın ilişkiye girmesine, Sovyet tehlikesini artırabilirliği sebebiyle, engel olmuştur.[27]

Sonuç olarak, SSCB'nin 2'nci Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye'den Boğazlar'da imtiyaz ile Kars ve Ardahan'ı, İran'dan da Kuzey İran'ın petrol kaynakları üzerinde imtiyaz talep etmesi, her iki ülkeyi de Batı güvenlik şemsiyesine yöneltmiştir. Türkiye bu güvenlik şemsiyesini demokrasiye geçiş ile sağlarken İran, Şah idaresinde Batı ile bağlantılı otoriter bir rejime yönelmiştir.

3.1.2.3. Musaddık Dönemi

Mayıs 1951-Ağustos 1953 arası dönem Türkiye-İran ilişkilerinin iyice gerginleştiği ve hatta kopma noktasına geldiği bir dönem olmuştur. Musaddık'ın Batı karşıtlığını Türkiye karşıtlığı olarak değerlendiren Ankara, Musaddık'ın izlediği politikanın ülkeyi Batı ekseninden uzaklaştıracağı ve Sovyetler'in etkisine sokacağından endişe ederek, Musaddık hükümetine karşı bir tavır takınmıştır. Türkiye Musaddık hareketine bir Sovyet komplosu olarak yaklaşmıştır. Petrol meselesinin gündeme geldiği uluslararası platformlarda Türkiye İngiltere'yi desteklemiş ve İran'a uygulanan petrol ambargosuna da uymuştur.[28] Musaddık'ın CIA destekli bir darbeyle devrilmesi ve Muhammed Rıza Pehlevi'nin tekrar iktidarı ele almasıyla birlikte ilişkiler eski olumlu seyrine geri dönmüştür.

---

[26] YÜCE; a.g.e., s. 93-94.
[27] ÖZTÜRK, SARIKAYA; a.g.e., ss. 243-244.
[28] ÇETİNSAYA; a.g.e., s. 166.

3.1.2.4. Bağdat Paktı (CENTO)[29]

İran'ın işgalinden sonraki dönem olarak adlandırabileceğimiz İkinci Dünya Savaşı sonrasından İran İslam devrimine kadar geçen sürede ise her iki devletin kendi güvenliklerine yönelik tehdit olarak algıladıkları SSCB'yi çevreleme ve hareket alanını daraltma açısından önemli jeostratejik konuma sahip olmaları sebebiyle batı bloku ile işbirliğine gitmeleri kendi aralarındaki ilişkilerde de işbirliği ve uyum getirmiştir.[30]

1953 sonundan başlayarak Orta Doğu'da, Türkiye'nin de içinde yer aldığı, bir savunma işbirliği oluşturma çabaları hızlanmıştır. Bu çabalar neticesinde kurulan Bağdat Paktı, Türkiye ile Irak arasında 24 Şubat 1955'de Bağdat'ta imzalanan buna İngiltere, Pakistan ve İran'ın katılmaları, ayrıca ABD'nin de desteklemesi sonucu kurulan bir savunma ve siyasal yardımlaşma antlaşmasıdır. Irak, 1958 devrimi üzerine, Paktan ayrılınca geri kalan 4 Devlet, CENTO adını alan bu pakt çerçevesindeki yükümlülüklerini 1979 yılına dek sürdürmüştür. Irak Bağdat Paktından ayrılınca, örgütün merkezi 18 Ağustos 1959'da Ankara'ya taşınmış, paktın adı da Merkezi Antlaşma Örgütü (Central Treaty Organization-CENTO) olarak değiştirilmiştir. Ama pakt metninde herhangi bir değişiklik yapılmamıştır. "Central" denilmesinin nedeni Pakt bölgesinin (Türkiye-İran-Pakistan) NATO ile SEATO (Güneydoğu Asya Antlaşması Örgütü)[31] arasında bulunmasından kaynaklanmaktadır.

CENTO, NATO'nun Türkiye üzerinden, İngiltere ve ABD'nin de katılımıyla, Orta Doğu'ya uzanması biçiminde de algılanabilir.[32]

Bağdat paktı ABD'nin bölgeye yönelik stratejik düşüncesi çerçevesinde şekillenmiştir. Bağdat Paktı'nın kuruluşunda ABD'nin oynadığı rolü anlayabilmek için, ABD'nin bölgedeki dört temel çıkarını ortaya koymak gereklidir.

1. Doğrudan bir Sovyet-ABD çatışmasına varacak sürtüşmelerden kaçınmak.
2. SSCB'nin Akdeniz'de egemen bir duruma gelmesini engellemek.
3. Bölgedeki kaynaklar ve petrolün Batı'ya akış yollarını korumak ve sürdürmek.
4. İsrail devletinin varlığını sürdürmesini sağlamak.

İran, Irak ve Pakistan, Bağdat Paktı'nı, Orta Doğu savunmasını sağlayacak bir örgüt olarak değil, kendilerine ABD yardımını sağlayacak bir araç olarak görmüşlerdir. Türkiye ise, böyle bir Paktın kurulmasında oynayacağı yapıcı rolün, ABD'nin kendisine yaptığı ekonomik ve askeri yardımı arttıracağını değerlendirmiştir.

---

[29] Detaylı bilgi için bakınız, Behçet Kemal YEŞİLBURSA; The Baghdad Pact, Anglo-American Defence Policies in the Middle East, 1950-1959, Frank Cass published, 2005.

[30] Cavid VELİEV; "Bir Uzak Bir Yakın: İran-Türkiye İlişkileri", www.turksam.org, 23 Mart 2005.

[31] SEATO, güneydoğu Asya'daki komünist yayılmayı önlemek için ABD'nin öncülüğünde kurulan bir örgüttür. Avustralya, Fransa, Yeni Zelanda, Pakistan (Bangladeş de dahil), Filipinler, Tayland, İngiltere ve ABD arasında 1955'te kurulmuş, işlevsiz kaldığı için 1977'de dağılmıştır.

[32] KONGAR; a.g.e., s. 26.

Bağdat Paktına en büyük tepki Mısır'dan gelmiştir Arap birliğinin şampiyonu olan Mısır'ın genç Başkanı Nasır bu paktı birliği parçalayıcı nitelikte görmüş ve Irak'ı başka Arap ülkelerinin (Ürdün, Suriye ve Lübnan gibi) izlememesi için harekete geçerek, bunda başarılı olmuştur. SSCB de pakta karşı geniş bir kampanya açmıştır. Fransa ise kendisine danışılmadan yapılan bu paktı bölgede gerginliği arttırıcı nitelikte görmüş, özel ilişkiler sürdürmeye çalıştığı Lübnan ve Suriye'yi uzak tutmak istemiştir. Ayrıca Suudi Arabistan da pakta karşı çıkmıştır. Sonunda, Nasır'ın giriştiği kampanyanın da etkisiyle, hiç bir Arap devleti pakta katılmak istememiş, Irak, Arap dünyası içinde yalnız kalmıştır.

1960 yılında, Türkiye'nin Rusya ile ilişkileri yumuşamaya başlayıp, Menderes'in Moskova'ya gitmesi kararlaştırılınca, ABD Orta Doğu savunması için Türkiye yerine İran'a dayanmak düşüncesini benimser görünmüş, bu bir taraftan İran Şahının kendisine güvenini arttırırken, aynı zamanda da mahvolmasını hazırlamış, diğer taraftan da pakt içindeki işbirliği imkânlarını da kısıtlamıştır.

1965-66 yıllarında iki ülke ilişkilerinde gerginlik tekrar hâkim olmuştur. Türkiye Şah'a hem Kuzey Irak'ta Bağdat'a karşı savaşan Kürtlere yapılan İran desteğinden ne kadar rahatsız olduğunu, bunun hem İran hem de Türkiye'deki Kürtler arasında ciddi sonuçlara yol açacak bir otonom Kürt devletinin kurulmasına neden olacağını anlatmaya çalışmış, hem de Irak hükümetleriyle iyi ilişkiler kurması için ikna etmeye çabalamıştır.

1970'li yıllarda dünyada gelişen yumuşama (detante) havası içinde, giderek siyasal önemini yitiren, askeri alanda ortak bir komutanlıktan yoksun, yeterince ABD silah ve malzeme yardımını sağlamayan, sağladığı ekonomik yardım da çok kısıtlı kalan bu örgüt bölge ülkelerinin özellikle Pakistan'ın sürekli yakınmalarına neden olmuştur. Pakistan'ın, 1965 ve 1971 yıllarında, Hindistan'la yaptığı iki savaşta CENTO hareketsiz kalmış, hatta üstelik ABD ile İngiltere, Pakistan ve Hindistan'a silah ve malzeme vermeme politikası takip etmişlerdir. Türkiye ve İran kendi imkânları dahilinde ikili olarak Pakistan'a yardıma çalışmışlardır.

Bu durumda CENTO, politik ve askeri bakımdan ciddi bir anlam ifade etmekten yavaş yavaş uzaklaşmış, çeşitli sebeplerle bölgesel üyelerin ilgisinin azalması kaçınılmaz olmuştur.

Bütün bu gelişmelerin günahı ABD ile İngiltere'ye aittir. Aslında CENTO cidden etkili bir organ haline gelmeye namzet bir teşkilat olarak ortaya çıkmıştı. Asıl gayesi olmamakla beraber, ekonomik sahada CENTO her üç bölge devleti için de cidden faydalı ve hâlâ kullanılan pek çok tesisin ortaya çıkmasına, çalışmaların yapılmasına imkân sağlamıştır.

1979 yılı başında İran'da İslam devrimi olunca, yeni hükümet, Pakistan ile danışmalarda bulunduktan sonra, 11 Mart 1979'da "yalnız emperyalistlerin çıkarlarını koruduğu" gerekçesiyle CENTO'dan çekildiğini bildirmiştir. Ertesi gün de Pakistan hükümeti, Paktın

"Pakistan'ın güvenliğini koruyamadığını" belirterek üyelikten ayrıldığını ve bağlantısızlar hareketine katıldığını açıklamıştır.

Ancak ne ABD, ne de Türkiye antlaşmaya son vermiş olmadığına göre onlar arasında bugün de geçerli olduğu söylenebilir. Nitekim, ABD'nin yürürlükteki Antlaşmalar" (Treaties in force) kitabında bu böyle görünmektedir.[33] Bu durum ise ABD'nin hâlâ CENTO'dan bazı beklentileri olduğu yorumuna neden olmaktadır.

3.1.2.5. İran İslam Devrimine Doğru

1961-1963 dönemi, Şah yönetiminde önemli değişiklik ve olaylara sahne olan, Şahın diktatörlüğünü yıkan ve İslam Devriminin tohumlarının atıldığı bir dönemdir.

Şah, ülkenin geleceğini Amerikalı planlamacılarla birlikte tasarlayarak, İran'ı Amerikalılaştırmaya başladı. İran'ın sağlık politikası, ziraatı, endüstrisi, madenleri, petrol üretimi, eğitim politikası ve benzeri konulardaki gelişme ve değişmeleri, 9 Ocak 1963 tarihinde "Beyaz Devrim" adı ile referanduma sundu ve reformlar, %95'in üzerinde lehte oyla halk tarafından kabul edildi.

Beyaz Devrim, Şahın toplumun desteğini almak için yapmış olduğu reform girişimlerinin bir parçasıydı.[34]

Beyaz Devrim, aşağıda belirtilen esaslar çerçevesinde hazırlanmıştır:

1. Toprak reformu,
2. Ormanların millileştirilmesi,
3. Fabrikaların %49 hissesinin o fabrikada çalışan işçilere satılması,
4. Seçim kanunun yeniden düzenlenmesi,
5. İlköğretimin zorunlu hale getirilmesi.

Beyaz Devrim, aşiret ve din öğretisine dayanan İran toplumunu, laik ve çağdaş bir yapıya dönüştürmeyi amaçlamıştı. Beyaz Devrim'in başlamasıyla birlikte eğitim kurumlarının sayısı üçe katlandı. Okuma yazma oranı, %26'dan 42'ye yükseldi. Kadınlara seçme ve seçilme hakkı, yargıda önce avukat sonra da yargıç olarak görev yapma hakkı tanındı. Ayrıca kadınların evlenme yaşı da onbeşe çıkarıldı.[35]

Toprak reformu Beyaz Devrim'in en önemli parçasıydı. Bu reformla ayan, eşraf, feodal, umde-i malik (büyük toprak ağaları) gibi terimler işlevini yitirmişti.[36] Bununla birlikte, toprak reformu, küçük toprak sahibi köylülere pek yarar sağlamadı. İşlerini çevirebilmek için ihtiyaç

---

[33] İsmail SOYSAL; Türkiye'nin Uluslararası Siyasal Bağıtları, Atatürk Türk Tarih ve Dil Kurumu TTK Yayınları, Ankara, 1991, Sayfa : 496.
[34] ATTAR; a.g.e., s. 139.
[35] ABRAHAMIAN; a.g.e., s. 177-178.
[36] ABRAHAMIAN; a.g.e., s. 175.

duydukları parayı bulamadılar ve tefecilerin kucağına düştüler. Toprak reformu, daha çok büyük arazi sahipleri ile orta büyüklükteki işletme sahiplerine yaradı.

Şahın uyguladığı toprak reformu politikasının en önemli sonuçlarından biri, köyden kente göçü hızlandırmasıdır. Tahran, İsfahan, Meşned, Tebriz ve Şiraz gibi sanayi merkezleri bu insanların akın ettikleri kentlerdi. Bu kişilerin hemen hepsi dinsel eğitime göre eğitilmiş insanlardı. Bu geniş kesim bir taraftan Şahın düşüşünü hızlandırırken, bir taraftan da devrimin dinamosunu oluşturmaktaydılar. Beyaz Devrim teorisinde zenginlik damlayarak aşağı doğru inecekti. Fakat uygulamada, daha nice ülkede olduğu gibi, İran'da da servet toplumsal basamağın aşağılarına bir türlü inmeyerek tepede asılı kaldı. İran, 1950'lerde Üçüncü Dünya ülkeleri arasında en eşitsiz gelir dağılımına sahip ülkeyken, 1970'lerde bu konuda dünyanın en kötü durumdaki ülkesi oldu. Eşitsizliğin en çok görüldüğü yer ise, zenginlerin kuzeydeki saraylarda, yoksullarınsa, tüm kamu hizmetlerinden yoksun gecekondularda yaşadığı Tahran'dı. Tahran, diğer çevre vilayetlerle kıyaslandığında, uçurumun daha da derinleştiği görülmekteydi. Tahran'da yaşayan her on kişiden birinin otomobili varken, bu oran başka yerlerde doksanda birdi.[37]

Beyaz Devrim, geniş vakıf arazisine sahip ulemanın gelir kaynağını kısıtlamayı ve ulemayı ekonomik kaynaklardan yoksun bırakmayı, ilave olarak, dinsel öğreti yerine laik bir eğitim sistemini getirmeyi amaçlaması nedeniyle en büyük tepkiyi ulema sınıfından almıştır.[38]

Şah ise, ulemaya meydan okurcasına Kum kentine gitti ve burada verilecek toprakların tapularını hak sahiplerine dağıttı ve ulemeyı "Kara Gericiler" olarak vasıflandırdı. Humeyni ve ulemanın diğer ileri gelenlerini gözaltına aldı. Humeyni'nin tutuklanmasına, ulema güç gösterisi ile ve pazar esnafı kepenk indirerek tepki gösterdi. Humeyni, bir süre sonra serbest bırakıldı. 22 Mart 1963 tarihinde Kum kentindeki Humeyni'nin ders verdiği Fevziye Medresesi, SAVAK[39] ve polis tarafından basıldı. Medresedeki mollalar ve öğrenciler dışarı çıkmaya zorlandı. Kısa süre önce serbest bırakılan Humeyni tekrar tutuklandı. Siyasi şiddet olayları Meşhed, Tebriz ve İsfahan gibi kentlere de sıçradı.

Şah, ulemayı politikaya karışmama yolunda uyardı. İslamiyetin politikanın dışında kalması gerektiğini ileri sürdü.

---

[37] ABRAHAMIAN; a.g.e., s. 184-187.

[38] YÜCE; a.g.e., s. 111.

[39] SAVAK, Şah'ın FBI ve MOSSAD ile birlikte 1957'de kurduğu istihbarat servisidir. SAVAK, zamanla öyle büyümüştür ki, sonunda 5000 düzenli ajanı, sayısı bilinmeyen yarı zamanlı muhbiri olan bir örgüt haline gelmiştir. Kimilerine göre her 450 erkekten biri SAVAK muhbiri olmuştur. SAVAK, yüksek rütbeli subaylar dahil bütün İranlıları göz hapsinde tutma, basına sansür uygulama, resmi dairelere iş başvurusu yapanlar, üniversitelere atananlar hakkında inceleme yapma, siyasi muhalifleri alt etmek üzere işkence ve idam cezası uygulama dahil her türlü yola başvurma yetkisine sahipti. SAVAK, kağıt üstünde Başbakan'a bağlı olsa da, Şah'ın gözü, kulağı, gerektiğinde de demir yumruğuydu.

Humeyni'nin verdiği fetva doğrultusunda çok sayıda broşür ve mektup gizlice İran'ın her tarafına dağıtıldı. Bu bildiriler vasıtasıyla ulema, halkı Şah aleyhine harekete geçirdi ve devrime giden ilk adımlar atılmış oldu.

İran tarihinde bu olay "15 Khordat Ayaklanması" olarak geçmektedir. Kum'daki eylemlere, Humeyni'den başka, devrim sonrasında görev alan Beni Sadr, Ayetullah Halhali, Ayetullah Motazari gibi kişiler katılmışlardır.

Ekim 1964 tarihinde Meclis'ten geçirilen bir yasaya göre İran'da bulunan Amerikalı askeri personele, işledikleri suçlardan ötürü af ilan edildi. Humeyni tekrar hücuma geçti ve Meclisi, İran halkını Amerikalıların kölesi haline getirmekle suçladı. Humeyni'nin Batı'ya karşı olan düşmanlığının ortaya çıkışı, bu yasanın meclisten geçmesinden dolayı kutsal Kum (Qom) şehrinde başlayan isyan ile olmuştur.[40] Bu olay üzerine Humeyni, Türkiye'nin Bursa iline zorunlu sürgüne gönderildi. Burada 11 aylık bir ikâmetten sonra Irak'taki Necef kentine geçti ve burada 14 yıl süren bir sürgün hayatı yaşadı.

Humeyni ve destekçileri sürgünde oldukları ve muhalif faaliyetler içinde bulundukları yıllar içerisinde, İran'ın ülke çapında yaygın olan tek ağı camilerin etkili kullanımı, kendi militanları olan ve çok açık olmayan belirsiz örgütlerin kurulması ve iç krizlerin etkili manipülasyonu sayesinde aşama aşama rakiplerinden kurtuldu.[41]

Humeyni'nin İran'dan kovulması ne kadar önemliyse, aynı zamanda onun İran'ın aydın kesimine ve eylemci öğrencilerine ulaşmaya çabaladığı gerçeği de o kadar önemlidir.

İran'daki petrol üretimi 1964 yılında günlük 1,7 milyon varil iken, 1973 yılında bu miktar 5,9 milyon varile, petrolden elde edilen gelir 482 milyon dolardan, 4 milyar dolara yükselmiştir. Dokuz yıl içinde petrol gelirleri 9 kat artmıştır. 1973 Arap-İsrail Savaşından sonra Arap ülkelerinin Batı Avrupa ülkeleri ve ABD'ye petrol vermemeleri ve OPEC'in petrol fiyatlarını dört katına çıkarması, İran'ın yıllık petrol gelirini 21 milyar dolara yükseltti.

Şah, bu para ile, ABD silah ihracatının üçte birini satın alıyordu. İran, silahların büyük bir kısmını ABD'den kalanını İngiltere, Fransa, İtalya, Almanya, Kanada ve SSCB'den satın alıyordu. 1975'te şahın emrinde Basra Körfezi'nin en geniş donanması, Batı Asya'daki en büyük hava kuvvetleri ve dünyanın en büyük beşinci ordusu vardı.[42]

Şah, silahlanma nedenlerini şöyle açıklıyordu.[43]

"Eğer, Irak yarın bize saldırırsa ne olacaktır? ABD ve CENTO böyle bir saldırıya karşı bizi desteklemek için bir adım atacak mı? Hint-Pakistan Savaşında, Hint askerleri Lahor'un bir kaç kilometre ötesindeyken, Pakistan zorunlu olarak; ateşkese boyun eğdiğinde CENTO herhangi bir eylemde bulundu mu?

---

[40] TAKEYH; a.g.e., s. 23.
[41] TAKEYH; a.g.e., s. 31.
[42] ABRAHAMIAN; a.g.e., s. 165.
[43] İsmail ZENGİN; "İran Devrimi ve Orta Doğu'ya Etkileri", Milliyet Yayınları, 1991, Sayfa: 49–50

Pakistan ile ikili savunma anlaşması olan ABD, ona yardım etti mi? Hayır. O zaman bizi tehdit eden tehlikelere karşı sınırlarımızın savunmasında kimseye dayanmamız mümkün değil. Bu nedenledir ki, ben ordumuzun güçlü olmasında ısrar etmekteyim."

Türkiye 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı sonrası siyasi yalnızlık ve ekonomik sıkıntı yaşarken, İran 1973-1974 petrol krizi sonrası uluslararası itibar ve zenginlik dönemini yaşamaya başlamıştır. Türkiye ABD silah ambargosu sonucu askerî bakımdan zayıflarken, İran ABD tarafından sınırsız bir şekilde silahlandırılarak askerî bakımından güçlendirilmiştir. Türk-Amerikan ilişkileri bozulurken, İran (Suudi Arabistan ile birlikte) çoktan ABD'nin bölgedeki baş dayanağı haline gelmiştir.[44]

Şahın, petrol gelirlerini sosyal ve ekonomik sorunları çözmek ve gelir dağılımı arasındaki uçurumları düzeltmek için kullanması gerekirken, bunları silah alımına yatırması, gelir dağılımındaki dengesizliği daha da artırmış, bu durum, Şahın devrilmesini hızlandıran etmenlerden biri olmuştur.

Ulemanın ülke çapında başlattığı Şah'ı yıpratma eylemlerine petrol rafinerilerinde çalışan işçiler de zaman zaman katıldılar.

Bu arada Abadan'daki "Reks Sineması" kundaklandı. Kapısı kilitlenen sinemada 400 kişi yanarak öldü. Bu olayın "çağdaş gelişme ve tekniğe" karşı çıktığı iddia edilen ulemanın üzerine atmak suretiyle, ulemayı halkın gözünden düşürmek için Şah tarafından düzenlendiği söylenmektedir.

Sinema katliamı, işçiler ve muhalefet grupları arasındaki diyalogu daha da artırdı. Bunun Şah tarafından planlandığına inananların tepkisi doruğa ulaştı.

1976 yılında Şah, İran takviminin başlangıç tarihini Hicri takvimden, Cyrus (Fars Kralı) takvimine dönüştürdü. Mekke'den Medine'ye Hicret'in yapıldığı 622 başlangıcı ile 1355 olan yıl, bir anda yeni takvime göre 2535 olmuştu. Din adamlarının halka eski takvimi kullanmaları yolundaki deklerasyonunun da katkısıyla yeni takvim sadece 2 yıl yaşayabildi ve tekrar eski sisteme dönüldü[45]. Halkın tepki gösterdiği bu tür değişimler, İslam devriminin gelişini hızlandırmıştır.

1978 yazında şah hükümeti, ülkeye hem siyasal hem de ekonomik felaket getiren yeni bir ekonomik politika benimsedi. Enflasyonist baskıyı hafifletmek adına, ekonomiyi yavaşlatmaya karar verdi. Onlarca inşaat projesi durduruldu, ücretler donduruldu, genel bir kemer sıkma politikası getirildi. Bu politikalar, yakın geçmişte köylerinden göçmüş, varoşlarda oturan, kentli işçiler arasında yaygın bir huzursuzluğa dönüştü. Kırsaldan kopmuş,

---

[44] ÇETİNSAYA; a.g.e., s. 168.

[45] Touraj Atabaki; "The State And The Subaltern, Modernization, Society and the State in Turkey and Iran", I.B.Tauris Publishers, New York, 2007, s.8.

kent hayatına uyum sağlayamamış olan bu insanlar, İslam'ın sözcülerinin protesto çağrılarını benimsemeye hazırdılar.[46]

Humeyni yayımladığı mesajla "mücadelenin amacının Şah rejiminin ve monarşi sisteminin yıkılması ve bunun yerine bir İslam Cumhuriyeti'nin kurulması olduğunu" belirtti.[47]

Humeyni'nin yayımladığı mesaj üzerine tekrar olaylar başladı. Bunun üzerine sıkıyönetim ilan edildi. 8 Eylül 1978'de Tahran'ın güney mahallerinde toplanan yüzbinlerce kişi şehir merkezine doğru yürüyüşe geçti. Göstericiler üzerine ateş açıldı ve yüzlerce kişi öldü. Hükümete göre 200, muhaliflere göre 4.000 kişinin öldüğü iddia edilmektedir. 8 Eylül olayları İran tarihine "Kara Cuma ve Kanlı Cuma" adı ile geçmiştir ve kamuoyunun şah rejimine karşı seferberliğinde dönüm noktası olmuştur.

Kara Cuma'dan sonra olaylar hızla gelişti ve diğer kentlere sıçradı. Şahın baskısı ile Humeyni Irak'ı terkederek 6 Ekim 1979'da Paris'e gitmek zorunda kaldı.

Askerlerin açtığı ateş sonunda yüzlerce kişinin ölmesine rağmen, Humeyni verdiği demeç ve vaazlarda daima Silahlı Kuvvetleri kazanmaya ve psikolojik yönden etkilemeye çalışmıştır.

Humeyni, silahlı kuvvetler konusunda izlediği taktikle sonunda orduda da taraftar bulmuştur. Bu, devrimin gerçekleştirilmesini hem kolaylaştırmış hem de daha az kan dökülmesine neden olmuştur.

Humeyni, taraftarlarına hiçbir şekilde silahlı kuvvetlerle çatışmamalarını, ordunun Şaha sadık görünmesine rağmen, kazanılması gerektiğini şu sözleri ile belirtiyordu:

"Orduya göğüslerinden değil, kalplerinden saldırın, size ateş açsalar ve öldürseler de askerlerin kalplerine başvurmalısınız. Bırakın 5.000, 10.000, 20.000 kişi öldürsünler. Onlar bizim kardeşimizdir ve onları hoş karşılamalıyız. Onlara kanın kılıçtan daha güçlü olduğunu ispatlayacağız.

Erlerle konuşun, onlarla diyalog kurun. Göğsünüzü açın, ama ateş etmeyin. Askerlere taş dahi atmayın."[48]

Şiilerin kutsal ayı olan Muharrem, 2 Aralık 1978'de başladı. Hükümet 1 ve 2 Aralıkta sokağa çıkma yasağı ilan etti. Humeyni'nin sokağa çıkma yasağına aldırmayın mesajı ile Tahran'da 400.000 kişi sokağa döküldü, askerler ateş açtı, pek çok kişi öldü. Muharrem ayının 10'u olan aşure gününde, Tahran'da 2 milyon kişinin katıldığı gösteriler düzenlendi. Halk, Şahın heykellerini kırdı ve SAVAK dairesine saldırdı. Hükümete göre 40-50, muhalefete göre ise daha çok kişi hayatını kaybetti. Muhammed Rıza Şah rejimini yıkan devrim "insanlık tarihinin en büyük halk patlamalarından biri" olarak tarihe geçmiştir.

---

[46] CLEVELAND; a.g.e., s. 473.
[47] ZENGİN; a.g.e., s. 67.
[48] YÜCE; a.g.e., s. 115.

Devrimde iç içe geçmiş iki duygu göze çarpıyordu: toplumsal, siyasal ve ekonomik değişim isteği ile böyle bir değişimin sadece İslami düzenin yeniden kurulmasıyla mümkün olacağı düşüncesi.[49]

Şah, 16 Ocak 1979'da ailesiyle birlikte ülkeyi terkederek Mısır'a gitti.

Şubat 1979 tarihinde Şah İran'ı terk ettikten hemen sonra, NATO'nun ABD'li komutanı Orgeneral Husyen, İran'a giderek bir askeri darbe gerçekleştirmek istemiştir. O dönemdeki ABD Başkanı Jim Carter, generali Humeyni'nin İran'a intikalinden önce kontrolü sağlayacak İranlı generaller bulması için görevlendirmiştir. Fakat Husyen bunları yapamadı. ABD tarafında moraller bozulmuştu. Bunun üzerine General Husyen de geri dönmek zorunda kalmıştı. O dönemin güvenlik politikası ve jeopolitik uzmanları Brzezinski, Kirkpatrick ve Marty Peretz gibiler, "Yıllardır bir askeri darbe gerçekleştiremediğimiz için şansımızı kaybettik!" diye sızlanmayı sürdürmüşlerdi.[50]

3.2. İRAN İSLAM DEVRİMİ VE SONRASI İLİŞKİLER

1 Şubat 1979 yılında Paris'te sürgünde bulunan Humeyni'nin İran'a dönüşüyle İran'da Mollalar dönemi başlamış, İran İslam Devrimi[51] gerçekleşmiş ve ülke dini esaslara göre yeniden biçimlendirilmiştir.

11 Şubat 1979'da İran İslam Cumhuriyeti ilan edilmiş, Türkiye 2 gün sonra yeni rejimi tanıdığını duyurmuştur.[52] Bunun birinci sebebi, Şah yönetiminin Kürtlere yönelik izlediği politika ve dış politikada izlediği milliyetçi çizginin Türkiye'de yarattığı rahatsızlık olmuştur.[53] Ecevit hükümeti, "bağımsız" ve "bağlantısız" bir İran'ın ortaya çıkmasına tanık olmaktan mutlu olmuştur. İkincisi, Türkiye'nin askerî ve siyasî eliti, bir iç savaş sonucu İran'ın parçalanmasından büyük endişe duymuştur. Böyle bir senaryo, İran'ın SSCB tarafından kontrolüne veya bir Kürt ayrılıkçı hareketine yol açabilirdi. Üçüncüsü ise, izole edilerek zayıf düşürülmüş devrimci bir İran, Türkiye'nin iflas etmiş ekonomisi için iyi bir ticaret ortağı olabilirdi. Son olarak, Türkiye, İran'ın bölge siyasetinde prestij, güç ve kapasite kaybetmesinden ve talihin kendisinden yana dönmesini görmekten de memnundu. ABD'nin bölgedeki en önemli müttefiklerinden biri olan Şah yönetiminin devrilmesi, ABD'nin 1974

---

[49] CLEVELAND; a.g.e., s. 493.

[50] Noam CHOMSKY; "Sömürgecilikten Küreselleşmeye", (Çev.: M. Erdem Sevinç), Ütopya Yayınları, Ankara, 2001, s. 86.

[51] Detaylı bilgi için bakınız: Mehran KAMRAVA; "The Modern Middle East, A Political History since the First World War", "The Iranian Revolution", University of California Press, Los Angeles, 2011, ss.140-169.

[52] Gökhan ÇETİNSAYA; "Essential Friends and Natural Enemies: The Historic Roots of Turkish-Iranian Relations", Middle East Review of International Affairs, Vol.7, No.3, September 2003, ss.116-132.

[53] BULUT; a.g.e., s.299.

Kıbrıs Barış Harekâtından sonra Türkiye'ye bozulan bakış açısını değiştirmesine ve ilişkilerin ilerlemesine sebep olmuştur.

Humeyni İran'a döner dönmez, İslami düzeni kurmak için zamanın uygun olmadığını fark etmişti, çünkü o ve havarileri hâlâ tamamen iktidara sahip olmaya yetecek kadar örgütlenememişlerdi. Bu nedenle Humeyni ılımlı politikacı Mehdi Bezirgan'ın başbakan olarak atanmasına rıza gösterdi. Milliyetçilik ve dindarlık açılarından mükemmel siciliyle yeni başbakan, devrimi destekleyen kararsız gruplar için de makbul birisiydi. Özgürlük Hareketi'nin lideri olan Bezirgan, dini değerleri, modernleşme dönüşümüyle kaynaştırmak isteyen İran entelektüelleri neslinin bir üyesiydi.

Humeyni, Bezirgan'ın temeldeki ılımlı tavrını dehşetle karşılıyordu. Devrim sadece İran toplumunun İslam'dan ıslahına yönelik yapılmamıştı; aynı zamanda ABD'nin Orta Doğuda'ki emperyalist tacizlerine karşı bir direnişti. Camilerin yaygın altyapısal ağı, devrim komiteleri ve dini militanların yaygın örgütsel yapısı şimdi Bezirgan'a ve geçici hükümete karşı çalışmaya başlamıştı. Ancak, İran devrimcilerinin yine de halkı ateşleyecek, düşmanlarını küçük düşürerek ve güçlerini arttıracak bir krize ihtiyacı vardı. Radikal öğrenciler ve onların fevri tavırları, Humeyni'ye istediği şansı tanıdı ve 444 gün sürecek rehine krizi patlak verdi. Bu şansı iyi kullanan Humeyni ve arkadaşları yeni bir anayasa oluşturdular. 3 Aralık 1979'da yeni anayasa ulusal bir halkoylamasıyla coşkun bir halk tarafından onaylanmıştır.

Dünya'nın ilk modern teokrasisinin kurucusu Ayetullah Ruhullah Humeyni kendini bütün Müslümanların lideri olarak görüyordu. Bu İslam ümmetini ABD emperyalizminden ve İsrail Siyonizm'inden kurtarmayı amaç edinen "sınırları olmayan bir devrim" olacaktı.

Ayetullah müritlerinin onu çağırdığı ismiyle İmam, akıllı bir şekilde İslami prensipleri, popülist sloganları, İran milliyetçiliğinin motiflerini ve solcu kavramları kusursuz bir anlatım şekliyle birleştiren çok farklı fikirler dile getirmiştir. Humeyni, İran muhalif hareketinin farklı uçlarını birbirine bağlı ulusal bir güç haline getirmiş, bilerek ya da bilmeyerek "gönüllüler koalisyonu"nu yaratmıştı.

Humeyni'de herkese verecek bir şeyler vardı. Dindar bir düzenin inşası vaadini yerine getirmeye çalışan (dini bir lider); ülkesini gizli gizli saldıran ABD'nin emperyalist imparatorluğundan kurtarmaya çalışan kararlı bir (Üçüncü Dünyacı); demokratik idealleri takdir eden bir (yenilikçi), (kadın hakları savunucusu) ve daima İran'ı hak ettiği yere getirmeye çalışan bir (İran milliyetçisi).1979 devrimi, milliyetçilik, siyasal popülizm ve dinsel radikalizmin karmaşık bir bileşimiydi.

Bakın ne diyor Humeyni, "Artık bizi gerici diye adlandıramazlar. Gerçek şu ki, biz Amerika'ya karşı savaşıyoruz. Dünyanın bütün özgürlük savaşçıları bizi bu konuda

destekleyecektir."[54] Humeyni'nin, İran'ın dış etkilere karşı kullanması gereken silahı İslamdı, ama pasif, ilgisiz bir İslam değil, devrimci, politize olmuş ve uzlaşmadan uzak bir İslam. Bu, Peygamberin liderliğinde ilk İslam devletini kuran İslam'dı. Humeyni, İslam'ı Batı karşıtı bir ideolojiye dönüştürmüştür.

Sırf bu nedenle Humeyni, sadece geçici bir figür değildir. Humeyni'nin devrimi, şekillendirdiği politikacılar tarafından yaşatılmaya devam ediyor. Humeyni'nin devrimi yayma ve İslam Cumhuriyeti'nin egemenliğini kurma mesajı tarihsel İran yayılmacılığına da uymaktaydı

Humeyni ideolojisinin temel prensibinin adalet fikri olduğu ortaya çıkmaktadır. Humeyni'nin muhalefeti sadece İran'daki monarşik mutlakiyetçiliğe karşı değil, aynı zamanda İslam dünyasındaki despotluğa da karşıydı. Bunu söylerken, despotluk ve emperyalizm tarafından baskı altında tutulan halkına ve bütün Müslümanlara sesleniyordu. Humeyni, sık sık Batı'nın baskıcı doğasından bahsederek solcu ve hatta Marksist söylemlere her zaman yakın durmuştur.

Humeyni, Şah'ı İran'ın petrol gelirlerini israf etmek, fakirler ve zenginler arasındaki uçurumu daha da fazla açma, uygun bir endüstriyel altyapı oluşturmamak ve ağır yolsuzlukluklarla suçladı. İşe bakın ki, yıllar sonra bu konular Ahmedinejad'ın seçim kampanyasında kullandığı temalar olarak karşımıza çıkacaktı. Tek fark, Şah değil, Humeyni'nin değerlerinden görünüşe göre vazgeçen din adamları sınıfıydı.

İslam Peygamberinin sadece ruhani bir lider olmadığını aynı zamanda bir yönetici, adalet uygulayıcısı ve politik bir lider olduğunu gözlemlemişti. Humeyni'nin İslam devleti kavramı kesinlikle demokratik değildi. İnsanların eksik yanları var, onların mükemmelleştirilmesi gerekmektedir. Humeyni'nin sadece Şah'a karşı olan öfkesine odaklandığını düşünmek de hata olur. İslam medeniyetine karşı düşmanca bir tavır sergilemiş olan Batı'ya karşı da sürekli olarak saldırgan bir tutum içerisinde olduğu ortaya aşikârdır. Şah sadece despot bir hükümdar değildi, aynı zamanda batı Emperyalizm'inin ve İsrail Siyonizm'inin de bir ajanıydı. Bu tip bir mesaj, ABD'ye karşı Üçüncü Dünyacı düşmanlığa sahip olan solcuların da ilgisini çekmişti. İslam'ın korunması ve İran'ın özgürleştirilmesi hiç çaba harcamaya gerek kalmadan bir araya geliyordu.

Devrim, gericilerden liberallere, kökten dincilerden laiklere, Marksistlerden kapitalistlere kadar birçok siyasi hareketin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Lider Humeyni'ydi, ama modern Orta Doğu tarihinin en önemli devrimlerinden birinin hiçbir şekilde tek aktörü değildi.

Humeyni'nin yaratıcılığının diğer bir örneği de onun hem din adamlarından hem de sıradan dindar insanlardan oluşan yeni bir siyasi seçkinler tabakası yaratmasıydı. Devrimci

[54] TAKEYH; a.g.e., s. 24.

rejimler genellikle, bir zamanlar onları ateşli bir şekilde destekleyen taraftarları hayal kırıklığına uğradıklarında ve inançlarını yitirdiklerinde yıkılırlar.

İslam cumhuriyeti yıllar geçtikçe popülerliğini kaybetmesine rağmen, nüfusun ateşli bir bölümü için Tanrı'nın buyruğunu yeryüzünde uygulamak açısından hâlâ çok önemli bir tecrübedir. "Devrimin köklerine" dönmeye kararlı olan Ahmedinejad gibi liderler yetiştirmeye devam eden de, yine toplumun bu kesimidir.

İran devrimi, Fransız, Sovyet ve Çin devrimlerinden farklılık göstermektedir. İran Devrimi'nin özelliklerini kısaca özetlemek gerekirse;

1. Dünyayı etkileyen ve yukarıda belirtilen üç devrim, geçmişi reddederek yeni bir sistem kurmayı amaçlarken, İran İslam Devrimi, eskiye dönüşü sağlamak için gerçekleştirilmiştir.

2. İran Devrimi, gerçekleşen ilk İslam devrimidir. İran Devrimi laik bazı ilkeleri benimsemiş monarşik bir yönetimi yıkarak, bunun yerine Kur'an-ı Kerimdeki esasları içeren İslami bir yönetim şekli koymuştur.

3. İran Devrimi'nin diğer bir özelliği, geniş halk tabakasına dayanan ve örgütsel anlamda bir önderliğe sahip olmamasıdır. Sovyet ve Çin devrimlerinde Komünist Parti, Türk Ulusal Kurtuluş Savaşında Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri ve TBMM Hükümetleri gibi oluşan örgütsel önderlik İran Devrimi'nde mevcut değildir.

4. İran Devrimi'nin en önemli özelliklerinden biri de, ne doğu, ne de batıdaki süper güçlere dayanması ve bunların muhalefetine rağmen, kendi iç dinamiklerinden aldığı güç ile gerçekleşmesidir.

5. İran Devrimi, dış güçlere karşı mücadele eden anti emperyalist milliyetçi akımları pasifize ederek, bunların yerine "ümmet" ideolojisine dayanan İslamı ön plana çıkarmıştır. Bu özellik, İran Devrimi'nin aynı zamanda dış politikasının esasını teşkil etmektedir.[55]

6. Humeyni, İran'ın devrimini daha önceki Fransız ve Rus devrimlerinden farklı yere koymak için, diğer devrimler maddeci faktörlere dayanırken İran baş kaldırışının ilahi bir mesaja dayandığını vurgulamıştır. Humeyni'ye göre "Değişen koşullar altında sadece Tanrı'nın kanunu geçerli ve sabit kalacaktır. Önceki devrimler etkilerini kaybedip solmaya başlarken onun tasarladığı İslam Cumhuriyeti eşsiz bir biçimde yeni bir çağa önderlik edebilecekti.[56]

Dönelim Türkiye'ye. Ecevit hükümetinin yerine gelen Demirel liderliğindeki Adalet Partisi hükümeti, belirgin bir şekilde ABD yanlısı politikalar izlemiş, özellikle ABD'nin Tahran Büyükelçiliği'nde yaşanan işgal ve rehin alma olayına sert tepki göstermiştir. Bununla birlikte, Türkiye ABD'nin İran'a uyguladığı ambargoya katılmamış ve ABD'nin İran'a

[55] ZENGİN; a.g.e., s. 77-78.
[56] TAKEYH; a.g.e., s. 26.

muhtemel bir müdahalesinde Türk topraklarını kullandırtmayacağını ilan etmiştir. İlerleyen günlerde Türkiye'de yaşanan 12 Eylül 1980 askerî darbesi, bu darbenin arkasında ABD'nin olduğuna inanan İran tarafından endişe ile karşılanmıştır.[57]

12 Eylül 1980 öncesinde Türkiye, uzun süredir devam eden anarşi ortamının demokratik yollarla bir türlü düzeltememesinin sıkıntısını yaşamaktaydı. Türkiye'nin gündeminde; siyasetçilerin uzlaşmaz tutumları sebebiyle Cumhurbaşkanı'nın seçilememesi, şehirlerin, mahallelerin, okulların farklı siyasi görüşlerce parsellenmesi, boykotlar, grevler, ekonomik sıkıntılar ve hepsinden önemlisi hergün onlarca genç insanın ölmesi vardı. Polisin, öğretmenin ve hatta askerin kendi içinde bölünmüşlüğü had safhadaydı ve sonunda askeri darbe dönemi başladı. İran ise, 10 gün sonra, 22 Eylül 1980'de Irak'ın saldırısı ile sarsıldı. Saddam Hüseyin bir sınır anlaşmazlığını bahane ederek İran'I işgale başlayınca, Orta Doğu'nun göbeğinde yaraları uzun yıllar kapanmayacak bir savaşın başlamasına neden oldu. İlk iki yılda saldırıya hazırlıksız yakalanan İran sınır boyunca önemli kayıplar vererek geri çekilmeye başladı. İran'ın bu bölgelerde kurduğu sanayi merkezlerinden mahrum kalması, gelecekteki sanayi yatırımlarını ülkenin merkezi bölgelerine yapmasına sebep olmuştur. 1982 yılında savaşta dengeler sağlanınca bu defa üstün taraf İran olmuştur. İran, "Cihat, Zafere Kadar Cihat" ve "Kudüs'e Giden Yollar Bağdat'tan Geçer" sloganları eşliğinde Irak topraklarına girmiştir. Savaş sırasında milisler, Sipah-i Pasdaran-ı İnkılab-ı İslami (İran Devrim Muhafızları Ordusu) adıyla tam donanımlı bir askeri kuvvete dönüştüler. 370.000 düzenli asker, 120.000 devrim muhafızı ve 200.000 kadar besiç denilen yedek gönüllü ile Irak savaşı, Rehine krizi gibi rejime oldukça etkili bir birleştirici güç kazandırmıştır.[58]

Savaşın teokratik rejimi yıkması bekleniyordu, ama tersi oldu ve Humeyni ile onun az sayıdaki müridinin devletin kontrolünü tamamen ele geçirmesini sağladı. Humeyni ve taraftarları geriye kalan laik muhalefet güçlerini haklarından mahrum edecek terörü başlattılar. Toplu tutuklamalar, gösterilerin şiddet kullanarak bastırılması, yargısız infazlar günün düzenini ifade eden olaylardı. Müfredatları değiştirildiği için üniversiteler iki yıl boyunca kapalı kaldı, televizyon ve haber medyası toplumu incelikten yoksun bir İslami propaganda bombardımanına tuttu ve devrimin gerçekleşmesinde çok kritik roller üstlenen kadınlar dini elbise giymek zorunda bırakıldılar. 1980'ler boyunca savaş, şehitik, fedakârlık ve intikam hırsı İran'ın siyasi ve ulusal konularıydı.

Bir türlü sonu gelmeyen savaş, 1987-1988 yılları arasında daha da ilginç hale gelmiştir. Taraflar namaz vakitleri ve cuma günleri çatışmıyorlardı. Böylece, kendi ayıplarına İslami bir renk vermiş oluyorlardı. Ayrıca İran askerinin moralini yüksek tutmak için geceleri cephede

[57] AKDEVELİOĞLU, KÜRKÇÜOĞLU, a.g.e., s. 300.
[58] ABRAHAMIAN; a.g.e., s. 227.

Mehdi süsü verilmiş beyaz at üzerinde ak elbiseli, kimliği pek sezilmeyen insanlar dolaştırılıyordu.

Humeyni ve rejiminin iyice kök salmasını sağlayan bu savaş, 18 Temmuz 1988'de İran'ın BM'in ateşkes teklifini kabul etmesiyle sonlanmıştır. İran'ın insan kaybı 300.000 gösterilmektedir. Buna savaştan mağdur olan 500.000 kişi de katılınca, İran'ın gerçek bir darbe aldığı ortaya çıkmaktadır. Ayrıca, bütün sanayi merkezleri iflas etmiş, sınır boyu yerleşim alanları yok edilmişti. Savaş, İran'a yaklaşık 97 milyar dolara malolmuştur.[59] İran-Irak Savaşı, Türkiye-İran ilişkilerinin iyileşerek gelişmesi sürecine hız vermiştir.

3.2.1. Humeyni Dönemi

Humeyni, Sovyet Marksizm'inin ve Batı kapitalizminin yarattığı boşluğu İran'ın doldurabileceğinin farkına varmıştı. "Dünyanın ezilenleri birleşin, Ezilenlerin partisini kurun. Ne Doğu, ne Batı, ama İslam. Hepimiz İslam için varız, kapitalizm ve feodalizm için değil" söyleminden de anlaşılacağı üzere, Humeyni rejimini içeride güçlendirmenin en iyi yolunun dışarıda çatışmacı bir politika izlemek olduğunu görmüştü. Bunun sonunda Humeyni sadece Batı ile değil aynı zamanda ABD ile işbirliği yapan bölgesel güçler ile de ters düşmüştü. Mısır, Suudi Arabistan, Türkiye ve diğer ABD müttefiklerini alaycı bir şekilde "Büyük Şeytan"a günahları için olanak sağlayarak ona hizmet eden küçük Şeytanlar olarak nitelendirdi.

Dolayısıyla Humeyni, başlangıçta Türkiye'ye karşı cephe almıştır. Göreve başlar başlamaz, "Laik Türkiye Cumhuriyeti'nin İslam çizgisinden ve Osmanlı yolundan ayrıldığını" söylemiş, geçen zaman içinde İran, "PKK" ve "Hizbullah" gibi terör örgütlerini, ülkesinde yerleştirdiği siyasal İslam rejimini, Türkiye'ye karşı silah olarak kullanmıştır. Humeyni daha sonra "Allah ve Peygamber emirleri yerine Türkiye'de Atatürk emirlerinin geçerli olduğunu" söyleyecek kadar ileri gitmiştir. Tahran'daki İslami devrimden bu yana Türk-İran ilişkileri, iki ülkenin "tamamen uzlaşmalarına imkân olmayan farklı dünya görüşü ve ideolojilere sahip oldukları için", karşılıklı güvensizlikle tanımlanmaktadır. Buna rağmen, her iki tarafın da, kendilerini tehdit altına hissetmedikleri müddetçe karşılıklı çıkarlara dayalı komşuluk ilişkilerini yürütmelerini sağlayan dış politika gelenekleri vardır.[60]

İran İslam Devrimi meydana geldiğinde bütün gözlemciler laik, Batıcı, Şahın ve ABD'nin müttefiki bir Türkiye ile İran İslam rejiminin ilişkilerinin kötüye gideceği beklentisi içindeydi. Ama beklenen olmamış, tam aksine ilişkiler özellikle ekonomik alanda, Şah döneminden de daha ileri gitmiştir. Türkiye daha baştan itibaren rejimi kabullenmiş, resmen

---

[59] ATTAR; a.g.e., s. 153.
[60] CANKARA; a.g.e., s. 208.

tanımış ve herhangi bir müdahaleye yanaşmamıştır.[61] ABD Büyükelçiliği'nde yaşanan rehine krizinden dolayı Tahran'ı boykot etmeye yanaşmayan Türkiye ile İran arasındaki ilişkiler gayet olumlu bir yönde seyretmiş ve iki ülke arasındaki ticaret özellikle İran-Irak Savaşı ile birlikte önemli bir seviyeye çıkmıştır.[62]

Türkiye'nin İran'la ortak sınırının bulunması, devrim esnasında uygulanan baskı ve sindirme harekâtından kaçan yaklaşık bir milyon İran'lının çeşitli yollarla Türkiye'ye sığınmasına neden olmuştur. Humeyni'nin zulmünden kaçan bu kişiler arasında çok miktarda devrimi yaymaya çalışan kişilerin bulunması da bilinen bir gerçektir.

Aslında 1979-81 yılları İran'ın meydan okuma yıllarıdır. İlk iki yıl Humeyni İslami ideolojiyi uygulamaya koymuş ve sınırları çok açık olan anayasal bir sistem kurmuş ve kendisi gittikten sonra bile İslam Cumhuriyeti'nin yaşamasını sağlayacak olan ve onun vizyonuna sadık yeni bir seçkinler tabakası yaratmıştır. Görüşleri birbirinden farklı olsa da, Cumhurbaşkanı Ahmedinejad ve kendinden önceki selefi Muhammed Hatemi aynı seçkin tabakanın parçasıdırlar. Sonuç itibarıyla Humeyni, İslam Cumhuriyeti'nin ebedileşmesini sağladı, ama bu cumhuriyet kendisine karşı umutsuz ve geri dönülmez bir biçimde bölünmüştü.[63]

Humeyni'nin ilk dönemlerinde, liberalizm ve laiklik gibi alternatif ideolojiler ve veleyet-i fakih'in haklarına karşı çıkan politikacılar ve din adamları basit bir şekilde iktidar konseylerinden uzaklaştırıldılar.

İslam Cumhuriyeti'nin kurucusu Humeyni'nin 6 Haziran 1989 günü vefatından sonra, kendi otoritesi tarafından kontrol altında tutulan ve şiddeti her geçen gün artan çatışmalar tamamen açığa çıkmış oldu. İslam Cumhuriyeti'nin liderliği için şimdi üç siyasi eğilim ortaya çıkmıştı.

1. Önderleri Ali Hameney olan ve demokratik çoğulculuğu hor görme fikri ve Humeyni'nin bölücü mirasını sürdürme kararlılığı etrafında birleşmiş olan katı fikirliler

2. Ekber Haşimi Rafsancani üzerinde birleşen daha ılımlı ve diğer devletlerle normalleştirilmiş ilişkilere bir dereceye kadar izin verilmesi konusunda baskı yapan pragmatik unsurlar.

3. Üçüncü olarak ise, iki eğilimin bir nevi sentezi olan ve bu grubun en önemli, ama asla tek olmayan temsilcisi olarak ortaya çıkan Muhammed Hatemi yönetimindeki, din

---

[61] ÖZTÜRK, SARIKAYA; a.g.e., s. 251.
[62] Süha BÖLÜKBAŞI; "Türkiye ve Yakınındaki Orta Doğu", Dış Politika Enstitüsü, Ankara, 1992, s. 35.
[63] TAKEYH; a.g.e., s. 37-39.

adamlarından ve entelektüellerden oluşan reformcular.[64]

3.2.2. Humeyni Sonrası Dönem (Muhafazakârlar, Pragmatistler ve Reformcular)

Ayetullah Humeyni'nin ölümünden sonra bir kişi muhafazakâr bloğa hâkim olmaya başlamıştı. Ayetullah Ali Hamaney. Hamaney ve din adamları oligarşisi arasındaki ilişki karşılıklı bağımlılığa dönüşmüştü. Onlar Hamaney'e, nüfuzlarını devam ettirebilmek için ihtiyaç duyuyorlardı, o da onlara eksik olduğu ilahiyat bilgisi için ihtiyaç duyuyordu. 125.000 kişilik Devrim Muhafız gücü, ateşli din adamlarının felsefi görüşüne ve değerlerine bağlı olan gerici ideologlar tarafından komuta ediliyordu. 1990'lar boyunca, reform hareketinin bastırılmasını istediler ve Muhafızlar, öğrenci protestolarına müdahale etmeleri konusunda serbest bırakıldılar. Devletin bağımsız bir kolu gibi olmaya ve hareket etmeye başladılar. Bugün de Muhafızlar, iç güvenlikten nükleer programa kadar birçok konuda söz sahibi olan bir gruptur.

1989-1997 yılları arasında Cumhurbaşkanlığı yapan Rafsancani'ye göre, devletin meşruluğu ve İslami yönetimin uzun süre devam etmesi onun ekonomik performansına bağlıydı. Pragmatistler, Çin'i model alarak ekonomik anlamda etkili, kültürel açıdan hoşgörülü, siyasi yönden de mutlakıyetçi olan bir düzen oluşturma çabasındaydılar. Amaçları asla demokratik bir toplum yaratmak değildi. Rafsancani'ye göre İran, devrimini en iyi şekilde sadece "rasyonel ve mantıklı politikalar" yoluyla koruyabilirdi.[65] Pragmatistler Humeyni'nin popülist politikalarını özel girişimi vurgulayarak ve yabancı yatırımı ülkelerine çekerek aşmaya çalışacaklardı. Rafsancani'nin ekonomik düzlemde dış dünyaya açılışı ve sosyal davranışlar hakkında hükümetinin daha gevşek bir tutum benimsemesi, kısmen ülkenin hakimi olarak ulemanın icraatına halkın duyduğu düş kırıklığından kaynaklanmaktaydı.[66]

Kültürel konularda pragmatistler İslami kuralları ülkenin yerinde duramayan gençlerine dayatmaktan kaçınmaya çalıştılar. Odaklandıkları şey daha liberal bir toplumdan ziyade, gerginliği azaltacak istikrarlı bir toplum oluşturmaktı.

Rafsancani'nin Cumhurbaşkanı olduğu dönemde, onun itirazlarına rağmen ahlak polisi ve kolluk kuvvetleri bir dereceye kadar kişisel ve entelektüel özgürlük arayan kişileri tartaklamaya, taciz etmeye ve tutuklamaya devam etmiştir. Katı fikirliler, Rafsancani'nin girişimlerini sistematik olarak baltalamış, sonunda Rafsancani'nin cumhurbaşkanlığı ana

---

[64] TAKEYH; a.g.e., s. 41-42.
[65] Iran News; 9 Şubat 1993.
[66] CLEVELAND; a.g.e., s. 578.

hedeflerine ulaşmakta başarısız olmuştur.

Rafsancani, direnişle karşılaştığı her seferde kendisini dini sözlerin kalkanı arasında saklayarak çok çabuk geri adım atmıştır. Rafsancani'nin ekonomik performans ve kültürel özgürlük üzerine eğilmesi devlet ile toplum arasındaki ilişkiyi değiştirmişti. Rafsancani'nin görev süresi, reform hareketinin ebesi gibi görev yapmış oldu.

İran toplumunun büyük bölümünü anlayacak olan politikacı, Muhammed Hatemi'ydi. Hatemi, "Devlet otoritesi zorlama ve diktatörlük ile elde edilemez. Buna ancak, devleti hukuka göre yöneterek, haklara saygı duyarak ve halkı yetkilendirerek ve karar yapma aşamasında onların yer almasını sağlayarak ulaşılabilir." söylemiyle, reformist yaklaşımını göstermekteydi.

1990'ların başlarında reformcular yönetimdeki yapıdan dışlanmışlar ve çıkarılmışlardı. 1997'de Hatemi yönetimi zamanında eski dönemlerine şaşırtıcı bir dönüş yaptılar. Hatemi, Batı'nın ekonomik gelişimini ve çoğulcu edinimlerini her daim takdir etmiş ve dile getirmiştir, bununla birlikte hemen arkasından Batı'yı aşırı maddeciliği ve insanın manevi ihtiyaçlarına karşı olan duyarsızlığı nedeniyle eleştirmekte de geri kalmamıştır. Reformcuların ideolojisinin temel ilkesi, kutsal kitapların yorumlanmasının sabit kalamayacağı ve onların değişen şartlara ayak uydurmak zorunda olduğu fikridir. Onlara göre, İslam'ın sahip olduğu yaşamsal önemi devam ettirmesi için modern toplumun taleplerine hitap etmesi gerekmektedir.

Reformcuların tartıştığı başlıca konu dine dayalı düzenin otoritesini ancak ikna ve halk tarafından kabul edilme yoluyla koruyabileceğiydi. Dini tenkitlerine mecbur tutularak dayatılması ve genel isteğe ve talebe yöneltilen bir aşağılama devletin temellerini acımasızca aşındıracaktı. Halkın, özünde dini ama uygulamalarında demokratik olan bir devleti yaşatabilme yetisine çok büyük güven duymuşlardır. Reformcu Ayetullah Montazeri, "İslam, özgürlüğü desteklediği için bence İslam ve demokrasi bir arada yaşayabilir. Muhafazakâr liderlerin İran'da uyguladığı şey İslam değildir ve ben buna karşıyım."[67] diyerek muhafazakârlardan farklı olan düşüncesini dile getirmiştir.

İslam Cumhuriyeti'ndeki diğer gruplarla beraber reformcular da rejimin karar verici kurumuna, velayet-i fakih, sadıktılar. Bununla birlikte reformcularla katı görüşlüler arasındaki fark, söz konusu makamın ayrıcalıklarının yorumu ve onun popüler zorunluluklara ne dereceye kadar cevap vereceği konusundaydı. Katı görüşlülere göre Büyük Lider'in yetkileri seçime dayalı bir denetimden muaftı ve Ayetullah Hamaney esasında amirane kararla göreve getirilmişti. Reformculara göre bu makamın mutlakiyetçiliği anayasanın demokratik

[67] Daily Star, 4 Temmuz 2003.

yapısıyla tezat oluşturmaktaydı.

1997 seçimlerinde reformcuların cumhurbaşkanı adayı olan Muhammed Hatemi, hoşgörülü bir İslam devleti vizyonu ile İran halkının aklını ve gönlünü kazanmıştı. Katı görüşlüleri şok eden ve umutsuzluğa sürükleyen bir sonuçla oyların büyük bir bölümünü (%69) alan Hatemi'nin büyük yankı uyandıran zaferi, reform hareketine güç vermişti. Hatemi, İslam Cumhuriyeti'nin uygulamalarından dışlandıklarını hisseden gençler ve kadınlardan büyük destek görmüştü. Ancak en önemli husus, Reformcuların fikirlerini nasıl kurumsallaştıracaklarını bilememeleriydi. Sonunda, sisteme uymayı seçtiler ve çoşkulu taraftarlarını hayal kırıklığına uğrattılar. İslam Cumhuriyetini içerisindeki kurumlardan başlayarak aşamalı olarak değiştirmeyi amaçlıyordu. Fakat reformcular, katı fikirlilerin hasetle korudukları Büyük Liderin geniş keyfi yetkilerine meydan okumaktan kaçındılar. Onun yerine reformcular, eleştirel bir medya kurarak ve seçimlere katılarak kurumsal güçlerini arttırmaya odaklandılar. Reformcuların 1998'deki belediye başkanlığı ve 2000'deki meclis seçimleri zaferleri ile "Tahran Baharı", gerici tepkileri aşıyordu.

Reformcular elde ettikleri bu ivmeyi sürdürecek halka inen örgütsel bir ağı asla oluşturamadıkları ve sağlam bir yere sahip olan güçlü düşmanlarını püskürtmek için gerekli olan tutarlı bir stratejiyi geliştiremedikleri için işçi sendikaları, ticaret örgütleri ve modern iş sektörü İran'ın sürmekte olan siyasi mücadelelerin dışında kalmışlardı. Reformist hareket sahip olduğu gücü kurumsallaştırmak için örgütsel bir çabanın içine girmedi. Hayal kırıklığına uğrayan halk reformcuların stratejisinin yararlılığını ve sonunda da reform hareketinin kendisini daha fazla sorgulamaya başlar oldu.

Reformcular gerekli olan cesaretten yoksun olduklarını gösterdiler. Katı görüşlüler siyası egemenliklerini garanti altına almak için iyi tasarlanmış adli teşkilatı ve güvenlik güçlerini kontrolleri altına alıp kendilerine karşı fikirlerin gelişmesine yardımcı olan gazeteleri kapattılar. Muhafız Konseyi de parlementonun çıkardığı yasaları geçersiz kılmakla meşguldü. Dini yapı entelektüelleri, aktivistleri hedef alan bir terör rüzgârı başlattı. Yasadışı örgüt üyelerini öğrenci topluluklarının ve barışcı gösterilerin üzerine saldılar.

Muhafazakârların bu engelleme politikası Hamaney ve katı görüşlülerin liderleri tarafından desteklendi. Büyük Lider yandaşlarını Hatemi'nin bu ihtiyatlı seçim zaferine karşı uyarmıştı. "Düşman İslam'a artık ülke içerisinden saldırıyor."

Reformcular, İran'ın siyasi yapısında manidar bir değişikliği önlemek için gerekli yetkiye ve güce sahip olan katı görüşlülerin ihtilaflarını aşamadı.

Reform hareketinin başarısızlığa uğramasının bir diğer sebebi de ABD'dir. Katı görüşlülerin ABD düşmanlığından yarar sağlayan tek grup olması ve reformcu hükümetin

Afganistan'da ABD ile işbirliği yapmış olduğu gerçeği onları bu tip saldırılara karşı daha da korumasız bırakıyordu. Yaptığı yardım için ödüllendirilmek bir yana İran, bir kez daha kınandı, tehdit edildi ve Irak ve Kuzey Kore gibi hoş görülmeyen devletlerle aynı kefeye konuldu.

Muhafazakârlar, demokratik hakların bastırılması gibi bir niyetlerinin olmadığını fakat İran'ı dış müdahelelerden korumak için hazırlanmış makul güvenlik önlemleri getirmeye çalıştıklarını söylediler. Bush, İran'ı bir kötülük ekseni olarak tanımladığında, reform yanlıları büyük darbe alırken, katı görüşlü kesim bundan büyük mutluluk duydu. O zaman, ülkenin onları destekleyen kesimini harekete geçirebileceklerdi. Böylece muhafazakârlar, 2003 belediye, 2004 meclis ve 2005 cumhurbaşkanlığı seçimlerini peşpeşe kazanmış oldular.

2005 yılı, İran'ın tekrar muhafazakârların kontrolü altına girdiği yıl olmuştur. Haziran 2005'de Tahran'ın sert tutumuyla tanınan belediye başkanı Mahmut Ahmedinejad beklentileri yanıltmış ve eski cumhurbaşkanı güçlü Ekber Haşimi Rafsancani'yi oyların %62'sini alarak mağlup etmiştir. Rafsancani ve diğer bütün cumhurbaşkanı adaylarının daha fazla kültürel özgürlük, politik reform ve Birleşik Devletlerle bağların tamir edilmesi görüşleri söz konusuyken, kendini Merdümyâr (halkın dostu) olarak tanımlayan Ahmedinejad, ulusal güvenliği sağlamlaştırmaktan, "devrimin kökleri"ne dönmekten, ekonomik adaletin sağlanmasından ve siyasi uygunluk gibi konulardan bahsetmiştir. Kampanyasını ayrımcılık, yolsuzluk ve yoksullukla mücadele üzerine inşa eden Ahmedinejad, hiçbir çevreden ciddi destek görmemesine rağmen kırsal kesimde yaşayan dindarlara verdiği basit mesajlar ve mütevazi tavrıyla zirveye çıkmıştır. Devrimden, 26 yıl sonra İran'ın, Humeyni'nin şekillendirdiği politikacılardan biri olan, Ahmedinejad gibi bir cumhurbaşkanı çıkarmış olduğu gerçeği, İran'ın hâlâ daha Ayetullah Ruhullah Humeyni'nin mirası tarafından belirlenen bir toplum olduğunu göstermektedir.

1979'da ABD elçiliğini basan öğrenci sendikasının kurucuları arasında yer alan ve sonrasında da Devrim Muhafızları'na katılan Ahmedinejad'ın eşitlik ve fedakârlık mesajları 2005 seçimlerinde alt sınıftaki insanların onun lehine hareket geçmelerini sağlamıştır. Katı görüşlüler İran'ın mevcut gelirlerinden tam anlamıyla yararlanan birkaç gruptan biridir. Sağcı görüşün ana dayanak noktası, sayıları çok fazla olan dini kurumlar ile ticareti ve üretim sektörünün hâkimiyetini elinde bulunduran bonyadlardır (vakıf nitelikli ticari işletmeler). Bonyadlar, devrimden sonra yıkılan krallığa ait malları hayırsever amaçlar doğrultusunda kullanılmak üzere kamulaştırma yapması için kurulmuş dini kuruluşlardır. Bunlar büyük holdinglere dönüşmüşlerdir. Bu çıkarlar serbest piyasaya tamamen terstir.

Yeni bir siyasi parti olan Abadgaran çatısı altında toplanan cumhurbaşkanı Ahmedinejad ve milletvekilleri, muhafazakâr hareketin geleceğini teşkil etmektedirler.

Cinsiyet ayrımı, kadınların giymesinin zorunlu kıyafet şekli, medya ve film endüstrisinin kontrolü kültürel çöküşü önlemek için hâlâ tercih edilen yöntemlerdir.

İran nüfusunun yaklaşık %70'i otuz yaşın altında, dolayısıyla İran gençliğini kontrol etme çabaları, muhfazakârların her şeye karşın sürdürmekte ısrar ettikleri ve büyük olasılıkla kaybedecek oldukları bir savaştır.

Kısaca bahsedilen bu üç yönlü grubun gelecekte İslam Cumhuriyetini kontrol etmek için birbirlerine meydan okuması muhtemeldir. Bugünün İran'ında muhafazakâr stratejinin amacına ulaştığını görebiliriz. İran halkı ekonomik adalet sözlerini yerine getirebilecekleri umuduyla hükümeti muhafazakârlara verdi. Batı gözlemcileri için ısrarla devam etmekte olan problem onların İran siyasetini durağan olarak görmeleridir. Bugün muhafazakârların sahip olduğu bu güç nasıl kalıcı ve uzun ömürlü kabul ediliyorsa, 1990'ların reformcu zaferleri de bir çok kişi tarafından kaçınılmaz olan demokratik bir çağın başlangıcı olarak kabul edilmişti. Fakat İran'da siyaset çok kaygan bir zemindir. Muhafazakârlar, İran'ın ekonomik güçlüklerini aşamazlarsa, başka bir halkçı tepkiyle karşılaşabilirler. 14 Haziran 2013'de yapılan Cumhurbaşkanı seçiminden reformist Ruhani'nin zaferle çıkması, reformcuların tekrar eski güçlerine kavuşuyor olduklarının bir göstergesidir.

Sonuçta, Büyük Liderin yetkilerini sınırlayan anayasal düzenlemeler yapılamadan ve bu söz konusu makam halka hesap veren bir pozisyona çekilmeden hiçbir reform hareketi başarıya ulaşamaz ve hiçbir liberal eğilim de hâkim kılınamaz.

İran'ın demokratik ruhunu geri kazanması için, Humeyni'nin siyasi düzeni yıkılmalı ve onun yenilikçi fakat sonunda da zararlı olan mirasından kurtulunmalıdır. Eğer İran'ın aktivistleri, dini inançlarla demokratik normları bir arada bulunduran bir sistem oluşturmayı başarabilirse, o zaman İslam Cumhuriyeti bölgenin siyasi gelişimi için örnek oluşturabilir.

İran halkı ekonomik olarak baskı altında olan orta sınıf, haklarından mahrum edilmiş gençlik, reformcu din adamları ve yargılanmış aydınlar, meşruluğu halkın onayını esas alan bir devlet talep ediyorlardı. Batı'nın demokratik idealleri ve Orta Doğu'nun kültürel geleneklerine dayanan bir model oluşturulabilir.[68]

3.3. İRAN -TÜRKİYE İLİŞKİLERİNDE SORUNLAR

Benzer tarihî özellikler kadar, coğrafi özellikler de Türkiye-İran siyasi ilişkilerini önemli ölçüde etkilemiştir. Tarihsel bir perspektiften bakıldığında iki ülke arasındaki sorunların ideolojilerin (laik veya İslamcı), rejimlerin (monarşi veya cumhuriyet) ve liderlerin (Şah, Atatürk veya Humeyni) ötesinde jeopolitik, jeostratejik ve jeokültürel nedenlerden

[68] TAKEYH; a.g.e., s. 56-72.

kaynaklandığı görülmektedir. Türk ve İran jeopolitiği arasında bir mukayese yapmak gerekirse;

1. İran da Türkiye gibi, Asya-Avrupa güney bağlantısının ana geçiş hattı üzerinde bulunmaktadır.

2. Her iki ülke de Avrasya anakıtasının kuzey güney merkezi geçiş hattının batı yakasını oluşturan Kafkaslar ile doğrudan sınıra sahiptir ve Türkiye bu kuzey-güney geçiş hattının batı yakasını oluşturan Orta Asya-Afgan-Hint hattına komşudur.

3. Avrasya kıtasının dört önemli iç denizi ve körfezinden ikisinin bağlantısı Türkiye (Karadeniz ve Akdeniz), diğer ikisinin bağlantısı ise İran (Hazar Denizi ve Basra Körfezi) üzerinden sağlanmaktadır.

4. Türkiye Güney Avrupa, İran ise Güney Asya ile doğrudan irtibatlıdır ki bu Avrasya ana kıtasının güney bağlantıları açısından büyük bir önem taşımaktadır.

5. Türkiye Afro-Avrasya ana kıtasının kesişim alanında bulunan Orta Doğu bölgesinin Avrupa bağlantısını, İran ise Asya bağlantısını oluşturmaktadır.

6. Rimland'ın (kenar kuşak) merkezî hattını oluşturan bu iki ülke Heartland'a (mihver alan) egemen olan gücün (Rusya) baskısını sürekli olarak hissetmişlerdir ki bu özellik iki ülkenin modern dönemdeki siyasî ve stratejik tercihlerini de etkilemiştir.[69]

1890'larda, İran ile Türkiye arasındaki temel sorun Ermeni meselesidir. Ermeni tedhişçiler İran sınırından Doğu Anadolu'ya girerek eylem yapmış ve tekrar İran tarafına geçerek izlerini kaybettirmişlerdir. Bu hadiseler, o dönem Osmanlı Devleti'ni ciddi bir zaafa uğratmış ve iki ülke arasında önemsiz sayılamayacak gerilimlere sebep olmuştur. 1920'li yılların ikinci yarısında ise temel sorun Kürt isyanları olmuştur.[70]

İran ile Türkiye arasındaki sorunları, Türkiye'de Cumhuriyet'in kurulması döneminden başlamak üzere, 1979 İran İslam devrimi öncesi ve sonrası olarak iki kategoride değerlendirelim.

3.3.1. 1925-1979 Dönemi (İran'da Şahlık Dönemi)

Bu dönemin ilk yıllarında her iki ülke de yeni bir devlet yapısı ve anlayışıyla kurulma çabaları içerisindeydi. Sonrasında ise devletlerinin devamlılığını sağlamak için genelde birlikte hareket etmişler ve sorunlarını kolaylıkla çözmüşlerdir.

2'nci Dünya Savaşı ve Soğuk Savaş öncesinde iki devlet arasında yaşanan üç önemli sorun olmuştur.

---

[69] Ahmet DAVUTOĞLU; "Stratejik Derinlik Türkiye'nin Uluslararası Konumu", Küre Yayınları, İstanbul, 2001, s. 426-427.
[70] KENEŞ, a.g.e., s. 91.

3.3.1.1. Sınır İhlalleri

İran-Türkiye arasındaki sınır sorunu, genel olarak milliyetçi ideolojilerin yol açtığı sıkıntılar, ulus devletlerin ortaya çıkmasından sonra uluslararası sınır kavramını tam anlayamayan Kürt aşiretlerinin özerkliklerini koruma isteği[71] ve iki ülke arasındaki sınırların gereğince işaretlenmemiş olması gibi üç temel nedene dayanmaktadır.

Sınır ihlalleri, İran'da Türk sınırına yakın bölgelerde yaşayan aşiretlerin, Türk topraklarına geçerek eşkıyalık yapmasıyla ortaya çıkmıştır. Şakiler Türk vatandaşlarına can ve mal zararı verdikten sonra tekrar İran topraklarına geçmişlerdir. Sınır sorununu çözebilmek amacıyla Lozan Konferansı'na katılmak isteyen İran'ın isteğinin İngiltere tarafından reddedilmesi, ikili görüşmelerle bu sorunu ortadan kaldırma girişimlerinin başlamasına neden olmuştur. Bu bağlamda, sınır sorunun aşılabilmesi için 22 Nisan 1926 tarihinde Tahran'da bir Dostluk ve Güvenlik Anlaşması imzalanmıştır.[72] Aşiretlerin sebep olduğu sınır sorunlarını çözmeyi amaçlayan bu anlaşma, aynı zamanda Türkiye Cumhuriyeti ve İran arasında imzalanan ilk belge olması itibarıyla da önemlidir. Ancak imzalanan bu anlaşma gerektiği gibi uygulanamamış, Türk-İran sınırındaki Kürt aşiretleri, her iki ülkeye karşı olan itaatsiz ve rahatsız edici tavırlarını devam ettirmiş ve 1927 yılı Eylül ayında yeniden isyan etmişlerdir.[73]

1930 yılı Haziran ayında başlayan Ağrı isyanları sırasında, sınır güvenliği büyük bir sorun olarak ortaya çıkmıştır. Kürt isyancılar zor durumda kaldıklarında İran topraklarındaki Küçük Ağrı'ya geçmiş ve yakalanmaktan kurtulmuşlardır. Bu durum, Türk birliklerinin isyancılarla etkin bir şekilde mücadele etmesini engellemiştir. Ağrı Dağı'nın tamamını egemenliği altına almadan bu sorunu çözemeyeceğini gören Türkiye, Küçük Ağrı'yı fiilen işgal etmiş ve isyanı sona erdirmiştir. Böylece eylemcilerin sınır geçişlerine engel olmak ve eylem sonrasında takip edilebilmelerini kolaylaştırmak amacıyla, sınır üzerinde yer alan ve uzantıları her iki ülke topraklarında olan Ağrı Dağı'nın tamamı, Türkiye'nin ısrarı ile Türkiye sınırları içine katılmıştır. Türk sınırları içinde bulunan, "Kotur"[74] yerleşim merkezi ise İran'a bırakılmıştır. Başlangıçta İran bu duruma karşı çıkmış, ancak Türkiye'nin kararlı tutumu karşısında oluşturulan fiilî durumu kabullenmek zorunda kalmış ve neticede toprak değişimine razı olmuştur. 23 Ocak 1932 tarihinde Tahran'da Türkiye-İran sınır çizgisinin belirlenmesine yönelik bir anlaşma imzalanmış ve bu anlaşmayla, Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne intikal eden sınırın son bir defa daha tespiti yapılmıştır. Türk-İran

[71] AKDEVELİOĞLU, KÜRKÇÜOĞLU, a.g.e., s. 360.
[72] Mehmet SARAY; "Türk-İran İlişkileri", Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırmaları Merkezi, Ankara, 2006, s. 280-284.
[73] Alper Tolga BULUT; "Türkiye Cumhuriyeti-İran Cumhuriyeti İlişkileri", ed. Mohammed ARAFAT, Türkiye ve Komşuları, Nobel Yayınları, Ankara, 2009, s. 290.
[74] Kotur, Van ili Saray ilçesi güneyinden geçerek sınırı aşan ve Urmiye gölüne dökülen Kotur Çayı'nın açtığı vadide, İran topraklarında yer alan bir yerleşim merkezidir.

Sınır Anlaşmasını aynı yıl 5 Kasım'da Ankara'da imzalanan "Dostluk, Güvenlik, Tarafsızlık ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması" izlemiş, 1937'ye gelindiğinde Türkiye ve İran; Irak ve Afganistan'la birlikte, bir saldırmazlık anlaşması olan "Sadabat Paktı" içinde yer almışlardır.[75]

3.3.1.2. Hilafetin Kaldırılması

Osmanlı İmparatorluğu sınırları dışında bulunan müslüman halklar, özellikle Hintliler, Milli Mücadele esnasında manevi desteklerini çeşitli vesilelerle belirtmişlerdir. Milli Mücadele sırasında Türkiye'nin doğulu devletlerle münasebetleri Ankara Hükümetinin Hilafet müessesesine karşı tutumu ile yakından ilgili idi.

Türkiye Büyük Millet Meclisi, Cumhuriyetin ilanından sonra anlamını tamamen kaybeden Hilafeti 3 Mart 1924 tarihli bir kanunla kaldırmıştır. Hilafetin kaldırılması Doğu'nun Müslüman halkları arasında bazı tepkilere sebep olmuş, fakat Osmanlı devlet sisteminin köhnemiş bir parçasını teşkil eden bu müessesenin kaldırılması Türkiye'de önemli bir yankı doğurmamıştır. Aslında, hilafet Müslüman devletler için birleştirici bir unsur olmaktan çıkmıştı, hiç bir egemen devletin hilafetin kuvvetini tanımayacağı tabii idi. İsmet Paşa'nın Hilafetin kaldırıldığı gün Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde yaptığı konuşmada belirttiği gibi, eğer Müslümanlar Türklere karşı dostça davranışlarda bulunmuşlarsa bunun sebebi Hilafetin bizim elimizde bulunması değil, bizim kuvvetli olmamızdır.[76] Her ne kadar İran, hiçbir dönem Osmanlı halifesini tanımamış olsa da, dini bir kavram olan Hilafetin 1924 yılında kaldırılması İran'daki özellikle muhafazakâr kesim tarafından iyi karşılanmamış ve bu olay Türk-İran münasebetlerinin dostane mahiyet almasını bir süre için engellemişti. Bundan başka, Musul uyuşmazlığı sırasında Türk-İran sınır bölgesinde yaşayan bazı aşiretlerin baskınlar yapmaları da Türk ve İran Hükümetlerinin karşılıklı itham ve protestolarına sebep olmuştur.

3.3.1.3. Irak Üzerinden Rahatsızlık

1970'ten sonra İran için ortaya çıkan önemli bir gelişme, ABD'nin iç politikasında önemli bir rol oynayan Amerikalı Yahudilerin desteklediği İsrail'in Orta Doğu'da çok daha güçlü bir devlet haline gelmesidir. 12 Mart 1971'de başlayan dönem Türkiye'nin iç siyasetindeki istikrarsızlığına paralel olarak dış politikasında da durgun bir dönem olmuştur. Bu yıllarda Şahın Irak Kürtlerine yaptığı para ve silah yardımı Türkiye'yi endişelendirmeye devam ederken, Türkiye'nin Irak'la ilişkilerinin her alanda gelişiyor olması da İran'ı rahatsız etmiştir. Türkiye bu dönemde İran'ın Türkiye'deki Kürtler arasında da birtakım faaliyetlerde bulunduğu endişesini taşımıştır.

---

[75] SİLAHÇIOĞLU; a.g.e., s. 41.
[76] YÜCE; a.g.e., s. 83.

1974 Kıbrıs Barış Harekâtı sonrasında Türkiye, ABD tarafından silah ambargosuna ve uluslararası arenada yalnızlığa maruz kalırken, İran ABD'den sınırsız silah almaya başlamış ve Suudi Arabistan'la birlikte ABD'nin Orta Doğu politikasında en önemli ülke konumuna yükselmiştir.[77]

3.3.2. İran İslam Devleti Dönemi

İran İslam Cumhuriyeti'nin dış politika olarak benimsediği "Ne Doğu Ne Batı" stratejisi ve dünya İslam imparatorluğu kurmak için İslam Devrimi'ni ihraç stratejisi, diğer komşu devletlerin yanı sıra nüfusunun çoğunluğu Müslümanlardan oluşan ve Batı ittifakı içinde yer alan Türkiye Cumhuriyeti ile olan ilişkilerini de olumsuz yönde etkilemiştir. İran dış politikasında "Bütün Müslümanların İslam ümmeti olarak tek bir bayrak altında birleşmeleri gerektiği" tezi her zaman var olmuştur. İslam Devrimi, İran'ın klasikleşmiş İslam dünyası liderliğine oynama hevesinin alevlenerek devam etmesine yol açmıştır. İran'ın bu kapsamda uluslararası düzeyde kabul gören Filistin Kurtuluş Örgütünden, hiç duyulmamış radikal İslami hareketlere kadar tüm fraksiyonları desteklediği değerlendirilmektedir. Batı blokunun lideri ABD tarafından uygulanan izolasyon ile ambargo ve Irak'la süren sekiz yıllık savaşın ülkede yol açtığı tahribat, bir anda ülkeyi dağılma tehlikesi ile karşı karşıya bırakmıştır. Ancak, toparlanan İran yönetimi dış politika stratejisinde değişikliğe ve yeni açılımlara yönelmiş, bu bağlamda ABD ile ittifak içinde bulunan ve NATO üyesi olan Türkiye ile ilişkilerinde de sorunlu bir dönem başlamıştır. Buraya kadar bahsedilen genel stratejisi içinde, İran, rejimi değiştirmek ve İslam dünyası/Orta Doğu coğrafyasında liderliğe oynamak yolunda rakip olarak gördüğü Türkiye'yi zayıf düşürmek amaçlarına ulaşmak için ülke içindeki dini örgütlere ve PKK'ya destek vermiştir. Öte yandan Türkiye'yi İran'daki rejim karşıtlarını barındırmakla suçlamıştır. Karşılıklı olarak suçlamalar ve bunun sonucu giderek tırmanan ilişkiler, 1989 yılında karşılıklı olarak büyükelçilerin geri çağırılması ile sonuçlanmıştır.

Geçmişten bugüne iki ülke arasında en derin ayrışmalar, mezhep ve rejim alanında ve bu durumun yol açtığı kimlik farklılaşmasında gerçekleşmiştir. Anadolu, ağırlıklı olarak Sünni iken, İran'daki etnik yapının çok büyük bir kısmı Şii'dir.[78] Orta Doğu coğrafyasında etnisite değil, mezhep belirleyici olmaktadır. Onun içindir ki Kürtlerle Türkler, Azerilerle Farslar beraber olabilmektedir.

İran ve Türkiye arasında rejim ve mezhep farklılıkları ve bölgesel hegemonya mücadelesinin yanında, İran'ın rejim ihraç politikaları, terör örgütü PKK'ya destek vermesi, Orta Doğu, Orta Asya ve Kafkaslar'da iki gücün farklı politikaları ve birbirlerini rakip olarak

[77] ÖZTÜRK, SARIKAYA; a.g.e., ss. 246-248, 250.
[78] ÖZTÜRK, SARIKAYA; a.g.e., s. 208.

görmeleri, Türkiye'nin genellikle Batı yanlısı tutumu, İran'ın büyük şeytan olarak nitelediği ABD ve İsrail'le ilişkileri, İran'ın, Türkiye'nin İran'daki büyük Türk nüfus üzerinden İran'ın içişlerine karışabileceği (ve hatta bölebileceği) endişesi, yine Güney Azerbaycan'ın kuzey ile birleşebileceği (Türkiye'nin de desteği ile) gibi endişeleri iki komşuyu ortak dış politikalar yürütmekten ve karşılıklı güven esasına dayalı çeşitli alanlardaki işbirliğinden alıkoymaktadır.

Günümüzde Türkiye İran ilişkilerini incelemek için tespit edilen bu sorun sahaları ile ilgili somut örnekler verilmesinin uygun olacağı düşüncesiyle, genelde iyi ilişkiler yürütme potansiyeline sahip ve buna muhtaç iki komşu ülke olarak değerlendirilen Türkiye ve İran İslam Devleti arasındaki sorunları şu şekilde detaylandırabiliriz:

3.3.2.1. İran'ın İslam Devrimini Yayma ve Rakip Olarak Gördüğü Türkiye'yi Güçsüz Düşürme Çabaları

İran Devrimi Türkiye'nin İran ile yarım yüzyıldır sürdürdüğü yumuşak ilişkilerini önemli ölçüde etkilemiş ve İran'ın "İslam Devrimini ihraç etme" çabalarından dolayı sıkıntılara yol açmıştır.

Humeyni rejiminin ilk günlerinden itibaren, İran'da gerçekleştirilen devrimin, Türkiye'ye ihraç edilmesi için büyük gayret sarf edilmiş ve bu çabalar, maalesef bazı dindar geçinen çevrelerde sempatiyle karşılanmıştır. Hatta bununla da yetinilmemiş, bazı eski ve yeni politikacıların, muhtemelen İran yetkililerinin daveti üzerine bu ülkeyi gayri resmi yollardan ziyaret ederek temaslarda bulundukları tespit edilmiştir. Bu ziyaretlerden cesaret alan İran'lı yöneticiler, Türkiye'ye yönelik köktendinci faaliyetlerine, Atatürk ve laikliği savunan yöneticilere karşı kampanyalarını yürütmeye hızla devam etmişlerdir.[79]

İran, "Devrim İhracı" adı altında bir yandan Türkiye'de Sünni-Şii ayırımcılığını kışkırtırtan, diğer yandan bölücü Kürtçülüğü destekleyen, bir yandan da kendi fikirlerine karşıt görüşteki aydınları yok etttiği iddaa edilen bir politikaya yönelmiştir. Hatemi döneminde durulur gibi görünen bu uygulamalar İran'ın, Türkiye içinde ve bölge ülkelerinde dini eğilimli terör örgütlerine verdiği desteğin kesilmemesi ve dini liderlerinin zaman zaman İslam Devrimi'ni yayma eğilimindeki açıklamaları ile devam etmiştir. Aslında İran, bu dönemde Türkiye'ye karşı politikasını bir nevi açıkça ilan ederek, Türkiye'de de bir İslam devrimi olmasına zemin hazırlamak istemiştir. Yüzyıllardır devam eden Sünni-Şii çekişmesinin, laik sistem karşısında ittifak etmesi ise ayrı bir ironidir.

İran İslam Cumhuriyeti, çeşitli yöntemlerle Türkiye'ye sızdırdığı yandaşları ve Türkiye'de görevli elçilik mensupları vasıtasıyla yeni rejim lehine büyük bir propaganda faaliyetinde bulunmuşlardır. Bu kişiler, Türkiye'de özellikle laikliği içine sindirememiş gerici

[79] CANKARA; a.g.e., s. 209.

çevreler ve Atatürk düşmanlığını kendine bayrak edinmiş olanlarla işbirliği yapmak suretiyle faaliyetlerini yürütmüşlerdir.

İran İslam Devriminden sonra Türkiye'de bol miktarda İran kökenli şirket kurulmuştur. Ancak yapılan tetkiklerde bu şirketlerin büyük bir bölümünün tabela şirketlerini olduğu, elle tutulur bir iş yapmadıkları ya da adreslerinde bulunmadıkları tesbit edilmiştir. Bu da bizde bu şirketlerin görünür faaliyetleri dışında Türkiye'ye serbestçe giriş çıkış ve para transferleri yapabilmek maksadıyla kurulmuş olduklarını göstermektedir.

İran, Ermeni teröristlerinin Türk diplomatlarına karşı giriştikleri saldırılara sahne olan tek İslam ülkesidir. Ayrıca, Ermeni anıtlarının dikildiği ülkelerden biri de İran'dır. 1981-1989 tarihleri arasında İran'daki Türk elçilik mensuplarının şahıslarına ve mallarına Ermenilerce saldırılar düzenlenmiştir.[80]

PKK terör örgütüne Türkiye karşısındaki konumunu güçlendirmek için bir dönem ciddi destek veren İran, Kuzey Irak'taki PKK kamplarına karşı füze atışlarını Türkiye'ye yardım için yaptığı izlenimini uyandırmaya çalışmıştır. Bu konuda kuşkusuz büyük bir abartma mevcuttur. Füze saldırılarının etkisi hakkında şimdiye kadar hiçbir haber gelmemiştir. Öte yandan İran, PKK'nın İranlı Kürt terör örgütleri ile temas ve işbirliğinden tedirgin olmaktadır. PKK terör örgütünün İran'da PEJAK isimli bir örgüt kurması ve bu örgütün İran karşıtı faaliyetleri, ABD'nin İran'daki etnik grup liderleri ile temasları, Irak'taki Halkın Mücahitleri Örgütü'ne ABD'nin korunma statüsü vermesi İran'ın PKK terör örgütüne bakışını değiştirmiş ve İran, örgütü terörist olarak kabul etmiştir. Dolayısıyla tek amacı Türkiye'ye yardım etmek değildir. Kürtlerin ABD ve İsrail tarafından desteklenmesi ve onlara müzahir bir yapıya girmesi, İran'ı kendisine yönelebilecek tehditler noktasında endişeye sevk etmiştir. İran'ın eskiden beri Kürtler konusunda koşullara göre değişen bir politikası olduğu unutulmamalıdır.[81]

Halihazırda kendisi için de tehlike arzeden Kürt hareketlerine desteğini çekmiş görünmekle birlikte İran'ın, Türkiye'deki gayretlerini rejimini ihraç etme adına dini örgütlere destek sağlayarak devam ettirebileceği değerlendirilmektedir.

3.3.2.2. İran'daki Türk Asıllılar

İran'da bulunan Türk kökenli halk genellikle İran yaylasında kurulan Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun tarihiyle başlayan göçlerle olmuştu. Bu göçlerin yoğunluğu doğudan batıya ve zaman zaman batıdan (Anadolu'dan) doğuya da olmuştur. Tarih boyunca süre gelen göçler sonucu, İran'ın mukadderatına Türk kökenli hanedanların mensupları da

[80] YÜCE; a.g.e., s. 123.
[81] İlter TÜRKMEN; "İran'ın Garip Diplomasisi", Hürriyet Gazetesi, 13 Mayıs 2006, s. 7.

egemen olmuşlardır. Selçuklular, Safeviler, Afşarlar ve Kaçarlar bu hanedanlardan örneklerdir. İran'daki Türk nüfusa, Azerbaycan'da yoğun olmakla beraber, İran'ın diğer yöre ve şehirlerinde de sık sık rastlanır. Türk nüfus, daha çok Azerbaycan, Gilan, Türkmen yayla, Kirman, Şiraz, İsfahan, Hanedan, Hamsenin ve Save'nin güneyi ile Tahran'da yaşamaktadır.[82]

Kesin olarak sayısı bilinmemekle beraber İran'ın nüfusu ve etnik dağılımıyla ilgili farklı rakamlar mevcuttur. CIA'in hazırladığı World Factbook, Fars kökenlilerin genel nüfusa oranını %51, Azeriler'in %24, Kürtler'in ise %7 olarak ifade etmektedir.[83] Bir başka çalışmada ise, Azeri ve diğer Türk asıllıların toplam oranı %40-45 olarak değerlendirilmektedir.[84]

1999 yılı Ağustos ayında Güney Azerbaycan Millî Azaldık Hareketi Enformasyon Merkezi'nin basında yayımlanmış bilgilerine göre İran'da yaşayan halkın %41.42'si (29,0 milyon) Azerbaycan Türkü; %4.28'i (3,0 milyon) Türkmen Türkü; %2.85'i (2,0 milyon) Kaşkay Türkü olmak üzere toplam 34 milyonu Türk olup, ülke nüfusunun %47'sini oluşturmaktadır. Tat, Gilek, Talış, Bahtiyarı, Lor ve diğerlerinin de dâhil olduğu Fars nüfus ise %31.42 ile 22 milyonluk bir kitledir. İran Türkleri bugün Türkiye Türklerinden sonra yeryüzündeki en büyük Türk toplumudur.[85]

Her ne kadar Türkiye'nin İran'daki Türk asıllılarla ilgili talep veya girişimleri konusunda detaylı bilgi olmasa da İran'ın kendi ülkesini ve komşularını Şii Sünni şeklinde algıladığı gibi Türkiye'yi de etnik temellerde algıladığını söylemek abes değildir. Ancak bugüne kadar İran'ın Türk asıllı halkın asimilasyonuna yönelik aleni hareketleri dahi Türkiye tarafından İran'ın içişleri olarak yorumlanmış ve hasmane bir tavır içinde kullanılmamıştır.

İran'daki "Türk Asıllılar" sorununun, hasmının potansiyelini sezen İran tarafından bir tür dillendirilmeyen sorun olarak algılandığı ve giderilmesi veya zayıflatılması için çeşitli uygulamalara giriştiği değerlendirilmektedir. Tahran, bu sorunun, İran'ın sınırları içinde bulunan Güney Azerbaycan'ın bağımsızlığına yol açacağı ve sadece Güney Azerbaycan'ın bağımsızlığının değil bunun yanı sıra İran'da bulunan 35 milyon Türk varlığının bu dalgadan etkilenerek İran'ın parçalanması ile sonuçlanacağı hissine kapılmıştır. Sonraki yıllarda İran'ın sınırları içinde bulunan Türk varlığına karşı, Türkiye Cumhuriyeti politikalarına yönelik endişelerinin haklı olmadığı ortaya çıkmıştır. Türkiye, İran'ın toprak bütünlüğüne saygılı davrandığını her fırsatta açıklamıştır. Türk yetkililerinin açıklamaları İran'ın Türkiye Cumhuriyeti'nin toprak bütünlüğüne ve demokratik-laik yönetimine zarar vermeğe çalışan PKK ve benzeri dini terörist örgütlere destek verdiği döneme rastlamıştır. İran, kendi

---

[82] YÜCE; a.g.e., s. 16.
[83] The World Factbook; Iran, http://www.cia.gov., erişim tarihi 05 Nisan 2011.
[84] CelalettinYAVUZ; Bilkent Ünv. Öğr. Görevlisi, "İran Hakkında Stratejik Düşünceler", Panorama Dergisi, Sayı:10, Mart 2005.
[85] ÖZTÜRK, SARIKAYA; a.g.e., s. 194.

bünyesinde yaşayan Kürtlere yansımaları önlemek adına, PKK terör örgütünü, İran sınırları içinde etkinliği artmayacak şekilde desteklemiştir. Kısaca İran'ın PKK terör örgütünü bölgede Türkiye'ye karşı bir pazarlık gücü ve kozu olarak kullandığı söylenebilir. Türkiye ise değişen şartları göz önüne almayarak, İran içinde bulunan Türk varlığına yönelik Fars yönetiminin baskılarını "İran'ın iç işlerine karışmama" nedeni ile dile getirmemiştir.

Türkiye'nin varlığı ve Türkiye Türkçesinin etkileri Güney Azerbaycan Türkleri arasında çok etkili olmaktadır. Türkiye yaptığı atakla, Türkçenin yayılma alanını genişletecek bir uydu yayın kuşağını elde etme başarısını göstermiştir. Türkçenin, bu etki gücünü, şu yollarla sağladığı tespit edilebilmektedir:

1. Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin bilim, teknoloji, kültür, sanat, demokrasi, hak ve hürriyetler alanında sağladığı ilerleme ve bunun yansıdığı toplumsal yapının oluşturduğu cazibe.

2. Bu cazibenin, uydular aracılığıyla, özellikle televizyon yayınlarıyla sınırlar ötesine ulaşabilmesi.

3. Bilim, eğitim, teknik, ticaret ve benzeri sebeplere dayalı her türlü turizm hareketiyle Türkiye'deki gelişmişlik düzeyinin komşu ülke insanları tarafından bizzat gözlemlenebilmesi.

4. 2005 yılından itibaren, internetten de seyredilebilen, Günaz TV (Güney Azerbaycan Televizyonu) adlı kanalın, Güney Azerbaycan'ın kendi Türkçe'si ile yayınlarına başlaması. Tahran yönetimi ise Günaz TV'nin bu yayınlarından rahatsız olarak kanalın uydu imkânlarının sınırlanmasına çalışmıştır.[86]

Türkiye'nin kültürel etkisi ve Azerbaycan'ın ulusal bağımsızlığını kazanması, İran Azerilerinin kimlik bilinçlerini büyük ölçüde artırmıştır. Özellikle Türkiye'deki resmi ve özel televizyon kanallarının uydu yoluyla İran'a yaptıkları yayınların bölge üzerinde siyasi etkileri olmaktadır. Birçok Türk dizi filmi, İran'da da en çok seyredilen programlar arasında yer almaktadır. Azerilerin, Azeri dilinde eğitim, yerel özerklik ve siyasi katılım gibi talepleri söz konusu yayınların siyasi etkilerinin bir sonucudur. Bu etkiler sadece İran Azerileri için değil, tüm İran toplumu için geçerlidir. İslam devriminden sonraki yıllarda İran müziğine sınırlama getirilmesi ve müziğin gelişiminin durdurulması, Türk müziğinin Farsça konuşan İranlılar arasında bile büyük yaygınlık kazanmasına yol açmıştır.[87]

İran'da bulunan 100.000 Ermeninin, İran Meclisi'nde iki sandalye hakkı olmasına rağmen, 35 milyon Türkün bir sandalye hakkı bile bulunmamaktadır. İran'da Ermeniler ana dillerinde konuşabilir, okuyup yazabilirler. Ermenilere ait dört siyasi parti mevcuttur. Bunlar; Sosyal Demokrat Parti (Hınçaklar), Milli Muhafazakâr Parti (Rankavar), Aşırı Milliyetçi Parti

[86] ÖZTÜRK, SARIKAYA; a.g.e., s. 202.
[87] KENEŞ; a.g.e., s. 125.

(Daşnak-Tzagan) ve Ermeni Komünist Partisidir. Ermenice, Farsça ve İngilizce yayımlanan Alik (Dalga) ve Araks (Bayrak) gazeteleri ile Louys (Işık) adlı dergi, İran'da çok sayıdaki Ermeni gazete ve dergilerinden bazılarıdır. Ermeniler arasındaki okur yazarlık oranı %90'dır. İran Milli Eğitim Bakanlığı gözetiminde 29 özel eğitim merkezi Ermeniler'e hizmet etmektedir. Bu merkezlerde haftada bir defa Ermenice dersi verilmekte, tarih, edebiyat ve din dersleri Ermeni dilinde yapılmaktadır.[88]

İslam dininden olmayan Ermenilere herhangi bir zorlama yapılmaz iken, Türklerin durumu farklıdır. İran yönetiminin yürüttüğü "İranlılık" politikasından en fazla zararı Türk nüfusu görmektedir. İran yönetimi, Fars ve Türk milletlerinin aynı olduğunu savunarak bu tez üzerinden sınırları içinde bulunan Türklerin siyasi, sosyal ve kültürel haklarını ihlal etmekte ve planlı bir şekilde asimilasyon politikası yürütmektedir. Önce ümmet ve Şii bütünleşmesi görüşündeki Tahran yönetimi, Türklerin haklarına yönelik eğitimsel-kültürel bazı değişiklikleri, ABD'nin Büyük Orta Doğu politikası çerçevesinde Orta Doğu'da başlatılan "demokratikleştirme" dalgasının İran'a olası etkilerini asgari düzeye düşürmek için yapmaktadır.[89]

Sonuç olarak, Türkiye'nin uzun vadeli çıkarları arasında İran Azerileri de yer almaktadır. Bu hedefe yönelmek, bazı yazarlar tarafından Misak-ı Milli dışında Türklere bir vatan aramaktan kaçınan Atatürk'ün ilkeleriyle çatışmak[90] olarak değerlendirilmiş olsa da, Türkiye'nin soydaşlarıyla sosyal, kültürel, siyasi bağlarını güçlendirmesi, güçlü devlet olmanın gereğidir.

3.3.2.3. Azerbaycan

Diğer bir İhtilaf sebepi de, her iki ülkenin tarihe ve akrabalığa dayalı ilişkileri olan Azerbaycan'dır. İran, Azerbaycan devletinin bağımsızlığının pekişmesini ve bölgede giderek artan Türk etkinliğini ulusal güvenliğine tehdit olarak algılamıştır. Türkiye ise Azerbaycan'ın siyasi, ekonomik ve kültürel bağımsızlığının pekişmesi yönünde politika izlemiştir. Kuzey İran'da Azerbaycan'dan daha fazla Azeri yaşadığı için Tahran, Kuzey İran'da ayrılma taraftarı bir harekete dönüşebilecek potansiyel ilhaktan endişe duymaktadır.

2'nci Dünya Savaşının bitiminde bir ayrılma teşebbüsü meydana gelmiştir. Güney Azerbaycan'ın bütün şehirlerinde toplantılar yapılmış, Tebriz'de gerçekleştirilen Azerbaycan Halk Kongresi, kendisini Kurucular Meclisi olarak ilan etmiştir. Kurucular Meclisi'nin kabul ettiği ve İran Şahı Mehmet Rıza Pehlevi'ye gönderilen beyannamede İran devleti dahilinde

---

[88] Yıldız DEVECİ; ASAM, İnsanlığa Karşı Suçları Araştırma Enstitüsü Uzmanı, Yeni Aktüel Dergisi Sayı 32, Şubat 2006, s. 52.
[89] VELİEV; a.g.m.
[90] Graham FULLER; Kıble-i Alem: Jeopolitik-i İran, Tehran, s.331.

milli muhtariyet verilmesi talep olunmuştur. Ancak, Rusya'nın meseleyi ilk günlerdeki gibi takip edememesi, İran topraklarının yer altı verimliliği ve kaynaklarının zenginliği, Batı kamuoyunun İran'a olan desteği sonucu Azerbaycan Muhtar hükümeti uzun ömürlü olamamıştır. İran Şahı meselenin halli konusunda bir taraftan Türk hükümetine heyet gönderirken, Azerbaycan Muhtar Hükümetini ortadan kaldırmak amacıyla orduya emir vermiş ve İran birlikleri 12 Aralık 1946 tarihinde Tebriz'e girmişlerdir. Sonuç olarak, büyük güçlerin gövde gösterisinin ve çıkarlarının bir uzantısı olarak ortaya çıkan Güney Azerbaycan'daki durum, İran'ın bir iç meselesi gibi değerlendirilmesi sonucu, oluşturulan legal yapıya rağmen başarılı olamamıştır. Milli ordu, meclis, hükümet ve kanunlar tam manasıyla oluşmadığında başarılı olmak mümkün değildir.[91]

İran rejiminde Türkiye'nin Azeri milliyetçiliğini destekleyen adımlar atabileceği kuşkusu, ilişkileri olumsuz yönde etkileyecek bir zeminin oluşmasına sebebiyet vermiştir. 1979 yılı Haziran ayında dönemin Türk Dışişleri Bakanı Gündüz Ökçün'ün İran'a gerçekleştirdiği resmî ziyarette yandaşlarının çoğunu Azerilerin oluşturduğu Ayetullah Şeriatmedârî'yi ziyaret etmesi, İran yönetiminin bu yöndeki şüphelerini arttırmıştır.[92]

Açıkça Türk yanlısı, gizliden gizliye tümden Azerici 1992-93 Elçibey hükümetinin izlediği politika Tahran'a başka bir uyarı sinyali olmuştur. O zamandan bu yana İran, Bakü Körfezi'ndeki Türk etkisini kırmak için Rusya'nın gayretlerine destek vermektedir. İran bir yandan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'e kendini güvenilir bir ortak olarak gösterirken, diğer yandan Ermeni tarafını tutarak Yukarı Karabağ sorununun devam etmesine çalışmaktadır. Bu yüzden de Türkiye'nin Kafkaslardaki konumu açısından güçlük çıkarmaktadır.[93] İran'ın kuzeyindeki birleşmeyi arzulayan Azerilere karşı Ermenistan'ın bölgede bir kalkan olduğunu düşünen İran, Ermenistan ile ilişkilerini sıkı tutmaktadır.

Öte yandan Azerbaycan'ı sadece Türkiye-İran arasında değerlendirmek doğru olmaz. İsrail-İran gizli savaşında "casus başkenti" haline gelen Bakü, bu iki devlet arasındaki kimilerine göre Soğuk Savaş, kimilerine göre bölgesel güç mücadelesi, kimilerine göre ise medeniyetler çatışmasında çok önemli bir çarpan olmaya devam edecektir.

3.3.2.4. Şeytan Ayetleri Kitabının Türkçe'ye Tercüme Edilmesi

Hint asıllı Britanyalı yazar ve romancı Salman Rüşdi tarafından 1988'de yazılan Şeytan Ayetleri adlı kitap da, Türkiye-İran ilişkilerinde bir etki doğurmuştur. 2 Temmuz 1993'de Siyasal İslamcı göstericiler, Sivas şehrinde, Madımak otelini ateşe vermişlerdir. Bu tarihte Sivas bir grup solcu yazar ve entelektüelin bir toplantısına ev sahipliği yapmakta idi.

---

91 ŞİMŞİR; a.g.m., s. 552.
92 AKDEVELİOĞLU, KÜRKÇÜOĞLU; a.g.e., s. 286.
93 CANKARA; a.g.e., s. 212.

Eylemciler, toplantıya katılan yazar ve entelektüelleri ateizmi yaymakla suçlamışlardır. İslamcıların hedeflerinden biri, kısa bir süre önce, "Şeytan Ayetleri"nden bazı bölümler yayınlayan Aziz Nesin olmuştur. Nesin, 40 kişinin öldüğü otelden hiç bir yara almadan kurtulmayı başarmış, Haziran 2000'de, olaya karışan 33 İslamcı ölüme mahkûm edilmiştir. Sonrasında Türkiye'de idam cezasının kaldırılması ile bu mahkûmların cezası müebbet hapse çevrilmiştir.

3.3.2.5. Hizbullah Meselesi

Türkiye ile İran arasındaki ilişkileri gölgeleyen bir diğer önemli unsur da, Türkiye'deki bazı radikal İslamcı gruplar üzerindeki İran'ın etkisi olmuştur. Bunların başında da Türkiye'deki Hizbullah[94] örgütü gelmekteydi. Hizbullah'ın, Türk kamuoyunda ilk kez kendisinden bahsettirmesi 1984 yılındadır. İran'ı model alan Kürtler tarafından kurulan Türk Hizbullahı 1990'lı yıllar boyunca PKK militanları da dahil, seküler ve solcu Kürtlere yönelik saldırı ve suikastlarda bulunmuştur.[95] PKK karşıtı olduğu için güvenlik güçlerinin kısmi koruması altında faaliyet gösterdiği iddia edildiğinden dolayı, bu örgütün adı zaman zaman Hizbul-Kontra olarak da anılmıştır. Hizbullah'ın İran rejimi tarafından himaye edilmesine yönelik iddiaların ortaya çıkması iki ülke ilişkilerinin gerginliğine sebep olmuştur. Nitekim Türkiye'nin tanınmış profesörlerinden ve laiklik ve Kemalizm'e bağlı gazetecilerinden biri olan Ahmet Taner Kışlalı'nın, "İran'da eğitim almış" 92 Hizbullah üyesinin yakalanmasından bir gün sonra arabasına konulan bir bomba sonucu öldürülmesi, basında Tahran'ın sadece PKK'yı değil, aynı zamanda 1990'lar boyunca Güneydoğu'da bağımsız bir Kürt-İslam devleti kurmayı amaçlayan İslamcı Hizbullah örgütünü de desteklediğine dair eleştirilere neden olmuştur. İran, bu iddialara "kendisinin Kışlalı'nın öldürülmesi ile hiçbir ilgisinin olmadığını" söyleyerek cevap vermiştir.

Sadece Ahmet Taner Kışlalı'nın öldürülmesi değil, Uğur Mumcu'nun, Çetin Emeç'in katledilmesinin ardında da Hizbullah veye benzeri yapılanmaları destekleyen İran'ın olduğu kuşku ve yorumları basında sıkça yer almıştır. 1996 yılında yakalanan İslami Hareket liderlerinden İrfan Çağrıcı, 1990'lı yılların başından itibaren örgütünün İran istihbaratının desteği ile pek çok aydın ve politikacı cinayetini işlediğini itiraf etmiştir.[96] 1990'lı yıllardaki bu görüş, 2000'li yıllarda bu cinayetlerin derin devlet bağlantılı gruplar tarafından işlenmiş olabileceği yorumlarına dönmüştür. İşlendikleri dönemde İran'a yönelik ağır ithamlara yol

[94] Hizbullah kendisine İran devrimini örnek almış ve daha çok Diyarbakır, Silvan, Kızıltepe, Cizre gibi yerlerde örgütlenmiştir. Tevhid, Yeryüzü ve Objektif gibi İslamcı dergilerin çevresinde, işsizler ve gençler arasında örgütlenen Hizbullah, 1990'lı yıllardan itibaren daha aktif hale gelmiş, Humeyni'nin fikirlerinden daha fazla etkilenmeye ve esinlenmeye başlamıştır.

[95] Ely KARMON; "Radical İslamic Political Groups in Turkey", MERIA, No.4, January 1998, http://meria.idc.il//journal/1997/issue4/jv1n4a2.html, erişim tarihi 05 Nisan 2011.

[96] KENEŞ; a.g.e., s. 129.

açan bu cinayetler, bugün farklı bir açıdan yeniden incelenmeli, gerçek failler ortaya çıkarılmalıdır.

3.3.2.6. Türkiye-İsrail Askeri Eğitim İşbirliği Anlaşması

23 Şubat 1996 tarihinde imzalanan Türkiye ile İsrail arasındaki "Askeri İşbirliği" anlaşması, Türkiye-İran münasebetlerini olumsuz yönde etkilemiştir. Türkiye-İsrail arasında yapılan askeri anlaşmalar ortak hava ve deniz tatbikatları düzenlenmesini, ülkelerin liman kolaylıklarından karşılıklı olarak yararlanmalarını, ayrıca İsrail uçaklarının Türk hava sahasını kullanmasını ve gerekli olduğu takdirde bundan yararlanarak İran'a operasyon düzenlenmesi olanağını sağlamıştır. Türk-İsrail askeri anlaşmasına Suriye, Irak ve İran sert tepki göstermişlerdir. Türkiye, imzalanan Askeri Eğitim ve İşbirliği Anlaşması'nın sadece bir eğitim programı olduğunu söyleyerek tepkileri hafifletmeye çalışsa da, İran dini lideri Hamaney, Türkiye'nin İslami geleneğine veda ettiğini söylemiştir.

İsrail'in askeri gücünün genişlemesi ve Türkiye'deki istihbarat kapasitesi ve İsrail'in Azerbaycan'daki istihbarat varlığı, İran'ın, giderek Kudüs-Ankara ekseninin hedefi haline geldiğini hissetmesine sebep olmuştur.

İntihab isimli bir yayına söyleşi veren İranlı uluslararası ilişkiler uzmanı Pirûz Müctehidzâde, Türkiye ile İsrail arasında kurulan stratejik müttefiklik ilşkisinin Türkiye-İran ilişkilerinde güçlüklere yol açacağına dikkat çekerek, İsrail'in yaptığı askeri ittifakın Türkiye'nin komşularıyla arasını bozmayı amaçladığını ve bu ittifakın İran'ı hedef aldığını ileri sürmüştür.[97]

Davos'ta Başbakan Erdoğan'ın İsrail karşıtı çıkışları ve İsrail'in Gazze'ye insani yardıma giden Mavi Marmara gemisine uluslararası alanda baskın yapması sonucu 9 Türk vatandaşının ölümüne sebep olması, son zamanlardaki Türkiye-İsrail ilişkilerini, bugüne kadar olmadığı şekilde bozmuştur. İsrail ile ilişkilerin bu denli bozulması ve yeniden düzelebilmesi için Türkiye'nin taleplerine İsrail'in vurdumduymaz tutumu, tam da İran'ın istediği bir ortamın oluşmasına, Türkiye-İran ilişkilerinin bu bağlamda daha iyiye gitmesine sebep olmuştur. Mavi Marmara gemisindeki gruplara İran'ın da destek verdiği iddiaları, ortaya çıkan sonuç itibarıyla oldukça önemsenecek bir durum haline gelmiş olmaktadır. İsrail'in, Türkiye'nin Mavi Marmara baskını ile ilgili taleplerininin hiç olmazsa bir bölümünü kabul etmesine rağmen, İran, bölgesinde kendisine en büyük düşman gördüğü ülkeyle, kendisine her zaman rakip gördüğü bir ülkenin güçlerini birleştirmesine bilerek veya bilmeyerek engel olmuş, kendisine yapılacak bir müdahalede bu iki devletin ortak hareket etme ihtimalini azaltmıştır.

---

[97] "Is the America-Israel-Turkey Axis Active Against Iran?", Interview with Pirooz Mojtahedzadeh, Entekhab, No.338,12 June 2000.

Aslında, ABD ve Orta Doğu'daki sorunların mimarı olan İngiltere'nin İsrail'in terör örgütü gibi hareket eden ve Orta Doğu'daki bütün süreçleri bloke eden mevcut Netenyahu hükümetini değiştirmek istediği de bilinmektedir. Yaşanan bu son gelişmeler, Türkiye'nin iki taraflı kaldıraç gibi kullanılma isteğini göstermektedir.

3.3.2.7. Kafkasya ve Orta Asya'da Nüfuz Edinme Rekabeti

1991 yılında SSCB'nin dağılması, iki ülke arasında bu bölgedeki rekabeti kızıştırmış ve bu da karşılıklı ilişkileri olumsuz yönde etkilemiştir. İran, SSCB'nin dağılmasından sonra Orta Asya'da ortaya çıkan Türk Cumhuriyetleri konusunda örtülü veya açık bir şekilde Türkiye ile mücadeleye girişmiştir. İran, Türkiye'nin bu devletler ile bağını kesmeyi, Türkiye'nin bu coğrafyada etkin olup bunu, bölgesel güç olma yolunda kullanmasını engellemeyi amaçlamıştır. Bu durum, bölgesel güç olma mücadelesinin yanında, Orta Asya enerji kaynaklarının Batı'ya açılmasında transit ülke olma amacı temelinde, ekonomik bir mücadele olarak da görülebilir.[98]

SSCB'nin dağılması ile Orta Asya ve Kafkasya'da ortaya çıkan bu rekabetin en önemli boyutu, Azerbaycan üzerinde ekonomik, siyasi ve kültürel etkinlik kazanmak olmuştur. Ayrıca Azerbaycan'ın sahip olduğu enerji kaynaklarının Batı'ya taşınma güzergâhlarını kendi topraklarından geçirerek Azerbaycan'ın enerji politikası üzerinde etkili olma girişimleri de rekabetin önemli bir parçasını oluşturmuştur. ABD'nin, İran hattına olumsuz tepkisi ve Azerbaycan devleti içinde Türklük bilincinin varlığı, Azerbaycan doğal kaynaklarının Batı'ya taşınmasında İran'ı saf dışı bırakmıştır.[99]

İran aynı zamanda, Türkiye'nin Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattı projesiyle dünya piyasalarına Hazar petrolü ve büyük ihtimalle gaz taşıma arzusuna potansiyel bir tehdit oluşturmuştur. ABD hükümetinin Tahran'ı uluslararası arenada yalnızlaştırma politikası sebebiyle, eğer İran aktif bir oyuncu haline dönüşseydi, Türkiye'nin bu planları ciddi bir darbe yiyecekti. İran'a yönelik çifte tecrit politikasından vazgeçildiği an, Türkiye'nin Hazar'dan enerji çekme ihtimali ciddi derecede zayıflayacaktı. Tabii ki bunun gerçekleşmesi için İran'ın Orta Asya'lı devletlerle Türkiye'nin gelişen ilişkilerini yakalaması gerekir ki, İran'ın Türkiye'ye oranla kötü olan ekonomisi bunu güçleştirmektedir.[100]

SSCB'nin dağılmasının yarattığı boşluk, iki ülkenin hem birbirine olan ihtiyacını arttırmış, hem de rekabet alanlarını genişletmiştir. Aslında her iki ülke de Orta Asya ve Kafkasya'daki gelişmeleri tek yanlı olarak etkileme şanslarının olmadığını fark ederek, daha gerçekçi politikalar izlemeye başlamışlardır. Böylece ilişkileri bozacak rekabet ortamından

---

[98] ÖZTÜRK, SARIKAYA; a.g.e., s. 209.
[99] VELİEV; a.g.m.
[100] CANKARA; a.g.e., s. 213.

uzak durma gayreti içinde olmuşlardır. Dolayısıyla Orta Asya'da Batılıların görmek istedikleri türden bir Türkiye-İran çekişmesi yaşanmamıştır.

3.3.2.8. İran'ın Nükleer Güç Olma Emelleri

İran hem nükleer güce sahip olmak istemekte, hem de sıcak bir gerginlikten kaçınmaktadır. Dolayısıyla İran'ın nükleer enerji/silah politikasını Mehteran Bölüğü yürüyüşü gibi "iki adım ileri bir adım geri" olarak tanımlamak mümkündür.

İran rejiminin beka sorunu ve kuşkusu onu nükleer güce sahip olmaya itmektedir. İran'ın nükleer çalışmalarına, rejim bekasının özellikle ABD ve İsrail tarafından garantiye alınmadığı takdirde, devam edeceği aşikârdır. İran-ABD ilişkisi gergin olmaktan çıkmadığı ve rejimin bekası garantiye alınmadığı bir döneme kadar İran'dan nükleer çalışmalarını durdurma yolunda radikal bir tavır beklemek doğru değildir.

İran nükleer konusunda AB ve ABD arasında bir uzlaşma oluşmasını istememekte, AB ve ABD arasında çıkar ve politik farklılığından yararlanmak istemektedir.

İran günümüzde kimyasal ve balistik teknolojiye ve silahlara sahiptir. İran'ın nükleer güç programı ise Şah döneminde ABD eliyle başlatılmıştır. Nükleer enerjiye olan ihtiyacını gelecekte oluşacak enerji ihtiyacına bağlayan İran'ın zengin doğal enerji kaynaklarına sahip olması bu bahanenin tatmin edici olmasını engellemektedir.[101] İran'ı bu arayışa çevre ülkelerde (Hindistan, Pakistan ve özellikle İsrail) oluşan nükleer askeri güç ve 1970'lerden itibaren dünya gücü olma girişimleri itmiştir. Günümüzde ise ABD'ye karşı güvenliğini sağlamak için temel caydırıcı güç olarak nükleer gücü gördüğü ve bir an önce bunu elde etmek istediği değerlendirilmektedir. Dünya problemi olarak gündemde önemli yer tutan ve gerçekleşmesinin ısrarla önlenmeye çalışıldığı bir hamle olarak İran'ın nükleer güç olma emellerinin Türkiye ile ilişkilerine yansımasını, İran'ın nükleer silah üretimini başardıktan sonra belirleyici güç olmak isteyeceği ve Türkiye'ye dayatmalarda bulunabileceği şeklinde özetlemek mümkündür.

Türkiye, İran'ın füze teknolojisi ve yüksek tahrip gücüne sahip silahlarla ilgili faaliyetlerinden kaygı duymaktadır. Türkiye'nin geniş bir bölgesine ulaşabilecek orta menzilli Şahab-3 füzelerinin testlerde başarılı olması, Türkiye'ye, silahlanma programlarının ortak unsuru orta menzilli füze bulundurmak olan bir bölgede, ülkenin füzesavar kapasitesinin yetersizliğini hatırlatmıştır. Türkiye'nin İran ile ilişkilerini zedelemesi pahasına, NATO'nun Füze kalkanı projesinde aktif rol oynaması, bu eksikliğinin yarattığı boşluğu giderme çabası olarak değerlendirilebilir. Daha da gelişen Şahab-4 ve Şahab-5 füzeleriyle zenginleşecek

[101] Turhan ÇÖMEZ; "İran'ın Nükleer Güç Olma Çabaları Bölge Barışını Nasıl Etkileyecek?", Türkiye Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Analizler Merkezi, 07 Mart 2005, http://www.turksam.org., erişim tarihi 27 Haziran 2011.

olan İran'ın bu büyüyen kapasitesi, nükleer silahlar depoladığı söylentisi de dikkate alınacak olursa tehdit edici bir anlam kazanır.[102]

İran birçok insanın düşündüğünün aksine iç politikada ne kadar çatışma ve ayrışma olursa olsun, dışarıdan gelen her türlü müdahale karşısında birleşebilen bir ülkedir. İran'da mevcut rejim ve muhalefet arasında Nükleer enerjinin barışçıl amaçlarla kullanılması konusunda ciddi bir fikir ayrılığı mevcut değildir.

3.3.3. Son Dönemde İran'ı Türkiye'den Uzaklaştıran Diğer Gelişmeler

Görüldüğü gibi 1979'dan günümüze kadar Türkiye-İran münasebetlerinde özellikle siyasi alanda önemli sorunlar ortaya çıkmıştır. Bunlara rağmen, iki ülke arasındaki ticari ve ekonomik ilişkiler kesintisiz olarak devam etmiştir. Ayrıca, hem İran hem Türkiye, Kuzey Irak'ta kurulacak olan muhtemel bir bağımsız Kürt devletini ortak tehdit olarak algılamışlardır.[103]

2006'ya gelindiğinde iki ülke arasında "Güvenlik İşbirliği" anlaşması imzalanması için mutabakata varılmıştır. Bu gün varılan noktada İran, sahip olduğu Kitle İmha Silahları (uzun menzilli füzeler), terör örgütlerine sağladığı destek ve siyasal İslam rejiminin ihracı için gösterdiği çabalar nedeniyle Türkiye açısından tehdit olma özelliğini sürdürmektedir.[104]

Bu tabloya rağmen, hâlihazırdaki Irak politikaları ise, iki ülkeyi birbirine yaklaştırmaktadır. Çünkü İran Irak'taki Şiileri, Türkiye ise Türkmenleri düşünmektedir.

İki ülke de uzun vadede;

1. ABD'nin Irak topraklarından çıkmasını ve Irak'ın toprak bütünlüğünün korunarak Irak'ın geleceğinin Iraklılara bırakılmasını,

2. Farklı nedenlerle de olsa, Kürtlerin ABD ve İsrail desteği ile Irak'ta fazla öne çıkmamasını, Irak'ın parçalanmamasını veya federatif bir yapıya gitmemesini istemektedir.

İki ülkenin de çıkarları, Irak'ın bütünlüğünü desteklemek noktasında birleşmektedir. İki tarafın da endişesi, Kürtlerin öne çıktığı bir Irak yönetimi ya da müstakil bir Kürt devletidir. Bünyelerindeki Kürt nüfustan dolayı, bunu yanı başlarında bir tehdit olarak görmektedirler.

Ünlü tarihçi İlber Ortaylı bir televizyon programında, "Türkiye Cumhuriyeti pasaportu çok değerli bir pasaporttur, yurdışında bunu hissedersiniz" demişti. Bunun en çok hissedileceği yer Orta Doğu'dur. Orta Doğu ülkelerinden çoğunun vatandaşları yanıbaşlarındaki ülkelere gidemezken, Türkiye Cumhuriyeti pasaportu ile birbiri ile diplomatik

---

[102] Heinz KRAMER; (çev.) Ali ÇİMEN, "Avrupa ve Amerika Karşısında Değişen Türkiye", Timaş Yayınları, İstanbul, 2. Baskı, 2001. ss. 213-214.
[103] ÖZTÜRK, SARIKAYA; a.g.e., s. 209.
[104] SİLAHÇIOĞLU; a.g.e., s. 43.

ilişkisi olmayan İran'a, İsrail'e ve Suriye'ye seyahat edilebilmektedir. Bu imkân, ilk bakışta gözüktüğünden çok daha önemli ve üzerinde düşünülmeye değer bir husustur.[105] Bu konu, gelecekte Türkiye-İran arasındaki, ortaya çıkması muhtemel nüfuz mücadelesinde, Türkiye'nin elini güçlendirebilecek bir etken olarak değerlendirilebilir.

İran ile Türkiye arasındaki ilişkilerin, özellikle 17 Mayıs 2010 tarihinde Brezilya ile birlikte imzalanan "Türkiye-Brezilya-İran Uranyum Takas Anlaşması" ile tarihinin belki de en iyi dönemini yaşaması çok da uzun sürmemiştir. Bu anlaşma, P5+1[106] olarak adlandırılan BM Güvenlik Konseyi daimi üyeleri ile Almanya tarafından kabul görmemiştir. Ayrıca, Türkiye'nin bağlı olduğu Batı Bloğundan uzaklaşarak İran yanlısı politikalar üretiyor eleştirilerine de sebep olmuştur. Stratejik seviyede düzelen ilişkiler, aslında bundan hiç memnun olmayan Batı'nın müdahalesi ve aşağıdaki konulardaki farklı görüşler nedeniyle tekrar bozulmaya ve gerilmeye başlamıştır.

3.3.3.1. Füze Kalkanı Projesi

Kitle İmha Silahları (KİS) ile mücadelenin amacı rakipleri KİS kullanmaktan veya kullanma tehdidinden vazgeçirmek, caydırmak, eğer taarruz olursa etkilerini hafifletmek ve caydırıcılığı restore etmektir. Bu amaçla icra edilebilecek görevler; taarruzi operasyonlar, KİS'in elde edilmesinin önlenmesi, aktif savunma, pasif savunma ve KİS'in engellenmesini kapsamaktadır. Taarruz operasyonları düşmanı caydırmak veya yenmek için kinetik (konvansiyonel ve nükleer) veya kinetik olmayan seçenekleri içerir. Bu amaçla düşman KİS'leri, atma vasıtaları ve tesisleri tespit edilir, aksatılır ve imha edilir. Aktif savunma; füze savunması, hava savunması, özel operasyonlar ile KİS'e karşı savunmayı öngörmektedir. Füze kalkanı da aktif savunma amacı ile geliştirilmiş bir projedir.[107]

Füze kalkanı sistemi beş ana unsurdan meydana gelmektedir:

1. Erken ikaz sistemleri (ilk ikazı yapacak),
2. Karada ve denizde konuşlu radarlar (atılan füzenin yer ve rotasını belirleyecek),
3. Uzaya dayalı kızıl ötesi sistemler (hedefi takip edecek),
4. Savaş alanı komuta-kontrol tesisleri (önleme kararını verecek),
5. Önleme araçları (hedefi vuracak füzeler).

19-20 Kasım 2010 tarihleri arasında Lizbon'da gerçekleştirilen NATO zirvesi arifesinde Türkiye'nin gündemine oturan Füze Kalkanı Projesi'nin geçmişini Soğuk Savaş'ın sona erdiği ilk yıllara kadar götürebilmek mümkündür. Bununla birlikte projenin hayata geçirilmesine yönelik fiili çalışmalar Başkan George W. Bush döneminde başlamıştır.

---

[105] Nuray MERT; "Obama, Türkiye Cumhuriyeti Pasaportu", Radikal Gazetesi, 27 Mayıs 2008, s. 23.
[106] AB Üçlüsüne ek olarak Güvenlik Konseyi'nin daimi ve veto sahibi ülkeleri olan ABD, Rusya ve Çin'den oluşan bir grup.
[107] Sait YILMAZ; "Füze Kalkanı Projesi ve Türkiye", 21'inci Yüzyıl Enstitüsü, 19 Ekim 2010.

3.3.3.1.1. Projenin Geçmişi

Soğuk Savaş'ın sona ermesinin ardından yeniden şekillendirilen ABD'nin ulusal güvenlik stratejisi belgesi, ABD'nin Soğuk Savaş'ın ardından dünya algısının nasıl şekilleneceği göstermesi bakımından önemlidir.[108] ABD Başkanı George W. Bush'un "Yeni Dünya Düzeni" olarak nitelendirdiği bu belgede, tek ve somut bir düşman yerine çeşitlenen ve biçim değiştiren tehdit unsurlarından bahsedilerek, bunların ABD çıkarlarına zarar verebileceği üzerinde durulmuştur. ABD çıkarları açısından istikrarsızlık yaratabilecek tehditlerin tanımlanması ve bunlara karşı tedbirlerin alınması önemliydi.

Bill Clinton'ın başkanlığı ile birlikte yeni döneme damgasını vuracak ulusal güvenlik stratejisi netlik kazandı. 1997 yılında yayınlanan ulusal güvenlik stratejisi belgesinde "Bölgesel ya da Devlet Merkezli Tehditler" [109] başlığı altında bazı ülkelerin ABD'nin yaşamsal çıkarlarını tehdit etme niyetinde oldukları; bu ülkenin nükleer, biyolojik, kimyasal silahlar da dahil olmak üzere saldırı kapasitelerini arttırmaya çalıştıkları üzerinde duruluyordu. Aynı belgede "Kitle İmha Silahlarından Kaynaklanan Tehdit" başlığı altındaysa bu silahların küresel güvenlik için en büyük tehdit olduğunun altı çizilerek, ABD'ye düşman ve dünya güvenliğini hedef alan ülkelerin bu tür silahlara sahip olmalarının kabul edilemez olduğu ifade edilmekteydi. 1998 stratejisinde füze savunması başlığı altında kısmen yer verilen ulusal füze savunma sistemi, 1999'daki stratejide derinlemesine ele alındı. Bu dönemde 1972'de imzalanan Anti-Balistik Füze Anlaşması Rusya ile ABD'nin sahip olacağı füze sistemlerini sınırlandırdığı için ABD'nin elini kolunu bağlamaktaydı.[110] ABD başlarda anlaşmanın ulusal füze savunma sistemi kurmasına izin verecek şekilde güncellenmesini gündeme getirdiyse de, Başkan George W. Bush tarafından 2001 senesinde resmen anlaşmadan çekilecekleri açıklandı ve Haziran 2002 itibari ile ABD tek taraflı olarak anlaşmayı feshetti.

ABD'nin kendi ulusal füze sistemini hayata geçirmesinin önündeki engelin kalkması ile birlikte füze savunma sistemi üzerinde çalışmalar başlatıldı. Bush dönemindeki planda, doğudaki "Güvenilmez Devletler"den[111] gelecek uzun menzilli füze tehdidine karşı 2004 sonuna kadar ulusal füze savunma sisteminin kurulması öngörülmüştü. ABD ve Avrupa ayaklarından oluşan projede, karaya ve gemilere yerleştirilecek savunma füzeleri uzaydaki uydularla desteklenecek ve kurulacak network ile komuta ve kontrol sağlanacaktı. Aralık

---

[108] The National Security Strategy of the United States of America, August 1991, http://www.fas.org/man/docs/918015-nss.htm., erişim tarihi 15 Mayıs 2012.

[109] A National Security Strataegy for a new Century, May 1997, http://www.au.af.mil/au/awc/awcgate/nss/nssr-1098.pdf; Çağrı ERHAN, "Soğuk Savaş Sonrası ABD'nin Güvenlik Algılamaları," Refet YİNANÇ, Hakan TAŞDEMİR (ed), Uluslararası Güvenlik Sorunları ve Türkiye, Seçkin Yayınevi, Ankara, 2002, ss. 64-69

[110] A National Security Strataegy for a new Century, December 1999, http://www.au.af.mil/au/awc/awcgate/nss/nssr-1299.pdf., erişim tarihi 15 Mayıs 2012.

[111] ABD yönetiminin güvenilmez kastettiği devletler olarak, bu proje kapsamında, açıkça sadece Kuzey Kore ve İran'ın adı kullanılmıştır.

2004'te Kuzey Kore'nin uzun menzilli balistik füzelerine karşı Alaska'da kurulan füze rampalarına beş savunma füzesi yerleştirilmesi ile projenin ilk aşaması kısmen gerçekleştirilirken Kaliforniya'ya da yerleştirilen bir dizi füze ile sistem desteklendi.

Füze kalkanı projesinin ABD ayağı Kuzey Kore'den gelebilecek bir tehlikeye karşıyken Avrupa ayağı doğrudan İran'ın var olduğu sayılan balistik füze tehdidi üzerine inşa edilmiştir.

Ancak sistem henüz kurulum aşamasındayken bile ağır eleştirilerin hedefi haline gelmişti. Özellikle sistemin operasyonel başarısı üzerinde ciddi şüphelere neden olan bu eleştiriler, sistemin test edilmediği ve bir takım teknolojik problemlerin varlığı üzerine yoğunlaşmaktaydı.

Avrupa'daki müttefikleri ve burada bulunan ABD üslerini, orta ve kısa menzilli saldırılardan korumak amacıyla projenin Avrupa ayağı için yer aranmaya başlandı. 2007'nin başlarında Bush yönetimi, İran'ın balistik füze tehdidine karşı Polonya ve Çek Cumhuriyeti'ne resmi olarak Avrupa Füze Savunma Sisteminin bir parçası olarak karada konuşlu savunma füzelerinin ve radar sisteminin kurulmasını teklif etti. Yapılan teklife göre bu sistem, Polonya'ya uzun menzilli 10 karada konuşlu savunma füzesinin yerleştirilmesini ve Çek Cumhuriyeti'ne sabit ve ismi verilmeyen ancak İran'a yakın konumdaki başka bir ülkeye ise taşınabilir radarların kurulmasını kapsamaktaydı. Bu şekliyle tüm projenin 4 milyar dolara mal olması ve 2013'te tamamlanması hedeflenmişti. 2008 yazında Polonya ve Çek Cumhuriyeti ile ABD arasında projeye ev sahipliği yapmalarına ilişkin anlaşmalar imzalandı.[112]

Ancak füze savunma sistemi gündeme geldiği günden itibaren Rusya projeye karşıydı. Projenin bu haliyle kendisine karşı olduğunu söyleyen Moskova, kendisine karşı casusluk amacı ile kullanılabileceği ilere sürerek, füze kalkanının asıl amacının Rusya'daki askeri tesisleri gözetlemek olduğu ve şu anda çok büyük olmasa da gelişmesi halinde kendi güvenliğini zaafa uğratacağı gerekçeleri ile ABD'ye itiraz etmekteydi. Hatta Moskova eğer İran'dan çekiniliyorsa, Azerbeycan'ın İran sınırında bulunan ve Rusya tarafından kiralanmış bulunan radar üssünün kullanılabileceği söyledi. Ayrıca Rusya güneyindeki bir başka radar üssünü de kullanıma açabileceklerini belirterek ABD ve Avrupa ülkelerini ortak bir savunma sistemi geliştirmeye davet etti.[113] Rusya İran'ın füzelerinin menzilinin sınırlı olduğu gerekçesi ile ABD'nin Avrupa'da füze sistemi kurmasına gerek olmadığı konusunda ısrarını sürdürdü. Polonya ile ön anlaşma yapılması sonrasında ise Rusya'nın bu konudaki dili daha da sertleşti. Rusya Dışişleri Bakanlığı internet sayfasında; ABD füze kalkanının, Avrupa'da genişletilmesi ve modernize edilmesi durumunda Rusya'nın sadece diplomatik yöntemlerden oluşmayan tepkiler vermek zorunda kalacağı bildirildi.[114] Rusya'nın bir çekincesi de ABD'nin Anti-Balistik Füze anlaşmasından çekilmiş olmasından kaynaklanmaktaydı. Sınırlandırma

---

[112] Steven A. HILDRETH and Carl EK; "Long-Range Ballistic Missile Defense in Europe, "Congressional Research Service Report, 23 Eylül 2009, s.1.

[113] BBC News; "Putin offers joint missile shield", 7 Haziran 2007.

[114] Milliyet Gazetesi; "Rusya: Füze kalkanına diplomatik olmayan yöntemlerle de karşılık vereceğiz.", 21 Ağustos 2008.

kalktığı için Rusya, artık ABD'nin istediği gibi projeyi genişletebileceğini, bu durumun ise kendi savunma sistemini zaafa uğratacağını düşünüyordu. Ancak tüm bu sebeplerden daha önemlisi Rusya'nın yanı başına kurulacak sistemle kendi nüfuz alanında üstelik kendine söz hakkı tanınmadan kurulmak istenen bu hakimiyetten rahatsızlık duymasıydı. Moskova, 500 mil menzile sahip İskender-M füzelerini Polonya sınırındaki Rus toprağı Kaliningrad'da konuşlandırma kararı aldığını açıkladı.[115] Polonya ve Çek Cumhuriyeti ile yapılan anlaşmaların onaylanmasında yaşanan gecikmeler de üstüne eklenince, projenin ilerlemesi için yeni adımları atmak Kasım 2008'de başkanlık seçimleri kazanan yeni ABD Başkanı Barack Obama'ya kaldı.

3.3.3.1.2. Projenin Amacı ve Kabul Edilmesi

Moskova, yeni ABD başkanının Rusya ile ilişkileri geliştirme yönünde vaadlerine karşılık füze kalkanı sorununda diyalog kapısını açmış ve 29 Ocak 2009'da İskender füzelerini yerleştirme planını askıya almıştı.[116] Ancak projeyi revize etmeden Rusya'nın endişelerini gidermek mümkün gözükmüyordu.

17 Eylül 2009'da ABD Başkanı Obama, devralınan projenin Avrupa Balistik Füze Savunma Programı ayağının iptal edildiğini ve onun yerine "Aşamalı Uyarlanabilir Yaklaşım" (Phased Adaptive Approach)[117] adı altında yeni bir programın hayata geçirileceğini açıkladı. Bugün NATO'ya taşınmış olan ve Füze Kalkanı olarak bilinen proje Obama yönetiminin revize ettiği bu projedir.

"Aşamalı Uyarlanabilir Yaklaşım" adı altında tasarlanan yeni proje, İran'ın tahmini balistik füze geliştirme kapasitesine paralel şekilde füze savunma sistemini aşamalı olarak hayata geçirmeyi öngörmektedir. Avrupa'nın bu tehlikeden korunması kapsamında belli ülkelere radarlar, belli ülkelere ise savunma füzeleri konuşlandırılması planlanmaktadır.

Program kapsamında, İran tehdidine karşı Avrupa'yı korumak için uzun menzilli yerine orta ve kısa menzilli füzelerin konuşlandırması öngörülmektedir. Obama yönetimi, İran'ın elinde henüz uzun menzilli füzelerin bulunmadığı, tehdidin asıl kaynağının şu anda kısa ve orta menzilli füzeler olduğu gerçeğinden hareketle, öncelikle bu soruna çözüm getirebilecek bir sistem üzerine odaklanmıştır. Savunma kapasitesinin izleyen on yıl içinde büyümesi ve daha geniş bir alanı kapsaması planlanmıştır. İran'ın uzun menzilli füzeye sahip olacağının düşünüldüğü 2020 yılından sonra, şu anda konuşlandırılması Rusya ile sorunlara neden olan, yeni balistik füze savunma kapasitesinin Avrupa'ya yerleştirilmesi planlanmıştır. Buna göre yeni sistem, Bush yönetimi tarafından önerilen Polonya'da kurulacak sabit rampalı

---

[115] Guardian; "Russia fires warning shot over US missile plan.", 7 November 2008.
[116] Milliyet Gazetesi; "Obama'ya İskender Jesti", 29 Ocak 2009.
[117] Fact Sheet on U.S. Missile Defense Policy; A "Phased Adaptive Appoach" for Missile Defense in Europe, The White House Office of the Press Secretary, 17 September 2009, htpp:/www.whitehouse.gov/the_press_office/FACT-SHEET-US-Missile-Defense-Policy-A-Phased-Adaptive-Approach-for-Missile-Defense-in-Europe/, erişim tarihi 17 Aralık 2012.

savunma füzelerinden ve Çek Cumhuriyeti'nde inşa edilecek büyük bir radardan daha çabuk konuşlandırılabilecektir ve mevcut tehdidin niteliğine daha uygundur. Cumhuriyetçiler, proje İran'ın uzun menzilli füze tehdidine odaklanmadığı için planın değişmesinden memnun olmasalar da Demokratlar, ilerdeki bir tehdit yerine güncel ve mevcut bir tehdide karşı olduğu için yeni sistemin daha uygun olduğunu savunmaktadır. Projenin değişmesi ve ABD'nin iş birliği teklifleri ile birlikte Rus yönetimi sakinleşirken, bu süreçte İskender füzeleri konuşlandırma planı da rafa kaldırılmıştır.

Temmuz 2010'da Polonya ile varılan yeni anlaşma çerçevesinde bu ülkeye 2018'den itibaren mobil savunma füzeleri yerleştirilecektir ve Çek Cumhuriyeti'nde ise uydudan gelen bilgilerin toplanacağı erken uyarı merkezi kurulacağı açıklanmıştır.

2020'de tamamlanması planlanan projenin maliyetinin çoğunun ABD tarafından karşılanacağı açıklanmıştır. Diğer NATO ülkeleri için sisteme bağlanma maliyeti ile birlikte önümüzdeki 10 yıla yayılacak maliyetin toplamda 200 milyon doları bulacağı tahmin edilmektedir.[118]

Proje üzerinde yapılan değişiklik, NATO ülkelerinin de desteğinin alınmasını sağlamış ve buna paralel olarak projenin 19-20 Kasım 2010 tarihleri arasında Lizbon'da gerçekleştirilen zirvede açıklanan yeni stratejik konsept kapsamına alınmasının da yolu açılmıştır. ABD'nin ulusal güvenlik stratejilerine paralel olarak 1991 ve 1999 yıllarında benimsenen stratejik konsept belgeleri ile NATO bünyesinde tehditler yeniden tanımlanarak örgütün görev alanı genişletilmiştir. Anlaşmanın 5'inci maddesinde ortaklaşa meşru müdafaa hakkının ancak taraflardan birine veya bir kaçına saldırı olması durumunda kullanılabileceği açıkça ifade edilmesine karşın artık, ittifak açısından tehditler sadece üyelerin toprak bütünlüklerine, siyasi bağımsızlıklarına ve güvenliklerine yönelik durumlar veya sadece doğrudan saldırılara sınırlandırılmaktadır. Yeni konsept belgeleri ile birlikte belirsizlikler, istikrarsızlık, etnik ve dinsel rekâbet, bölgesel uyuşmazlıklar, insan hakları ihlalleri, devletlerin dağılması, kitle imha silahlarının yayılması, organize suçlar, terörizm ve yaşamsal kaynakların kesilmesi gibi konular ittifakın tehdit tanımlaması kapsamına alınmış ve NATO söz konusu tehditler nedeniyle de harekete geçebilecek bir örgüt haline gelmiştir.

Böylelikle Bush Yönetiminden kalma bir "ABD Projesi" olan "Füze Kalkanı", Obama yönetimi ile Eylül 2009'da kapsam değişikliğine uğramış, ABD ve bölgedeki en ileri ortağı İsrail'in hegemonya ve çıkarlarını savunmak amacı güden ve özellikle İran'ı hedef alan "Füze Kalkanı Projesi"nin bir "NATO projesi"ne çevrilerek "model ortak" Türkiye'de kurulması kararlaştırılmıştır.

İsrail için önemli tehdit gibi algılanan İran'ın balistik füze yeteneğine karşı "Füze Kalkanı" savunma projesinin Türkiye'de konuşlandırılmasının üç ana nedeni vardır. İsrail'e karşı olası bir füze tehdidine karşı, fırlatma ve yükselme safhası (boost and acsent phase),

---

[118] Selin M. BÖLME; "NATO Zirvesi ve Füze Kalkanı Projesi", SETA Analiz, Sayı: 30, Ankara, Aralık 2010, s. 10.

uzay boşluğunda uçuş safhası (midcourse phase) ve hedefe yaklaşma safhası (terminal phase) çok büyük önem arz etmektedir. Bu nedenle, bir NATO üyesi olarak Orta Doğu'ya en hâkim noktada yer alan Türkiye'nin jeostratejik konumu füze kalkanı için belirgin bir şekilde ön plana çıkmaktadır.

19-20 Kasım 2010 tarihinde Portekiz'in Lizbon kentinde toplanan NATO zirvesi'nin anlaşma metni, kısmen Türkiye'yi tatmin edecek şekilde yazılmıştır. AN/TPY-2 adlı radar sisteminin Türkiye'de konuşlandırılması için alınan kararın metninde Türkiye'nin isteği doğrultusunda İran ve Suriye gibi ülkelerin ismen yazılması metinden çıkarılmış olmakla birlikte Fransa'nın ülke isminin zikredilmesi konusundaki ısrarcı tutumu dikkat çekici olmuştur. Türkiye'nin olabilecek içsel tepkileri düşünerek ısrarlı tutumu sonucu İran'ın karar metninden çıkarılması üzerine, Fransa Cumhurbaşkanı Sarkozy'nin, en azından Orta Doğu'dan gelecek tehditlere karşı şeklinde bir ifadenin metinde yer almasına yönelik ısrarlı tutumu, Fransa'nın İran konusunda sergilediği davranışla büyük oranda örtüşmektedir.[119]

Ancak metinde yazsa da, yazmasa da, "Füze Kalkanı" projesinin İran'ın balistik füzelerine karşı bir önlem maksadıyla kurulacak olması gayet açıktır. Üstelik erken ihbar radarlarının önemli bir kısmının da Türkiye'de sisteme sokulacağı düşünülmektedir. Böylece bu proje, İran'ı Türkiye'den soğutan en önemli gelişmelerden biri olmuştur. Malatya'nın Kürecik ilçesine konulması planlanan bu sistemin, İran'a yapılacak en ufak bir saldırada öncelikli hedef haline geldiği en yetkili İran'lılar tarafından dile getirilmeye başlanmıştır. Obama yönetiminin NATO'ya taşıdığı bu proje, bir anda Türkiye ile İran'ı karşı karşıya getirmiştir.

Böylece, hem Avrupa'nın ve İsrail'in doğudan gelebilecek füze tehditlerine karşı korunması sağlanmış, hem de yakınlaşması memnuniyetsizlikle karşılanan İran ve Türkiye ilişkileri, NATO vasıtasıyla, sıkıntılı bir döneme çekilmiştir.

3.3.3.1.3. Projede Türkiye'nin Durumu

Füze kalkanı projesi, Obama yönetimi tarafından Eylül 2009'da değiştirilmiş ve NATO bünyesine alınabilecek bir proje kimliğine bürünmüştür. Bush dönemindeki projede de Türkiye, İran'a yakın mobil radarın yerleştirilmesine uygun aday ülkeler arasındaydı. Ancak Ankara'nın bu dönemde ABD projesi kapsamında radar ve füzelere topraklarını açmayı kesinlikle geri çevirdiği basına yansımıştır.[120]

Buna karşın, Bush döneminde proje için Polonya ve Çek Cumhuriyeti'ne kurulacak üslerin müzakerelerini bizzat yürüten isim olan ve projenin mimarı olarak anılan Daniel Fata Türkiye'nin adının geçmediğini söylemekte ve bunu o zamanki Türkiye-ABD ilişkilerinin çok parlak olmamasına bağlamaktadır.[121]

---

[119] Milli Gazete; "Füze Kalkanı Projesi Gerçeği", 10 Eylül 2011.
[120] Lale KEMAL; "Turkey to oppose hosting US missile shield, Turkish diplomats say.", Today's Zaman, 30 Kasım 2009.
[121] CNN Türk; "Daniel Fata: Bush Türkiye'yi devre dışı bırakmak istedi.", 16 Kasım 2010.

Projenin revize edilmesi ve diğer NATO ülkelerinden destek görmesi ile birlikte Washington bu kez Ankara'nın kapısını çalmıştır. ABD Savunma Bakanı Gates, Türkiye'den destek beklediklerini açıklarken, Türkiye ile resmi görüşmelerin başladığı yolunda haberler basında yer almaya başlamıştır.[122]

Tehdit gelmesi beklenen Orta Doğu bölgesinde 1000 kilometre bandında radarların yerleştirilmesi için en uygun ülke olarak tanımlanan Türkiye üzerindeki baskılar NATO zirve tarihinin yaklaşması ile birlikte yoğunlaşmıştır. İran ile ilişkilerini, tehdit yerine işbirliği ve ortak vizyon oluşturulan yeni müttefiklerden biri olarak gören Türkiye'nin cevabı, eksen kayması tartışmalarının baskısı altında NATO'ya bağlılığının testine dönüştürülürken, ABD ile ilişkilerin geleceği açısından da önemli bir nitelik kazanmıştır. Aslında Türkiye'nin projeye tereddütle yaklaşmasının birkaç nedeni vardır. Öncelikle Türkiye, Bush dönemindeki projeye ciddi şekilde itiraz eden ve mevcut tavrını sürdürmesi halinde kendisini zor durumda bırakacak olan Rusya'nın alacağı tutumu görmek istemiştir. Ancak asıl olarak sorun, tehdidin İran olarak tanımlanmasından kaynaklanmıştır. ABD ile görüşmelerde Türkiye'nin zirve sonunda açıklanacak yeni stratejik konsept belgesine ilişkin birkaç talebi ön plana çıkmıştır.

Bunlar;

1. Balistik füze tehdidine ve kitle imha silahlarından kaynaklı tehdide ilişkin olarak ülke adı verilmemesi, başta bir deyişle İran'ın veya Suriye'nin adının açıkça zikredilmemesi,
2. Füze kalkanı projesinin NATO'nun kollektif savunma anlayışı çerçevesinde hayata geçirilmesi,
3. Füze kalkanı projesinin Türkiye topraklarında "tam kapsama" sağlaması, NATO ülkelerinin topraklarının tamamını bu tip saldırılardan korumasıdır.[123]

Füze savunma kalkanı ile ilgili Türkiye'den en uzun tartışmalardan biri kontrolün kimin elinde olacağı üzerine yapılmıştır. Başbakan Erdoğan "NATO'nun bir üyesi olarak bu kapsamda atılacak bir adım ve bu işin komutasının kime verileceği hususu ki bunu özellikle topraklarımızın genelinde böyle bir şey düşünülüyorsa, zaten kesinlikle bu bize verilmeli, aksi takdirde bunun kabulü mümkün değil"[124] açıklamasının ardından, savunma füzelerinin nasıl devreye gireceğine ilişkin bir kontrol tartışması yaşanmıştır. NATO bünyesindeki bir savunma kapsamında kullanılacak füzelerin yetkisinin tek bir ülkeye verilmesi mümkün değildir. Bununla birlikte bir kriz esnasında saldırıya etkin şekilde karşı koymak için kararların hızla alınması gerekmektedir. Bu nedenle ilke olarak öncesinde, üyeler arasında görüşmeler ve müzakereler yoluyla üzerinde mutabakata varılmış "Ayrıntılı İşletim Kuralları" (Rules of Engagement) oluşturulur. Oluşturulan protokol balistik füze saldırısı gerçekleştiğinde yetkili olacak olan komutana verilir. Bu komutan hemen her zaman bir Amerikalı olan Avrupa Yüksek Kuvvetler Komutanıdır. Nitekim Başbakan Erdoğan daha

---

122 Milliyet Gazetesi; "ABD füze kalkanı için Türkiye'yi seçti.", 13 Ekim 2010.
123 BÖLME; a.g.m., s. 15.
124 Radikal Gazetesi; "Erdoğan'dan füze kalkanı için iki şart.", 15 Kasım 2010.

sonra yaptığı açıklamalarda komutanın NATO'da olması gerektiğini söylemiştir.[125] (Başbakan Erdoğan'ın aynı konuda iki farklı açıklama yapması, ya konunun kendisine danışmanları tarafından iyi anlatılamadığını, NATO'da komuta-kontrol sisteminin işleyişi hakkında bilgi yetersizliği olduğunu ya da bilgisinin olmasına rağmen dik durma adına ilk söylemini yaptığını, ancak sonrasında baskılar nedeniyle dönüş yaptığını göstermektedir.)

19-20 Kasım 2010'da Lizbon'da yapılan zirvede ittifakın yeni stratejik konsepti kabul edilmiştir.[126] Bu kapsamda, "Kolektif Savunma" ilkesine yapılan atıfta sistemin üye ülke savunma sistemlerinden de yararlanarak ittifak topraklarının tümünü koruyacak şekilde geliştirilmesi karara bağlanmıştır. Türkiye yeni stratejik konsepte onay verirken, ısrarları sonuç vermiş İran'ın veya her hangi bir ülkenin adı daha önceki stratejik konsept belgelerinde de olduğu gibi tehdit olarak geçmemiştir. Buna karşı "İttifak hiçbir ülkeyi düşman olarak görmez. Ancak, hiç kimsenin şüphesi olmasın ki herhangi bir üyesinin güvenliği tehdit edildiğinde, NATO'nun herhangi kararlılığından şüphe edilmesin" ifadesi yer almıştır.

Türkiye'den proje kapsamında öncelikle radarlara ev sahipliği yapması istenmiş, bunun üzerine Türkiye'de Malatya Kürecik bölgesinde bir radar üssü kurulacağını açıklamıştır. Bugüne kadar Türkiye'yi NATO'da olmasına rağmen, düşman olarak görmeyen İran ise, her ne kadar NATO yeni stratejik konseptinde adı geçmese de, bu hareketin kendisine yapılmış olduğu düşüncesiyle Türkiye'yi sert bir şekilde uyarmış ve vurulacak ilk hedeflerden biri olarak bu üssü göstermiştir. Yarı resmi Fars ajansına açıklama yapan Devrim Muhafızları Komutan Yardımcısı Hüseyin Selami, "İran'a karşı hasmane operasyonlar için düşmanın kullandığı her nokta silahlı kuvvetlerimizin misilleme saldırısına hedef olacaktır" demiştir.[127]

Ayrıca, İran ülke genelinde yedi aşamalı "Yüce Peygamber 7" ismini verdiği füze tatbikatına başlamış ve Ankara'ya gönderme yapmıştır. İran Devrim Muhafızları Hava-Uzay Kuvvetleri Komutanı Tuğgeneral Emir Hacizade, Malatya'nın Kürecik beldesinde kurulan NATO füze radar sistemine karşı "Arm" adlı balistik füzeyi geliştirdiklerini bildirmiştir. Tatbikatta, orta ve kısa menzilli füzelerin hedefi olarak kullanılması için "yabancı üslerin" kopyaları da İran'da inşa edilmiştir. İranlı komutan, Malatya'da kurulan ve Basra Körfezi kıyısında da kurulması planlanan füze kalkanı unsurlarının İran'ın yeni geliştirdiği füzeye karşı savunmasız olduğunu öne sürmüştür.[128]

Böylece, kültürel, demokratik, sosyal ve kültürel yapılarında farklılılar olsa da, yıllardır birbiriyle savaşmamış, iyi geçinmeyi başarmış iki millet ve devlet, sorunlu bir sürece doğru itilmiştir.

Dünya barışı açısından bakıldığında ABD'nin İran'ı tehdidi, İran'ın ABD'yi tehdidinden çok daha fazladır. Dolayısıyla bugün NATO'yu bir tehdit olarak görmediğini söyleyen, elindeki

---

[125] CNN Türk; "Komuta NATO'da olmalı.", 22 Kasım 2010.
[126] Strategic Concept For the Defence and Security of the Members of the North Atlantic Treaty Organisation; Lisbon, 19-20 November 2010, http://www.nato.int/lisbon2010/strategic-concept-2010-eng.pdf
[127] Anadolu Ajansı; "İran: Toprağını kullandıranı hedef alırız.", 06 Şubat 2012.
[128] Anadolu Ajansı; "İran'ın "Arm"ı Kürecik'e karşı", 03 Temmuz 2012.

mevcut füzeleri Orta Avrupa'ya kadar bile ulaşamayan İran'a karşı 28 NATO üyesinin bir araya gelerek bir savunma sistemi kuruyor olmalarını, üye ülkelerin topraklarını savunmak olarak görmek basit bir yaklaşım olur.

Kürecik ile beraber İsrail'in Necef Çölü'ne yerleştirilen radarlara ek olarak Katar'da yeni bir tesisin "tamamlayıcı bir unsur" olarak açılacağı[129] haberleri, üç radar üssünün İran'a karşı bir yay oluşturacağı yorumlarına da sebep olmaktadır.

Bugün Irak, Afganistan ve Filistin'de işgaller ve çatışmalar devam ederken, Balkanların kırılgan yapısının üzerine oturduğu siyasette iktidarsızlık sürerken, Kafkasya'da bütün dengeleri bozabilecek bir savaşın uzak olmadığı görülmüşken, Mısır ile başlayan ve domino etkisiyle tüm Kuzey Afrika'ya ve Orta Doğu'ya yayılan halkların rejim değişikliği, daha çok özgürlük talepleri ve bu talepler neticesinde yaşanan iç savaşlarda yüzlerce masum sivil insan ölmüş, binlerce insan mülteci konumuna düşmüşken; NATO'nun füze kalkanı projesi üzerine tamamen yoğunlaşması, ABD'nin Obama döneminde de Bush döneminden devraldığı tek taraflı politika anlayışını (unilateralism) maalesef devam ettirdiğini göstermektedir.

Aslında Türkiye, bu sorunlu dönemde kendisine yeniden biçilmek istenen cephe ülkesi rolünü taşımak istememektedir. İran adının zikredilmemesi yönünde gösterdiği çaba, İran'la ilişkileri koruma arzusu kadar, yaratılmak istenen bu kutuplaşmaya ve mevcut küresel düzene direnç göstermesinden kaynaklanmaktadır. Çünkü açıkça böyle bir cepheleşmenin tarafı olmak Türkiye gibi küresel rol oynama çabasında olan bir ülkeyi eski kısır döngülerin içine hapsedecektir. Türkiye'nin izlediği politika Batı ittifakı içinde alan yaratarak büyüme gayretidir. Uluslararası terörden, nükleer silahlara kadar Türkiye'nin tehdit algılaması Batı ittifakı ile örtüşmektedir. Bununla birlikte Türkiye, bu tehditler karşısında bir siyaset belirlenecekse burada söz sahibi olma arzusundadır. Bu tehditler kullanılarak, özellikle kendi komşusu ülkelere askeri müdahalede bulunulmasının sonuç vermediğini ve çok daha karmaşık sorunlara yol açabileceğini görmektedir. Dolayısıyla Ankara'nın füze kalkanı konusunda bir yandan ittifaka destek vererek "yanınızdayım" demesini, öte yandan bu konuda ince eleyip sık dokuyarak izlemekte olduğu mevcut dış politikayı koruma ısrarını, taşların yerinden oynadığı küresel düzen içinde ayaklarını yere sağlam basma ve olası değişimlerden en az etkilenme çabası olarak görmek gerekir.

Türkiye ile ABD arasındaki müttefiklik ve dostluk ilişkisi, genellikle ABD çıkarlarının gözetildiği, Türkiye'nin ise PKK'ya karşı destek, Ermeni soykırım yasasının bu sene de çıkmaması gibi sanal dostluklar ile devam etmektedir. Örneğin Türkiye'ye F-16 satan ABD, uçağın elektronik harp ve gece görüş sistemlerini vermemiştir. Yıllardır Türkiye ABD'den hava savunma sistemi almaya çalışmaktadır ama ancak bugün ABD projesi olduğunda Türkiye'nin hava savunma ihtiyacı hatırlanmıştır. NATO'da da durum farklı değildir. NATO üyesi devletlerin pek çoğu halen bölücü terör örgütünün açık ve örtülü destekçisidir. O zaman

[129] Hürriyet Planet; "İran'a karşı İsrail-Türkiye-Katar yayı", 17 Temmuz 2012.

"Füze kalkanı projesi Türkiye'nin çıkarına mıdır değil midir?" Füze kalkanı projesi tıpkı ABD'nin kendi tehdit algılamasına göre geliştirdiği, davulun kendisinde tokmağın başkalarında olacağı bir projedir. Kısaca ABD kendini uzaktan savunurken, Türkiye savaş alanı olmak durumuyla karşı karşıya kalmaktadır.

Aslında bu proje Ankara'nın önüne gerçekten bağımsız bir politika izlemek için gerçekçi bir fırsat sunmuştu. Eğer "hayır" denseydi o zaman küresel dengeler içinde imajımız değişecekti. Türkiye, gerçekten bağımsız politikalar izleyebilen, kendi çıkarlarını sonuna kadar koruyan güçlü bir devlet olarak kendisini bölgesel güç olmanın ötesine götürecek rüzgârları yakalayacaktı. NATO ve AB içindeki değerimiz daha iyi anlaşılacaktı. Rusya ve Çin ile ilişkilerimiz şüphelerden arınacak, içerik kazanacak ve çok daha fazla gelişecekti. Fakat "evet" demek zorunda bırakıldık. Neye karşılık kabul ettiğimiz çok berrak değil, çünkü bu konuda detaylı bir açıklama yapılmadı. Ancak hiç olmazsa şu iki hususta azami fayda sağlamamız gerekir;[130]

1. Kurulacak sistemlerin milli sistemlere entegre edilmesi ve komuta-kontrolünde söz sahibi alınması.

2. Kendi milli sistemlerimizi uygun şartlarda kurmak için satış garantisi.

Unutulmaması gereken, ABD'nin bu kalkanı boşuna kurmadığı ve kullanılması için gerek olduğunda canı yanan İran'ın karşısında Türkiye'nin hedef haline geldiği gerçeğidir. İranlı yetkililerin yapmış olduğu açıklamalardan açıkça belli olduğu üzere, herhangi bir kullanım söz konusu olduğunda, İran ortalıkta olmayan ABD hedeflerini değil, ona yataklık ettiğini iddaa ettiği en yakınındaki Türkiye'yi, İsrail'i ve diğer Arap ülkelerindeki ABD üslerini vuracaktır. Ne yaparsanız yapın, kendi bağımsız politikalarınızı uygulayamazsanız, yıllarca savaşmadığınız kendi komşunuzla bile, bir anda düşman konumuna geliverirsiniz.

3.3.3.2. BM Yaptırımlarına Türkiye'nin de Katılması

BM Güvenlik Konseyi, 9 Haziran 2010'da, Türkiye ve Brezilya'nın olumsuz ve Lübnan'ın çekimser oyuna karşı 12 olumlu oyla İran'a yeni ve daha kapsamlı yaptırımların uygulanmasını öngören 1929 sayılı kararı kabul etmişti. Bu gelişmenin ardından, ABD'nin itiraz ettiği "Türkiye'nin İran'a benzin satışı" gündeme geldi. Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu "Türkiye'nin artık her söylenene "Evet" diyen, "Çantada Keklik" bir devlet olmadığını" söylese de, Ekim 2010'un ilk günlerinde, İran'a benzin satışı yapan Türkiye'nin (TÜPRAŞ) bu satışı durdurduğu öğrenildi. Buna göre TÜPRAŞ, "ABD'nin İran'a yönelik tek taraflı yaptırımları uyarınca" İran'a benzin satışına ilişkin sözleşmeleri iptal etmişti. Oysa Temmuz 2010 ayında, İran'ın ihtiyaç duyduğu benzinin yaklaşık yarısının Türkiye'den, geri kalan kısmını ise Çin'den tedarik edileceği haberleri alınmıştı.

Çoğunluğu ABD Dışişleri Bakanlığı'ndan olan bir uzmanlar heyeti Ağustos 2010 ayı içerisinde Ankara'da Dışişleri Bakanlığı, BDDK, Hazine, Merkez Bankası gibi devletin ilgili

[130] YILMAZ; a.g.m., s. 4.

birimleri ve İstanbul'da da Türk özel sektörü ile görüşmeler yaptı. Toplantılarda "Ya ABD'den yana olacaksınız ya da İran'dan yana!" denildi.

ABD, İran'a karşı yaptırımlarda son derece titiz ve denetleyici rol üslendi. Bu maksatla Türkiye'ye gelen ABD Hazine Bakanlığı Terörizm ve Mali İstihbarat Müsteşarı David Cohen, hükümet ve İstanbul'da bankacılarla bir araya gelerek, "İran'la ticari ilişkilerinizi sınırlandırın, yoksa sonuçlarınıza katlanırsınız!" şeklindeki ifadeleriyle "aba altında sopa" gösterdi. Cohen, "ticari ilişkiler arttıkça, İran'ın bu ticari ilişkileri ve buradan doğan finansal bağlantıları suistimal etme riskinin de arttığını" ifadeyle, hem hükümete, hem de finans çevresine "çok dikkatli olunması gerektiği" uyarısında bulundu.[131] Böylece, Türkiye'nin İran'a karşı daha uzak durması sağlanmış oldu. Füze Kalkanı'ndan sonra İran-Türkiye arasına "Yaptırımlar" konusu girmiş oldu.

3.3.3.3. Suriye'deki Olaylar ve Politika Farklılığı

Türkiye-İran ilişkilerini olumsuz etkileyen bir diğer gelişme de, Suriye'deki olaylarda, Türkiye'nin Temmuz 2011'den itibaren Suriye yönetimini suçlamaya başlayan politikası olmuştur. Dışişleri Bakanı Davutoğlu'nun Suriye Devlet Başkanı Beşşar Esad'ı 9 Ağustos 2011'deki ziyaret sonrası Suriye'de BAAS rejiminin direnişçilere karşı harekâtı devam edince, Davutoğlu'nun "Sözün bittiği yerdeyiz!" şeklinde ifade kullanması, Suriye'nin neredeyse tek müttefiki İran'da da rahatsızlık yaratmıştır. Davutoğlu'nun sadece Türkiye'nin değil, ABD'nin de mesajını taşıdığı düşüncesi, İran'ın ABD'ye olan hıncından Türkiye'nin de nasibini almasına sebep olmuştur.

İran'ın dini lideri ve bir numaralı adamı Ayetullah Ali Hamaney'in askeri danışmanı Orgeneral Yahya Rahim Safevi, "Türkiye'nin İsrail çıkışlarının siyasi bir gösteriden başka bir şey olmadığını" ve "Türkiye-İsrail ilişkilerinin perde arkasında devam ettiğini" söylemiş ve Türkiye'yi suçlamıştır.

Esad yönetimi gibi İran'ı rahatsız eden bir diğer gelişme, Türkiye'nin Suriyeli muhaliflere verdiği destek olmuştur. Türkiye, Suriyeli muhaliflere İstanbul'da ofis açmaları için 3 Ekim 2011'de gereken izin vermiş, Suriye "Ulusal Konseyi" ya da "Milli Meclisi" ile 190-230 arasında üyesi bulunduğu ileri sürülen "Kurucu Kongre" de Türkiye'de faaliyetlerine başlamıştır. Suriye, Türkiye'yi sınırdan silah ve adam geçmesine izin vermesi sebebiyle BM'ye şikayet etmiştir. Esad rejimine yönelik Türkiye'nin karşı tutumu Türkiye-İran ilişkilerini olumsuz etkilemiştir. 22 Haziran 2012'de uluslararası hava sahasında keşif ve eğitim uçuşu yapan silahsız bir Türk jet uçağının Suriye tarafından hava sahasını ihlal ettiği gerekçesiyle düşürülmesi, Türkiye'yi Suriye ile savaş durumuna getirirken, Suriye'nin arkasında bulunan İran ve Rusya ile Türkiye ilişkilerini zedeleyeceği de aşikârdır. Türk savaş uçağının

[131] Yeniçağ; "Amerika Türkiye'yi İran İçin Tehdit Etti ", 28.04.2011.

düşürülmesini "Egemenlik haklarımız ihlal edildi." açıklaması ile geçiştirmeye çalışan Suriye rejimi, İran, Rusya ve Çin desteği ile ayakta kalma çabasındadır. Muhaliflerin Türkiye'de ofis açmasına izin verilmesinin birinci yıldönümü olan 3 Ekim 2012 tarihinde, Suriye'den açılan topçu atışı neticesinde içinde çocukların da bulunduğu Türk vatandaşlarının ölmesi, bardağı taşıran son damla olmuştur. Her ne kadar Suriye özür dilese, konunun araştırılacağını bildirse, bunun Türkiye'ye bir saldırı olmadığını beyan etse ve ölenleri şehit olarak adlandırsa da, Türkiye aynı günün gecesi ve ertesi sabah topçu atışlarıyla bazı Suriye ordusu hedeflerinin vurulduğunu açıklayarak misillemede bulunduğunu ilan etmiştir. Türkiye'nin topçu atışlarına ertesi gün de devam etmesi, amacın sadece misilleme olmadığını, sınıra sıkışmış muhaliflere destek verme amacının da söz konusu olabileceğini göstermektedir. Suriye'den gelen ve ölümlere sebep olan topçu atışlarına NATO'dan da sert tepki gelmiş ve Türkiye'ye destek mesajı yayınlanmıştır. Bu gelişmelere ek olarak, Rusya'dan kalkan bir yolcu uçağının Suriye'ye askeri malzeme taşıdığı gerekçesiyle Türk jetleri tarafından, Ankara Esenboğa havalanına indirilmesi ve malzemelere el konulması, Türkiye'nin sadece Suriye ile değil Rusya'yla da ilişkilerinde sıkıntılı bir sürece girmesine sebep olmuştur. ABD ise Türkiye'yi destekler açıklama yapma geleneğine devam etmiştir.

Suriye'den yapılan saldırılar, 22 Haziran 2012 tarihinde Doğu Akdeniz'de Türk uçağının düşürülmesi,[132] 11 Şubat 2013'de Cilvegözü'nde, tam üç ay sonra 11 Mayıs 2013'de Reyhanlı'da patlayan bombalar,[133] Türkiye'nin Suriye'ye müdahale koşullarını sağlayan gelişmelerdir. Ancak, ABD ve NATO desteğini almış dahi olsa, Türkiye'nin, Suriye'ye tek başına müdahale etmesi yani bir nevi maşalığı kabul etmesi büyük bir hata olur. Böyle bir durumda, Türkiye, kendini bir anda Orta Doğu bataklığının tam da içinde bulmuş olur. BM çerçevesinde uluslararası uzlaşma olmaksızın Orta Doğu'da yapılacak her müdahale, büyük sorunlar yaratmış ve yaratacaktır. Öte yandan Suriye ordusunun ve rejiminin çok daha çabuk yıkılması beklenirken, son gelişmeler, bu sürecin uzayacağını, belki de gerçekleşemeyeceğini göstermektedir. Dolayısıyla, Suriye'deki iç savaşın, Bosna'daki gibi,

---

[132] Başbakan Erdoğan, düşürülen uçağın hemen ardından yaptığı açıklamalarda Suriye'yi işaret ederek, "Uçağımıza uluslararası hava sahasında hiçbir uyarı yapılmadan düşmanca ve hasmane bir şekilde saldırı düzenlenmiştir" demişti. Uçağın enkazındaki incelemelerin ardından ise farklı açıklamalar yapılmaya başlandı. Genelkurmay, 11 Temmuz 2012'de yaptığı açıklamada; Enkaz parçaları üzerinde yapılan inceleme sonucu, herhangi bir petrol türevi, herhangi bir yangın başlatıcı ve hızlandırıcı madde profiline, organik ve inorganik patlayıcı madde artığına ve herhangi bir mühimmata ait olduğu değerlendirilen bir bulguya rastlanmadığını söyledi. Genelkurmay, iki gün sonra bir açıklama daha yaparak "Uçağımızın uçaksavar ateşiyle düşürülme ihtimali ortadan kalktı" diyerek tartışmaya farklı bir boyut kazandırdı. Bu açıklamalarla Türkiye, kullanmış olduğu "Suriye'nin düşürdüğü uçak" söyleminin ardından "Suriye tarafından düşürüldüğü iddia edilen uçak" söylemine geçmiş oldu. Uçağımızın nasıl veya neden düştüğü henüz netlik kazanmadığından; Suriye'de iki Türk uçağının yer aldığı ve diğer uçağın kurtulduğu, kurtulan uçağın içteki İsrail ajanları ile irtibatta olduğu ve uçağın düşürülmesinde etkisinin olduğu; İsrail'in modernizasyonu ile yapılan uçağa yüklenebilecek bir yazılım vasıtasıyla düşürülerek, Türkiye'nin Suriye'ye müdahalesinin sağlanmasının amaçlanmış olabileceği; Rusya'nın manyetik bir saldırı ile uçağı düşürdüğü gibi konu ile ilgili birçok iddia gündeme gelmiştir.

[133] Resmi kaynaklara göre, 70 kişinin hayatını kaybettiği, onlarca insanın yaralandığı bu terör saldırılarının Şubat ve Mayıs 11'de gerçekleşmiş olması bir tesadüf müdür, yoksa ABD'nin 11 Eylül'ü gibi, Türkiye'nin de bir 11'i mi yaratılmaya çalışılıyor?

dışarıdan uluslararası bir müdahale olmadan bitmesi pek mümkün gözükmemektedir. Suriye'de olası bir rejim değişikliği neticesinde sıranın İran'a geliyor olması, İran'ın çok daha fazla telaşlanmasına sebep olmaktadır.

Türkiye, İran'ı ikna etme çabasıyla hareket etmektedir, ancak iki ülkenin bakış açısı tamamen farklıdır. "Esad'ı görevi bırakması yönünde ikna etmesi için İran'la konuşuyor musunuz?" sorusu üzerine, Cumhurbaşkanı Gül, "Biz onlara (İran'a) Suriye'deki olanlara gözlerini kapatmamaları gerektiğini söylüyoruz, çünkü Suriye'de her gün pek çok insan öldürülüyor. Suriye'de ateşkesin ilanından sonra bile, o günden bugüne kadar bin 500'den fazla insan hayatını kaybetti. İran bunun sorumluluğunu taşımamalı, İran'a, onları (Suriye yönetimini) desteklememelerini söylüyoruz. Artık Esed[134] ülkeyi yönetecek durumda değil."[135] cevabını vermiştir.

İran sadece sıranın kendine gelecek olması düşüncesiyle değil, Orta Doğu'daki güç mücadelesi sebebiyle de Suriye'ye destek olmaktadır. Suriye'nin İran tarafından bu kadar desteklenmesinin ardındaki gerçeği, ABD'nin eski dışişleri bakanı Colin Powell'a özel kalem müdürlüğü yapmış, bugün ABD üniversitelerinde ulusal güvenlik dersleri veren Lawrence Wilkerson'un açıklamalarında görmek mümkündür:[136] "Suriye'de ABD müdahalesini zorlayanların amacı insani yardım değil, İran'a açılan bir arka kapı edinmek. Bu bir iç savaş. Hâlâ bir bütün olmayan muhalefet de, rejim de savaş suçları işliyor. Ama durum Libya'dan çok farklıdır. Bir hava saldırısı durumunda ABD çok fazla uçak ve personel kaybeder. Sonuçta yine İran'a dönüyoruz. Suudiler ve İsrailliler, İran onların varlığına tehdit oluşturduğu için değil, ama aralarında bir güç mücadelesi olduğu için Suriye rejimini yıkmak istiyorlar."

Suriye'deki olaylar sadece Türkiye-İran ilişkileri açısından değil, dünyanın geleceği açısından da merkeze oturmuş durumdadır. Suriye üzerinde başlayan bir çatışmanın tüm bölgeye yansıyan bir mezhep kavgasını körüklemesi, maalesef mümkün gözükmektedir. Yan etkileri hesaplanmadan girişilecek bir saldırı, bugün beğenilmeyen ortamı ve istikrarı mumla arar hale getirebilir. Mezhepsel gerginlik bölgenin şu aralar en korkulu rüyası haline gelmiştir. Mezhepsel terör, tavana vurmuş durumdadır. Mezheplere göre ayrılmış bir Orta Doğu ve olası bir Sünni-Şii çatışması Türkiye'nin de en büyük endişesidir.

ABD'de seçimler yaklaşırken, bir savaş dalgasından en azından seçimlerin yapılacağı 2012 Kasımına kadar uzak durmak Obama'nın tercihi olmuştur. Ortada Afganistan ve Irak'ta girilen gereksiz savaşların bedelini ödeyen bir toplum ve ekonomik zorluklar varken, çatışmalardan uzak durmak, ama mümkünse maşalar kullanmak, seçimlerden sonra da ABD'nin uygulaması muhtemel politika olarak karşımıza çıkmaktadır. İşte tam burada ABD'li yazar ve tarihçi Griffin Tarpley'in tam da Başbakan Erdoğan'ın Tahran'a ulaştığı saatlerde

---

[134] "Esad", Türkiye-Suriye ilişkilerinin bozulmasıyla, Cumhurbaşkanı Gül de dahil olmak üzere, politikacılarımızın bir bölümü tarafından "Esed" ismiyle zikredilmeye başlanmıştır.

[135] Anadolu Ajansı; "Gül'den Annan Planı vurgusu", 26 Mayıs 2012.

[136] Emre KIZILKAYA; "Biraz İran, biraz Suriye, azıcık Somali", Hürriyet Gazetesi, 13 Mart 2012.

verdiği özel röportajda söylediklerine bakalım.[137] Tarpley, Suriye'de öldürülenlerin sayısının şişirilerek Türkler'in harekete geçirileceğini ve bunun da Türkiye için ulusal intihar olduğunu ileri sürmüştür. Tarpley, "Atatürk bunu biliyordu. Kürt-Türk liderler Atatürk'ü küçümsüyor. Eğer onun bilgeliğini takip etselerdi bu durumda olmayacaklardı" iddiasında bulunmuştur.[138] Griffin Tarpley, Türkiye'nin İslami ve laik iki parti arasında bölündüğünü ancak Türkiye'nin aynı zamanda %25 olan bir Kürt nüfusa[139] sahip olduğunu belirterek, eğer NATO Suriye'ye saldırırsa Kürtler'in isyan çıkaracağını, isyanın Türkiye'ye yayılacağını ve Türkiye'nin isyancıların hedefi haline gelebileceği iddiasında bulunmuştur. Suriye yönetiminin ayaklanmayı temelde bastırdığını ve bunun ABD için yenilgi anlamına geldiğini belirten Tarpley, Obama yönetiminin bu yenilgiyi gidermek için Türkiye ve Suriye'yi karşı karşıya getirdiğini öne sürmüştür. Yaşananların, "Bölgede ABD yanlısı bir Kürt devletini desteklemek amacıyla Batı'nın planının ikinci adımı olabileceğini söyleyebilir misiniz?" sorusuna Tarpley, eğer Kuzey Irak ve Kuzey Suriye'de Kürt varlığı olursa, bunun Türkiye'deki Kürtler için çekim kutbu olacağı yanıtını vermiştir.

Reyhanlı'da yaşanan büyük patlamalar ve onlarca Türk insanın ölümü, her kesimin birbirini suçladığı bir olay olarak gözükse de, ABD'nin Türkiye'yi kullanma isteği olarak veya bu isteğe tam anlamıyla karşı çıkılmaması anlamına gelen Suriye muhaliflerine desteğin karşıt görüşünün bir tepkisi olarak değerlendirilebilir.

Suriye üzerinde büyük güçler arasında bir uzlaşma sağlanamamış olması ve BM'den karar çıkartılamaması uluslararası düzen açısından da bir kırılma noktasına sebep olabilir. Aslında Soğuk Savaş sonrası Doğu ile Batı arasında gelişen ilişkilerin böyle bir sebepten bozulmasını kimse istemiyor. Bu nedenle Rusya ve Çin'in Suriye'ye müdahaleye karşı oluşu, olması gerekenden çok daha fazla önemseniyor. Her iki taraf da 21'inci yüzyılın bir savaşlar ve gerginlikler çağı olmasından yana gözükmüyor. Ancak ortada bir gerçek var ki, olayların büyük boyutlara ulaşması, ölü sayısının artması, mülteciler sorunu, BM'nin bir şekilde sorunun çözülmesi için devreye girmesi gerektiğini göstermektedir. Aksi halde insanlığın yeni bir Bosna faciası ile karşı karşıya kalması muhtemeldir.

Suriye'ye müdahale Esad rejiminin yerine yeni bir düzenin kurulması anlamını taşıyor. Yeni düzenin bölünmüş bir Suriye getirmesi de mümkündür. Bu durum hem İran hem Türkiye için Kürt meselesinin uluslararası bir boyut kazanması ve kendi içlerindeki sorunların artması anlamına geleceğinden, iki ülkenin böyle bir durumda birlikte hareket edebilmesi mümkündür. Öte yandan Suriye'de İran'ın desteklediği Baas rejimi yerine, batı yanlısı yeni bir

---

[137] Griffin TARPLEY'in 27 Mart 2012 tarihinde, İran Press TV'ye verdiği özel röportajdan alınmıştır.

[138] Modern Türkiye'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ün kıymetini anlayan yabancı yazar ve düşünürlerin olduğunu görmek, bir Türk olarak ne kadar gurur vericiyse, onun kıymetini anlamakta hâlâ zorlanan insanlarımızın olması da o kadar acı vericidir.

[139] Tarpley, %25 Kürt nüfus miktarını hangi kaynaktan aldığını açıklamamıştır. Dolayısıyla, Türkiye'de yaşayan Kürtlerin 10-15 milyon civarında olduğundan hareketle, %25 rakamının abartılı ve gerçekte bu rakamın 75 milyon nüfus baz alındığında, %15-20 civarı olduğu değerlendirilmektedir.

yönetim olması durumunda ise Türkiye-İran ilişkilerinin bu konu üzerinden daha sorunsal bir boyuta geçebileceği değerlendirilmektedir.

Suriye krizi, aslında İran üzerindeki baskıyı azaltıyor, çünkü dikkatleri Tahran'dan, Şam'a çeviriyor. İsrail, Suriye'ye odaklanılması durumunda İran'ın nükleer tesislerini tamamen korumaya alacak kadar zaman kazanabileceğini düşünüyor. İsrail'in müdahale etme isteği ile ABD'nin Bekle Gör Politikası, ABD seçimleri sonucu daha proaktif bir yapıya bürünebilir.

3.3.3.4. Türkiye'nin Arap Baharı Karşısındaki "Laiklik" Vurgusu

Arap Baharı aslında Büyük Orta Doğu Projesi'nin yaşama geçirilmesi için bu ülkelerin içindeki inanç ve etnik farklılıkların ortaya çıkarılmasıdır.

Mısır, Libya, Bahreyn, Umman ve Suriye birbirlerinden çok farklı ülkelerdir. Olaylar da bu ülkelerde birbirinden çok farklı biçimde gelişmiştir. Bu olaylara Arap dünyasının, ABD'nin ve onun yanında olan müttefiklerinin tepkileri de farklı olmuştur. Örneğin; Mısır ve Tunus sorunlarla kendileri boğuşurken, Libya'ya NATO aracılığıyla silahlı müdahalede bulunulmuştur. İşin ilginç tarafı, Bahreyn ve Umman'da çıkan olaylar, muhaliflerden değil, İktidardan yana müdahalelerle bastırılmıştır. Bahreyn olayı, Suudi Arabistan ordusunun buraya girmesiyle tam bir "ibretlik" olay haline dönmüştür. Başka Arap ülkelerindeki muhalif hareketler Arap ülkelerinden ve başta ABD olmak üzere Batı'dan, "demokratik" teşhisiyle destek alırken, Bahreyn ve Umman'daki hareketler, "isyancı" nitelenmesiyle bastırılmıştır.

Suudi Arabistan, Kuveyt gibi ülkelerdeki dikta rejimlerinin ABD ve Batı tarafından "makbul" rejimler olarak kabul edilmesi ve hatta Bahreyn örneğinde olduğu gibi, bu ülkelerin bazı "demokratik" hareketlerin bastırılmasında kullanılması, GOP'un ve Arap Baharı'nın arkasındaki ikiyüzlü yaklaşımı tam anlamıyla ortaya koymaktadır.

Arap Baharı, siyasal rejim açısından dini dogmaları aşamadığı, sekülarizme[140] en azından laikliğe yönelinmediği sürece başarısız kalmaya mahkûmdur. Başbakan Erdoğan'ın, Eylül 2011'de ziyaret ettiği Mısır'daki konuşmasında "laiklik" konusuna vurgu yapması, Mısırlı Müslüman Kardeşlerden gecikmeksizin "iç işlerimize karışma" bağlamında tepki almasına sebep olmuştur. Başbakan Erdoğan'a asıl cevap İran'dan, üstelik en üst düzeyden gelmiş, İran Dini Lideri Ayetullah Seyyid Ali Hamaney, 18 Eylül 2011'de Tahran'daki "Uluslararası

[140] Sekülarizm, Latinceden gelen çağdaşlık, çağdaşlaşma anlamında bir sözcüktür. Laiklik ise Eski Yunan'da halktan olanlara verilen Laikos'dan gelmektedir. Türkçe karşılık olarak Ziya Gökalp tarafından La dini yani din dışı kullanılmıştır. La, karşı olmak değil, dışında kalmak demektir. Dolayısıyla laiklik din karşıtlığı değil, dinin devlet işlerinin dışında kalması demektir. Seküler toplumda din ile devlet arasındaki kavga sona ermiştir. Laik toplumda ise din ile devlet arasında kavga devam etmektedir. Yönetme yetkisinin kaynağı din dışı ise, o toplum laik bir toplumdur. Seküler toplumda dini kullanarak geçmişe dönme isteği ve toplumsal düzeni değiştirme talebi tamamen sona ermiştir. Oysa laik toplumda, bu taleplerin bir kesim tarafından dile getirilmesi, bu kesimin iktidara geldiğinde toplumsal düzeni değiştirme ve geçmişe dönme ile yönetme yetkisinin kaynağının din olma isteği devam etmektedir. Sekülarizm, laiklikten sonraki adımdır. Laik toplumlar belli bir ekonomik dolgunluğa eriştikten sonra seküler yapıya geçebilirler. (Prof.Dr. Toktamış ATEŞ'in "Laiklik" konusunda verdiği doktora dersindeki notlardan alınmıştır.)

İslami Uyanış Konferansı" sırasında "Katil ABD, NATO, İngiltere, Fransa ve İtalya'ya asla güvenmeyin. Bunlar sizleri soymak için topraklarınızı uzun süre paylaştılar. Onlardan korkun ve gülümsemelerine kanmayın. Bu gülümsemelerin arkasında ihanet ve komplo yatıyor!" şeklinde konuşmuştur. Böylelikle NATO üyesi olan Türkiye de konuşmadan nasibini almıştır. Hamaney, "Laik, Batılı, liberal ya da aşırı milliyetçi modellerin sizi etkilemesine izin vermeyin!" şeklindeki ifadesiyle de, Başbakan Erdoğan'ın "laiklik" vurgusuna sert bir cevap vermiştir.[141]

3.3.3.5. Yeni Irak Üzerinden Güç Mücadelesi

Terörü finanse ettiği bahanesiyle karalama kampanyası başlatılan Irak Cumhurbaşkanı Yardımcısı Tarık El Haşimi Türkiye'ye sığınmış ve Şii Başbakan Nuri El Maliki de Türkiye'yi düşman ülke ilan edince, Şii lider Mukteda El Sadr buna tepki göstererek, "Irak'ın tüm gruplarını kucaklayan bir hükümet" çağrısında bulunmuştur. İran, bu durumu, Türkiye'nin Maliki'yi devirme planı olarak değerlendirmiş ve Sadr'a da aba altından sopa göstererek, İran'a giremeyeceği tehdidinde bulunmuştur. Irak'ın 2003 yılında işgalinden sonra emrindeki Mehdi ordusu ile ABD'ye karşı en kanlı direnişi örgütleyen, 2007 yılında hayatını güvence altına almak için İran'ın kucak açtığı ve iki yıl sonra tekrar ülkesine dönen Sadr, Irak hükümetinde herhangi bir resmi ünvana sahip olmamakla birlikte, Irak'ın en etkili dini ve politik simalarından birisidir.[142]

3.3.3.6. Patriotların Türkiye'de Konuşlanacak Olması

Her ne kadar İsrail'in güvenliği için değil, NATO ve Türkiye'nin güvenliği için yerleştirildiği Türk Hükümeti ve NATO yetkilileri tarafından açıklanmış olsa da, İran'ın Patriotların Türkiye'de konuşlanacak olmasına tepkisi büyük olmuştur. İran'lı yetkililer olası bir kriz durumunda, ilk hedefleri olarak bu füzeleri dolayısıyla Türkiye topraklarını görmeye başlamışlardır. Bunun bir politika başarısı mı, yoksa felaketi mi olduğunu zaman gösterecektir. Gerçek şudur ki, Patriotların Türkiye'de konuşlanacak olması, İran ile Türkiye arasında yeni ve çok önemli bir sorun olarak ortaya çıkmıştır.

3.4. TÜRKİYE-İRAN İLİŞKİLERİNDE GELECEĞE YÖNELİK TAHMİNLER

İran ve Türkiye, aynı coğrafyada farklı yönetim modeline sahip iki komşu ülke olarak; jeopolitik konumları, nüfusları, tarihi mirasları ve zengin kültürleri ile her zaman bölgenin kilit ülkeleri olmuşlardır. İki bölgesel gücün tarihi rekabeti, bölgesel politikaları ve küresel güçlerin

[141] Celalettin YAVUZ; "Türkiye – İran İlişkileri Stratejik Ortaklıktan Çatışmaya" http://www.turksam.org/tr/a2495.html, 13 Aralık 2011.
[142] Vatan Gazetesi; 22 Mayıs 2012, Sayfa 21.

bölgeye yönelik politikalarına yaklaşımları kadar İran ve Türkiye'nin bölgesel olayları etkileyebilme güç ve fırsatları; bölgede gözü olan küresel güçlerin Ankara ve Tahran'a yönelik politikalarını da etkileyegelmiş, sonuç itibarıyla iki ülke ilişkileri açısından önemli değişkenler olmuştur. Söz konusu bu etkenler, beraberinde iki devlet arası ilişkilerde dönüm noktalarını, rekabeti ve işbirliğini getirmiştir.[143]

Halihazırda küresel güçlerin, özellikle ABD-İngiltere grubunun bölgeyi yeniden şekillendirmek için girişimleri devam etmektedir. Bu yeniden şekillendirmede Türkiye ve İran için de biçilmiş yeni yönetimler ve bağlantılar kimi zaman açıkça, çoğunlukla söylenti şeklinde dillendirilmektedir. Her iki ülkenin de yeni yapılanmadan çıkarının olmadığı, tersine zararlarının olacağı açıktır. Bu durumda yukarda bahsedilen teze uygun olarak iki ülke arasında işbirliğinin artırılması, her iki taraf için de faydalı görünmektedir.

İran'ın, NATO üyesi Türkiye'ye karşı güvensiz tavrı iki devletin de Irak'a karşı taşıdığı ortak çıkarlar ile dengelenmektedir. Güvensizliğin en genel nedeni olan Sovyetler ise soğuk savaşın bitimiyle ortadan kalkmıştır. Şimdi İran Rusya'ya, Türkiye'ye karşı veya Türkiye'yi dışlayacak bir tavır içermeden muhtemel stratejik ortak olarak yaklaşmaktadır. İran'ın en önemli komşusu olan Türkiye'ye yeteri kadar eğilmediği bir gerçektir. İran dış politikasının en önemli eksiği AB ve dinamikleri konusundaki bilgi ve çalışmaların yetersizliğidir. AB-Türkiye müzakereleri, bitmeyen bir senfoniyi andırsa da, çok da uzak olmayan bir gelecekte İran kendini AB'den bir sınır ötede bulabilir.[144]

Türkiye-İran ilişkileri özellikle İslam devriminden sonra inişli yokuşlu ve çok kere güvensizlik yansıtan bir seyir izlemiştir. Son zamanlarda ise bu durumun önemli ölçüde değiştiğini, ekonomi ve enerji alanlarında işbirliğinin arttığını, Orta Doğu'daki gelişmeler ışığında birbiriyle örtüşen çıkarların daha iyi değerlendirildiğini görüyoruz. İran ile ilişkilerimizin bugün eskisinden çok daha iyi olması büyük önem taşımakla beraber bu gelişme, ilişkilerin geçmişi hakkında bir efsane yaratılmasına yol açmamalıdır. Örneğin, Türkiye ile İran'ın 1639 Kasr-ı Şirin Antlaşmasından beri istikrarlı sınırlar içinde bir iyi komşuluk ilişkisinde olduğu teması pek geçerli değildir. 1639'dan sonra Türkiye ile İran arasında savaşlar eksik olmamış, İran Bağdat ve Basra'yı ele geçirmeye teşebbüs etmiştir. Cumhuriyetin ilk yıllarında Ermenilerin silahlandırdığı Kürt çeteleri, İran'dan Türkiye'ye girerek bir isyan hareketi tahrik etmişlerdir. İran'ın çok yakın bir geçmişte hem PKK'ya hem de Türkiye'deki köktendinci teröre verdiği destek de hafızalarda canlıdır.

Aralarında mevcut pek çok sorun alanının varlığına rağmen, son dönemde iki ülke arasında artan ekonomik işbirliği, İran'ın PKK terör örgütü karşısındaki tavır değişikliği, Irak

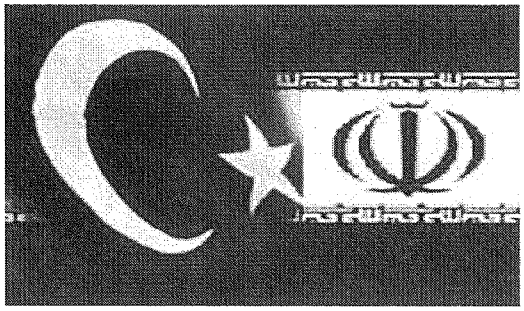
[143] VELİEV; a.g.m.
[144] CANKARA; a.g.e., s. 210.

toprak bütünlüğü karşısında ortak çıkarlar,[145] birbirini her dönem rakip olarak görüp dengelemeye çalışan iki ülkeyi son dönemde yakınlaştırmaktadır.

Türkiye ile İran Temmuz 2007 içinde imzalamış olduğu bir doğalgaz anlaşmasıyla Nabucco Projesi'nin gaz talebini karşılamayı garanti etti. Türkiye, İran'dan uzun bir süredir doğalgaz alımını sürdürmektedir. Yeni imzalanan anlaşmanın yürürlüğe girmesiyle iki ülke arasında Irak'ın kuzeyindeki oluşuma karşı Suriye'yi de katarak geliştirilen ortak siyasete bir yenisi eklenmiş olacaktır. Orta Asya Türk cumhuriyetleri ile karayolu bağlantısı ve her yıl binlerce TIR'ın İran üzerinden sefer yaptığı dikkate alınırsa, İran'la ilişkilerin geliştirilmesi Türkiye için önemli ve elzemdir. Üstelik bu ülkede en çok konuşulan dil de Türkçe'dir. Öte yandan, ABD'nin İran'a karşı yaptırım uygulamaları arasında, bu ülke ile 20 milyon dolar üzerinde ticari işlem yürüten firma ve kurumlara da yaptırım uygulaması söz konusudur. Türkiye, İran'la ilişkilerini geliştirebilmek için bu engeli aşmak mecburiyetindedir. Bu engeli birçok batılı ülke gibi Çin ve Rusya aşmıştır. Türkiye, özellikle doğalgaz konusunda Nabucco Projesi ile ilgilenen firma ve ülkeleri devreye sokarak, ABD'nin yaptırım engelini aşabilecektir[146]. Türkiye, 20 milyon dolar üzerindeki ticari işlem yaptırımının dışında kalan ülke olma statüsünü ABD'ye kabul ettirmiştir. Bu durumun muhafaza ettirilmesi, iki ülke ilişkileri için çok önemlidir.

Bununla beraber bunun konjonktürel bir yakınlık olduğu, en açık olarak Orta Asya politikalarında olduğu gibi çıkarların her an çatışabileceği de akıldan çıkarılmamalıdır.

Irak Kürtleri ile dengeli ve iki tarafın da yararına ilişkiler geliştirilmezse, Şiilere yakınlığına rağmen, İran'ın, Kuzey Irak Kürt bölgesinde en nüfuzlu devlet olmayı başarması hiç şaşırtıcı olmayacaktır.[147]

Resim-15: Ne iki iyi dost, ne de kanlı bıçaklı düşman.

[145] Irak'ın toprak bütünlüğü konusunda değişebilecek her türlü politikada, tarafların karşı karşıya gelebileceği gerçeği unutulmamalı, politika değişimi değerlendirilirken bu gerçek gözardı edilmemelidir.
[146] Celalettin YAVUZ; a.g.m., http://www.turksam.org/tr/a1400.html, 05 Mart 2008.
[147] İlter TÜRKMEN; "Türkiye-İran Yakınlaşması", Hürriyet Gazetesi, 01 Temmuz 2006, s. 6.

Türkiye ve İran, ne iki iyi dost, ne de kanlı bıçaklı düşman olmuştur. Ancak, tarihten (Osmanlı İmparatorluğu-Safevî Devleti) bugüne (Türkiye Cumhuriyeti-İran İslam Cumhuriyeti) kadar gelen ve ebedi olacak gibi görünen bir bölgesel rekabetten söz etmek mümkündür. Türkiye ve İran, sadece komşu olmanın ötesinde, etkileşimlere, ortak yönlere ve karşıtlıklara sahipler. Bu durum dün böyleydi, bugün de böyle ve muhtemelen gelecekte de böyle olacaktır.[148]

Türkiye, İran'a karşı, ne tedbir düşünülürse düşünülsün, bunun tartışmasız bir parçası olması konusunda büyük bir baskıyla karşı karşıyadır. Bu baskıya elinden geldiğince direnmelidir. Bu direnci, sadece Kürt meselesindeki 'ortak çıkar'lara bağlamak haksızlık olur. Türkiye orta büyüklükte bir bölgesel ve uluslararası güç olarak, yanı başındaki siyasi iradenin zayıflamasından her bakımdan kötü etkilenir. Tarihi, kültürel yakınlık, komşuluk hukuku bir yana, direncin kaynağı bu çekincedir. Ancak, İran'ın ve Türkiye'nin önemi arttıkça, Türkiye-İran ilişkileri giderek daha zor bir dostluğa dönüşmektedir.[149]

Son gelişmeler ışığında, İran'la Türkiye arasındaki yol ayrımının "Füze Kalkanı" projesi ile derinleştiği görülmektedir. Bu yarayı daha da sıkıntılı hale getiren ise iki ülkenin Suriye konusundaki farklı tutumlarıdır. Diğer bir sorun ise, Türkiye'nin başlangıçta kabul etmemesine rağmen, sonrasında ABD'nin Türkiye'ye aba altından sopa gösteren yaklaşımıyla İran'dan petrol ithalatını %20 azaltmasıdır. Orta Doğu'da petrol çok derinde değildir. Dolayısıyla petrol çıkarma maliyetinin düşük olması sebebiyle İran'dan alınan petrol diğer ülkelerden alınan petrole göre daha ucuz ve kalitelidir. Ankara'nın petrol maliyetini arttıracak bu kararında, ABD'nin baskısının yanı sıra, karşılıklı soğuk rüzgârların estiği Ahmedi Nejad-Erdoğan görüşmesinin önce ertelenmesi ve Ahmedi Nejad'ın Türkmen Başbakan yardımcısıyla görüşmeyi tercih etmesinin de etkisi olmuştur.[150]

Bununla birlikte, Erdoğan'ın ziyareti esnasında İran'ın barışçıl amaçlı nükleer enerjiye ulaşma çabalarını destekleyen açıklamasını, Seul'deki Nükleer Güvenlik Zirvesi'nden sonra bu kez İran'da yapması ve karşılığında Cumhurbaşkanı Birinci Yardımcısı Muhammed Rıza Rahimi'nin Türkiye ve İran arasındaki ilişkilerin çok kardeşçe bir ilişki olduğunu ve kesinlikle zarar görmeyeceğini belirtmesi, ilişkileri düzeltme yolunda adımlar olarak değerlendirilmektedir. Rahimi'nin, "Nükleer enerjiden barışçıl amacın dışında, insaniyete ve dinimize aykırı hiçbir programımız yoktur. Müslüman ve kardeş ülkelere, insanlığa, özellikle Türk kardeşlerimize bu hizmeti sunmaya hazırız. Batılılar bizlerin bu alanlarda, bilimsel alanda gelişmemizi istemiyorlar" açıklaması ise batılılar inanmasa da, Başbakan Erdoğan'ın

---

148 ÖZTÜRK, SARIKAYA; a.g.e., s. 207.
149 Nuray MERT; "Zor dostluk: Türkiye-İran", Radikal Gazetesi, 14 Ağustos 2008, s. 23.
150 İrem KÖKER; "İran'a ambargonun perde arkası", Hürriyet Gazetesi, 30 Mart 2012.

İran'ın nükleer silah için değil nükleer enerji için faaliyetlerine devam ettiğine inanmasına sebep olmaktadır. Başbakan Erdoğan, gerçekten de İran'ın nükleer teknolojiyi silah üretmek için değil, enerji için geliştirdiğine inanmaktadır. Ancak bunun nedeni Ahmedinejad'ın veya diğer resmi yetkililerin verdikleri güvence değil, dini lider Hamaney'in yani "İmam"ın sözleridir.[151]

2015 yılı sonu itibarıyla İran ile Türkiye arasındaki ticaret hacminin 35 milyar dolara çıkarılması[152] konusunda tarafların anlaşması da karşılıklı iyi niyetli yaklaşımların bir göstergesidir.

Ancak, genel anlamda, Türkiye, Orta Doğu'da "laik, demokratik" bir yapıyı savunurken, İran tersine "kapalı ve rejim ihracı heveslisi" bir tutum içerisindedir. Bunlara bir de Türkiye-Suriye hükümetleri arasında yaşanan derin kriz ve dolayısıyla İran'ın taraf olarak mutlaka Suriye yanında yer alacağı gerçeği eklendiğinde, Türkiye-İran ilişkilerinin son dönemde oldukça hasar aldığı söylenebilir. Bu hasarın kısa vadede onarılması da pek mümkün değildir.

Öte yandan, Türkiye ve İran bölgede birbiri ile çatışarak değil, uzlaşarak ve güçlerini birleştirerek geleceklerini ve insanlarının refahını daha iyi sağlayabilirler ve aslında her iki taraf da bunun farkındadır.

14 Haziran 2013'de yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimini reform yanlılarının desteklediği Ruhani'nin kazanmasıyla, iki ülke ilişkilerinin gelişmesi, sorunların müzakere yoluyla görüşülmesi ve bir sonuca ulaşılması ihtimali yükselmiştir. Ruhani'nin 2005 yılından beri devam eden Ahmedinejad politikalarını, bir anda değiştireceğini düşünmek, fazla iyimserlik olacaktır. Keza, her ne kadar ılımlı ve reformcuların desteklediği bir kişilik de olsa, Ruhani yıllardır bu sorunun içindedir ve genel İran politikasından farklı bir görüş sergilemesi beklenmemelidir. Öte yandan ülkenin en tepesinde yaşanan bu değişikliğin, ileride meyvelerini vereceğini söylemek kehânet değildir. Türkiye'de 2013 Haziran başında yaşanmaya başlayan Gezi Parkı eylemleri ve sonrasında yaşananlar ise, 2014 yılında başlayacak olan yerel, genel ve Cumhurbaşkanlığı seçim maratonunda, AKP'nin banko gibi gözüken seçimleri kazanma ihtimaline inen ağır bir darbe olabilir. İster AKP, ister CHP veya farklı partiler olsun, muhtemel kurulacak yeni hükümetin İran'la ilişkilerini öngörmek zor. Hükümet değişirse, Türkiye'nin politiklarında da değişim sözkonusu olabilir. Öte yandan Türkiye gibi bir ülkede, bu olaylara rağmen, AKP'nin daha yüksek oranlarla seçimleri kazanma ihtimali ve dolayısıyla Türkiye'nin İran politikasında herhangi bir değişimin söz konusu olmaması da gözardı edilemez.

---

[151] Mehmet Ali BİRAND; "İran Türkiye'te lütuf yapmıyor.", 14 Nisan 2012.
[152] Akşam Gazetesi; "Tahran'a nükleer destek", 28 Mart 2012.

3.5. NÜKLEER SORUNDA YAŞANAN GELİŞMELER VE TÜRKİYE'NİN YAKLAŞIMLARI

2002-2009 yılları arasında İran'ın Nükleer programı ile ilgili bilgiler Resim-16'da sunulmuştur.

3.5.1. Nükleer Sorundaki Ana Gelişmeler (2002-2013)

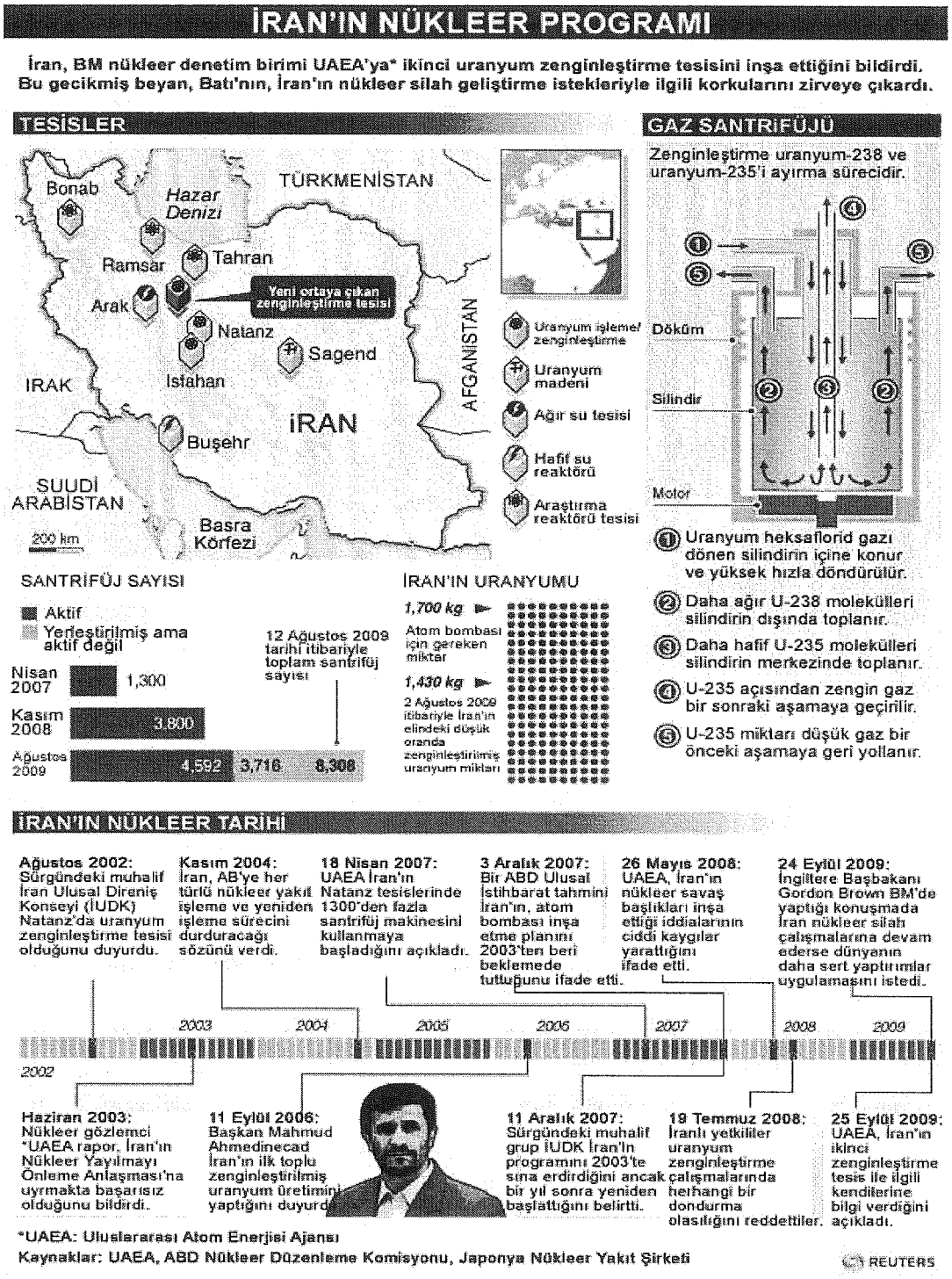
İran, AB üçlüsü adı verilen İngiltere, Fransa ve Almanya ile yürütülen müzakereler sonunda 21 Ekim 2003'te Ek Protokol'ü imzalamayı ve uranyum zenginleştirme faaliyetini askıya almayı kabul etmiştir. Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı'na yerinde habersiz denetim imkânı veren Ek Protokol'ü 18 Aralık 2003'te imzalayan İran yönetimi, bu belgeyi onaylamaktan kaçınmaktadır. 15 Kasım 2004'te AB üçlüsü ile İranlı yetkililer arasında Paris'te varılan anlaşmayla İran bir kere daha uranyum zenginleştirme faaliyetini durdurmuştur. Paris anlaşması İran'a ihtiyaç duyduğu nükleer yakıtın sağlanmasını ve yazılı olmasa da sözlü verilen bir ticaret anlaşmasını kapsıyordu. Karşılığında ise İran'ın uranyum zenginleştirme faaliyetlerini askıya alması isteniyordu. Sorun da bu noktada başlıyor. Çünkü İran, barışçıl amaçlarla nükleer enerji üretme hakkı olduğunu ve bundan asla vazgeçmeyeceğini ileri sürmektedir. Başta ABD olmak üzere bazı ülkeler ise İran'ın Suudi Arabistan'dan sonra yaklaşık 135 milyar varil petrol rezervleri ile zengin enerji kaynakları olduğunu vurgulayarak bu açıklamayı ikna edici bulmadıklarını ifade etmektedirler.[153]

2005 yılı ortalarında Ahmedinejad'ın İran Cumhurbaşkanı seçilmesi ile nükleer silah meselesi, karşılıklı bir satranç oyununa dönüşmüş ve her iki tarafın da hamleleriyle çözümsüz bir yöne doğru gitmeye başlamıştır. Ahmedinejad'ın İran'ın barışçıl nükleer teknolojiye sahip olma konusundaki "vazgeçilemez haklarını" müzakere etmeyeceğini açıklaması bir anlamda diyalog kapısının da kapandığı anlamına gelmekteydi. ABD ve İran'ın bu satranç oyununda mağlubiyet yerine pata gitme istekleri, dolayısıyla kamuoylarına mağlup olmadıklarını gösterme isteği hiçbir zaman gözardı edilmemelidir.

AB üçlüsünün 2005 Ağustosuna kadar kabul edilebilir, İran'ı tatmin edecek bir teklif sunmaması üzerine İran isfahan'daki tesisi faaliyete sokarken, 11 Ağustos 2005'te bir araya gelen UAEA Yönetim Kurulu, AB ülkelerinin teklifleri doğrultusunda İran'ı nükleer faaliyetlerini durdurmaya çağıran bir kararı kabul etmiş, İran yönetimi ise 2004 Kasımındaki Paris uzlaşmasının geçerliliğini yitirdiğini açıklamıştır. UAEA'nın İran'ın uluslararası toplumla işbirliği yapmaması ve tesislerini Kurum'un denetimine açmaması halinde dosyayı Güvenlik Konseyi'ne sevk etme kararı almasına tepki gösteren İran yönetimi, görüşmelere devam

[153] ARI; a.g.e., s. 32.

etmeyecekleri gibi, Ek protokolü onaylamaktan vazgeçtiklerini ve bundan böyle UAEA'nın ani denetimine de izin vermeyeceklerini açıklamıştır.

Resim-16: İran'ın Nükleer Programının Gelişimi[154]

[154] Reuters; UAEA, ABD Nükleer Düzenleme Komisyonu, Japonya Nükleer Yakıt Şirketi, Aralık 2009.

Cumhurbaşkanı Ahmedinejad'ın "Siyonist rejim dünya haritasından silinmelidir" açıklaması ABD'ye İran'a karşı önemli bir koz sunmuş ve "gördüğünüz gibi başka bir ülkeyi haritadan silmek isteyen bir yönetimin nükleer güce/silahlara erişmesi engellenmelidir" diyebilme olanağı sağlanmıştır. ABD politikalarından uzak durmaya çalışan bazı AB ülkelerinin (Fransa, Almanya, Avusturya gibi) de fikir değiştirdiği ve İran'a sert bir mesaj gönderme konusunda uzlaşmaya vardıkları görülmüştür. AB ve ABD politikalarında gözle görülür bir yakınlaşma sonucunda 2006 yılında İran dosyası UAEA yetkisinden çıkarak Güvenlik Konseyi'ne intikal etmiş ve müzakereler P5+1 Grubu tarafından yürütülmeye başlamıştır. Nasıl ki, AB'nin 1997'de İran'la kapsamlı diyalogu başlatmasının en önemli nedeni reformist Cumhurbaşkanı Hatemi'nin seçilmiş olması ise kendisine şüpheyle yaklaşılan Ahmedinejad'ın daha işin başında İsrail konusunda tehditkâr açıklamalar yapması, bu sorunun Güvenlik Konseyi'ne intikalinin en önemli sebebi olmuştur.

UAEA'nın olumsuz raporu doğrultusunda 31 Temmuz 2006'da İran'ın durumunun ele alındığı Güvenlik Konseyi toplantısında İran'a nükleer programını durdurması için 31 Ağustos 2006'ya kadar süre tanınmıştır. Güvenlik Konseyi'nin beş daimi üyesi ve Almanya'dan oluşan altılar da İran'a 22 Ağustos'a kadar nükleer program konusundaki kesin kararını vermesi için çağrıda bulunmuşlardı. Altılar, nükleer programa son vermesi halinde İran'a uygulanan ticari ambargoyu kaldırma, nükleer yakıt için alternatif çözümler önerme ve Dünya Ticaret Örgütü'ne üyeliğini destekleme sözü vermişlerdir.[155]

Temmuz 2007 içinde İran, nükleer silah üretmediği iddiasıyla, tesislerinin BM Atom Enerjisi Denetleme Kurumu (IAEA) tarafından denetlenebileceğini beyan etmiştir. Bu konuda IAEA Başkanı Muhammed El-Baraday ile İran temsilcisi Ali Laricani ortak iki aylık bir denetleme programı üzerinde anlaştıklarını bildirmişlerdir.[156]

Bu arada ABD, İran konusundaki stratejisinde 2007 ortalarından itibaren değişiklik yaparak, İran'ı sadece "nükleer silah" üretmekle suçlamak yerine, bu kez "Irak'taki Şii direnişçilere silah ve destek vermekle" de suçlamaya başlamıştır.

İki ülke arasındaki gerilim, Eylül 2007 sonlarına doğru ABD Temsilciler Meclisi'nin 120.000 civarındaki İran Devrim Muhafızlarını (Pasdaran) "terörist" olarak ilan etmesiyle biraz daha yükselmiştir. Bunun üzerine, İran Meclisi de, ABD silahlı kuvvetlerini ve CIA'yı "terör örgütü" ilan ederek, gerilimi biraz daha arttırmıştır.[157]

Kasım 2007 başlarında ABD'nin "İran müdahalesi" ile ilgili çeşitli senaryolar ciddi basın yayın organlarında yer almaya başladı. Bu harekâtın sadece nükleer silah üretim tesislerine değil, aynı zamanda İran Devrim Muhafızlarına karşı yapılacağı da ileri sürüldü. Zira, tesisler

[155] ARI; a.g.e., s. 35-37.
[156] Celalettin YAVUZ; TÜRKSAM Yayını, İran, http://www.turksam.org/tr/a1400.html, 05 Mart 2008.
[157] "İran Meclisi, CIA ve ABD Ordusunu Terörist İlan Etti", 30 Eylül 2007, http://www.haber.gen.tr/haberadres/haberadres.asp?55ADDAD.

çoğunlukla bu birlikler tarafından korunmaktaydı. Olası bir İran harekâtının ise, Irak'la 1.450, Afganistan'la 900 km uzunlukta sınırları olan İran'dan, bu ülkelerdeki ABD kuvvetlerine gayrî nizami harp uygulama fırsatları verebileceği uyarıları da yapıldı. Bu arada, özellikle İsrail'e karşı da Hizbullah'ın boş durmayacağı, İran'ın bu müdahaleyi karşılıksız bırakmayacağı vurgulandı. İleri sürülen bir diğer önemli husus da, İran'a yönelik askeri müdahalenin petrol fiyatlarını da en azından 15 dolar daha yükseltebileceği kaygısıdır.

2007'nin son ayında, ABD istihbaratı, İran'ın nükleer silah elde etme çabalarını 2003 sonunda durdurduğu, ancak 2010 ve 2015 arasında nükleer silaha sahip olabilecek duruma gelebileceğini belirten bir rapor yayınladı. Rapor, İran'ın programının durdurulmaması halinde "3'üncü Dünya Savaşı" çıkabileceği uyarısında bulunan Başkan George Bush yönetimi üzerinde soğuk duş etkisi yarattı. İran'da incelemelerde bulunan Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı (UAEA) bulgularıyla örtüşen rapora rağmen, Bush, raporun, bu ülkenin nükleer niyetleri konusunda "uyanık olmaları" gerektiğini gösterdiğini söyledi.[158]

İran Cumhurbaşkanı Ahmedinejad, 29 yıl aradan sonra 2-3 Mart 2008 tarihlerinde Irak'a resmi bir ziyarette bulundu. Bu ziyaret sırasında iki ülke arasında, 1980'de savaşa sebep olan sınır anlaşmazlığını bitiren de dahil olmak üzere 20 anlaşma imzalandı. "Binlerce kilometre uzaktan, denizleri aşarak gelen kuvvetler bu bölgeleri terk etmek zorundadır ve bu toprakları asıl sahibi olan halklarına teslim etmelidir. Bölgemizde, bu yabancı güçlerden, ihanet ve yıkımdan başka bir şey görmedik. Halklarımız bu güçleri sevmiyor, sevemez. Orta Doğu'nun insanları da bunların topraklarından gitmesini arzuluyor" şeklinde konuşan İran Cumhurbaşkanı, teröre karşı işbirliği çağrısını şu iki şarta bağladı: "Birincisi, başka ülkelerin sınırlarına saygı duymalıyız. İkincisi, sivillere zarar vermemeliyiz!" Ahmedinejad, son bombayı da ABD askerinin Irak'tan çıkması gerektiğini söyleyerek patlattı.[159] (ABD'nin bu bombaya tepkisi, Irak'dan güçlerinin bir kısmını çekmesi şeklinde olmuştur.) Ahmedinejad'ın Irak ziyareti sona erdikten bir gün sonra 4 Mart 2008'de BM Güvenlik Konseyi, İran'a yönelik yeni bir yaptırım için daha karar aldı.

3.5.1.1. BM Güvenlik Konseyi Kararları

BM Güvenlik Konseyi'nin devreye girmesi ile neredeyse her yıl yaptırım kararları alınmaya başlanmıştır. BM Güvenlik Konseyi Aralık 2006, Mart 2007, Mart 2008 ve Haziran 2010'da İran'a yönelik 4 yaptırım tasarısını kabul etmiştir. Bu yaptırım kararları; 1737 (2006), 1747 (2007), 1803 (2008), 1929 (2010) numaralı kararlardır.[160]

---

[158] Akşam Gazetesi; "Bush'u yakan rapor", 5 Aralık 2007, s. 19.
[159] Akşam Gazetesi; "ABD, Irak'tan Derhal Çıkmalı", 04 Mart 2008, s. 16.
[160] IAEA; Board of Governors, Implementation of the NPT Safeguards Agreement and relevant provisions of Security Council resolution in the Islamic Republic of Iran, 25 May 2012, p.1.

3.5.1.1.1. 1737 Numaralı Birinci Karar (2006)

1 Aralık 2006'da İran'a yönelik BM Güvenlik Konseyi'nin aldığı 1737 numaralı karar ile; İran'la "hassas nükleer malzeme ve ekipman" ithalat-ihracatı bloke edilmiş, İran'ın nükleer faaliyetleriyle bağlantılı olan kişi ve kurumların mal varlıkları dondurulmuş, İran'ın nükleer programına herhangi bir şekilde katkıda bulunacak ekipman ve teknolojinin satışının önlenmesi istenmiştir. İran Cumhurbaşkanı Mahmud Ahmedinejad, BM Güvenlik Konseyi'nin ülkesi aleyhine kabul ettiği yaptırım kararını, "yırtık bir kağıt parçasına" benzetmiştir. Ahmedinejad, "İran halkıyla dostluk fırsatını kaçırdığınız için sizin adınıza üzgünüm. İran halkına zerre kadar zarar veremeyeceğinizi çok iyi biliyorsunuz. Artık BM Güvenlik Konseyi'nin, ABD, İngiltere ve siyonist rejimin uşağı olarak hiçbir itibarı kalmadı." demiştir. Rusya, metinden olası bir askeri müdahale tehdidiyle ilgili bölüm çıkarılınca vetosunu kaldırmıştır. "İran'a ciddi bir mesaj verildi" diyen Rusya'nın BM'deki büyükelçisi Vitali Çurkin de, kararın güç kullanımına izin vermediğini özellikle vurgulamıştır.[161] İsrail Başbakan Yardımcısı Şimon Peres, BM Güvenlik Konseyi'nin İran'a yönelik yaptırım kararı almasını "küçük de olsa doğru yolda atılmış bir adım" olarak nitelendirmiştir. Kanada da, BM Güvenlik Konseyi'nin İran'a yaptırım öngören kararını desteklediğini açıklamıştır. Bu yaptırım kararının pek bir etkisi olmamıştır.

3.5.1.1.2. 1747 Numaralı İkinci Karar (2007)

İkinci olarak BM Güvenlik Konseyi'nin Mart 2007 tarihli 1747 numaralı kararı ile İran'ın silah ithalatı yasaklanmış, mal varlığı dondurma uygulaması genişletilerek devlete ait olan Sepah Bankası ile Devrim Muhafızları'na bağlı firmalar da dahil edilmiştir. Bu kararın da çok etkili olduğu söylenemez.

3.5.1.1.3. 1803 Numaralı Üçüncü Karar (2008)

BM Güvenlik Konseyi'nin 4 Mart 2008'de İran'a yönelik 1803 numaralı 3'üncü yaptırım tasarısını kabul etmesi ile, 15 aydır uygulanan ekonomik ve ticari yaptırımlar daha da sıkılaştırılmış, önceki iki tasarıya ilave olarak İran bankalarının işlemleri tetkik altına alınmış ve nükleer programla bağlantılı kişi ve kurumlara yönelik mal varlığı dondurma ve seyahat kısıtlaması uygulaması genişletilmiştir. 15 üyeden Endonezya çekimser kalırken, tasarı diğer 14 üyenin oyuyla kabul edilmiştir. Rusya ve Çin'in de imzaladığı karar Alman Dışişleri Bakanı Steinmeier tarafından; "Uluslararası toplumun birlikteliğinin işareti" olarak nitelendirilmiştir. Karar tasarısını Fransa, İngiltere ve Almanya ortaklaşa hazırlamıştır. İran'a uranyum

[161] http://www.hurriyet.com.tr/html, 24 Aralık 2006.

zenginleştirme faaliyetlerini durdurması için 90 gün ek süre verilen yeni tasarıda, İran'ın nükleer programıyla bağlantısı bulunan kişi ve kurumlar sıralanmakta, bunlara seyahat sınırlamaları getirildiği gibi, yurt dışındaki mal varlıklarının da dondurulması kararlaştırılmıştır[162]. Dosyanın Güvenlik Konseyi'ne intikal ettirilmesi fikrinin ve alınan kararların sürece pek yardımcı olduğu söylenemez. Bu girişim sonrasında zaten katı tutum içerisine girmiş olan İran yönetiminin daha fevri kararlar almaya başladığı ve Güvenlik Konseyi kararlarına uymaktansa programını hızlandırma yolunda önemli adımlar atmaya başladığı görülmüştür. İran, Güvenlik Konseyi'nin sürece müdahil olmasından sonra uranyum zenginleştirme kapasitesine sahip olmuş ve bunu tüm dünyaya açıklamıştır. Sonrasında ise Tahran yönetimi krizin başında 164 olan santrifüj sayısını 2008 sonuna kadar 4000'e çıkarmıştır.[163]

3.5.1.1.4. 1929 Numaralı Dördüncü Karar (2010)

BM Güvenlik Konseyi'nin 9 Haziran 2010 tarihli toplantısında İran hakkındaki yaptırım kararı beklenildiği gibi çıkmıştır. Önceki yaptırım kararları ile kıyaslandığında en sert karar niteliğindeki 1929 numaralı dördüncü karar tasarısına Türkiye ve Brezilya hayır oyu verirken Lübnan çekimser oy kullanmıştır. Geri kalan beş daimi üye ve 7 geçici üyenin evet oyu ile geçen karar tasarısında Türkiye'nin Birleşmiş Milletler Daimi Temsilcisi Büyükelçi Ertuğrul Apakan'ın açıkladığı hayır oyu büyük tartışma ve endişeleri de beraberinde getirmiştir. 15 üyeli konseyde BM Güvenlik Konseyi daimi üyeleri ABD, İngiltere, Fransa, Rusya ve Çin ile geçici üyeler Avusturya, Japonya, Meksika, Uganda, Bosna-Hersek, Gabon ve Nijer evet oyu kullanmıştır.[164] Buna göre; BM silah ambargosu oldukça genişletilmekte, İran'ın nükleer programıyla ilgili olan İran bankalarına yönelik sıkı denetim ve yaptırım getirilmekte, uluslararası alanda tüm İran bankalarıyla olan alım-satım işlemleri sıkı denetime tabi tutulmakta ve İran'a giden ve İran'dan gelen gemilerin yasaklanan kargo taşımaları yönünde ciddi şüphe duyulması durumunda açık sularda sıkı kontrolünün yapılması hedeflenmektedir. Finansman ve seyahat sınırlamaları getirilecek şahıs ve gruplara, 40 isim daha eklenmiş, aynı zamanda ambargo uygulanacak firma sayısı da arttırılmıştır. Bu çerçevede kısıtlama getirilen şirketlerden 23 Endüstri firması İran'ın nükleer ve balistik füze programı, diğer 15'i ise İslami Devrim Muhafızları adına işlem gerçekleştirmektedir.

ABD, İngiltere, Fransa, Rusya ve Çin gibi BM Güvenlik Konseyi'nin 5 daimi üyesi ile Almanya (P5+1)'nın, İran'a karşı yaptırım taslağında uzlaşmasına saatler kala 17 Mayıs

---

[162] Celalettin YAVUZ; a.g.m., http://www.turksam.org/tr/a1400.html, 05 Mart 2008.
[163] Arzu Celalifer EKİNCİ, "İran Nükleer Krizi", USAK Yayınları, Ankara, Ocak 2009, s.380.
[164] Sinan OĞAN; TÜRKSAM Yayını, İran, http://www.turksam.org/tr/a2075.html, 10 Haziran 2010, erişim tarihi 27 Mayıs 2012.

2010'da "Brezilya ve Türkiye'nin, İran'la Takas Anlaşması" imzalandığına ilişkin, tüm dünyayı şaşırtan bir haber duyulmuştur. Brezilya ve Türkiye gibi BM Güvenlik Konseyi'nin iki geçici üyesinin bu hamlesi, bilhassa ABD olmak üzere, P5+1 ülkelerinin hiç hoşuna gitmemiştir. Nitekim aynı günün akşamı ABD Dışişleri Bakanı Hillary Clinton, bu gelişmeye rağmen "P5+1 ülkelerinin İran'a yaptırım konusundaki taslak üzerinde uzlaştıklarını" bildirmiştir. Böylece "Türkiye-Brezilya-İran Uranyum Takas Anlaşması" geçersiz sayılmıştır.

Daha sonra ABD ve AB ülkelerinin basınında bu "Takas Anlaşması" genelde eleştirel bir şekilde yorumlanmış, ya İran'ın Türkiye ve Brezilya'yı kandırdığı ve yeni bir İran oyalamacası olarak algılanmış, ya da Türkiye ve Brezilya gibi aynı zamanda iki G-20 ülkesinin, yani "kabına sığamayan" bölgesel güçlerin, "Dünyaya çeki düzen vermede biz de varız!" şeklindeki çıkışları gibi kabullenilmiştir. Sonuç olarak, Türkiye'nin uğraşılarına, "İşbilir Dış Politika Anlayışına" rağmen, anılan anlaşma çöpe atılmıştır.

Oysa ki, Türkiye ve Brezilya uzun görüşmeler sonrasında İran'ı ikna etmiş ve nükleer enerji sorununun savaşa veya ambargoya gitmeden çözümünü sağlamışlardı. Ancak ABD'nin vetosuyla karşılaştılar. Bu veto özellikle Ankara'da büyük hayal kırıklığı yaratmıştır.[165] Tahran Deklarasyonu'nun uğradığı kaza, aslında batılıların gerçekten bir anlaşma istemediği, buna karşılık İran'ın kolunu kanadını kırmayı hedeflediği izlenimini arttırmıştır.[166]

3.5.1.2. Müzakereler

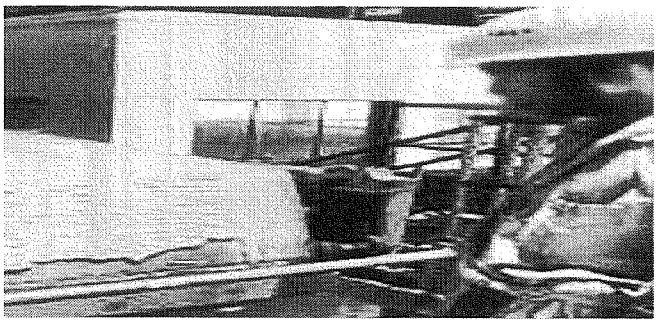
BM Güvenlik Konseyi'nin kararlarının herhangi bir netice elde edememesi sebebiyle, sorunun müzakere yoluyla çözümünü sağlamak için hem (P5+1) ülkeleri, hem İran müzakereler yapmaya başlamıştır. Bu müzakerelerin ilki, 06-07 Aralık 2010 tarihinde Cenevre'de gerçekleşmiştir.

3.5.1.2.1. 06-07 Aralık 2010 Cenevre

İran, İsviçre'nin Cenevre kentinde 06-07 Aralık 2010'da ABD, Rusya, Çin, İngiltere ve Almanya ile yeniden masaya oturmuştur. Muhattaplarının başka bir gündemi olmasa da "nükleer programını müzakere etmeyeceğini" açıklayan İranlı yetkililer görüşme arifesinde çarpıcı bir açıklama yaptılar. Batılı istihbarat uzmanları İran'ın nükleer teknolojisindeki gelişmeleri müzakerelerde koz sağlamak için "abarttığını" düşünseler de, bu ülkenin nükleer programının başında bulunan Ali Ekber Salihi'nin yaptığı "Sarı pastayı üreterek nükleer yakıt konusunda tamamen kendi kendimize yeter hale geldik" açıklaması dikkat çekti. Sarı pasta, madenlerden gelen uranyum cevherinin öğütülüp saflaştırılmasıyla elde edilen katı haldeki

[165] Trita PARSI; "Single Roll of the Dice", Yale University Press, USA, Temmuz 2012, s.69.
[166] Mehmet Ali BİRAND; "İran Türkiye'ye de güvenmiyor, ancak dinliyor", Milliyet Gazetesi, 3 Ağustos 2012.

ara ürüne deniyor. Uranyum madenleri bulunan İran, böylece dış destek almadan reaktörleri için nükleer yakıt üretebilecek teknolojiye ulaşmış oluyor. Gaçin'den çıkarılan uranyumla Bender Abbas'ta üretilen sarı pasta, İsfahan'daki nükleer tesislere aktarıldı.[167]

Resim-17: İran'ın ürettiğini açıkladığı ilk yerli sarı pasta

3.5.1.2.2. 14 Nisan 2012 İstanbul

Artık neredeyse geleneksel hale gelen, her müzakere öncesi meydan okumanın İran ayağı, Cumhurbaşkanı Mahmud Ahmedinejad'ın boğazın hemen girişinde, stratejik öneme sahip Hürmüzgân Eyaleti'ne bağlı kentleri gezmesi şeklinde olmuştur. Diğer tarafın hamlesi ise daha önceydi. İran liderinin bu gezisinden kısa bir süre önce, 8 Nisan 2012'de Hürmüz Boğazı'nın girişinde ABD; Suudi Arabistan, BAE, Kuveyt ve Bahreyn hava kuvvetlerinin katıldığı büyük bir tatbikat başlatmıştı.[168]

El Arabiya'nın haberine göre, tatbikat Hürmüz'ün kapanması durumunda atılacak adımlara yönelik hazırlık amacı taşıyor ve bu çerçevede ABD ile müttefik ülkeler arasındaki askeri işbirliğinin geliştirilmesini hedefliyordu. ABD, Hürmüz'ün kapatılmasını kırmızı çizgisi olarak adlandırmaktadır.

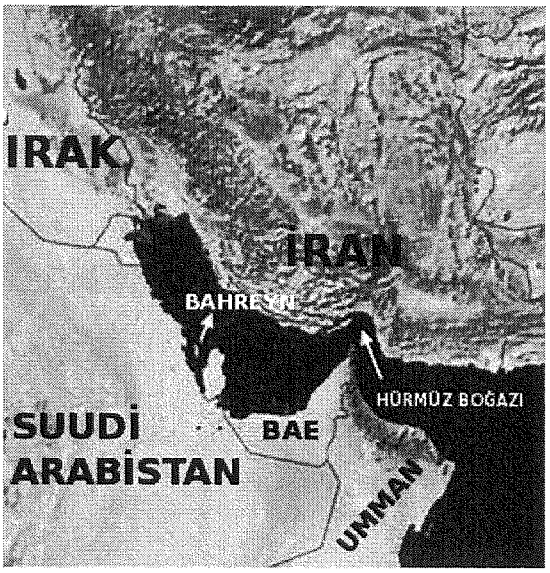
14 Nisan 2012'ye kadar devam eden tatbikatla (tarihe dikkat), ABD ve müttefikleri,

---

[167] http://www.milliyet.com.tr/html, 06 Aralık 2010.

[168] Basra Körfezi ile Umman Körfezini birbirine bağlayan 39 kilometre genişliğindeki Hürmüz Boğazı, bölgedeki petrol üreten ülkelerin dünyaya açılan kapısı niteliğinde. Dünya petrollerinin beşte birinin bu körfezden geçmesi körfezin kritik bir öneme sahip olduğunu açıklamak için yeterli. En dar noktasının genişliği sadece 6 mil olan Hürmüz Boğazı'ndan 2011 yılının ortalama bir gününde geçen petrol miktarının 17 milyon varil olduğu belirtiliyor. ABD Enerji Bakanlığı tarafından "Dünyanın en önemli petrol tıkanma noktası" olarak tanımlanan bu kritik boğazda, İran'ın coğrafi konumu itibarıyla kontrol üstünlüğü var. Büyük savaş gemileri olmasa da kıyıya yerleştirilmiş sayısız gemi savar füze sistemleri ve kıvrımlı koylarda manevra kabiliyeti yüksek hücümbotlarla, bu üstünlüğünü artırdı. Ayrıca İran'ın nakliye gemilerine karşı oldukça geniş bir mayın envanteri de var. Bu da, dünya petrol ticaretinin şahdamarının İran'ın elinin altında olması anlamına geliyor. İran bu üstünlüğünü, kendisine yönelik bir saldırı veya petrol ambargosuna karşı koz olarak kullanıyor. ABD yönetimi ise, İran'ın bu üstünlüğüne karşı donanmasına ait, USS Enterprise ile USS Abraham Lincoln uçak gemilerini bölgede devriye gezdirmektedir. Ayrıca bölgeye, insansız denizaltılar ve mayın arama motorları da sevk etmişlerdir. Yine uçak gemilerine eşlik eden destroyerlerde Tahran'ı rahatlıkla vuracak menzile sahip füzeler de mevcuttur.

kendisine yönelik olası bir saldırı durumunda Hürmüz Boğazı'nı kapatacağını ilan eden İran'a gözdağı vermiş oluyordu.

Harita-6: Stratejik öneme haiz Hürmüz Boğazı

Satrançta hamleler durmaksızın devam etmiştir. Bölgedeki gerginlik, Ahmedinejad'ın Hürmüz Boğazı'nın girişinde yer alan stratejik Ebu Musa adasını ziyareti ile doruğa çıktı. İran'ın Ebu Musa'ya el koyduğu 1971 yılından bu yana adaya cumhurbaşkanı düzeyinde yapılan ilk ziyaret, BAE yönetimini haliyle çok kızdırdı. Çünkü, BAE yönetimi ada üzerinde hak iddia ederken, İran, geçmişte de adanın İran'ın bir parçası olduğunu savunmaktadır. BAE, adalar üzerindeki anlaşmazlık için uluslararası bir uzlaştırıcıya başvurmak için baskı yaptığında, Tahran "onların İran'ın ayrılmaz parçaları" olduğunu ilan etmiş ve gemilere karşı füzelerini Ebu Musa'ya yerleştirmişti.[169] BAE, Tahran büyükelçisini geri çağırırken, Dışişleri Bakanı Şeyh Abdullah Zayed el Nahayan, resmi haber ajansı WAM'da yayımlanan açıklamasında, Ahmedinejad'ın ziyaretini, ülkesinin egemenlik haklarının "açık bir ihlali" olarak nitelendirdi. El Nahayan, bu ziyaretin, "İran'ın işgali altındaki" Ebu Musa, Büyük Tunb ve Küçük Tunb adalarıyla ilgili krize barışçı çözüm bulunması çabalarını sekteye uğrattığını da savundu. Ahmedinejad ise BAE'nin ismini zikretmeden "bazı çevrelerin" bu adalarla ilgili egemenlik iddialarının kendilerini endişelendirmediğini belirtmiştir.[170]

Tekrar müzakerelere dönelim. Aslında Ocak 2011'de İstanbul'da başlayan müzakerelerin bir sonraki toplantısının yine İstanbul'da yapılması düşünülmüş ve dile getirilmiştir. Ancak nedense İran'lı yetkililer Bağdat veya Çin alternatiflerini de

[169] Michael T. KLARE; "Resource Wars, The new Landscape of Global conflict", Devin Yayıncılık, İstanbul, Ocak 2005, s.103.
[170] Hürriyet Planet; "ABD uçakları havalandı, Ahmedinejad meydan okudu.", 13 Nisan 2012.

değerlendirdiklerini söylemişlerdir. İstanbul'daki "Suriye Dostları" konferansı, İran'daki iç kavganın da katkısıyla ön plana çıkartılmış, "Suriye'nin düşmanlarının toplandığı İstanbul'a gidilmez" diyen radikaller ayaklanmışlardır. Başbakan Erdoğan'ın, İran'a karşı yapmış olduğu tatlı sert açıklamalar, İran'ın müzakereler için İstanbul konusunda yeşil ışık yakmasına sebep olmuştur. Türkiye'nin öneminin artmasını istemeyen İran, İstanbul'da toplanmaya soğuk bakarken, P5+1 ülkelerinin de İran'ın teklif ettiği Çin veya Irak'ta bu tür bir toplantıya katılmayacakları bellidir.

İran'daki siyasi gelişmelere bakıldığında, İran'ın iç dengesinde sorunlar olduğu görülmektedir. Dini lider, Cumhurbaşkanı ve Dışişleri Bakanı'ndan, gerek nükleer zirvenin yeri, gerekse de Malatya'daki füze radarıyla ilgili olumsuz bir açıklama yok iken, olumsuz açıklamalar, Türkiye ile ilişkilerin artmasını istemeyen, İran devlet zirvesini zor durumda bırakmayı hedefleyen kesimlerden gelmektedir. Bir örnek vermek gerekirse, İran Meclis Başkanı Ali Laricani'nin İstanbul'da yapılan "Suriye Halkının Dostları Konferansı" konusundaki ağır eleştirileri üzerine Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu, İran'dan izahat istendiğini açıklamıştır. İranlı Dışişleri Bakanı Ali Ekber Salihi'yi arayan Davutoğlu, mevkidaşının kendisine İran İslam Cumhuriyeti adına yapılan bütün açıklamaların sadece dışişleri bakanı, cumhurbaşkanı ve dini lider tarafından yapıldığını, diğer açıklamaların bir bağlayıcılığının bulunmadığını söylediğini bildirmiştir.[171] İran'daki yönetimin bir kez daha İstanbul isteğinde bulunması, ülkedeki Türkiye karşıtları radikallere rest çekmek için de yapılmış olabilir.

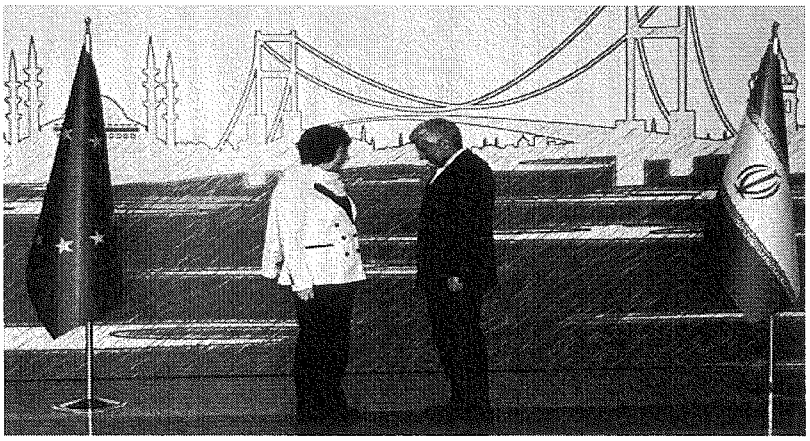
Tarafların yeniden biraraya gelmesiyle ilgili görüşmeler sürerken, aslında P5+1 içinde de İstanbul'a sıcak bakmayanlar olmuştur. Soykırım iddiaları nedeniyle yaşananları bahane eden Fransa ile füze kalkanı nedeniyle Rusya, toplantının İstanbul'da yapılmasına karşı çıkmışlar ve "İstanbul'u ABD istemiyor" diye söylenti yaymışlardır. İran, bunun tüm P5+1'in görüşü olduğundan hareket ederek Batı'ya karşı İstanbul çıkışını yapmıştır. ABD ve İngiltere'nin bastırması sonucu Fransa İstanbul'a razı olunca, Rusya tek başına kalmıştır.

ABD Dışişleri Bakanı Hillary Clinton, Suriye Halkının Dostları Grubu Konferansı için geldiğinde, nükleer görüşmelerin neden İstanbul'da yapılacağını şu 3 maddeyle net bir şekilde açıklamıştır:[172]

1. Rusya'ya karşı P5+1 içinde asıl patronun ABD olduğunu göstermek için,
2. "İstanbul'u ABD istemiyor" söylentisini ortadan kaldırmak için,
3. İran'a, "Tamam Batı dünyası senin istediğin yerde hemen görüşmeye hazır. Samimiysen İstanbul'a gel" mesajını vermek için.

---

171 Hürriyet Planet; "İran'dan Türkiye'ye Suriye resti", 05 Nisan 2012.
172 Mehmet Ali BİRAND; "İran Türkiye'yi kaybetme sınırında", 07 Nisan 2012.

Resim-18: AB ve İran temsilcileri İstanbul'da (AB Dışişleri Yüksek Temsilcisi Catherine Ashton ve İran Ulusal Güvenlik Konseyi Sekreteri Said Celili, hem coğrafi hem de siyasi olarak doğu ile batıyı bir araya getiren İstanbul siluetinin önünde poz vermişlerdir.)

P5+1 adına görüşmeleri yapacak olan AB'nin Dışpolitika Temsilcisi Catherine Ashton, görüşme yeri olarak Bağdat'ın mümkün olamayacağını söylemiştir. Zira Irak'ın taraflar arasında kopma yaşandığında, tarafları yeniden masaya oturtmayacağını herkes biliyordu. İran'da Türkiye karşıtı kesimin Bağdat'ın yanısıra Şam ve Beyrut'u da düşünmesi ise Suriye politikası nedeniyle Batı ve Türkiye'ye karşı şov niteliğinden öteye geçmemektedir.

Bu arada, Birleşmiş Milletler'e bağlı Atom Enerjisi Kurumu'nun 2011 Kasım ayında yayımladığı İran raporunda, ülkenin nükleer faaliyetlerinin potansiyel askeri boyutundan duyulan ciddi kaygılar dile getirilmiştir. Viyana merkezli Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu, İran'ın "bir nükleer patlayıcı cihazla" alakalı denemeler yaptığı yönünde bilgiler elde ettiğini açıklamıştır. Bu açıklama ertesinde AB ve ABD İran'a yönelik ek yaptırımlar getirmişlerdir. Bunlar arasında İran ekonomisinin can damarı petrol endüstrisini hedefleyen yaptırımlar da sözkonusu olmuştur. İran petrolünün yaklaşık beşte birini satın alan AB, İran ham petrolü ve petrol ürünlerine ambargo koyma kararı almış ve sözleşmelere en geç 1 Temmuz 2012 tarihine kadar sadık kalınacağını, bu tarihten sonra petrol alımının duracağını söylemiştir.[173]

AB'nin ambargosuna karşılık İran da İngiltere ve Fransa'ya petrol akışını durdurmuştur. Türkiye'nin AB üyesi olmaması, menfaatine bir durum yaratmıştır. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Taner Yıldız, "Türkiye için BM kararının hukuken bağlayıcı olduğunu söylemeliyim. Onun haricinde biz bir AB üyesi ülke değiliz. Dolayısıyla AB'de alınan kararların hukuken Türkiye açısından bir bağlayıcılığı bulunmamaktadır. Türkiye aynı şekilde ABD içinde alınan

[173] BBC Türkçe; "ABD ve İsrail, İran'a karşı yan yana duruyor", 06 Şubat 2012.

kararlar için de aynı cümleleri söyleyebilir" demiştir.[174] Türkiye'nin İran ile ilgili BM'nin alacağı kararlar haricinde gerek AB gerekse ABD kararlarına uymayacağını yetkili ağızlardan söylemesi ne kadar doğruysa, sonradan bu kararlara özellikle ABD baskısı neticesinde uyarak, İran'dan petrol alımını azaltması o kadar yanlış olmuştur. Türkiye, Enerji Bakanı'nın açıkladığı gibi, ham petrolü %90-92'ler civarında dışarıdan ithal eden bir ülkedir ve ham petrolün varil fiyatının, 10 dolar artmasının Türkiye'ye yükü 4 milyar dolar civarındadır. Türkiye, yaşadığı bu problemi ABD ve AB ülkeleri ile paylaşmalı ve kendi menfaatlerini koruması gerektiğini çok iyi anlatmalıdır.

İran'ın P5+1 ülkeleri ile nükleer müzakereleri yeniden başlatma kararı memnuniyetle karşılanmış ancak hem İran, hem de Batılı ülkeler görüşmelerden olumlu sonuç çıkacağı konusunda pek de iyimser olamamışlardır. İran'ın 2005-2007 yılları arasındaki müzakerecisi olan Laricani, "Dünya, İran'ın nükleer silah peşinde olmadığını biliyor. Hatta İran'ın elinde böyle bir silah olmadığını da biliyor ama baskıyı sürdürüyor. Eğer bu çifte standart politikasını sürdürürlerse, görüşmelerden bir şey elde edemezler" [175] diye konuşmuştur.

Gerçekten de, 14 Nisan 2012'de İstanbul'da gerçekleşen müzakerelerde, bir sonraki toplantının, bir nevi ikinci tur şeklinde 23 Mayıs 2012 tarihinde Bağdat'da yapılması haricinde bir gelişme olmamıştır. Taraflar adına yapılan açıklamada bir sonra yapılacak toplantı ile ilgili herhangi bir karar alınmamış olması, görüşmelerin tıkanmış olduğu görüntüsü verse de gelecekte yeni görüşmeleri iki tarafın da isteyeceği belliydi. İran, böylece kendisiyle ilgili bir konuda, bölgesel nüfuz mücadelesi içinde olan Türkiye'nin çok fazla öne çıkmasını da engellemiştir. İstanbul müzakerelerinin en önemli sonucu, her iki tarafın da toplantıdan memnun ayrılması olmuştur. İran Yüksek Ulusal Güvenlik Sekreter Yardımcısı Ali Bagari, bu olumlu sonuca, karşı tarafın İran'ın insan haklarına saygıya dayalı yeni yaklaşımının katkıda bulunduğunu söylerken, ABD'nin değerlendirmesi de olumlu bir ilk aşama şeklinde olmuştur. Toplantıdan memnun olmayan İsrail ise İran'a zaman kazanması adına hediye verildiği yorumunu yapmıştır.

Nükleer zirvede masada olmayan Türk tarafının, ABD heyeti ile 14 Nisan 2012 müzakeresinden hemen sonra sürpriz bir şekilde buluşması, farklı yorumlara sebep olmuştur. Bir grup, ABD'nin Türkiye'ye ev ödevi verdiğini iddia ederken, diğer bir grup ABD'nin, Türkiye'nin sorunun çözümü için gösterdiği çabaya memnuniyetini dile getirdiğini savunmuştur. Her ne olursa olsun, bu tür müzakerelerde yapılan her adım önemlidir. Türkiye'nin dikkat etmesi gereken, bir tarafta bulunuyor görüntüsü vermemektir. Sadece ABD heyeti ile işbirliği içindeymiş görüntüsü vermek, hoş olmamıştır. Bir yemek yenecek, toplantı yapılacaksa, İran heyeti ile de yenilmeliydi. Evet, ABD ile müttefik olabiliriz ama P5+1'de

[174] Anadolu Ajansı; "Enerji Bakanı'ndan İran'ın AB'ye petrol ambargosuna cevap", 24 Şubat 2012.
[175] Hürriyet Planet; "İran müzakereleri kabul etti, tartışma başladı.", 07 Mart 2012.

değiliz, üstelik komşumuz İran'ın da karşısında değiliz. Türkiye bir arabuluculağa soyunuyorsa, yöneticilerinin bu tür basit ama anlamlı ayrıntılara dikkat etmesi gerekiyor.

İsrail Başbakanı Binyamin Netanyahu ise, P5+1 ülkelerinin İstanbul'da yapılan nükleer müzakereler sırasında İran'a "hediye" verdiklerini açıklamıştır. Görüşmelere 23 Mayıs'a 2012'ye kadar ara verilmesini eleştiren Netanyahu, bu kararın İran'a uranyum zenginleştirme çalışmalarına hiçbir sınırlama olmadan 5 hafta daha devam etmesi olanağı sağladığını söylemiştir.[176]

İran ile UAEA yetkilileri arasında ilk ikisi Ocak ve Şubat 2012'de, üçüncüsü 14-15 Mayıs 2012'de Viyana'da gerçekleştirilen toplantılarda, herhangi bir uzlaşma sağlanamamıştır.[177] Batılı ülkeler, İran'ın kilit öneme sahip Parchin'deki askeri tesisini Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu'na açmasını isterken, Tahran bu talebi, bu tesisin askeri üs olması ve nükleer enerji ile ilgili herhangi bir faaliyet olmadığı gerekçesiyle reddetmektedir.[178]

3.5.1.2.3. 23-24 Mayıs 2012 Bağdat

Bağdat toplantısı öncesinde İran, 23 Mayıs 2012'de uzaya deneysel gözlem uydusu göndereceğini açıklamıştır. Bu tarihin aynı zamanda, Tahran ile P5+1 ülkeleri arasında Bağdat'ta yapılacak nükleer müzakerelerin başlayacağı gün olma özelliği taşıması tabii ki, tesadüf değildir. İran'ın balistik füzesi Şahab-3'e oldukça benzeyen Safir-B1 füzesiyle uzaya gönderilecek olan "Fecr" (Şafak) isimli 50 kg ağırlığındaki gözlem ve ölçüm uydusunun, 300 ile 450 km arasında bir yükseklikte, yörüngeye yerleştirilmesi planlanmıştır. Tahran'ın bu tür denemelerle, konvansiyonel ya da nükleer başlıklı füze taşıyabilen uzun menzilli balistik füzeler geliştirmeye çalıştığını düşünen uluslararası toplum, İran'ın uzay programından da endişe etmektedir. Bu uydu, İran'ın 2009'dan beri fırlattığı dördüncü uydudur ve İran uzay ve havacılık endüstrileri alanında doğrudan 10.000, dolaylı olarak 500.000 kişi istihdam etmektedir.[179]

23 Mayıs 2012 için planlanan, ancak bir gün sonra Bağdat'ta başlayabilen nükleer pazarlıkların ikinci turunda, P5+1 adına pazarlıkları yürüten AB Dışişleri Temsilcisi Catherine Ashton, İran'ı nükleer silah yapımına imkân verebilecek %20'lik uranyum zenginleştirme faaliyetinden vazgeçme karşılığında yeni bir öneri paketi sundu. İranlı diplomatik kaynaklar, planın yeni ve faydalı unsurlar içermediğini ve teklifin gözden geçirilmesini beklediklerini belirtti ve karşı bir öneri sundu. Türkiye ve Brezilya, daha önce İran'ın zenginleştirilmiş

---

[176] Anadolu Ajansı; "İsrail'den 5+1 görüşmelerine eleştiri", 15 Nisan 2012.
[177] IAEA; Board of Governors, Implementation of the NPT Safeguards Agreement and relevant provisions of Security Council resolution in the Islamic Republic of Iran, 25 May 2012, p.2.
[178] Hürriyet Planet; "BM Güvenlik Konseyi üyeleri İran'a yönelik baskıyı arttıracak.", 03 Mayıs 2012.
[179] Hürriyet Planet; "İran 23 Mayıs'ta uydu fırlatacak.", 14 Mayıs 2012.

uranyumunun yurt dışına çıkarılması karşılığında, Tahran'a nükleer yakıt temin edilmesiyle ilgili bir uzlaşma sağlamış, ancak Batı buna yeterli desteği göstermemişti. Bağdat toplantısı da karşılıklı önerilerin kabul edilmemesi sebebiyle, uzlaşma olmaksızın sonuçlanmıştır.[180]

Toplantının hemen arkasından 26 Mayıs 2012 tarihinde bir başka hamle Uluslararası Güvenlik ve Bilim Enstitüsü'nden (ISIS) gelmiştir. ISIS'e göre göre, şu ana kadar 6.2 tonluk %3.5 oranında zenginleştirilmiş uranyum elde eden İran, Şubat'tan bu yana aylık üretim miktarını üç katına çıkarmıştır. ISIS, yaptığı analizde, Batılıları dehşete düşürmeye yönelik "Bu miktardaki uranyum heksaflorür, nükleer silah yapılabilecek seviyeye kadar zenginleştirilirse, beş nükleer silah üretilmesine yeter" ifadesini kullanmıştır. Oysa ki, nükleer silah üretimi için uranyumun %90 oranında zenginleştirilmesi gerekiyor. İran'ın %20 saflıkta uranyum elde ettiği biliniyordu. Ancak UAEK'nın son raporunda, İran'ın yeraltındaki Fordo nükleer tesisinde, %27 oranında zenginleştirilmiş uranyum ürettiğine dair kanıtlar olduğu belirtilmiştir.[181]

3.5.1.2.4. 18-19 Haziran 2012 Moskova

Bağdat toplantısında ortaya çıkan tek sonuç, nükleer pazarlıkların üçüncü turunun Rusya'da yapılacak olmasıdır. Moskova'da başlayan görüşmelere petrol ambargosu konusu damgasını vurmuştur. Iki taraf da karşılıklı taviz vermeye yanaşmamıştır.[182] İran heyeti, ülkelerine yönelik petrol yaptırımlarının kaldırılmaması ve askeri olmayan nükleer faaliyetlerinin doğal hak olarak kabul edilmemesi durumunda masadan kalkacaklarını bildirmiştir. AB'nin Dış Politika Şefi Catherine Ashton ise toplantı öncesinde, İran'ın uranyumun %20'den fazla zenginleştirmeme taahhüdünde bulunması durumunda petrol ambargosu uygulanmayacağını söylemiştir.[183]

Bölgesel liderlik iddaasındaki Türkiye'de başlayan sonuçsuz pazarlık sürecine, Irak ve Rusya da dahil olmuştur. Irak Şii yönetimine destek vermek isteyen İran'ın ve Irak'a asıl hakim olan ABD'nin Irak'ta ikinci tura olur vermelerinin asıl sebebi, Türkiye'ye bu işte büyük role soyunmaması gerektiğini hatırlatmakdır. Belki de İran ve ABD'nin anlaşabileceği, çıkarlarının kesiştiği en önemli konu, büyüyen, gelişen, tarihsel ve kültürel olarak bölgesinde söz sahibi ve rol model olan Türkiye'yi, rahatsız edici boyutlara gelmeden törpüleme isteğidir. Rusya'nın da bu konuda devreye sokulması, benzer bir mesaj olabilir mi? Hem devrede hem de etkinliği yok elbisesi, Rusya'ya da biçilmiş olabilir. Sonuç olarak Rusya'da yapılan

---

[180] Hürriyet Gazetesi; 24 Mayıs 2012, s. 16
[181] Hürriyet Planet; "İran isterse beş nükleer silah üretebilir.", 27 Mayıs 2012.
[182] Nerdun HACIOĞLU, "Müzakerelerin nasıl olacağında bile anlaşamadılar.", Moskova, 18 Haziran 2012.
[183] Hürriyet Planet, "İran nükleer müzakerelerde Batı'ya rest çekti.", 19 Haziran 2012.

toplantıdan da herhangi bir netice elde edilememiş, periyod yeniden başa dönmüş ve taraflar 24 Temmuz 2012'de yeniden İstanbul'da toplanmışlardır.

3.5.1.2.5. 24 Temmuz 2012 İstanbul Yeniden

Müzakare maratonunun karşılıklı ödünlerin söz konusu olmaması sebebiyle, bir sonuca ulaşması zor gözükmektedir. Türkiye'nin yapıcı tavrına rağmen, bölgesinde fazla etkili olmasını istemeyen İran'ın, Türkiye sayesinde bir çözümü kabul etmesi mümkün değildir. Öte yandan, 11 Haziran 2013'de KKTC'de yapılan Şehit Teğmen Caner Gönyeli-2013 Arama Kurtarma Tatbikatı'na Afganistan ve Pakistan gözlemci göndermiş, Türkiye ve KKTC'nin hiçbir komşusu tatbikatta yer almamıştır. 2010 yılında ilk kez gözlemci gönderen İran ve 2011 yılında tatbikata katılan Irak, analaşılan o ki, Türkiye'nin politikaları ve yaşanan son gelişmeler nedeniyle, davetli olmalarına rağmen 2013'deki tatbikata katılmamışlardır.[184]

3.5.2. Gelişmelerin Türkiye'ye Etkileri

Yanıbaşımızdaki İran'ın nükleer bir güç olmasının birçok mahzurlarının olduğu açıktır. Bununla birlikte, az da olsa faydalarının da olması muhtemeldir. İran'ın nükleer güç olmasının Türkiye'ye ne çeşit bir etki sağlayacağını faydaları ve mahzurları ile ele alalım.

3.5.2.1. Nükleer Güç olan İran'ın Türkiye'ye Faydalı Etkileri

İran'ın nükleer güç olması Türkiye'nin ABD, AB ve İsrail yanında stratejik önemini arttırabilir. Nükleer tehdit olan bir İran karşısında ABD ve İsrail, Türkiye ile ilişkilerini daha sağlıklı ve akıllı yürütme yolunu seçebilirler. İsrail, Kuzey Irak'ta istediği gibi davranmaktan vazgeçebilir ve Türkiye'nin hassasiyetini daha fazla dikkate alabilir.

Nükleer güç sahibi olmuş İran'ın başta Türkiye olmak üzere, tüm bölge ülkeleri üzerindeki baskısının ve rejim ihraç isteğinin artması, etki-tepki çerçevesi dahilinde, Türkiye ve komşu ülkelerdeki demokratikleşme çabalarının artmasına, gerçek manada ileri demokrasiye geçişin sağlanmasına, Orta Doğu'daki otoriter, totaliter ve dikta rejimlerinin halklar tarafından tam anlamıyla bertaraf edilmesine sebep olabilir. Başta ABD olmak üzere, batılı güçler, kendi menfaatleri için değil, başta bölge ve dünya barışı için, nükleer güç olmuş İran karşısındaki diğer ülkelerle demokrasinin geliştirilmesi ve ortaklıklar sağlanması adına işbirliklerini geliştirebilirler.

İran'ın nükleer güce sahip olması Türkiye'nin bu konudaki çalışmalarını meşrulaştırır ve

[184] Cumhuriyet Gazetesi; 12 Haziran 2013, s. 16

nükleer güce sahip olması için ciddi yardım kazanma fırsatı verebilir.

Nükleer güç sahibi olmuş İran'la ilişkilerin iyi seviyede devam etmesi, bu teknolojinin Türkiye'de de kullanılmasına ve Türkiye'nin batı karşısında elinin güçlenmesine sebep olabilir.

3.5.2.2. Nükleer Güç olan İran'ın Türkiye'ye Zararlı Etkileri

Her ne kadar bazı faydalı etkileri olabileceği değerlendirilmişse de, nükleer silahlara sahip bir İran şüphesiz ki Orta Doğu, Kafkasya, Hazar Bölgesi ve Orta Asya'da güç dengelerini bozacaktır. Bu yeni durum İran'dan Türkiye'ye yönelik tehdidin boyutlarını daha da artıracaktır. İran'ın nükleer güce sahip olmadan engellenmesi Türkiye açısından da büyük önem taşımaktadır. Bunun sağlanması, İran'dan Türkiye'ye yönelebilecek nükleer başlıklı füze taarruzlarının önlenmesi anlamına geldiği gibi, diğer ülkelere yönelebilecek böyle bir taarruzun sonuçlarından Türkiye'nin etkilenmesi riskini de ortadan kaldıracaktır.

Ayrıca nükleer güce sahip bir İran, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin karşısında çok güçlü davranma şansına da sahip olacak ve bu durum hem Azerbaycan ve hem Türkiye'nin enerji politikalarını ciddi şekilde etkileyecektir. İran'ın nükleer çalışmaları Orta Doğu bölgesindeki Arap devletlerini de bu çalışmalara itecektir.

İran'dan Türkiye'ye yönelik tehdidin bugünkü boyutları, uzun menzilli füzelerin varlığı yanında, siyasal İslam yayılmacılığını amaçlayan rejim ihracı ve bu faaliyetin terörle desteklenmesidir. Bu tehdit, İran'ın nükleer güce sahip olmasıyla birlikte Türkiye açısından daha da olumsuz sonuçlara yol açacak, İran bu güçten aldığı destekle Türkiye'ye karşı daha etkili olmanın yollarını arayacaktır.

İran'ın nükleer güce erişmesini engelleyebilecek hareket tarzları içinde askeri seçenek gündeme geldiğinde, Türkiye'nin tümüyle bu gelişmelerin dışında kalabilmesi kolay görülmemektedir. Türkiye başlangıçta böyle bir girişimin dışında kalmayı başarabilse bile, daha sonra ortaya çıkacak gelişmelerin onu hangi yönde harekete zorlayacağını kestirebilmek güçtür.[185]

İran, 1979'dan bu yana rejimini ihraç etmeye çalışmaktadır ve bu ihraç çabalarına en çok muhatap olan ülkelerden biri de Türkiye'dir. Nükleer güce sahip olmanın İran muhafazakârlığını besleyeceği düşünülür ise, 1979'daki heyecanı ile Türkiye'nin günümüzde de yeni bir rejim ihraç çabası ile karşılaşması kuvvetle muhtemel gözükmektedir. Yine, 1979'dan itibaren (özellikle Sovyetler'in dağılmasından sonra), Türkiye ile İran'ın Balkanlar, Kafkasya, Orta Doğu ve Orta Asya'da bir nüfuz mücadelesi içine girdiği bilinmektedir. İran'ın

[185] SİLAHÇIOĞLU; a.g.e., ss. 137-138.

nükleer güç sahibi olması, bu mücadelede Türkiye karşısında İran'ın elini kuvvetlendirecektir.

Heterojen bir nüfusa sahip olması, Türkiye karşısında İran'ın zayıf yanı olarak kabul edilmektedir. Nükleer gücün nüfus üzerindeki birleştirici etkisi, Türkiye için bir avantaj olarak görülen İran'daki bu zayıflığı ortadan kaldıracaktır.

Nükleer güç sahibi olması, İKÖ de dahil, uluslararası örgütlerde Tahran'ı öne çıkaracak, İran, uluslararası kamuoyu nezdinde itibar kazanacak ve çekim gücüne sahip olacaktır.[186]

3.5.3. Gelişmelerin Türkiye-ABD İlişkilerine Etkileri

Türkiye ve ABD arasındaki İran meselesinde her iki tarafın birbirini anlamada güçlük çekmeye başladıkları bir dönem yaşanmaktadır. Her iki tarafın da hatalı algılamaları olması, önyargısız ve işin içine ideolojik boyut katmadan düşünenlerin sayısını da gittikçe azaltmaktadır. ABD'nin hatalı algılamalarını şöyle özetleyebiliriz:

Washington'da bazı üst düzey yetkililer Türkiye'nin artık gittikçe artan bir şekilde ABD ve Batı karşıtı bir tutum aldığını düşünmektedir. Bu cephenin gözünde Ankara'nın İran politikası ideolojik bir boyuta sahiptir. Yani daha basit şekilde ifade etmek gerekirse, Ankara ve Tahran arasında "İslamcı" bir dayanışma olduğu değerlendirilmektedir. Böyle bir analize üç temel örnek vererek ulaşmaktadırlar.

1. Türkiye'nin uranyum zenginleştirme konusunda Tahran antlaşması için gösterdiği çaba: Bu konuda ABD'den bir talep gelmemiş, Ankara ve Washington arasında hiçbir koordinasyon olmamış gibi bir hava yaratılmaktadır.

2. BM Güvenlik Konseyinde Türkiye'nin verdiği "hayır" oyu: Burada da Türkiye'nin "ekonomik yaptırımlarla bir yere varamayız" tezine bakmak yerine gene ideolojik bir değerlendirme yapılmakta ve İslamcı dayanışma ön plana çıkarılmaktadır.

"Hayır" oyunun getireceği negatif etkileri değerlendirelim.

2.1. İsrail ve ABD ile köprüleri atar görünmemiz, Arap liderlerinin rejimlerine tehdit hale gelmemiz ve Batıdan dışlanıyor olmamızın somut bir getirisi görülmemektedir.

2.2. Türkiye'nin terör ile mücadelesi zarar görebilecek ve zaafiyet gösterecektir. Bu çerçevede bazı terör örgütleri özellikle İsrail gizli servislerinden istihbarat desteği alabileceklerdir. Türkiye'yi zayıf ve çaresiz gösterebilecek saldırılarda yoğunlaşma olabilir. Bu çerçevede Türk savaş uçağı ve/veya helikopterleri düşürülebilir. Akdeniz ve Karadeniz bölgelerinde saldırılar yoğunlaşabilir. (2013 yılında, "Çözüm Süreci" adı altında yapılan görüşmeler neticesinde, PKK'dan kaynaklanan terör eylemlerinde bariz azalma söz konusu olsa da, Akdeniz'de Türk uçağının düşürülmesi ve Reyhanlı'da meydana gelen patlamalar,

[186] ÖZTÜRK; a.g.e., s. 232.

bu çerçevede değerlendirilebilir.)

2.3. ABD'de Ermeni sorunu ABD Temsilciler Meclisi'ne gelebilir ve bu defa sorunsuz bir şekilde gündeme alınabilir.

2.4. İsrail ve ABD'nin güçlü olduğu finansal sahalarda Türkiye'ye yönelik operasyonlar yapılabilir. (31 Mayıs 2013'de başlayan Gezi Parkı Olayları'nı Başbakan Erdoğan, "Faiz Lobisi" ile ilişkilendirmiştir.)

2.5. Türkiye'nin İran ve Hamas ile beraber anılması onun küresel kredibilitesini muhakkak ki, olumsuz etkileyebilecektir.[187]

"Hayır" oyunun en önemli pozitif etkisi ise, İran konusunda Türkiye'nin tavrının İran'ı dünyaya sadece Türkiye üzerinden açılacak bir pozisyona getirmiş olmasıdır. Her ne kadar bir sonuç alınamamış olsa da İstanbul görüşmeleri bu çerçevede değerlendirilebilir.

3. NATO Füze Kalkanı Projesi'ndeki tartışmalar: Türkiye'nin, bu projenin herhangi bir ülkeye (özellikle İran ve Suriye) karşı yapılmadığını gösterme çabaları ve Türkiye'nin haklı olarak dile getirdiği "koskoca NATO ne İran'ı ne de Suriye'yi dev aynasında hedef olarak göstermesin" tezi yanlış anlaşılmaktadır. Oysa biraz daha objektif davransalar, ABD'li yetkililer Türkiye'nin yaptıklarını, artık gittikçe daha bağımsız ve kendine güvenen bir ülkenin "ulusal çıkarları" çerçevesinde hareket edişi olarak değerlendirebilirler.

Bu açıdan bakınca Ankara'nın İran politikasında "İslamcı ve ideolojik" değil "faydacı ve realist" bir boyut var. Sonuç olarak, ABD ve Türkiye arasında aynı olmayan ve aynı olmak zorunda da olmayan bir "tehdit algılaması" sorunu var. Aslında biraz daha önyargısız ve objektif olsalar, ABD'li yetkililer Türkiye'nin İran'la bir İslamcı dayanışma içinde olmadığını, tam tersine, Ankara'nın bölgede İran'ın yükselişini engelleyici ve dengeleyici bir rol oynadığını görür. Bunu görmek için Türkiye'nin Suriye, Irak, Lübnan ve Filistin politikalarına bakmak yeterlidir.

İran hâlihazırda bölgedeki tüm dengeleri belirleme iddiasında olan ülkedir ve ABD'nin İran'dan duyduğu rahatsızlık, sadece nükleer güç olma girişimi değil, bölgede oluşturduğu siyasi güçle ilgilidir. İran'ın siyasi gücü, Irak'taki Şiiler üzerindeki etkinliği ve diğer taraftan Suriye ile ittifakının ötesinde, İsrail'e karşı direniş örgütleri olarak öne çıkan Lübnan Hizbullah'ı ve Filistin Hamas'ına verdiği destekten kaynaklanmaktadır. Dahası, "ABD ve İsrail'e karşı direniş" söylemi dolayısıyla, Şii bir İslam ülkesi olmasına rağmen bölgedeki Sünni ülkelerin kamuoyları nezninde, ideolojik bir nüfuz alanı oluşturmaktadır. Bu gücünden vazgeçmesini veya taviz vermesini beklemek çok gerçekçi değil. Diğer taraftan, ABD'nin, bu duruma, sonsuza kadar seyirci kalmasını beklemek de hiç gerçekçi değildir.[188]

---

[187] Sinan OĞAN; a.g.m., http://www.turksam.org/tr/a2075.html, erişim tarihi 7 Haziran 2011.
[188] MERT; a.g.m.

İran ve Suriye Orta Doğu'da beraber hareket eden iki ülkedir. Başlangıçta Şam'a hem diplomatik hem de ekonomik açıdan yanaşan Türkiye, Suriye'yi İran'dan koparmaya çalışmaktadır. Suriye rejimi değişmedikçe bunun mümkün olamayacağı görülmüştür. Aynı şekilde Ankara, Lübnan'da Sünni cepheye destek vermekte ve İran'ın etkisini azaltmaya çalışmaktadır. Türkiye Filistin'de de Hamas üzerindeki İran tekelini kırmaya çalışmaktadır. Irak'ta ise Türkiye'nin temel amacı İran'ın etkisini azaltmaktır. Oysa son zamanlardaki Washington'un politikaları neredeyse Irak'ı İran'a teslim etmek üzerine kurgulanmış görülmektedir. Sözüm ona İran ile İslamcı bir dayanışma içinde olan Türkiye, Irak'ta ve bölgede İran'ı frenlemek isterken, İran düşmanı ABD Irak'ı Tahran'a teslim etmekte olduğunun farkında değilmiş görüntüsü vermektedir.

ABD'nin 11 Eylül saldırıları ile değiştirdiği strateji, aslında Türkiye'ye biçilen rolde de değişikliğe gidilmesine sebep olmuştur. Clinton döneminde, Türkiye'nin laik, Müslüman ve demokratik kimliği önemsenmekte, bu kimliğiyle Orta Doğu'daki radikal siyasal İslam ile Avrupa arasında bir tampon oluşturduğu ve Türkiye'nin Avrupa için bir savunma mevzii olacağı düşünülmekteydi. 11 Eylül'den sonra Bush döneminde ise ABD'nin "küresel tehdit" algıladığı yerlere, bu tehdit oluşmadan müdahale etme stratejisi yani önleyici üstünlük (preemptive preeminence) devreye girdi. Bu politika değişikliği ile Türkiye artık Batı ile Orta Doğu arasında bir "tampon" değil, "Genişletilmiş Orta Doğu Projesi" kapsamında, Kuzey Afrika'dan Çin sınırına kadar geniş bir bölgede ABD'nin bir "Saldırı Üssü" olacaktı. Bu değişikliğin somut sonuçları Irak savaşı sırasında Türkiye'de bütün ağırlığıyla yaşanmıştır ve ABD bu yeni politikasını değiştirmediği müddetçe, yaşanmaya devam edecektir.[189]

Fas'tan Çin sınırına kadar uzanan Genişletilmiş Orta Doğu Projesi'nin kapsadığı jeopolitik bölgenin enerji kaynakları açısından zengin olması bir rastlantı değildir. Amaç, enerji kaynaklarını güvence altına alıp, doğal kaynakları daha ucuz elde etmektir. Ruanda ve Sudan'da bir milyon insan katledilirken kılı kıpırdamayanlar, buralara demokrasi götürmeyi düşünmezken, Irak ve Afganistan'ı demokratik rejim kurma vaatleriyle işgal etmişlerdir. Gelinen noktada sadece bu ülkeler değil, "Arap Baharı" ya da yeni adıyla "Arap Hüsranı" adı altında sözde demokratikleşen ülkeler de içinden çıkılamayacak bir geleceğe ve parçalanmaya doğru gitmektedirler. Ruanda ve Sudan'da önemli petrol yatakları olsaydı, bu ülkelerin de işgal edilebileceği olgusu, maalesef ABD'nin çelişkilerinin ve demokrasiye verdikleri değil, aslında vermedikleri önemin göstergesidir.

ABD'nin başka ülkelerde demokratikleşme adına yaptıkları, Türkiye'de 31 Mayıs 2013'de başlayan ve kimilerince "Türk Baharı" olarak adlandırılan Taksim Gezi Parkı gösteri ve olaylarıyla ilişkilendirilebilir mi? Başbakan Erdoğan'ın dile getirdiği, bu olayları "Faiz

[189] KONGAR; a.g.e., s. 51.

Lobisi" adı altında dış güçlerin Türkiye'nin gelişmesine engel olmak ve devleti, hükümeti yıkmak adına kışkırttığı iddaası, hükümet görüşü olarak karşımıza çıkmaktadır. Erdoğan'a göre, marjinal grupların ülkede kaos meydana getirme isteğine sert tepki gösterilmesi de gayet normaldir. Açıkca olmasa da Erdoğan, başta ABD olmak üzere, uluslararası aktörlerin farklı ülkelerde ortaya koydukları senaryoların benzerini, Türkiye'de oynamak istediklerini söylemekte, böylece kendi tabanına da ne kadar milliyetçi olduğu mesajını vermektedir. Bu tür senaryolar Türkiye de dahil olmak üzere birçok ülkede oynanmış ve istenen sonuçlar çoğunlukla alınmıştır. Yakın Türk tarihinde bu olayları görmek mümkündür. Ancak, Taksim Gezi Parkı olaylarının sebebinin, daha fazla özgürlük ve yeşil alan isteyen apolitik gençlerin taleplerine hükümetin ve polisin sert tepkisi olduğu unutulmamalıdır. Bu tepkiye karşı halkın bir bölümü özellikle sosyal medya vasıtasıyla birleşmiş ve bir karşı direniş söz konusu olmuştur. Yoksa marjinal grupların polisi geçerek Taksim Meydanı'nı bir nevi fethetmeleri mümkün değildir. Belki de cumhuriyet tarihinde ilk defa halkın böyle yoğun bir katılım sergilediği toplantı ve gösterileri marjinalleştirerek küçük görmek ve göstermek teşhis hatasıdır. Hatalı teşhis, yanlış tedaviye sebep olur. Yapılan sert müdahaleler, bu yanlışın bir göstergesidir. Atatürk Kültür Merkezi ve Taksim Anıtı'na asılan flamalaları indirmek, halkın alanı kullanımını gerekirse devlet gücüyle sağlamak ne kadar doğruysa, orada toplanan veya duran halka biber gazlı, plastik mermili, tazyikli sulu sert müdahalede bulunmak o kadar yanlıştır. Gösterilere katılan veya destekleyen halkın isteği; söylemlerde sıkça söylenen, ancak uygulamalarda tam tersi yapılan sözde değil özde ileri demokrasiyi sağlamak, hukuku kullanarak hukuksuzluk yaratanlara, demokrasi diyerek otoriteleşmeye, diktatörlüğe, tek adamlığa ve faşizme giden yönetim anlayışına karşı durmaktır. Bu algı doğru veya yanlış olabilir. Önemli olan algıdır ve halkın bir bölümünün algısı bu şekildedir. Gösterilere katılanların slogan ve söylemlerini bu şekilde değerlendirebilen bir yetkili olsa ve bu algıyı düzeltecek yumuşak açıklamalar gelse, bu olaylar bu boyutlara ulaşmaz, insanlar hayatını kaybetmez, yaralanmaz ve ekonomi bir anda tepetaklak olmazdı. Benzer olaylar Mısır'da da yaşanmış ve sonucunda demokrasi askıya alınmış ve ordunun müdahalesi meydana gelmiştir. Bir devletin, hükümetin ve siyasetçilerin en önemli görevi, o ülkede yaşayanların birlik beraberlik içinde huzur, refah, mutluluk ve özgürlüğünü sağlamak, halkı bölen, kin ve nefret uyandıran kişi, kurum ve kuruluşlara tepki göstermektir. Unutulmamalıdır ki, bir ülkede askeri darbelerin oluşmasında askerler ne kadar suçluysa, ülkeyi kaotik duruma getiren ve çözüm bulamayan siyasetçiler de, demokratik yolla seçilmiş dahi olsalar, o kadar suçludur.

Öte yandan bu olayları, rejimi, hükümeti yıkacak bir "Türk Baharı" gibi görmek ve göstermek de doğru değildir. Olaylara karışanlar hükümeti istifaya davet etmektedirler ancak rejimle sorun yaşamamaktadırlar. Tersine, çeşitli Arap ülkelerinde meydana gelen olaylarda, halk, rejimi değiştirmek ve demokrasiye geçmek için ayaklanırken, Türkiye'deki olaylara

katılanların birçoğu, değil rejimi değiştirmek, değiştirilmek istendiğine inandığı rejimine, bayrağına ve lideri Atatürk'e sahip çıkmak için yollara düşmüştür. Polisin hukuksuz ve orantısız güç kullanması, bunun yazılı ve görsel basında gerektiği gibi yer almaması ve yürütmenin yaptığı bazı icraat, konuşma ve niyetlere olan toplumsal tepki, bu olayların ana sebebidir. Dolayısıyla "Türk baharı" kavramı kadüktür. Öte yandan, halkın bu tepkisi, hiçbirşeyin eskisi gibi olamayacağını, iktidar sahiplerinin sadece kendi yandaşlarına değil, halkın tümünü kucaklaması gerektiğini ve onlara da hizmet etmek mecburiyetinde olduğunu şu an ve gelecekteki tüm siyasi hareketlere göstermiştir.

Sonuç olarak, yaşanan bu olaylar, Türkiye'nin demokrasi, insan hakları, hukuk ve ekonomik gelişimine engel değil, aksine katkı sağlayacaktır. Halkının görüşlerini dikkate alan lider ve ideolojiler yükselecek, halkı halka rağmen idare edebilirim düşüncesi yıkılacak, halkın demokrasiye ve cumhuriyete sahip çıkma içgüdüsü artarak devam edecektir. Yeter ki, Mısır'da meydana gelen olaylar sonucu ordunun müdahalesine benzer, gerek iç gerek dış güçlerden anlamsız, halkın kafasını karıştıracak, demokrat olmayan müdahaleler gelmesin.

3.5.4. ABD Politikalarinin Türkiye'ye Etkileri

Konumuza dönelim. ABD ve Türkiye'nin İran nükleer sorununa bakış açısını yansıtan bir değerlendirme şöyle olabilir;

ABD:

"İran bugünkü koşullarda Türkiye için bir tehdittir. Nükleer güce ulaşması halinde gelecekte daha da büyük bir tehdit oluşturacaktır. ABD bu evrede sorunun çözümünde Türkiye'nin yapabileceği şeyler olduğuna inanmaktadır. Henüz vakit varken, buna birlikte engel olalım. Diplomatik seçenekle çözümde Türkiye'nin katkılarını önemsiyoruz ve bunu bekliyoruz. Ama eğer askeri seçenek gündeme gelirse İran'daki nükleer tesisleri hedef alacak bir hava harekâtı için Türkiye'den sınırlı taleplerimiz olacaktır; istihbarat desteği, üs kolaylıkları sağlanması, hava sahasının kullanımına izin verilmesi, lojistik ihtiyaçların karşılanmasında destek olunması ABD için yeterli olacaktır."

Türkiye:

"İran sahip olduğu uzun menzilli füzeler yanında, Türkiye'deki laik rejimin yıkılması ve İslami bir yönetimin gerçekleştirilmesi için faaliyet gösteren ve bunu terör desteğinde sürdüren bir ülkedir. Türkiye için bir tehdittir. Ancak İran'ın bir nükleer silah geliştirme programı içinde olduğu henüz kanıtlanamamıştır. Eğer İran böyle bir girişim içinde ise, onun bu girişimden alıkonulması, Türkiye için de, bölgedeki diğer ülkeler için de muhtemel anlaşmazlıkların önlenmesi açısından uygun sonuçlar yaratacaktır. Türkiye bu sonucun

diplomatik yöntemlerle oluşturulabileceğine inanmaktadır. Askeri yöntemler sorunu daha da içinden çıkılmaz bir hale getirebilir. Gündemde olan harekâtın öncelikli amacının, batı dünyasıyla birlikte özellikle ABD ve İsrail'in ulusal çıkarlarını koruma yönünde olduğu görülmektedir. Türkiye harekât sonrasındaki gelişmelere bağlı olarak kendini sıcak bir çatışmanın içinde veya yakınında bulmayı istememektedir. Türkiye, komşuları ile iyi ilişkiler içinde olmayı, bölgesel ve küresel barışın tesisi ve sürdürülmesine katkıda bulunmayı ulusal bir politika olarak benimsemiştir. ABD, Orta Doğu'nun çok uzağında bir ülke olmakla birlikte, bölgedeki varlığına yönelebilecek tehdit ve tehlikelere karşı, yine de belli ölçüde önlem geliştirme yeteneğine sahiptir. Ancak Türkiye, İran'la aynı coğrafyayı paylaşan bir ülkedir. Gelecekte yeni sorunlarla karşılaşmamak ve ortaya çıkacak durumdan mümkün olduğunca az etkilenmek için uygun politikalar izlemek zorundadır. Türkiye'nin seçtiği bu yolun, dost ve müttefik ülkeler tarafından anlayışla karşılanacağına inanıyoruz. Türkiye kendi çıkarları açısından uygun sonuçlar yaratsa dahi, başka ülkelerin amaçlarına hizmet olarak görülebilecek bir davranış içinde olamaz. Türkiye, başka ülkelerin çıkarları yüzünden ulusal güvenliğini tehlikeye atamaz. Türkiye barışçıl çözümden yanadır."[190]

Irak'ta başarısız olan ABD, dünya kamuoyunun gözleri önünde Orta Doğu'yu yeniden alevlendirmemek için İran'ı kendi içinden yıkmaya çalışabilir. İran'ın etnik yapısından dolayı içinde yaklaşık olarak 25–30 milyon dolaylarında Azeri Türkü bulunmaktadır. ABD, böyle bir operasyon öncesi Azeri Türklerini İran'ı parçalamak için kullanabilir. Bu olası senaryo vuku bulduğu takdirde Güney Azerbaycan bağımsızlığına kavuşabilir ve Azerbaycan ile birleşebilir. Bu durumda güçlü bir Azerbaycan, Kafkasya ve Orta Doğu coğrafyasında Türkiye'ye müttefik bir kuvvet olarak belirecektir. Ayrıca şu anda İran tıpkı Ermenistan gibi Türkiye ve Türk dünyası arasında bir engel oluşturmaktadır. Bu engelin ortadan kalkması halinde Türkiye hedeflediği şekilde ABD ve Batı'nın gözünü korkutacak biçimde güçlenebilir ki bu durum Orta Asya ve Hazar petrolünün Türkiye üzerinden dünya piyasalarına nakledilmesine ve kritik maddenin kontrolünde Türkiye'nin söz sahibi olmasına neden olacaktır. Böylelikle Türkiye bölgesinde önemli bir güç olarak belirecektir. Bu senaryoya ABD açısından bakılırsa, hiçbir şekilde hedeflemediği sonuçlara, yani BOP'un gerçekleşme senaryosuna ters, durumlara yol açabilecektir[191].

Öte yandan, İran'la büyük ihtimalle "Hürmüz boğazı'nın kapatılması" bahane edilerek çıkabilecek çatışma, Türkiye ve ekonomi üzerinde çok yönlü olumsuz baskı oluşturabilir. Her şeyden önce dünya petrol trafiğinin %30-35'inin geçtiği Hürmüz Boğazı deniz trafiğine kapandığı takdirde, dünya petrol fiyatlarının %30 civarında artması bekleniyor. Bu durum sadece Türkiye'nin değil, AB, Çin ve Hindistan, Güney Kore gibi ülkelerin büyümesini ciddi

[190] SİLAHÇIOĞLU; a.g.e., ss. 139–140.
[191] CANKARA; a.g.e., s. 222.

biçimde etkiler. Bu durum Türkiye'nin ihracatını, dolayısıyla üretimini ciddi biçimde sekteye uğratır. Bu fiyat artışının aynı zamanda Türkiye'nin petrol faturasına, ödemeler dengesine ciddi sekte vuracağı, iç talebi ve fiyatları baltalayacağı bellidir. Bu sadece "dünyadaki herhangi bir ülke" olarak göreceğimiz zarar. Türkiye'yi İran çatışması halinde olumsuz ayrıştıracak asıl faktör ise, çok ciddi ilişki içinde olduğumuz bir komşu ülke olması. Yani yanıbaşımızda bir çatışma, Türkiye'ye fon girişini kesinlikle olumsuz etkileyecektir. Hem enflasyonu, hem cari açığı olumsuz etkilenen bir Türkiye'ye, stratejik risk nedeniyle fon girişi de durursa, ekonomik bir kriz yaşanacağını öngörmek zor olmasa gerek.[192] O zaman Türkiye'nin başta ekonomik menfaati olmak üzere, İran'a yapılması öngörülen bir operasyonu mümkün olduğunca önleyici çaba göstermesi, temel politikası olmalı, ancak durum her türlü çabaya rağmen bir operasyona engel olunamayacak hale gelirse, o zaman da muhtemel sıkıntılarını uluslararası arenada dile getirmeli ve zararını minimuma indirecek tedbirleri almalıdır.

ABD istihbaratının ısrarla "İran'ın atom bombası üretme kararı verdiğine dair emare yok" diye raporlar verdiği ve İran'da nükleer silahları defalarca "haram" ilan eden muhafazakâr ruhban sınıfının güç kazandığı bir dönemde Tahran'ın bu kadar üstüne gidilmesinin tek açıklaması "ideoloji" olabilir. Nitekim İngiltere Dışişleri Bakanı William Hague Orta Doğu'nun "Yeni Bir Soğuk Savaş" ihtimaliyle karşı karşıya olduğunu söylemiştir.[193] İran'ın ideolojisini yayma çabaları, nükleer silahlanma gerekçesiyle törpülenmeye çalışılmaktadır ki ABD'nin bu politikası, İran rejimi ile rejimsel anlamda ilgisi olmayan Türkiye için, rejimini korumak anlamında faydalı gözükmektedir. Öte yandan İran üzerindeki dış baskıların artması, İran rejimi ve destekçilerinin daha da güçlenmesine sebep olmaktadır.

Son dönemde yaşanan gelişmeler göstermektedir ki, ABD, tarihinde hiçbir zaman, dış politikasında bu kadar az riske girip sonuçta bu kadar büyük kazanımlar elde etmemiştir. Obama Yönetimi, savaş bütçesindeki kesintiler nedeniyle ordusunun iki cephede birden konvansiyonel savaş yürütme yeteneğini kaybettiği bir dönemde, Orta Doğu'daki müttefiklerini manivela yapıp Arap Baharı'nı bugüne kadar istediği gibi yönetmiştir. Obama buna "geriden liderlik" diyor. Türkiye'nin manivela olup ileriden cepheye koşmaması gerekir. Aynı zamanda ABD'nin politikasına benzer bir politika üreterek çeşitli manivelalar kullanması da ulusal çıkarına uygun olmayabilir. Uygun olan yol, tek taraflı düşünmemek, bir taraf olmamak ama aynı zamanda bertaraf da olmayarak aktif politikalar üretmektir ki, Türkiye'nin bazı hataları olsa da yapmaya çalıştığı budur. Değişen ve gelişen durumlar çerçevesinde, Türkiye'nin muhtemel hareket tarzlarını detaylandıralım.

---

[192] Erdal SAĞLAM; "Türkiye Ekonomisinde Jeopolitik Riskler", Hürriyet Gazetesi, 10 Ocak 2012.
[193] KIZILKAYA; a.g.m., s. 2.

3.5.5. Türkiye'nin Yaklaşımları

Hiçbir devlet kendi güvenliği söz konusu olduğunda tarafsız veya bağlantısız kalamaz. Güvenlik bugün devletlerin en önemli sorunudur. Bu konu öteki devletlerin ya da uluslararası kuruluşların teminatına bırakılamaz. Savunmasını sağlayabilmek için her devlet askeri hazırlığını ve öteki güç öğelerini en üst düzeyde tutmaya özen göstermelidir. Caydırıcılığı artırmak, her devletin yaptığı bir politikadır.

Türkiye Cumhuriyet'nin de en az ABD, İngiltere veya İsrail kadar kendi güvenliğini düşünme hakkı bulunmaktadır. Orta Doğu bölgesinin diğer ülkeleri gibi Türkiye için güvenlik sorunu batı ülkelerinden çok daha fazladır. NATO'ya akredite uluslar arası bir kuruluş olan Terörizmle Mücadele Mükemmeliyet Merkezi Komutanlığı'nın hazırladığı 2011 Terörizm Raporuna göre, Türkiye 281 saldırıyla dünyada en fazla terör saldırısına maruz kalan 11'inci, Avrupa'da ise Rusya'nın ardından 2'nci ülke durumundadır. 281 saldırıda 159 kişi yaşamını yitirmiş, 371 kişi yaralanmıştır. Irak 2694, Pakistan 2309, Afganistan 2009 saldırı ile ilk 3 ülke olurken, bu ülkeleri, Hindistan, Meksika, Somali, Kolombiya, Tayland, Rusya, Yemen ve Türkiye izlemektedir.[194] 2012 yılında sürekli ve artarak meydana gelen terör olayları düşünüldüğünde, gelecek yıl hazırlanacak raporda Türkiye'nin maalesef çok daha yukarılarda olma ihtimali yüksektir. Bununla birlikte çözüm süreci kapsamında, 2013 yılının ilk 6 aylık bölümünde PKK terör eylemleri azalmış, ancak Suriye'deki iç karışıklıklara Türkiye'nin müdahil olması sebebiyle özellikle Hatay'da bombalar patlamaya ve sivil vatandaşlar ölmeye başlamıştır. Dolayısıyla Batılı ülkeler, Türkiye'ye nazaran daha az terör ve savaş tehlikesi ile karşı karşıyadır.

Devletler kendi aralarında büyük boy, küçük boy ve orta boy devletler olarak üçe ayrılırlar.[195] Büyük devletler etkinlik alanlarını geliştirmek için orta ve küçük boy ülkelerde iktidar arayışlarına girerler. İktidarı ele geçirmek ve kendi çıkarları doğrultusunda bu ülkeleri başka yönlere çekebilmek için uğraşırlar. Bu durum küçük ve orta boy ülkeler için ciddi bir tehdit yaratmaktadır. Büyük güçlerin dünya hegemonyası hayalleri, tüm orta ve küçük devletler için en önde gelen tehlikedir. Türkiye bir orta boy ülkesi ve bütün dünya egemenliği projelerinin ana hedefidir. Dünya egemenliğini ele geçirmek isteyen bütün büyük güçlerin Türkiye'nin de bulunduğu, dünyanın ana karasının merkezini fethetme zorunda olmaları, Türkiye'nin genel bir tehditle karşı karşıya kalmasına sebep olmaktadır. Dolayısıyla Türkiye'nin üzerinde bulunduğu topraklarda varlığını koruyabilmesi bile bir güvenlik sorunudur. Bu sorunun giderilmesi için, Türkiye'nin ekonomik ve siyasi bağımsızlığı ile

[194] Meriç TAFOLAR; "Terör Raporu", Milliyet Gazetesi, 22 Mayıs 2012, s. 15.
[195] Anıl ÇEÇEN; "Türkiye'nin Güvenliği", Derleyen Gamze Güngörmüş KONA, "Uluslararası Çatışma Alanları ve Türkiye'nin Güvenliği", IQ Kültür Sanat Yayıncılık, Şubat 2005, ss. 119-122.

dünyanın en güçlü silahlı kuvvetlerinden birine sahip olması kaçınılmazdır. Türkiye kendisinden büyük güçlere karşı kendisinin ulusal varlığını korurken, sahip olduğu jeopolitik konumun stratejik üstünlüklerini kullanmak zorundadır. Stratejik konuma uygun geliştirilen dış politikalarla, büyük güçlere karşı konulabilir, alternatif siyasi oluşumlar kendi çıkarları doğrultusunda gündeme getirilebilir. Atatürk ve İnönü döneminin Türkiyesi ile Abdülhamit döneminin Osmanlı İmparatorluğu bu açıdan örnek dönemlerdir. Bu liderler dünya devleri ile mücadele ederken, dünyanın merkezinde yer almanın jeopolitik avantajını iyi kullanmışlar ve devletlerini ayakta tutabilmişlerdir.

Küçük devletlerin gerilediği, büyük devletlerin daha da büyüyerek etkinlik alanlarını geliştirdiği yeni dönemde orta boy ülkeler fazlasıyla zorlanmaktadır. Büyük devletler çevrelerinde kendilerine bağımlı küçük ve zayıf devletler istediğinden orta boy ülkelerin küçülmeleri doğrultusunda etnik ve dinsel ayrılıkları körükleyerek, bölücülük politikalarına öncelik vermektedirler. Gözüken o ki Türkiye orta boy devlet olarak kalamazsa, ya parçalara ayrılacak, küçük devletlerden oluşacak, ya da kendi bölgesindeki büyük devletlerden biri olacaktır. Türkiye'nin başka alternatifi kalmamıştır. Hangisi olacağımızı ise şekillendirilen politikalar ve neticeleri belli edecektir.

Bu açıdan bakıldığında, İran'ın nükleer çalışmaları Türkiye açısından tehdit ve fırsatların iç içe olduğu bir olgudur. Nükleer güce sahip olan bir İran ABD'nin saldırısından uzak kalır. ABD böyle bir İran'ı işgal etme hayalinden vazgeçebilir, bu da Türkiye için faydalıdır. Çünkü İran'ın işgali Irak'ta başlayan jeopolitik kayma ve dönüşümü ciddi şekilde derinleştirir. İran nükleer çalışmalarının ABD ve İsrail karşısındaki caydırıcılığı Türkiye'nin işine yarıyabilir. Çünkü Türkiye, ABD ve İsrail'in Kürt politikalarından dolayı yaşamsal bir tehdit algılaması içindedir.[196] Bu yaşamsal tehdit İran ve Türkiye'nin ortak tehditleridir. Bu açıdan bakıldığında Türkiye için İran; ABD ve İsrail'e nazaran daha güvenilir bir konum arz etmektedir.[197] İran'ın nükleer güce sahip olması ABD ve İsrail destekli bölgedeki jeopolitik kaymaya yönelik hareketleri engelleyebilir.

Arap coğrafyasında, Orta Doğu ülkelerine Hamas ve İran konusunda bir oylama yaptırsanız Arap ülkeleri her iki konuda da büyük bir oranda hayır cevabı vereceklerdir. Öyle ise Hamas ve İran konusunda hem AB'yi, ABD'yi, Rusya ve Çin'i ve hem de Arap ülkelerini karşımıza alacak ve İran'ı destekleyecek bir politika çok mantıklı değildir. Böyle bir işbirliği yapılacaksa, bunun yüklü bir bedeli mutlaka olmalıdır. İran'da nükleer programı geliştiren Rusya'nın bile sırtını döndüğü İran'dan bu desteğin mutlaka bir ekonomik karşılığı, örneğin

[196] Şanlı Bahadır KOÇ; "2004'ten 2005'e Türk-Amerikan İlişkileri" Stratejik Analiz, Cilt 5, Sayı 56, Aralık 2004, s. 61.
[197] Arif KESKİN; "Tüm Boyutlarıyla Türkiye İran İlişkileri" Stratejik Analiz, Cilt 5, Sayı 53, Eylül 2004, s.22.

daha ucuz doğalgaz alınmalıdır. Oysa ki biz al ya da öde şartı ile İran'dan almadığımız doğalgazın parasını bile ödemekteyiz. Alınan riskin ülke menfaatine bir karşılığı olmalıdır. Diğer taraftan İran'ın dışlanması, radikalleşmesi ve dünyadan tecrit edilerek daha tehlikeli bir sürece sürüklenmesi de doğru değildir. Bunun önünde Türkiye bir "Emniyet Sübabı" görevi görebilir ve bu görevi de batı ile ilişkilerinde yeniden bir pazarlık unsuruna dönüştürebilir.

Yakın bir geçmişte İran'ın PKK konusunda Türkiye'yi inciten çalışmaları, rejim ihracı düşüncesi, Yukarı Karabağ konusundaki Ermeni yanlısı tutumu, Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattı konusundaki olumsuz davranışları, yeri geldiğinde Türkiye'ye karşı Yunanistan-Ermenistan-Suriye eksenine dahil olması gibi hususlar düşünüldüğünde, İran'ın gelecekte nükleer silaha sahip olması Türkiye'nin arzu etmeyeceği bir gelişmedir. Türkiye, sınırlarındaki bu ateşe sonuna kadar ayak diremeli ve sadece BM şemsiyesi altında ve sınırlı olarak müdahale etmeyi düşünmelidir. Her zaman olduğu gibi diyalogu kesmeden ve muhtemel bir savaşın İran'a verebileceği zararları anlatmaya çalışmalıdır. Bölge ülkeleriyle çatışmaktan ziyade, örtüşen çıkarları bularak ortaklıkları geliştirmek, Türkiye'nin her zaman çıkarına olacaktır.

Türkiye'nin bu konudaki politikalarının bu sorunun sıcak bir çatışmaya dönüştürülmemesi, İran ile ilişkilerin zedelenmemesi ve ABD ile pazarlık konusu yapılacak şekilde üretilmesinin uygun olacağı değerlendirilmektedir.

İran'ın nükleer varlığı ile ilgili gelişmeler, doğrudan Türkiye'nin ulusal çıkarlarını ve varlığını olumsuz olarak etkilemektedir. Türkiye'nin bu konuda izleyebileceği çeşitli hareket tarzları akla gelmektedir. Bunlardan birincisi, İran'ın nükleer varlığının imha edilmesidir.

3.5.5.1. İran'ın Nükleer Varlığının İmha Edilmesi

Bu imha konusunda da iki alt hareket tarzından söz edilebilir. Birincisi; İsrail'in Irak'ın nükleer reaktörünü vurmasında olduğu gibi, Türkiye de tek başına hareket ederek İran'ın nükleer tesislerini imha edilebilir. Türkiye'nin İran'ın nükleer tesislerini tek başına vurmasının, iki ülke arasında topyekûn bir savaşı başlatma ihtimali oldukça yüksek görülmektedir. Türkiye'nin İran karşısında bir savaşı tek başına götürmesindeki güçlüğü görmek gerekir. İkincisi ise; ABD merkezli bir koalisyonun içinde yer alınarak İran'ın nükleer tesisleri vurulabilir. Bu durum, İran'dan gelebilecek tepkilerin önlenmesi ve karşılanabilmesi açısından tercih edilebilir bir seçenek olarak gözükse de, bunun Türkiye'yi ABD'ye daha bağımlı hale getirmesi ve bölgede ABD'ye duyulan tepkilerin Türkiye'ye yansıtılmasına neden olması kaçınılmaz olacaktır. İran ile Türkiye, komşu iki ülkedir. Ne şekilde olursa olsun saldırı, iki ülke ilişkilerinde onarılması güç yaralara yol açacaktır. Türkiye, bu yaraları, ABD'nin kendi ana karasına çekilmesinden sonra tek başına sarmakta zorlanacaktır.

İran'daki Türk nüfusun sunduğu avantajın, Türkiye'deki İran'ın dinsel etkisine açık nüfus ile dengelendiğini de görmek gerekir. Türkiye'nin komşusunu değiştirme imkânı yoktur. Kaldı ki, tesislerin tahrip edilmesi, İran'ın nükleer imkân ve yeteneğinin kesin olarak ortadan kalkacağı anlamına da gelmeyecektir. Bu itibarla, İran'ın nükleer varlığının imha edilmesi seçeneğinin fazla akılcı olmadığı düşünülmektedir.

3.5.5.2. İran ile Nükleer Konularda İşbirliği

70 milyonu geçen nüfusuyla, dünyanın üçüncü petrol, ikinci doğalgaz rezervlerine sahip ve dolayısıyla OPEC'de kilit rolü olan İran'ın, güçlü bir merkezi devlet yapısı vardır. İran devleti, kolları başkentten uzaktaki vilayetlere uzanan, şu ya da bu şekilde hemen her yurttaşla ilişkiye geçen bir devlettir. Devletin denetiminde muazzam bir yurttaş ordusu vardır. Bu güç her ne kadar bir taarruz savaşı gerçekleştirecek donanıma sahip değilse de, savunmada etkili olacağı kesindir. İran başarısız bir devlet olarak değerlendirilip görmezden gelinemez. Özellikle petrol gelirleri sayesinde yurttaşlarına saygın bir yaşam standartı getirmiş, bebek ölümlerini düşürmüş, yaşam süresini ve okuma yazma oranını arttırmış, kadınlar dahil yüksekokul öğrencilerinin sayısını makul bir düzeye çıkarmış ve çoğu yurttaşını elektrik, temiz su ve modern ulaşım araçlarının yanında buzdolabı, telefon, radyo, televizyon ve otomobil gibi tüketüm mallarıyla buluşturmuştur. İran pek çok yönüyle artık bir Üçüncü Dünya ülkesi değildir.

Üstelik İran halkı, sadece Şiilik ve İslamiyet öncesi kültür miraslarından kaynaklanmayan, aynı zamanda geçmiş yüzyılda karşılaştığı Batılı emperyalist tehdit, Meşrutiyet Devrimi, Musaddık'ın başını çektiği milliyetçi hareket, travmatik 1953 darbesi, Pehlevi dönemi ve de İslam Devrimi'yle Irak'a karşı savaşta yaşanan korkunç olaylardaki deneyimlerden elde ettiği ulusal kimlik duygusuyla birbirine kenetlenmiş durumdadır. İranlı kimliği yalnızca ortak tarih, coğrafya, dil ve dinle değil, aynı zamanda yakın geçmişin ortak deneyimleriyle de biçimlenmiştir. Bölgedeki birçok devletin tersine İran, emperyalistler tarafından çizilmiş haritaların ürünü değildir.

İleri teknoloji ürünü olan nükleer enerji dalının, Pakistan'ın kendi yaşamsal ve çok kararlı çalışmaları neticesinde yapılan nükleer santraller dışında, Türkiye dahil hiçbir İslam ülkesinde olmaması, nükleer lobi tarafından uygulanan örtülü ambargo sayesinde olmuştur. Bu teknolojiye sahip ülkeler, kendilerine sorun çıkarabileceklerini düşündükleri hiçbir devletin bu tür bir teknolojik gelişmesine hoş gözle bakmamışlardır. Öyle ki, SSCB nükleer santral açma konusunda kendisine bağlı cumhuriyetler arasında ayrım yaparak, Rusya'ya, Ukrayna'ya ve Ermenistan'a nükleer santraller kurarken, Müslüman Türk Cumhuriyetleri olan Azerbaycan, Türkmenistan, Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan'dan bunu esirgemiştir.

Bunun sebebi, herhalde Türk ve Müslümanları nükleer santrallerin olası tehlikelerinden korumak değildir. Bu nedenledir ki, dünyada mevcut 442 santralden sadece bir tanesi bir İslam ülkesindedir. Son zamanlarda bu aldatmaca ve yönlendirmeye karşı Pakistan'ın dışında direnen ülke İran'dır. İran, ilkeli, kararlı ve inatçı politikası ile nükleer lobiye karşı çaba göstermektedir. İran halkının hemen hemen tamamının nükleer teknolojiyi destekliyor olması, bilinç ve kararlılığın bir göstergesidir.

Dolayısıyla, ikinci olarak, Türkiye'nin İran ile nükleer konularda işbirliği yapması seçeneği akla gelmektedir. İran'lı yöneticiler, kamuoyu önünde nükleer alanda Türkiye'ye işbirliği önerisinde bulunmuşlardır. Türkiye'nin bu öneriye olumlu yaklaşması, bir ihtimal olarak dışlanamaz.

Ayrıca Türkiye'nin İran ile ilgili BM'in 2010 Haziran'da aldığı son yaptırım kararına "hayır" oyu vermesi, Türkiye'nin batı ile köprüleri atttığı ve İran ile yakınlaştığı sonucunu doğurmaktadır. Aslında Türkiye'nin hiç olmazsa çekimser oy kullanarak hem tepkisini göstermesi ve hem de küresel sistemin dışına çıkmaması beklenmekteydi. Ancak beklenilenin aksine Türkiye küresel bir başkaldırı göstermiştir. Bunun bir bedelinin olacağı beklenmelidir. Türkiye'nin ileri sürdüğü "İran ile imzalanan Nükleer Takas Anlaşması'nın arkasındayız" sözünün muhtemelen fazla bir geçerliliği olmayacaktır. Çünkü bu anlaşmayı onaylayacak merci olan Viyana Grubu anlaşmayı kabul etmemiş ve dolayısıyla da bu anlaşma hukuken hükmünü yitirmiştir. Kaldı ki, İran'ın da önceden açıkladığı gibi bu anlaşmadan çekilmesi muhtemeldir.[198] Böylece Türkiye bu konuda inisiyatifli ve proaktif politikalar izlemeye çalışmakta, ancak hem P5+1 ülkeleri, hem de İran buna izin vermemektedir. Türkiye'nin Brezilya'yı yanına çekebilmiş ya da birlikte hareket etmiş olması politik başarı ise, asıl rol sahibi ülkeleri etkileyememiş olması da başarısızlığıdır.

İran ile nükleer konularda işbirliği durumunda, İran veren taraf, Türkiye alan taraf olacaktır. Dolayısıyla bu ilişkinin ve işbirliğinin, Türk-Amerikan ilişkilerinden hiçbir farkı olmayacaktır. Üstelik ABD gibi bir süper güç ile hareket etmenin sağlayabileceği avantajlar dikkate alındığında, İran ile bu şekilde birlikte hareket etmenin Türkiye'ye sağlayabileceği ciddi bir avantaj da söz konusu olmayacaktır. Tam tersine, Türkiye'nin böyle bir işbirliği nedeniyle ciddi imaj kaybına uğraması ve itibar kaybetmesi, oldukça kuvvetli bir ihtimal olarak görülmektedir. Ayrıca, veren taraf olmasının Türkiye'deki uzantılarını ateşleyip harekete geçirerek İran'ın rejimini ihraç konusunda mesafe almasına da hizmet edebilecektir. Yani bu tür bir işbirliğinin, Türkiye'de rejimi koruma endişesini daha da belirginleştirmesi söz konusu olabilecektir.

---

[198] Sinan OĞAN; a.g.m., http://www.turksam.org/tr/a2075.html, erişim tarihi 10 Haziran 2010.

3.5.5.3. Türkiye'nin Nükleer İmkân ve Yeteneğe Kavuşturulması

Üçüncü olarak, İran'ın nükleer varlığı ile ilgili gelişmeler fırsat kabul edilerek, Türkiye'nin de nükleer imkân ve yeteneğe kavuşmuş olduğunun bir şekilde kamuoyuna yansıtılmasıdır. Burada da iki alt hareket tarzından söz edilebilir. Türkiye'nin, dost ve müttefik bir ülkeden temin edilmiş, askeri açıdan anlamlı bir nükleer potansiyele sahip olduğu kamuoyuna yansıtılabilir veya Türkiye'nin tek başına nükleer imkân ve yeteneğe kavuşmuş olduğu açıklanabilir. Türkiye'nin dost ve müttefik bir ülkeden (kuvvetle muhtemel ABD'den) temin edilmiş bir nükleer potansiyele sahip olması, düşünülmemesi gereken bir hareket tarzıdır. Çünkü hem alan taraf olarak Türkiye'nin bunun için ödemesi gereken bir bedel olacaktır, hem de ortada ABD ile ilişkilerden elde edilmiş somut tecrübeler vardır. ABD'den temin edilecek nükleer varlığının kullanımına, bu ülke tarafından getirilecek kısıtlamaları da unutmamak gerekir. O itibarla, Türkiye'nin nükleer imkân ve yeteneğe müstakilen sahip olmasını tercih etmesi gerekir. Bu hareket tarzı, Türkiye'nin ulusal gücüne güç katacaktır. Gücün yükselmesi, içerideki ayrılıkçı hareketleri zayıflatacak, gücün bir parçası olmanın gururu ile içeride birleştirici ve kaynaştırıcı bir etkiye yol açacaktır. Halkın, hem kendi özgüveni, hem de devletine olan güveni beslenmiş olacaktır. Dışarıda ise, Türkiye'nin cazibesi artacaktır. Ay ve Yıldızın parıltısı, daha çekici olacak ve daha uzaklardan görülecektir. Türk diplomasisinin nüfuz gücü artacak ve nüfuz alanı genişleyecektir.

Ulusal bütünlüğe karşı yabancı ülkeler tarafından geliştirilen dış tehditlerin boyutlarının genişlemesi ve Tükiye'ye oluşabilecek baskıların hafifletilmesi ve hatta engellenmesi için caydırıcı mekanizmalara ihtiyaç vardır. Türkiye karşıtı kötü emelleri olanlara karşı ülkemizi savunmanın en etkin yolu, kendine güvenmekten ve enerji gereksinimini daha milli ve devamlılığı olan akılcı kaynaklardan sağlamaktan geçmektedir. Türkiye hariç dünyadaki bütün önde gelen sanayi ülkeleri giderek artan bir şekilde nükleer enerjiden faydalanmaktadır. Petrol ve doğalgaz rezervlerimiz son derece kısıtlıdır. Net bir enerji ithalatçısı olan Türkiye'nin nükleer enerjiden yararlanmaması, Türkiye'nin nükleer güç olmasını istemeyen, enerjide dışa bağımlılığın devamıyla sanayi rekabetinde geri kalmamızı isteyen rakiplerimizin işine gelmektedir.

Türkiye 2004 yılında imzaladığı İklim Değişikliği Çerçeve Anlaşması gereği, düzenli olarak Birleşmiş Milletler Sekreteryasına sera gazı envanterini bildirmek zorundadır. İlk kez 2006 yılında hazırlanan rapora gore, Türkiye yıllık 357 milyon tonluk sera gazı emisyon hacmiyle dünyada birinci sıraya yükselmiştir. Sera gazının gerekenden fazla miktarda veya yoğun olarak bulunması adeta buharlı bir tencerede yaşamak kadar tehlikeli bir durumdur. Sera gazı üretiminin dünyada en hızlı arttığı ülke olan Türkiye'de tahminlere göre, 2030 yılına kadar sıcaklıklar kışın 2, yazın 2 veya 3 derece artacak. Akdeniz'in su seviyesinin 2050 yılına

kadar 14 ile 38 cm, 2100 yılına kadar ise 35 ile 65 cm kadar yükseleceği tahmin edilmektedir. Buzulların erimesi sonucu kıyı şeritlerinin sular altında kalabileceği tezi, İstanbul, İzmir gibi büyük şehirlerimizin bundan etkilenebilecek olmasını mümkün hale getirmektedir. Yağış miktarında da önümüzdeki yıllarda %20 civarında bir azalma olacağı ve bu durumun tarım, sanayi, ekonomi kısaca tüm hayatı olumsuz etkileyeceği düşünülmektedir.[199]

Türkiye'nin 2012 yılında tükettiği elektrik miktarı 240 milyar KW saatdir. Bir nükleer santralin yıllık üretim miktarı ise 40 milyar KW saatdir. Yani bir santral ülkenin 6'da 1 enerji ihtiyacını karşılayabilmektedir. Şüphesiz ki, Türkiye'nin yenilenebilir enerji kaynaklarını devreye sokması, nükleer enerji ile birlikte ele alınması gereken bir konudur. Türkiye, ısısal güneş enerjisi potansiyeli açısından dünyada dördüncü, Avrupa'da birinci, jeotermal kaynak zenginliği açısından dünyada beşinci sıradadır. Ayrıca 8.500 km kıyı şeridi, sürekli ve düzenli olarak rüzgâr alan bölgeleri ile Avrupa'nın rüzgâr enerjisi potansiyeli yüksek ülkeleri arasındadır. Türkiye'nin yadsınamayacak miktarda hiç devreye sokulmamış suyu ve güneşi mevcuttur.[200] Maliyet etkinliği açısından, rüzgâr ve güneş enerjisi gibi yenilenebilir enerji kaynaklarının değerlendirilerek enerji ihtiyacının karşılanması göz ardı edilemeyecek kadar önemli ancak küçük ölçekli bir çözümdür. Bu tür yenilenebilir enerji kaynakları ile insanlığın enerji gereksinimine cevap vermeye olanak yoktur. Termik santrallerin çevreye verdikleri zarar açıktır. Doğal gaz çevrim santrallerinin enerjide dışa bağımlılığı ve enerji maliyetini yükselttiği bilinmektedir. Oldukça çevreci bir seçenek olan hidroelektrik santrallerin kurulum maliyetlerinin yüksek olmasının yanında, baraj oluşturulması için geniş bir alanın su altında kalması ve kurulum için yeterli debisi olan akarsuya ihtiyaç duymaları dezavantajlarıdır. Giderek artan enerji talebini karşılamak için gelişmiş ve gelişmekte olan çoğu ülke, diğer enerji kaynakları yanında nükleer teknolojiyi de kullanmaktadır. Akılcı bir teknolojiyle inşa edildiğinde çevresel açıdan daha güvenli, temiz, hatta dünyadaki sera etkisini engelleyecek çözüm yolu olabileceği söylenen nükleer enerji üretimi hızla ele alınmalıdır. Nükleer santrallerin özellikle hidroelektrik santrallerden önemli bir farkı 24 saat çalıştırılabilme özelliğidir. Hidroelektrik santrallerini su miktarı ve başka nedenlerden dolayı devamlı çalıştırmak güçtür. İklim koşulları da çalışmaları engelleyebilir. Rüzgâr ve güneş enerjisinden elektrik üreten sistemler de doğa koşullarına bağımlı oldukları için sürekli çalışmayabilirler. Ayrıca nükleer santrallerin tehlikelerinin kontrolü her yıl atmosfere somut olarak bırakılan yaklaşık 30 milyar ton karbondioksitin kontrolünden daha kolaydır.

Mevcut koşullarda, nükleer imkân ve yeteneğe sahip olduğunun kamuoyuna

---

[199] Dilek Filiz FİDANOĞLU; "Küresel Isınmaya Karşı Küresel Tedbirler", Cumhuriyet Strateji, sayı 141, 12 Mart 2007.

[200] Yenilenebilir kaynakların ne kadar enerjiye dönüşebileceğini kestirmek kolay değil. Bazı kaynaklara göre Türkiye'nin henüz hiç devrede olmayan 100 milyar KW saatlik suyu, 380 milyar KW saatlik güneşi, hatta 20.000 MW'a yakın rüzgâr ve güneş enerji potansiyeli olduğu iddaa edilmektedir.

yansıtılması, Türkiye'nin üniter yapısını korumasına ve üniter yapısını hedef alan dış etkenleri savuşturmasına hizmet edecektir. Daha özgür ve bağımsız bir dış politika izlemesinin önünü açacaktır.

Bu konuda Başbakan Erdoğan'ın Seul'de gerçekleşen 2'nci Nükleer Güvenlik Zirvesi'nde yapmış olduğu konuşma, aslında bu politikanın uygulamaya geçtiğini açıkça göstermektedir. "Kendi nükleer enerji programını uygulamaya geçirmek üzere olan Türkiye, uluslararası yükümlülüklerini tamamen yerine getiren tüm ülkelerin nükleer enerjiden en geniş biçimde yararlanma hakkını destekliyor. (Erdoğan, burada isim vermeden İran'ın gereken koşulları yerine getirmesi durumunda nükleer enerji üretimine yeşil ışık yakılması gerektiği mesajını vermektedir.) Burada aldığımız önlemler, hiçbir şekilde nükleer enerjinin barışçı kullanımına yönelik uluslararası işbirliğine ve nükleer teknoloji teçhizat ve maddelere barışçıl erişime engel teşkil etmemeli. Nükleer enerji, Türkiye gibi artan gereksinimlerini karşılamak amacıyla enerji arz kaynaklarına nükleer gücü dahil etme zorunluluğunda bulunan ülkeler için hayati önem arz etmektedir. Türkiye, Avrupa'nın 6'ncı, dünyanın 16'ncı büyük ekonomisi konumundadır. Güvenilir, maliyeti düşük ve çevreye duyarlı enerji kaynaklarından istifade etmek kalkınma stratejilerimizin odağını oluşturmaktadır. Türkiye iddialı bir nükleer güç programını başlatmıştır ve ülkenin enerji ihtiyacını sürdürülebilir şekilde karşılamak için bu programı kararlılıkla uygulayacaktır. Hedefimiz 2030 yılında elektrik üretimimizin %10'unu nükleer güç kaynaklarından sağlayacak duruma gelmektir. Nükleer güç programımızı uygularken ilgili uluslararası belgelere ve Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı (UAEA) ilkelerine dayalı en yüksek emniyet ve güvenlik standartlarını sağlayacağız.

Türkiye, nükleer silahlardan arındırılmış bir dünya hedefine ve nükleer enerjiden güvenli ve barışçıl amaçlarla yararlanma ilkesine bağlılığını sürdürüyor."[201]

Bu hareket tarzında, Türkiye'ye yönelik bir tepki ortaya çıkması muhtemeldir. Ancak, petrol ve doğal gaz zengini İran, nükleer çabalarını enerjiye olan ihtiyacı ile açıklarken, bu zenginliğe sahip olmayan Türkiye'nin benzeri bir gerekçe ile ortaya çıkması gayet mantıklıdır. Petrol fiyatlarının bugün geldiği noktayı Türkiye'nin kullanması mümkündür. Keza, bölgede İran, İsrail, Mısır, Ermenistan ve Bulgaristan gibi ülkelerin nükleer imkân ve yeteneğe sahip olduğu konuşulurken, Türkiye'nin, bölgede kendisi aleyhine bozulan dengeyi değişen koşullarda yeniden sağlamaya çalışmasından daha doğal bir şey olamaz. Bu, Türkiye'nin hak ve menfaatleri ile varlığını korumak istemesinin doğal bir gereğidir.[202] Bugün birçok ileri ülkenin nükleer teknolojiye sahip olduğu düşünüldüğünde, Türkiye'nin de aynı teknolojiye sahip olmasını istemesi normaldir. Teknolojik gelişmelere ayak uydurmak hem bireyin, hem toplumun hem de devletin olmazsa olmaz görevidir. Radyasyon yayıyor diye bilgisayar veya

---

[201] Star Gazetesi; "Dünyayı tehdit etmeyecekse nükleer enerjiyi onaylıyoruz", 28 Mart 2012.
[202] ÖZTÜRK; a.g.e., ss. 233-236.

cep telefonu kullanmaktan vazgeçmek ne kadar kabul edilemezse, nükleer teknolojinin kullanımından vazgeçmek de o kadar yanlıştır. Türkiye, nükleer teknolojiye mutlaka sahip olmalıdır. Dikkat edilmesi gereken husus, nükleer santral teknolojisinde geçmişte bazı konularda yapılmış hataların tekrar edilmemesi, tabiri caizse yuların yabancıların eline verilmemesidir. Sistemin alındığı ülke ve teknoloji, milli bir nükleer sanayi gelişimine açık olması, ileri teknolojilerin edinilmesi, radyoaktif çubukların depolanması ile ilgili yer seçimi dahil olmak üzere detaylı anlaşmaların yapılması üzerinde hassasiyetle durulmalıdır. Nükleer enerjiye teknolojisine sahip Türkiye, sadece enerji arz güvenliğini değil, bölgesindeki liderlik ve stratejik konum durumunu da güçlendirmiş olacaktır.

Nükleer enerji, sonuç olarak ulusal bir enerjidir. Türkiye uranyum açısından vasıflı kaynakları olmasa da belli oranda değerlendirilebilecek bir rezerve sahiptir. Ayrıca toryumun nükleer santrallerde kullanılması ile ilgili çalışmalar devam etmektedir. Toryum zengini Türkiye için bunun ileride büyük bir avantaj olduğu değerlendirilmektedir. Toryum rezervimiz, dünya rezervinin yaklaşık %54'ünü oluşturmaktadır.

Öte yandan nükleer santrallerin kurulmasının enerjide dışa bağımlılığı tam anlamıyla ortadan kaldırmayacağı da aşikârdır. Nükleer reaktör teknolojisine sahip olmayan Türkiye'nin nükleer yakıt ithal etmeden nükleer enerji elde etmesi mümkün değildir. Nükleer enerji geri dönüşü olmayan bir yoldur. Bu yola girdikten sonra onu durdurma veya zararın neresinden dönersen kârdır deme şansı bulunmamaktadır. Bünyesinde birçok riskler ve öngörülemeyen belirsizlikler vardır. Bu belirsizlikler ortadan kalkmadan bu risk üstlenilmemelidir.[203]

Ülkemizde kurulması planlanan 3 adet nükleer güç santrali 3'üncü nesil olarak tasarlanmaktadır.[204] Bu santrallerin, ABD'de Üç Mil Adası kazasına uğrayan santralden en az yüz kat daha güvenli olacağı, yeni ve güvenli reaktör seçimi sözkonusu olacağından kaza ve radyasyon sızma etkisinin söz konusu olmayacağı vurgulanmakta, Çernobil kazasına benzer bir kazanın asla gerçekleşmeyeceği ifade edilmektedir. Sözleşmesi imzalanan Akkuyu ve Sinop nükleer santrallerinin Richter ölçeğine göre 9'a dayanıklı ve Tsunami riski olmadığı açıklanmıştır. Son nesil olmakla beraber doğal afetler, teknik personel hataları, sabotaj ve terör saldırıları ihtimali, riskin tamamen sıfırlanmadığını da örnekleriyle göstermektedir. Dijital saldırı konusu da gözardı edilmemelidir. Nükleer tesislerde, yakıt üretiminden reaktörün kalbindeki sıcaklığa veya difüzyon ortamındaki nötron sayısına kadar tüm fiziksel büyüklükleri, dijital teknoloji kontrol eder. Eğer bir dijital saldırıya karşı kendimizi savunacak donanıma sahip değilsek, gerek reaktörleri yapan, gerekse dijital teknolojilere erişebilecek ülkelerle meydana gelebilecek her türlü anlaşmazlık bir risktir.

---

[203] Nükleer Santraller ve Ülkemizde Kurulacak Nükleer Santraller ile ilgili detaylı bilgi için bakınız: T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, Nükleer Enerji Proje Uygulama Dairesi Başkanlığı Yayın No:1.

[204] Hasan SAYGIN, Timur KÜPELİ, Ahmet KÜÇÜKŞAHİN, Ayhan DEMİR; Nükleer Enerji ve Ulusal Güvenlik, Silahlı Kuvvetler Dergisi, Sayı 391, Ocak 2007, ss. 32-34.

3.5.5.3.1. Akkuyu Nükleer Güç Santrali

Türkiye'de 1970 yılından itibaren nükleer santral kurma girişimlerinde bulunulmuş, fakat bu girişimler sonuçsuz kalmıştır. Bu sürecin sonunda Rus ve Türk hükümetleri arasında 12 Mayıs 2010 tarihinde dört adet 1.200 MW, (toplam 4.800 MW) üniteden oluşan bir Nükleer Güç Santrali (NGS) kurulması için anlaşma sağlanmıştır. Anlaşma hükümlerine göre, Türkiye reaktörler için gerekli alanı sağlayacak, Rusya ise başlangıçta projenin tamamına sahip olurken, bilahare Türkiye Elektrik Ticaret ve Taahhüt A.Ş. (TETAŞ) santralin belli bir üretim miktarını satın alacaktır. Santral 60 yıl boyunca işletmeye devam edecek ve çoğunluk hissesi (%51) her zaman Rusya tarafına ait olacaktır. 20 milyar dolarlık proje bedeliyle, Akkuyu NGS[205] Türkiye'nin ilk nükleer güç santrali olacaktır. 2014 yılında temeli atılacak ve 2022-2023 yıllarında bitmesi planlanan santralin ilk ünitesi 2019'da devreye girecek ve santral inşaatı esnasında yaklaşık 12.000 kişi istihdam edilecektir.[206] Akkuyu NGS A.Ş'nin Genel Müdürü Aleksandr Superfin Türkiye'de inşa edecekleri Akkuyu santrali için "Hayal edilebilecek her türlü risklere karşı dayanıklı olacaktır" şeklinde konuşmuştur.

Akkuyu NGS'nin inşaat, yakıt tedariki gibi tüm hususların tamamının Ruslar tarafından yapılacak olması en önemli eleştiri konusu olmuş, dışa bağımlılığın azalmadığı, tersine arttığı görüşü ağırlık kazanmıştır.

3.5.5.3.2. Sinop Nükleer Güç Santrali

Sinop'ta, 22 milyar dolarlık yatırımla kurulacak, Akkuyu'dan sonraki ikinci NGS anlaşması, 3 Mayıs 2013'de Japonya ile imzalanmıştır. Santral inşaatı esnasında 10.000 kişinin ve dört ünitenin işletmeye alınmasıyla 450'si mühendis olmak üzere 2.000 kişinin istihdam edilmesi planlanmaktadır. Santral, Türk ve Japon tarafının birlikte kuracağı[207] proje şirketince yapılacak, 2023 yılında hizmete girecek ve yılda yaklaşık 40 milyar Kw saat elektrik üretecektir. 4.480 megawatt'lık Türkiye'nin ikinci nükleer santrali için en son nesil reaktör teknolojisi olan Atmea-1'in kullanılmasına karar verilmiştir. Yapılacak yatırımın üçte birini Türk şirketlerin yapabilecek kabiliyette olması da Türk sanayisi ve inşaat sektörü için önemli bir fırsat yaratacaktır.[208]

Öte yandan, bugüne kadar hiç kullanılmamış, denenmemiş, istatistiksel verileri

---

[205] Akkuyu Nükleer Güç Santrali ile ilgili detaylı bilgi için bakınız: Akkuyu Nükleer Güç Sanrali Projesi Çevresel Etki Değerlendirmesi Başvuru Dosyası, WorleyParsons resources&energy, DOKAY-ÇED Çevre Mühendisliği Ltd.Şti., Ankara, 2011.

[206] Hürriyet Gazetesi; "İşte Türkiye'nin Nükleer Yüzü", 4 Ağustos 2012.

[207] Japonya Başbakanı Şinzo Abe, Japonya ve Türkiye bayraklarını, "Japonya güneş, Türkiye ay ve yıldız, bir günü tamamlayan unsurlar, işbirliğinden büyük neticeler çıkar" olarak yorumlamıştır.

[208] Hürriyet Gazetesi; "Japonlar Sinop'a 'Atmea' dedi", 4 Mayıs 2013.

oluşmamış bir teknolojinin Sinop'ta kurulacak olması risktir. Ürdün ve Arjantin, Türkiye'de ilk kez yapılacak reaktörün durumunu görecek, ona göre değerlendirme yapacak ve karar vereceklerdir. Daha güvenlikli reaktörler varken, denenmemiş bir reaktörün Türkiye'de kurulacak olmasına karar verilmesi, eleştiri konusu olmaktadır.

İki nükleer santral, 8 reaktörün devreye girmesi ile 7,2 milyar dolarlık doğalgaz ithalatının kesileceği öngörülmektedir. İğneada'da yapılması planlanan üçüncü nükleer santralin yerlilik oranının ise %75-80'e çıkması planlanmaktadır.

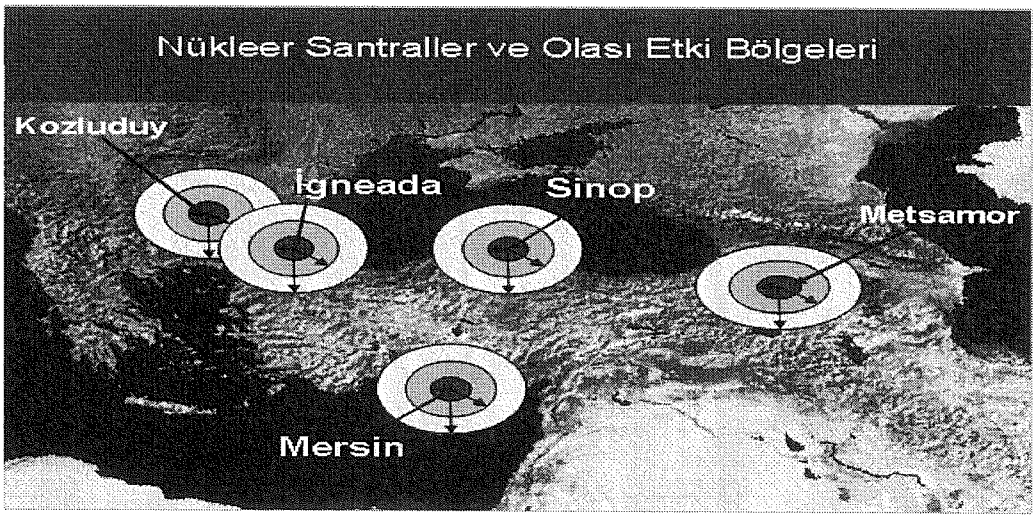
3.5.5.3.3. Nükleer Santrallerin Olası Etki Bölgeleri

Japonya'da meydana gelen son felaketin ışığında;

a. Gelecekte yapılacak santrallere ilişkin bir yaklaşım olarak; büyük depremler, tsunamiler ve sellerin yol açacağı hasar olasılığını büyük oranda düşürmek (ve belki de bertaraf etmek) üzere yapılacakları sahanın sismik alanlardan ve kıyılardan uzakta seçilmesi,

b. Ermenistan'ın Türkiye sınırına yalnızca yaklaşık 10 km uzaklıktaki Metsamor ve Bulgaristan'da bulunan Kozluduy eski nesil nükleer santralleri ile ülkemizde yapımı planlanan 3 adet nükleer santralin, bahsedilen tehditler nedeniyle nükleer felaket için risk teşkil edebileceği,

c. Ülkemize yönelik nükleer güç santrallerinden kaynaklı tehdidin, işletme esnasında yaşanacak kazalar dışında; dijital saldırı, terör saldırısı, sabotaj ve doğal afetlerden kaynaklı olabileceği ortaya çıkmaktadır.

Harita-7: Nükleer Santraller ve Olası Etki Bölgeleri[209]

[209] BATUR, a.g.m., s. 45.

Sınırlarımız yakınında bulunan iki nükleer santralin ve ülkemizde kurulması planlanan üç santralin herhangi bir olay sonrası etkileyeceği bölgeler haritada görülmektedir. Başta rüzgâr hızı ve olayın meydana geliş şekline bağlı olarak çok daha geniş alanlarda radyasyon kirliliği oluşabileceği, bunun yanısıra ekonomik ve psikolojik etkilerinin bütün Türkiye'yi etkisi altına alabileceği de dikkate alınmalıdır.

Sonuç olarak, enerji taleplerinin karşılanmasına yönelik olarak yapılacak analizler sonunda deprem riskinin de göz önünde tutulduğu uygun yer ve sayıda, her türlü güvenlik tedbirleri alınarak kurulacak ve işletilecek yüksek teknoloji ürünü, istatistiği oluşmuş, herhangi bir ülkeye bağımlılık yaratmayacak nükleer santral seçeneğinin, risklerinin göz önünde bulundurulması ve minimize edilmesi koşuluyla değerlendirilmesi ve Türkiye'nin de nükleer imkân ve kabiliyete sahip olması gerektiği değerlendirilmektedir.

SONUÇ

İkinci Dünya Savaşının ardından ortaya çıkan iki kutuplu dünya ve Komünizm tehdidi Batılı ülkeleri bir ittifak çatısı altında bir araya gelmeye ikna etmiş ve ittifak beraberinde kapitalist sistemin sağlıklı işleyeceği bir blok yaratmıştır.

Soğuk savaş sonrasında NATO'nun varlığının sorgulanmaya başlaması ile birlikte stratejik konsept belgeleri ile yeniden kurgulanan NATO bugün ilk kurulduğu günden çok farklı bir noktadadır. SSCB'nin dağılması ile birlikte ilk anda ortaya çıkan ortam ABD'ye büyük bir güven vermiş olsa da Washington çok geçmeden dünyanın tek kutuplu kalmayacağı gerçeği ile yüzleşmek zorunda kalmıştır. Bu yeni düzende 2'nci Dünya Savaşı'nın sonundaki ekonomik gücüne sahip olmayan ABD, yeni ekonomik rakiplerle ve bölgesel çatışmaların ortaya çıkardığı güçlerle karşı karşıya kalmıştır. Küresel ekonominin işleyişinde kontrolü kaybetmeye başlayan ABD daha sert askeri politikalara sığınırken, dünyaya çeki düzen verme gayesi yeni tehditler bulma ihtiyacı doğurmuştur. Kitle imha silahlarından, bölgesel çatışmalara kadar bu tehditler, ilk önce ABD'nin ulusal strateji belgelerinde daha sonra 1999'daki NATO konsept belgesinde tanımlanmıştır. Görünen o ki, ABD, "Komünizm-SSCB" ikilisinin kendisine sağladığı fırsatlar dünyasını "Kitle İmha Silahları-Serseri Devletler" ikilisi ile yeniden yaratma peşine düşmüştür.

ABD'nin düşman ve dünya güvenliğini hedef alan "Serseri Devletler" olarak tanımladığı bu devletlerin başında ise İran gelmektedir. Bugün ABD'nin İran tehdidini bu kadar büyütmesinin arkasında, İran'ın gittikçe büyüyen füze kapasitesi kadar, yeni bir SSCB sendromu yaratma tutkusu yatmaktadır. Kitle imha silahlarına sahip bunca ülke varken İran üzerinden bu tehdidin somutlaştırılmasının nedenleri;

1. Iran'ın İslami "kimliği"dir. İran bir yandan rejim ihraç edebilecek bir tehdit olarak sunulabilirken öte yandan yaratılan İslami terör korkusu bu çerçeveye oturabilmektedir.

Uluslararası ilişkiler literatüründeki güvenlik yaklaşımlarında "kimlik" olgusu, "Sosyal inşacı" düşünürlerin ortaya attığı bir görüştür. "Realist" ve "İdealist" düşünürler ise Hobbesçu ve Kantçı geleneklere dayanır.[1]

Realist Hobbesçular, içinde yaşadığımız şiddete eğilimli dünyanın ötesine geçmenin mümkün olmadığına inanır. Devletlerarası ilişkiler, devletlerin sürekli olarak birbirinden faydalanmaya çalıştığı bir güç mücadelesi olarak görülmüştür. Bu görüşe göre, Kantçı anlamda bir kalıcı barışın sağlanması mümkün değildir. Devletlerin tek yapabileceği,

[1] Kenneth N. WALTZ, "Man, The State and War: A Theoretical Analysis", New York, Colombia University Press, 1954.

devletlerden birinin tam bir hegemonya elde etmesini önlemek için, diğerlerinin gücünü dengelemeye çalışmaktır. 1945 sonrası Soğuk Savaş dönemi boyunca, Realizm temel düşünce ekolü haline gelmiştir.

Diğer taraftan İdealist Kantçılarsa, şiddete dayalı çatışmaları "aşmanın" ve daha barışçıl bir yaşam biçimine doğru ilerlemenin mümkün olduğunu savunur. Birinci Dünya Savaşı'nın ardından İdealizm, Milletler Cemiyeti'nin kurulmasının daha sağlam bir uluslararası düzen için umut vaat ettiği görüntüsü sebebiyle geniş destek toplamıştır. Soğuk Savaş'ın sona ermesinden sonra da dünyanın artık savaştan barışa geçtiği idealizmi sıkça dile getirilmiştir.

"Sosyal inşacı" (Social constructivist) yazarlara göre ise, uluslararası politikanın temel yapıları katı bir şekilde maddi değil, sosyaldir. Amaç, yaşadığımız dünyayı "açıklamak"tan ziyade, bu dünyanın "anlaşılmasını" sağlamaktır. İnşacılar, realist teorinin, evrensel kanunlar, kesinlik ve öngörüyü vurgulayan pozitivist yaklaşımını reddetmeye eğilimlidir. Realist ve liberal yaklaşımlar uluslararası sistemin başat aktörleri kabul ettikleri devletlerin genelde değişmez ve süreklilik arz eden milli çıkarlarının hareket tarzlarını belirleyen temel faktör olarak nitelemektedir. İnşacı (constructivist) yaklaşım ise devletin tercihlerini kimlik, idealler, normlar gibi çeşitli sosyal olgularla anlamlandırmak çabasındadır.

İnşacı yaklaşıma göre uluslararası ortamda iki aktör arasındaki çatışma veya işbirliği ihtimali için ilk bakılacak kavram "kimliktir."[2] İnşacı okula göre devletler de dahil uluslararası ortamdaki aktörlerin hareket tarzını belirleyen temel unsur aslında sosyal olarak inşa edilmiş ve belirli bir süreçle değiştirilebilir bir olgu olan kimliktir. Bir devletin diğer devletleri değişik biçimlerde algılaması ve diğer devletlerin tercihlerine farklı tepkiler vermesinin temel nedeni kimliktir.

Örneğin Kanada'nın bir ABD işgaline yönelik en son savunma planlarını 1930'larda yapması, sonra bir daha bu planları güncellememesi, İngiltere'nin Fransa'nın nükleer programı ile İran'ın nükleer programını farklı farklı algılaması, Türkiye ile Azerbaycan arasındaki "bir millet iki devlet" söyleminin kökeni, Kuzey ve Güney Kore arasındaki gerginlik gibi konularda kimlik bahsi açılmadan yorum yapabilmek çok zordur. Kimlik söz konusu olunca bu unsuru oluşturan tarihi arka plan, kültür ve coğrafya gibi hususlar ile iç politikada kimliğe dair algılamalar da dış politika alanındaki kararları doğrudan etkilemektedir. "Bizden ve diğerleri" algılamasının devletler üzerinde çok etkili olduğunu söyleyen inşacılar, "nasıl bir toplum üniversite kavramını unuttuğunda profesor ve öğrenci arasındaki güç ilişkisi sona

[2] Alexander WENDT, "Anarchy is What States Make of It: The Social Construction of Power Politics", International Organisation, Cilt 46, No 2, 1992, s. 391–425.

ererse, aynı biçimde soğuk savaş da ABD ve Sovyetlerin karşılıklı olarak birbirlerini düşman olarak görmeyi bırakmalarıyla sona ermiştir" tezini savunmaktadırlar. Sonuçta, her iki taraf da Soğuk Savaş'ın bitişini kabul ettiğinde, Soğuk Savaş gerçekten bitmiştir.

2. Orta Doğu güç rekabetinin çok olduğu bir bölgeye düzen verme gayesinde olan ABD'nin İran gibi bölgede nüfuz sahibi bir ülke üzerinden söz söylemesi yeni rakiplere daha somut bir gözdağı verecektir.

3. Her ne kadar kendi yanına çekme gayretinde bir nebze başarılı olmuş olsa da Rusya'nın ve en ciddi küresel rakiplerinden biri olan Çin'in, ABD'yi kendi topraklarından vurabilecek kapasiteye sahip olmaları uzun vadede tüm bu önlemlerin nihai hedefi olduklarını akla getirmektedir.

Yeni ABD politikası, çevreleme, püskürtme ve kurtarma adı verilen Soğuk Savaş stratejisinin yeni dönemin koşullarına uygun olarak revize edilmesinden başka bir şey değildir. Askeri operasyona gerek kalmadan doğu bloğunun dağılması, doğu Avrupa ülkelerinin ve eski Sovyet cumhuriyetlerindeki rejim değişiklikleri bu şekilde gerçekleşmiştir. Aynı uygulamayı ABD, Gürcistan, Ukrayna ve Kırgızıstan'da gerçekleştirmiş ve oldukça başarılı olmuştur. Bu gelişmelerin ardından, Libya, Mısır gibi ülkelerde başlayan, Suriye ile devam eden ve muhtemelen İran'ı da kapsaması için uğraş verilen Arap Baharı, aslında bu stratejinin devamından başka birşey değildir.

Oysa ki, ABD'nin Bush Doktrini, çevreleme politikasından ziyade doğrudan hedefi etkisiz hale getirmeyi öngörmekteydi. İran'ın doğrudan askeri operasyon için riskli bir ülke olması çevrelemenin bir süre daha devam edeceğini göstermektedir.

Hem "nükleer silah sahibi olan" hem de "nükleer silahlara sahip olmayan" devletlerin karşılıklı yükümlülükleri olduğu ve bu yükümlülüklerin yerine getirilmesi talebinin tek taraflı olamayacağı gerçeği de gözardı edilemez. Fransa gibi bir ülke bile nükleer silahların ulusal çıkarları ve güvenliği için gerekli olduğunu düşünüyorsa, oldukça çalkantılı bir bölgede bulunan ve dört yanı ABD üsleriyle çevrili, İsrail ve Pakistan gibi iki nükleer silah sahibi devletin arasında yer alan İran'ın ulusal güvenliği konusunda daha kaygılı olması aşikârdır. Dolayısıyla, İran konumundaki bir ülkeyi ikna etmek oldukça zordur.

Her şeyden önce İran NPT üyesi olarak 4'üncü madde ışığında, uranyum zenginleştirme faaliyetleri dahil yakıt çevrimi teknolojisi ile ilgili çalışmalarını UAEA denetiminde sürdürme hakkına sahiptir. Dolayısıyla burada İran'dan tüm uranyum zenginleştirme faaliyetlerini durdurmasını istemek yerine, sorunlar çözülene kadar kaygı uyandıran uranyum zenginleştirme faaliyetlerini askıya almasını istemek meşru bir talep olarak algılanabilir. Meşru olarak kabul edilebilecek girişim, imzacı bir devleti haklarından mahrum etmek suretiyle sistem dışına itmek yerine, sistemin zaaflarını tespit ederek, rejimi

güçlendirici tedbirler almak ve yine bütün bu sorunlara sistem içerisinde çare bulmak olacaktır. Her ne kadar Avrupa Birliği, nükleer kriz sürecinin başında İran'a düşük ölçekli uranyum zenginleştirme faaliyetlerini sürdürme hakkı tanınması gerektiğini söylese de 2004 yılından itibaren ABD, Avrupa Birliği'ni aksi yönde ikna etmeyi başarmıştır. Çünkü ABD'ye göre zenginleştirmenin azı ya da çoğu söz konusu değildir ve İran'ın mutlak surette bu teknolojiden uzak tutulması gerekmektedir. Ancak böylesine bir ısrarın yararlı olmayacağı ve geçmişteki Kuzey Kore örneğinin tekrar yaşanmasına, İran'ın NPT'den çekilme kararı almasına neden olabileceği unutulmamalıdır.

ABD bir yandan İran'dan nükleer faaliyetlerini askıya almasını isterken, diğer yandan İran'daki rejim değişikliği faaliyetlerine önemli oranda bir bütçe ayırdığını ilan etmekte, bir de gerekirse İran'a yönelik askeri bir müdahalede bulunabileceğini söylemektedir. Böylesi bir tablo içerisinde İran'ın veya benzeri bir durumdaki başka bir ülkenin işbirliği yapmasını beklemek fazlasıyla iyimserlik olacaktır. Amerikalı uzmanlardan Robert J.Einhorn'un da işaret ettiği üzere, öncelikle ABD'nin İran'a gönderdiği çelişkili sinyallere son vermesi ve İran'ın işbirliği yapması durumunda, kendisine yönelik nasıl bir politika izleyeceği ve hangi imtiyazları sağlayacağını net bir şekilde ortaya koyması gerekir. Bir diğer husus da nükleer çalışmalar konusunda maksadı aşan taleplerde bulunulmasıdır. İran, NPT imzacısı olarak uranyum zenginleştirme dahil olmak üzere nükleer faaliyetlerini yürütme hakkına sahiptir. Nükleer silah üretimi için yüksek oranda endüstriyel uranyum zenginleştirmesine ihtiyaç vardır. Ancak düşük orandaki zenginleştirme faaliyetleri nükleer silah üretimi için yeterli değildir. Düşük düzeyde uranyum zenginleştirme teknolojisini içinde barındıran AR-GE (araştırma geliştirme) faaliyetlerinin de durdurulması gerektiğini söylemek, aşırı bir talep olarak değerlendirilebilir. Bu tür talepler İran tarafından art niyet olarak görülmüş ve çözümü zora sokan bir etki yapmıştır. Özellikle ABD'nin üzerinde ısrar ettiği bu hususun temelinde, İran'ın olası bir nükleer silah teknolojisine ulaşmaktan alıkoyma mantığı yatmaktadır. Ancak burada unutulan nokta, İran'ın nükleer silahlara sahip olmak gibi bir gayesi varsa bunu bir şekilde gerçekleştirebileceği gerçeğidir.

İran'ın nükleer programının endişe yaratacak nitelikte olduğunu ileri sürenlerin görüşlerine göre; İran, Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Antlaşması'na (NSYÖA) tarafdır ve UAEA'nın kontrol yetkilerini artıran Ek Protokolü de imzalamıştır, fakat henüz onaylamamıştır. 15 kadar mevcut veya inşa halinde nükleer tesise sahiptir ve bunların bir kısmını UAEA'dan gizlemiştir. İran'ın uranyum zenginleştirme programının kaygı yaratmasının bir diğer sebebi, İran'ın amaçladığı kesafette zenginleştirilmiş uranyumun elektrik enerji üretiminde kullanılmadığı gerçeğidir. Yüksek seviyede zenginleştirme programı çerçevesinde sekiz bine yakın santrifüj imal edilmiştir. Türkiye'yi de vurabilecek menzilde

olan Şahap 3 füzeleri için nükleer başlık geliştirilmesi üzerinde çalışıldığına dair bazı duyumlar da, teyit edilmemiş olmasına rağmen, sözkonusudur.

İran'ın nükleer programında bu kadar ısrar etmesinin nedenleri üzerinde de durulmalıdır. 1950'lerin başında halk tarafından desteklenen Musaddık'ın ABD tarafından tasfiyesini, Irak'ın 1980'de İran'a karşı başlattığı savaşın hemen bütün Batı ve Arap ülkeleri tarafından desteklenmesini, Sovyet kuvvetlerinin çekilmesinden sonra Afganistan'da ABD'nin ve Pakistan'ın desteği ile Şii ideolojisine düşman Taliban'ın iktidara gelmesi, İran'ın kendisini bir kıskaç içinde hissetmesine ve güvensizlik duygusu içerisine girmesine sebep olmuştur. Ne var ki 2001'den sonra Taliban'ı kovarak ve Saddam Hüseyin'i bertaraf ederek İran'ı bu kıskaçtan yine ABD kurtarmış, üstelik Irak savaşının bir sonucu olarak yükselen petrol fiyatları da İran için büyük bir gelir kaynağı olmuştur.

İran'ın nükleer programını haklı göstermek için ileri sürülen sebepler ne olursa olsun, İsrail'in kendisi için büyük bir tehdit olarak algıladığı bu programın aynı zamanda İran'ın bütün komşularını ve özellikle İran'ın Şii kimliği ile bölgede nüfuzunu yaymak gayretlerinden etkilenecek olan Körfez ülkelerini tedirgin ettiği yadsınamaz. İsrail, kendi güvenliğinin tehdit altında olduğunu hissederse, sonucu büyük kayıplara sebep olabilecek savaşçı politikaları uygulamakda tereddüt göstermeyen bir ülkedir. İran'a havayolu ile yapacağı muhtemel taarruz için kullanabileceği yeni bir güzergâh adına, Irak ve Suriye'nin kuzeyinde meydana gelen yeni oluşumlara yoğun destek verebilir.

Diğer bir endişe ise, Orta Doğu'da uzun yıllardır nükleer silahlara sahip tek ülke durumunda olan İsrail'e ilaveten İran'ın da nükleer silahlara sahip olması, bölgedeki başka devletlerin, özellikle Mısır ve Suudi Arabistan'ın da aynı yolu takip etmesi demektir. Orta Doğu'da meydana gelebilecek nükleer silahlanma yarışının ise, büyük felâketler doğuracağı bellidir.

Aslında İran nükleer silah geliştirme programı olarak nitelendirilen faaliyetten vazgeçerek, olası bir nükleer silah teknolojisine ulaşma iddialarını boşa çıkarabilir. Eğer ABD'nin niyeti İran'a bir darbe vurmak ise, ABD bunu gerçekleştirmenin yollarını mutlaka arayacaktır. Bir gerçek ki; İran'da bir rejim değişikliği olmadığı ve İran, ABD çizgisinde bir politika izlemeye yanaşmadığı sürece bu ihtimal her zaman gündemde kalacaktır.

Öte yandan, İran'a yönelik BM yaptırım kararları geçmişte olduğu gibi bugün de bir sonuç vermeyecektir. Hatta İran'da amaçlananın aksine rejimi, devrim muhafızlarını ve Besiç paramiliter kuvvetlerini güçlendirecektir. İran bu çerçevede artık demokrasi ve rejime yönelik eleştirileri "ABD Ajanlığı" sınıfına sokarak eleştirilerin önünü kapamaya çalışacaktır. Dolayısıyla, Türkiye'de İsrail'in Gazze'ye yardım götüren gemilere yaptığı insanlık dışı saldırılara neden izin verildiği yönündeki eleştirileri "İsrail Avukatlığı" ile suçlayan kesimler,

İran'ın rejimine yönelik eleştirileri de "ABD Ajanlığı" suçlamaları olarak aynı mantık çerçevesinde değerlendireceklerdir.

İran'ın nükleer yakıt geliştirme programından vazgeçmemesi halinde askeri seçeneğin gündeme gelmesi kaçınılmaz görünmektedir. Bu seçenek muhtemelen "Nükleer tesislerin uçak veya füzelerle yapılacak hava saldırılarıyla tahrip edilmesi"dir. ABD politik dirençle karşılaşmamak için İran'a yönelik bir saldırıda mümkün olan ölçüde batı dünyasını yanına almaya çalışarak, bir şekilde NATO'yu, ya da bir koalisyon içinde bazı müttefiklerini bu girişime dahil etme arayışı içinde olacaktır.

İran'a yapılacak bir hava saldırısının sadece nükleer araştırma tesislerine yönelmesi ve İran Silahlı Kuvvetlerinin bu saldırı hedefleri dışında tutulması, saldırı sonrasında İran'ın başka bir türde karşı koyma yeteneğini yok etmeyecektir. İran Silahlı Kuvvetlerinin hedef alınması ise tırmanmayı artıracak, bölgede yeni bir sıcak çatışma ihtimalini doğuracaktır. İran'ın böyle bir harekâttan, karşı koyma gücünü kısmen de olsa koruyabilmiş olarak çıkması durumunda, gerek Orta Doğu'da, gerekse diğer bölgelerde ABD ve İsrail hedeflerine ve bu girişimde ABD'ye destek olan ülkelere karşı, asimetrik yöntemleri de içerecek saldırılarda bulunması kaçınılmaz bir sonuç olarak görünmektedir. Füze Kalkanı projesi ile İran'ın öncelikli hedeflerinden birisi de maalesef Türkiye olmuştur.

İran'a saldırmak için Irak'a karşı kullanılacak askeri güçten çok daha fazla bir askeri yığınak yapmak zorunda kalacak olması ABD açısından durumu güçleştirirken, İran açısından da ABD hedeflerine ağır kayıplar verdirme olanağını arttıracaktır. Elbette böyle bir savaşta on ya da yirmi bin Amerikalının hayatını kaybetmesi savaşın ABD açısından kazanılmasını anlamsız hale getirebilir, hatta ülke içinde Vietnam benzeri yeni sendromların yaşanmasını da beraberinde getirebilir.

Muhtemel bir askeri harekât sonrasında İran'ın göstereceği tepki, yeni durumun koşullarını yaratacak, petrolün Körfez bölgesinden deniz yolu ile sevki zorlaşacak, sorunun bölgesel bir çatışmaya dönüşme ihtimali giderek artacaktır. İsrail'in de söz konusu ABD müdahalesine destek verecek olması İran açısından olumsuz bir durum yaratacaktır. Öte yandan, Irak'taki Şii ve batı Afganistan'daki bulunan halkın İran'a bağlılıkları ile İsrail'in İran'a saldırması halinde Lübnan'daki İran yanlısı Hizbullah'ın İsrail'e saldırma olasılığı, İran açısından durumu belli ölçüde dengeye getirmektedir. Böyle bir durumda ABD'nin ya da İsrail'in, nükleer silah kullanma ihtimali çok düşük olmakla birlikte bu, hiçbir zaman dışlanacak bir hareket tarzı olarak görülmemelidir. ABD ile özdeşleşen İsrail'in varlığına yönelik yakın ve büyük bir tehdit ve tehlike ortaya çıktığında, ABD ya da İsrail'in nükleer silah kullanma ihtimali hiçbir zaman "sıfır" değildir. Dolayısıyla, İran'ın nükleer silahlanmasına engel olmak için nükleer silah kullanılma ironisi yaşanabilir.

İran sadece ABD ve Avrupa Birliği nezdinde değil tüm dünyada güven sorunları yaşayan bir ülkedir. İran'ın ilk yapması gereken, güvenilir bir aktör olduğunu dünya kamuoyuna kanıtlamak ve kötü imajını yıkmaktır. Oysa İran, özellikle 2005 yılı sonrasında zaman zaman uzun geçmişi ve güçlü devlet geleneği ile bağdaşmayan bir tavır içerisine girerek mevcut olumsuz imajını güçlendirmiştir. İran içerisindeki değişim dinamikleri takip edilerek, İran rejiminin kaygıları derinleştirilmeden, rejim ile İran toplumu bir blok haline dönüştürülmeden, korkular beslenmeden, ilk olarak tansiyon azaltılıp, diyalog zemini oluşturulup, bu zemin üzerinden yapıcı bir şekilde sonuca dönük görüşmeler ile yol alınabilir. Bunun tek yolu İran'ı uluslararası sisteme entegre etme yoluyla kontrol altında tutmayı sağlamak, yani diplomasiyi kullanmak, uluslararası toplumun ve özellikle bölgesel güçlerin desteğinin alınması ve diyalogdan geçmektedir. İran'ı silahlara ulaşmaması için araştırma haklarından mahrum etmeye çalışmak ve ona diğer ülkelerden daha farklı bir statü vermeye kalkmak, İran'ın nükleer silahlara ulaşma arzusunu uyandırmak ve alevlendirmekten öteye bir işe yaramayacaktır.

İran'ın nüfusu kültür devrimi ile değişim için kendini yavaş yavaş hazırlamaktadır. Burada internetin etkisi oldukça fazladır. Ayrıca kültürel devrimden etkilenen bu nüfusun oldukça iyi eğitimli ve dış dünyayla, özellikle Türkiye ile bağları olduğu unutulmamalıdır. Bu anlamda, İran'da Mollaların fanatiklik ve milliyetçiliği birleştirmelerine yarayan, ABD'nin sürekli tekrarladığı tehditkâr tutum, İran'daki mollalara destek olmaktadır. Oysa, İran'da mollalardan sonra çıkacak rejim lehine sosyal bir eğilim mevcuttur. İran'da zaman içinde izolasyon dolayısıyla ekonomik anlamda gerekli atılımların yapılamaması ve halkın refah düzeyinin bir türlü istenilen noktaya gelememesi, demokratikleşme konusundaki beklentilerinin de karşılanmamasıyla birleşirse bu durum muhalefet hareketinin artmasına yol açabilir. Reformcu Ruhani'nin 2013 yılında Cumhurbaşkanlığı seçimini kazanması, gerilimin düşmesi ve gelişmelerin barışçıl yoldan devam etmesini sağlayabilir. Ancak ABD ve AB'nin petrol ambargosu da dahil bir nevi ekonomik ablukaya devam etmesi, İran'ın ekonomisine çok büyük zararlar vermeye devam edeceği gibi, halkın yeniden muhafakakâr politikacılara yönelmesine de sebep olabilir.

İran'ın tehdit algıladığı ülke ABD olduğuna göre, her şeyden önce ABD'nin bu tehdit algılamasını bertaraf etmesi gerekecektir. İran'a iç işlerine müdahale etmeme ve saldırmama garantileri verildiğinde nükleer silah teknolojisine sahip olma arzusunu körükleyen temel etken de önemli ölçüde ortadan kalkmış olacaktır. Dolayısıyla daha yaratıcı bir ABD diplomasisi İran'ı nükleer eşiği atlayarak bir bomba inşa etmekten alıkoyabilir. Son yirmi yılda Brezilya ve Arjantin'den Ukrayna'ya birçok farklı ülke, nükleer eşikten geri dönmüştür. Her ne kadar bütün bu ülkeler birbirinden farklıysa da ve hepsinin heveslerinden vazgeçmeleri,

dışarıdan gelecek tehditlerin azalmasıyla ilgilidir. Yine de ender olmakla birlikte, nükleer silahları güvenlik çıkarları için bir olmazsa olmaz olarak gören devletlerin acımasız askeri olasılıklar ve ağır ekonomik şartlarla tehdit edilmesine rağmen bu uğurdan vazgeçmediği görülmüştür. Milletçe hayatta kalmak için nükleer silahlanmaya ihtiyaç duyan Pakistan'ı onlarca yıl süren baskı ve ekonomik yaptırımlar yolundan döndürememiştir. Benzer bir şekilde Çin'in ABD ile olan gergin ilişkileri, getirdiği bedellere rağmen, onu yerli bir nükleer yeterlilik elde etmeye doğru itmiştir. Sonuçta bazı ödül ve cezaların zekice bir araya getirilmesi, silahsızlandırma çabalarında askeri ve ekonomik baskı tehditlerinden çok daha başarılı sonuçlar getirmektedir.

ABD'nin tehditlerinin ve düşmanca retoriğinin İran'ın tavrını değiştirmekte pek az etki sağladığını hatırlaması gerekmektedir. ABD'nin kavgacı tavrı, İranlı din adamlarının arasında yer alan ve ABD tehlikesinin ancak "Stratejik Silah" ile baştan savılabileceğini savunanların işine yaramaktadır. Eğer ABD ve müttefikleri, Tahran'ın nükleer alt yapısının kritik öğelerini durdurması durumunda bu ülkeye cömert güvenlik garantileri ve yaptırımların azaltılması paketiyle giderse, nükleer silahlar üzerinden güç sağlayan önemli dincileri de devre dışı bırakabilecektir. Nükleer silahlardan veya potansiyel silah programlarından vazgeçen ülkelerin tarihine bakıldığında bunu sadece söz konusu ülkelere yönelik dış tehditlerin azalmasından sonra olduğu görülecektir.

Nükleer müzakerelerde, "Batı" cephesi, diplomasi ve diyalog yerine (özellikle İsrail'in kışkırtmasıyla) sopa ve yaptırım seçeneğini kullanmıştır. Bu durum adeta İran'ı zorla bir "Nükleer güç" konumuna girmeye itmektedir. Birgün "Nükleer İran" gerçek olursa, bunun asıl sorumlusu Tahran'dan çok, ABD-İsrail-Arap ittifakı olacaktır.

Sonuç olarak, her iki taraf için de konunun görüşmeler vasıtasıyla uzlaşma sağlanarak çözülmesi gerekmektedir. Bunun sağlanamaması neticesinde meydana gelebilecek ve yıllarca sürebilecek bir çatışmanın, yaşanacak ölümlerin ve de dünyaya yaratacağı tahribatın sorumluluğu, bu devletlerin tarihlerinde kara bir leke olarak kalacaktır.

Gitgide gerilen ve İran'ın dünyadan iyice soyutlanmasına neden olan ABD-İran ilişkisinin girdiği bu çıkmaz, İran'ı, nükleer çalışmalarına destek olan Rusya Federasyonu'na yöneltebilir. Ortak çıkarlar gereği buluşan İran-Rusya politikaları, yine de ıslak bir zemindedir. Sonuç itibarı ile diken üstünde de olsa Suriye, Rusya Federasyonu ve İran arasında konjonktürel bir ittifaktan söz etmek mümkündür.

ABD'nin Suriye ve İran'da da mevcut rejimlerin yıkılmasına yol açacak yeni süreçleri tetiklemeye çalışması şüphesiz en fazla Türkiye'yi etkilemektedir. Zira söz konusu gelişmeler Türkiye'nin istikrarını olduğu kadar ülkesel ve siyasal bütünlüğünü de doğrudan etkileyecek potansiyele sahiptir.

ABD, ülkedeki etnik unsurlar üzerinden İran ile oynar hale gelmiştir. İran için en sağlıklı olanı, içte, Güney Azerbaycan'a yönelik baskıcı yapıya son vermek, İran'ın Türklerin ve Parsların ortak yurdu olduğu gerçeğini kabul etmek; dışta ise, tarihsel olarak çok şey paylaştığı komşusu Türkiye ile iyi ilişkilere yönelmektir. Bu sayede Azerbaycanlıları kucaklayacak, diğer yandan da NATO'nun güçlü bir ülkesi ve AB yolunda ilerleyen komşusu Türkiye ile kurduğu ilişkilerin avantajlarını yaşayabilecektir.

Türkiye ve İran'ın ilişkilerini karşılıklı güven esasına dayalı, iyi ilişkilere oturtması iki tarafın da menfaatinedir. Politik ve ekonomik açıdan gelişecek ilişkiler, iki ülkenin de sırtını dayayabileceği birer güvence kapısı olabilecek, İran'ı ve Türkiye'yi başka ülkelerle sorun alanlarında daha güçlü kılacaktır. Türkiye İran'a ne kadar muhtaç ise İran da en az aynı derecede Türkiye'ye muhtaçtır. Türkiye'den kopmak İran'ı büsbütün yalnızlığa mahkûm eder.

Türkiye, kendi ulusal çıkarlarına uymayan ABD'ye ait Suriye'ye ve İran'a yönelik politikaların hiç birisinde yer almamalıdır. ABD'nin ve İran'ın karşı karşıya gelmesi, eğer dışarıda kalmayı başarabilirse, Türkiye'nin bölgede büyük ölçüde rahatlamasına ve gücünü artırmasına hizmet edebilir. Bölgedeki gelişmeler ve ABD'nin bölgedeki siyasi insiyatifi elinde bulundurması Türkiye'nin hareket alanını daraltmakta ve Türkiye'nin bölgede etkin olmasına izin vermemektedir. Türkiye'nin ABD'den bağımsız politikalar geliştirme iradesini saklı tuttuğu ölçüde bölgedeki etkinliğinin artması söz konusu olacaktır.

Öte yandan nükleer yeteneğe sahip bir İran, Türkiye için bugünkünden daha büyük bir tehdittir. Türkiye'nin hedefi, bir şekilde İran'ın nükleer güce sahip olmasının engellenmesidir. Nükleer bir İran bölgemizde başka ülkelerin de nükleer silâh edinmelerine yol açarsa tehdit daha da artacaktır. Türkiye, İran'ın nükleer varlığı konusundaki gelişmeleri, ABD'nin İran'a yönelik politikasından bağımsız olarak ele almalıdır.

İsrail'in nükleer silahlara sahip olması da bölge için çok ciddi bir istikrasızlık unsurudur. İsrail üstelik elinde nükleer silâh bulunduğunu itiraf bile etmemektedir. İsrail, nükleer bir devlet olduğunu kabul ederek NSYÖA'ya katılmalıdır. Böyle bir adım Orta Doğu bölgesinin nükleer silahlardan arınması yolundaki çabaları kolaylaştırır. Ancak İran'ın nükleer programının yalnızca İsrail ile denge sağlamak amacına yönelik olduğunu düşünmek doğru değildir. İran'ın bugünkü nükleer programının asıl hedefi, rejimini kuvvetlendirmek ve Orta Doğu'da en güçlü ve nüfuzlu devlet konumuna gelmektir. Dolayısı ile Türkiye, Orta Doğu bölgesinin nükleer silahlardan arınmasını diplomasisi ile destekler ve teşvik ederken İsrail ile İran arasında direkt bir bağ kurmaktan kaçınmalıdır.

Orta Doğu'nun bugünkü istikrarsız ve çalkantılı durumunda ABD ve AB ülkeleri ile İran konusunda ters düşmenin de Türkiye'nin menfaatlerine uygun olmayacağı aşikârdır. Türkiye bugünkü uluslararası ortamda dış politikasında bir eksen kayması yaşadığı izlenimi

doğurmamalıdır.

Türkiye'nin, ABD'yi ve İran'ı açıkça karşısına almadan, bu iki ülkenin arasındaki çatışmaya taraf olmadan, eş zamanlı yeni dış politika açılımları yaparak, yaşamakta olduğu sıkıntı ve endişelerinin önemli bir kısmını geride bırakması mümkündür.

Türkiye, uluslararası diplomasiye kazandırdığı "Yurtta barış, Dünyada barış" ilkesine uyarak, sorunun çözümü için sürdürülmekte olan diplomatik seçenek girişimlerini desteklemeli, sorunun barışçıl yollardan çözümüne katkı sağlayabilecek yaklaşımlar geliştirebilmeli ve bu faaliyet içinde olabildiğince etkin şekilde rol almalıdır. Sorunun müzakereler vasıtasıyla çözüme kavuşturulması Türkiye'nin lehinedir. Türkiye, askeri seçenekle ortaya çıkabilecek olumsuz sonuçlardan kendisi de etkilenecek bir ülkedir. Başka ülkelerin sorunla ilgileniyor olması, "ulusal hak ve çıkarları" çerçevesinde Türkiye'yi girişken ve önalan bir politika izlemekten alıkoymamalıdır. Kuzey Irak'daki olaylarda görüldüğü gibi, bölge pasif politika izleyen ülkelerin çıkarlarının anında bertaraf edildiği bir yapıya doğru kaymaktadır.

Türkiye, bulunduğu jeopolitik konumu, NATO'ya üyeliği ve her iki tarafla da devam ettirdiği ilişkileri nedeniyle bu konuda arabuluculuk yapmak durumundadır. Türkiye'nin arabulucuğuyla İran'ın tekrar müzakere masasına dönmesi önemli olmakla birlikte, çok büyük politik riskler de söz konusu olabilir. Dolayısıyla bu arabuluculukta Türkiye'nin yanına, BM'deki Brezilya desteği gibi, belki bir-iki ülke daha koymak uygun olabilir. Arap dünyasından Katar, Umman gibi bir ülke ile arabuluculuk konularında tecrübesi olan bir İskandinav ülkesi söz konusu olabilir. Böylece oluşacak takım, birbirlerini korumuş ve riski paylaşmış olurlar.

Diplomatik seçeneğin başarısızlıkla sonuçlanması halinde Türkiye, gündeme gelebilecek bir askeri seçeneğin kendisi ile İran'ı karşı karşıya getirebilecek sonuçlar yaratmaması ve girişim sonrasında ortaya çıkabilecek gelişmelerin yeni bir tehdit doğurmaması açısından önlem oluşturmalıdır. Türkiye bu noktada bir karar verme aşamasına geldiğinde eğer varsa BM kararlarını göz önünde bulundurmalıdır.

Türkiye bağımsız milli politikalarına yöneldikçe çok değişik baskılara maruz kalabilir. Türkiye'nin bölgedeki çıkarlarını ABD çıkarlarından ayrı tarif etmesi ve bölgenin hâkim stratejik gücü olma yaklaşımını benimsemesi, ABD tarafının bölgede hiç kimse ile hiçbir şeyi paylaşmaya hazır olmaması nedeniyle çok soğuk bir yaklaşımla karşılanmaktadır. Bazı Amerikalılar Türkiye'nin bağımsız bölgesel politikalar üretmesinin engellenmesi gerektiğine inanmaktadır. Güçlendikçe ve bölgeye yönelik iddiaları arttıkça tek başına politikalar geliştirmeye başlayan Türkiye'nin giderek daha zor ve güvenilmez bir müttefik haline geldiğini ileri süren bu çevreler, Türkiye'nin stratejik yönelişinin Avrasya gücü olmaktan yana geliştiğine vurgu yapmakta ve Türkiye'yi tanımlarken "Yükselen Hegomon" ifadesini

kullanmaktadırlar. Türkiye bölgesinde öncelikle bir balistik füzeler cehenneminde yaşamakta ancak kendi ülkesine yönelmesi halinde bu füzeleri karşılayacak ABM (Antibalistik füze) sistemlerine sahip bulunmamaktadır. Diğer yandan birbiriyle mücadele eden komşular, nükleerleşme ve günümüz savaşlarının acımasız unsurları olan biyolojik ve kimyasal silahlar alanında korkunç gelişmeler kaydetmektedirler. Türkiye bu durum karşısında kendi tedbirlerini almak durumundadır. Gerek bölgesinde, gerek kendi içinde demokratikleşmenin artması, ay yıldızın daha da parlamasını sağlayacaktır. Otoriter rejim ve yönetimlerle ilişkilerin askıya alınması ne kadar doğruysa, Türkiye'nin kendi içinde otoriter ve baskıcı bir yönetim anlayışına doğru yönelmesi de o kadar yanlıştır. Özgürlükçü demokrasinin geliştiği, adil ve zamanında seçimlerin yapıldığı, bağımsız yargının etkin ve etkili olduğu, siyasi ortamın ve ekonominin iyi işlediği, bölünmüş değil daha da büyümüş, çağdaş medeniyet seviyesini yakalamış, AB üyesi bir Türkiye hedefi mutlaka gerçekleştirilmelidir.

KAYNAKÇA

KİTAP

ABRAHAMIAN, Ervand: "A History of Modern Iran", Çeviren: Dilek ŞENDİL, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Şubat 2009.

AKDEVELİOĞLU, Atay ve KÜRKÇÜOĞLU, Ömer: "Orta Doğu ile İlişkiler", ed. Baskın ORAN, Türk Dış Politikası (1919-1980), c. 1, sy.12, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006.

ARI, Tayyar: "2000'li Yıllarda Basra'da Güç Dengesi", Alfa Yayınları, Bursa, 1999.

ARI, Tayyar: "Irak, İran, ABD ve Petrol", Alfa Yayınları, İstanbul, Ocak 2007.

ARSLAN, Hikmet: "ABD'nin İran ve Suriye'ye Muhtemel Bir Müdahalesi Durumunda Bölgedeki Dengelerin Değişimi ve Türkiye'nin Karşı Karşıya Kalabileceği Sorunlarla İzlemesi Gereken Strateji", Silahlı Kuvvetler Akademisi Bitirme Tezi, İstanbul, 2005.

ATABAKİ, Touraj: "The State And The Subaltern, Modernization, Society and the State in Turkey and Iran", I.B.Tauris Publishers, New York, 2007.

ATATÜRE, Süha: "ABD ve Türkiye'de Ordu-Siyaset İlişkisi: Milli Güvenlik Kurulları Örneği", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Tez Danışmanı: Yrd. Doç.Dr. Erkan Akın), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Anabilim Dalı, Ankara, 1994.

ATTAR, Aygün, (HAŞİMZADE): "İran'ın Etnik Yapısı", Divan Yayıncılık, Ankara, 2006.

BAKTİARİ, Bahman: "Seeking International Legitimacy: Understanding the Dynamics of Nuclear Nationalism in Iran", National Defense University Press, Washington D.C, May 2010.

BLAGA, R: "İran Halkları El Kitabı", İstanbul, 1997.

BRZEZINSKI, Zbigniew: "Büyük Satranç Tahtası", 1997.

BRZEZINSKI, Zbigniew, M. GATES, Robert: "İran'ın Zamanı Geldi", Profil Yayıncılık, İstanbul, Aralık 2006.

BRZEZINSKI, Zbigniew, IGNATIUS, David, SCOWCROFT, Brent: "Amerika ve Dünya, Amerikan Dış Politikasının Geleceğine Dair Konuşmalar", Profil Yayıncılık, İstanbul, Şubat 2009.

BULUT, Alper, Tolga: "Türkiye Cumhuriyeti-İran Cumhuriyeti İlişkileri", ed. Mohammed ARAFAT, Türkiye ve Komşuları, Nobel Yayınları, Ankara, 2009.

CANKARA, Yavuz: "Yeni Oyun İran'ın Nükleer Politikası", IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 1'inci Baskı, Mart 2005.

CHOMSKY, Noam: "Sömürgecilikten Küreselleşmeye", (Çev.: M. Erdem Sevinç), Ütopya Yayınları, Ankara, 2001.

CLEVELAND, William L.: "Modern Orta Doğu Tarihi", İdil Matbaacılık, İstanbul, Haziran 2008.

ÇEÇEN, Anıl: "Türkiye'nin Güvenliği", Derleyen Gamze Güngörmüş KONA, "Uluslararası Çatışma Alanları ve Türkiye'nin Güvenliği", IQ Kültür Sanat Yayıncılık, Şubat 2005.

ÇETİNER, Aydın: "21'inci Yüzyılda Savaş Stratejileri", Selis Kitaplar, İstanbul, Ekim 2003.

ÇETİNSAYA, Gökhan: "Cumhuriyet Dönemi Türkiye-İran İlişkileri", ed. Mehmet TUNCEL, Orta Doğu'daki Güç Savaşları: Hedef Neden İran?, Etkileşim Yayınları, İstanbul, 2008.

ÇÖMEZ, Turhan: "Büyük Türkiye için gelecek arayışı", Elma Basım, 2'nci Baskı, Ankara, Mayıs 2007.

DAVUTOĞLU, Ahmet: "Stratejik Derinlik-Türkiye'nin Uluslararası Konumu", Küre Yayınları, İstanbul, 2001.

DEMİR, M. Faruk: "Enerji Oyunu", Ayrım Yayınları, İstanbul, Temmuz 2010.

EHTESHAMİ, Anoushiravan: "Iran's Tenth Presidential Election: Implications for Iran and the Region", National Defense University Press, Washington D.C, May 2010.

EKİNCİ, Arzu, Celalifer: "İran Nükleer Krizi", USAK (Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu) Yayınları, Ankara, 2009.

ERENDİL, Muzaffer: "Çağdaş Orta Doğu Olayları", Gnkur. Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1992.

FARHİ, Farideh: "Atomic Energy Is Our Assured Right": Nuclear Policy and the Shaping of Iranian Public Opinion, National Defense University Press, Washington D.C, May 2010.

FULLER, Graham, E., LESSER, Ian O.: "Kuşatılanlar, İslam ve Batı'nın Jeopolitiği", (çev.: Özden Arıkan), Sabah Kitapları, İstanbul, 1995.

GÖNLÜBOL, Mehmet: "Uluslararası Politika", Siyasal Kitabevi, Ankara, 2000.

HALLIDAY, Fred: "Western Europe and Iranian Revolution, 1979-1997: an Elusive Normalization", B.A. Roberson (ed.), The Middle East and Europe, (London, NY: Routledge, 1998).

HASHMI, H. Sohail, LEE, P. Steven: "Ethics and Weapons of Mass Destruction", Cambridge University Press, New York, 2004.

KAM, Ephraim: "A Nuclear Iran: What Does it Mean, and What Can be Done", Kedem Printing, Tel Aviv, Feb 2007.

KAMRAVA, Mehran: "The Modern Middle East, A Political History since the First World War", "The Iranian Revolution", University of California Press, Los Angeles, 2011.

KENEŞ, Bülent: "İran: Tehdit mi, Fırsat mı?", Timaş Yayınları, İstanbul, Nisan 2012.

KHAN, Saira: "Iran and Nuclear Weapons", Taylor & Francis e-Library, USA and Canada, 2010.

KLARE, Michael, T.: "Resource Wars, The new Landscape of Global conflict", Devin Yayıncılık, İstanbul, Ocak 2005.

KONA, Gamze, Güngörmüş: "Uluslararası Çatışma Alanları ve Türkiye'nin Güvenliği", IQ Kültür Sanat Yayıncılık, Şubat 2005.

KONGAR, Emre: "ABD'nin Siyasal İslamla Dansı", Remzi Kitabevi, İstanbul, Nisan 2012.

KRAMER, Heinz: (çev.) Ali Çimen, "Avrupa ve Amerika Karşısında Değişen Türkiye", Timaş Yayınları, İstanbul, 2. Baskı, 2001.

KÜLEBİ, Ali: "Türkiye'nin Enerji Sorunları ve Nükleer Gereklilik", Bilgi Yayınevi, Ankara, Haziran 2007.

OĞUZ, Sami, ÇAKIR, Ruşen: "Hatemi'nin İran'ı", İletişim Yayınları, İstanbul, 2000.

ÖREN Ender: "İran'ın Nükleer Programının Türkiye ve Bölge Güvenliğine Etkisi" (Yüksek Lisans Projesi), İstanbul, 2006.

ÖZTÜRK, Osman, Metin, SARIKAYA, Yalçın: "Kaosa Doğru İran", Fark Yayınları, Ankara, Nisan 2006.

PARSI, Trita: "Single Roll of the Dice", Yale University Press, USA, Temmuz 2012.

PENDERGAST, Tom and Sara: "Middle East Conflict", The Thompson Corporation, USA, 2006.

RAJAEE, Farhang: "The Iran-Iraq War: The Politics of Aggression", Gainesville: University Press of Florida, 1993.

Ritchie, Nick: "US Nuclear Policy after the Cold War", Taylor & Francis Group e-Library, 2009.

SABAHİ, H.: "British Policy in Persia", 1918-1925, Frank Cass Publishers, London, 1990.

SAUER, Tom: "Nuclear Inertia. US Nuclear Weapons Policy after the Cold War", London: I.B. Tauris, 2005.

SKANCKE, Jennifer L. and FRİEDMAN, Lauri S.: "Iran", "How dangerous is the threat from Iran", "Facts about Iran", Greenheaven Press, 2010.

SİLAHÇIOĞLU, Doğu: "ABD / İSRAİL-İRAN ve TÜRKİYE Denklemi", Günizi Yayıncılık, İstanbul, 2006.

SÖNMEZOĞLU, Faruk: "Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi", Filiz Kitabevi, İstanbul, 1995.

SOYSAL, İsmail: "Türkiye'nin Uluslararası Siyasal Bağlantıları", Atatürk Türk Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, TTK Yayınları, Ankara, 1991.

ŞİMŞİR, Sebahattin: "II.Dünya Savaşı Sonrasında Moskova'nın Kararları Çerçevesinde İran'daki Gelişmeler", IQ Kültür Sanat Yayıncılık, Şubat 2005.

TAKEYH, Ray: "Gizli Devrimler Ülkesi İran", Karakutu Yayınları, İstanbul, Temmuz 2009.

TAKEYH, Ray: "Gizli İran: İslam Cumhuriyeti'nde Güç ve Paradoks", Ekvator Yayınları, İstanbul, 2006.

ÜSTÜN, İsmail Safa: "Humeyni'den Hamaney'e İran İslam Cumhuriyeti Yönetim Biçimi", Birleşik Yayıncılık, İstanbul, 1999.

UZUNÇARŞILI, İsmail, Hakkı: "Osmanlı Tarihi", II Cilt. Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1949.

VAZİ, Hasan: "İran ve Amerika", Suruş Yayınevi, Tahran, 2001.

WALTZ, Kenneth N.: "Man, The State and War: A Theoretical Analysis", New York, Colombia University Press, 1954.

WARD, Steven, R.: "A Military History of Iran and Its Armed Forces", Georgetown University Press, Washington DC, 2009.

WENDT, Alexander: "Anarchy is What States Make of It: The Social Construction of Power Politics", International Organisation, Cilt 46, No 2, 1992.

YAPHE, Judith, S: "Nuclear Politics in Iran", Middle East Strategic Perspectives 1, National Defense University Press, Center for Strategic Research, Institute for National Strategic Studies, Washington D.C, May 2010.

YEŞİLBURSA, Behçet, Kemal: "The Baghdad Pact, Anglo-American Defence Policies in the Middle East, 1950-1959", Frank Cass published, 2005.

YÜCE, Mustafa: "Türk-İran İlişkilerinin Dünü, Bugünü, Yarını", Harp Akademileri Komutanlığı Yayını, Mayıs 1994.

ZENGİN, İsmail: "İran Devrimi ve Orta Doğu'ya Etkileri", Milliyet Yayınları, İstanbul, 1991.

ZÜRCHER, Erik-Jan: "The Ottoman Legacy of the Kemalist Republic", I.B. Tauris Published, New York, 2007.

MAKALE

AKŞİN, Aptülahat: "Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi", XVI. Dizi, Sayı 56, 1991.

AKYOL, Taha: "İran ve Anadolu", Hürriyet Gazetesi, 10 Ağustos 2012.

BAĞDATLIOĞLU, Cem: "Nükleer Enerji ve Japonya'daki Son Durum", Bilim ve Teknik, Nisan 2011.

BATUR, Ayhan: "Nükleer Santral Kazaları ve KBRN Savunması", Silahlı Kuvvetler Dergisi, Sayı 410, Ankara, Ekim 2011.

BAYIR, Emre: "Fars Milliyetçiliğinin Gelişimi ve Güney Azerbaycan Millî Direniş Harekâtı", Avrasya Dosyası İran Özel, Sonbahar 1999, Cilt 5, Sayı 3.

BAYIR, Emre: "İran'da Fars Milliyetçiliğinin Üç Dalgası: "İranlılık" Düşüncesine Giden Yol", Stratejik Analiz, Ocak 2001, Sayı 9.

BAYIR, Emre: "ABD-İran Gerginliğinde AB-İran ilişkilerine Analitik Bir Bakış" Stratejik Analiz, Cilt 3, Sayı 28, Ağustos 2002.

BAYLİS John: "Uluslararsı İlişkilerde Güvenlik Kuramı", (Çevrimiçi) 11 Temmuz 2012, http://www.uidergisi.com/wp-content/uploads/2011/06/Ulde-Guvenlik-Kavrami.pdf.

BERGMAN, Ronen: "İsrail, İran'ı vuracak mı?", New York Times Magazine, Ocak 2012.

BİRAND, Mehmet Ali: "İran Türkiye'yi kaybetme sınırında", Milliyet Gazetesi, 07 Nisan 2012.

BİRAND, Mehmet Ali: "İran Türkiye'ye lütuf yapmıyor.", Milliyet Gazetesi, 14 Nisan 2012.

BİRAND, Mehmet Ali: "İran Türkiye'ye de güvenmiyor, ancak dinliyor", Milliyet Gazetesi, 3 Ağustos 2012.

BRUNO, Greg: "Iran's Ballistic Missile Program", CFR Backgrounders, 15 October 2009.

BÖLME, Selin, M.: "NATO Zirvesi ve Füze Kalkanı Projesi", SETA Analiz, Sayı 30, Ankara, Aralık 2010.

BÖLÜKBAŞI, Süha: "Türkiye ve Yakınındaki Orta Doğu", Dış Politika Enstitüsü, Ankara, 1992.

BYMAN, Daniel, CHUBİN, Shahram, EHTESHAMİ, Anoushiravan, GREN, Jerrold: "Iran's Security Policy in the Post-revolutionary Era", RAND, 2001.

CAMPOS, Gabriela: "A Shift in Focus: Changes in the Missile Defense Program", 26 October 2009.

CAŞIN, Mesut: "İran Silahlı Kuvvetleri", Avrasya Dosyası İran Özel, İlkbahar 1995, Cilt 2, Sayı:1.

CHAO, Pierre, NIBLETT, Robin: "Trusted Partners: Sharing Technology within US-UK Security Relationship', CSIS Working Paper, 26 Mayıs 2006.

CHUBIN, Shahram: "Iran's Strategic Environment and Nuclear Weapons", Washington D.C., The Nixon Center, 2001.

CORDESMAN, Anthony: "Globalism and Regional Security in the Middle East", CSIS, Eylül 2000.

ÇETİNSAYA, Gökhan: "Essential Friends and Natural Enemies: The Historic Roots of Turkish-Iranian Relations", Middle East Review of International Affairs, Vol.7, No.3, September 2003.

ÇÖMEZ, Turhan: "İran'ın Nükleer Güç Olma Çabaları Bölge Barışını Nasıl Etkileyecek? ", Türkiye Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Analizler Merkezi, 07 Mart 2005.

DAYDAY, Necmi: "Nükleer Enerji ve Nükleer Santral Kazaları", TASAM (Türk Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi), (Çevrimiçi) 21 Haziran 2011, http://www.tasam.org/trTR/Icerik/2975/nukleer_enerji_ve_nukleer_santral_kazalari

DEİK: "İran Ekonomisi ve Türkiye ile İlişkileri", Temmuz 2003.

DEVECİ, Yıldız: ASAM (Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi), İnsanlığa Karşı Suçları Araştırma Enstitüsü Uzmanı, Yeni Aktüel Dergisi, Sayı 32, Şubat 2006.

EFEGİL, Ertan and A. STONE, Leonard: "Iran and Turkey in Central Asia Opportinities for Rapprochement in the Post-Cold War Era" Journal of Third World Studies, Vol. XX, No.I, 2003.

ELINHORN, Robert: "Türkiye'nin Çevresinde Nükleer Silahların Yayılma Problemi Konferansı", Ankara, ASAM, 1 Nisan 2008.

ERDOĞAN, Semih: "Nükleer-Radyolojik Tehdit Çağı", Kara Kuvvetleri Dergisi, Sayı 32, Ekim 2010.

ERGAN, Uğur: "İki ayrı İran var.", Ankara, 06 Nisan 2012.

FARHİ, Farideh: "To Have or not to Have? Iran's Domestic Debate On Nuclear Options" Iran's Nuclear Weapons Options: Issues and Analysis, The Nixon Center, January 2001.

FEICKERT, Andrew: "Iran's Ballistic Missile Capabilities", CRS Report, 23 August 2004.

FİDANOĞLU, Dilek, Filiz: "Küresel Isınmaya Karşı Küresel Tedbirler", Cumhuriyet Strateji, Sayı 141, 12 Mart 2007.

FULLER, Graham: Kıble-i Alem: Jeopolitik-i İran, Tehran.

GÜRKAN, İhsan: "Turkish-Iranian Relations: Dynamics in Continuity and Change", Turkish Review of Middle East Studies, Temmuz 1993.

HACIOĞLU, Nerdun: "İran'ın Elindeki Uranyum Yetersiz", Hürriyet Gazetesi, 13 Nisan 2006.

HACIOĞLU, Nerdun: "Müzakerelerin nasıl olacağında bile anlaşamadılar.", Moskova, 18 Haziran 2012.

HILDRETH, Steven A., EK, Carl: "Long-Range Ballistic Missile Defense in Europe, "Congressional Research Service Report, 23 September 2009.

IAEA: Board of Governors, "Implementation of the NPT Safeguards Agreement and relevant provisions of Security Council resolution in the Islamic Republic of Iran", 25 May 2012.

JERVIS, Robert: "Understanding the Bush Doctrine", Political Science Quarterly, Sonbahar 2003.

KALKANDELEN, Zülâl: "Dünyalı Yazılar", Cumhuriyet Pazar, 30 Kasım 2008.

KALKANDELEN, Zülâl, "Amerika'nın Gizli Ordusu", Cumhuriyet Pazar, 28 Ağustos 2011.

KANDEMİR, Avni: "İran Silahlı Kuvvetleri", Strateji Dergisi, c.1, 1995.

KARPAT, Kemal: "The Role of Turkey and Iran in Incorparating the Former Soviet Republics in to the World System", Studies on Turkish Politics and Society: Selected Articles and Essays, Brill 2003.

KEKEVİ, Serkan, CANKARA, Yavuz, BOLAT, Necip: "Fars Türk Milliyetçiliği Rekabeti Işığında İran ve Bölge Güvenliğine Muhtemel Etkileri", IV. Türkiye'nin Güvenliği Sempozyumu (Tarihten Günümüze Dış Tehditler), Elazığ, 2004.

KEMAL, Lale: "Turkey to oppose hosting US missile shield, Turkish diplomats say.", Today's Zaman, 30 Kasım 2009.

KEMP, Geoffrey: "Iran Nuclear Options", Iran's Nuclear Weapons Options: Issues and Analysis, Washington, D.C., The Nixon Center, January 2001.

KESKİN, Arif: "Tüm Boyutlarıyla Türkiye İran İlişkileri" Stratejik Analiz, Cilt 5, Sayı 53, Eylül 2004.

KIZILKAYA, Emre: "Biraz İran, biraz Suriye, azıcık Somali", Hürriyet Gazetesi, 13 Mart 2012.

KİBAROĞLU, Mustafa: "Kitle İmha Silahlarının Gelişim Süreci, Yayılmasının Önlenmesine İlişkin Çalışmalar ve Geleceğin Güvenlik Tehditleri", (Çevrimiçi) 21 Temmuz 2009, http://www.stradigma.com/turkce/subat2003/

KOÇ, Şanlı Bahadır: "11 Eylül'den Sonra Türk-Amerikan İlişkileri: Eski Dostlar mı Eskimeyen Dostlar mı?", 15 Kasım 2004, http://www.turksam.org.

KOSTINER, Joseph: "Conflict and Cooperation in the Gulf Region", Springer Science and Business Media, Netherlands, 2009.

KÖKER, İrem: "İran'a ambargonun perde arkası", Hürriyet Gazetesi, 30 Mart 2012.

LEWIS, Bernard: "Time for TOPPLİNG", Wall Street Journal, 27 Eylül 2002.

LODGAARD, Sverre, MAERLI, Morten Bremer: "Nuclear Proliferation and International Security", "Iran's uncertain nuclear ambitions", Routledge Global Security Studies, New York, 2007.

MERT, Nuray: "Obama, Türkiye Cumhuriyeti Pasaportu", Radikal Gazetesi, 27 Mayıs 2008.

MERT, Nuray: "Zor dostluk: Türkiye-İran", Radikal Gazetesi, 14 Ağustos 2008.

MERT, Nuray: " Obama, İran ve Türkiye ", Radikal Gazetesi, 20 Kasım 2008.

NOİ, Aylin Ünver: "Iran's Nuclear Program: The EU Approach to Iran in Comparison the US' Approach", Perceptions, 2005.

NOLAN, Peter: Crossroads, Londra, 2009.

OĞAN, Sinan: İran, TÜRKSAM Yayını, (Çevrimiçi) 10 Haziran 2010. http://www.turksam.org/tr/a2075.html,

OKTAYKAN, Aydın: "İkinci Dünya Savaşı Sonundan Günümüze Kadar Orta Doğu'da Meydana Gelen Siyasi, Ekonomik, Askeri, Sosyal Gelişmeler ve Bunun Türkiye Üzerine Etkisi", İstanbul, 5 Nisan 2007.

On Birinci Askerî Tarih Sempozyumu: "XVIII. Yüzyıldan Günümüze Orta Doğu'daki Gelişmelerin Türkiye'nin Güvenliğine Etkileri", İstanbul, 04-05 Nisan 2007.

ORFY, Mohammed, Moustafa: "NATO and the Middle East", "NATO'S New Global Role and its relevance to the Middle East", Routledge Studies in Middle Eastern Politics, New York, 2011.

OTTERMAN, Sharon: "Iran, Nuclear Weapons", Council on Foreign Relations, 25 Kasım 2003.

ÖZCAN, Ali, Nihat, BAYIR, Emre: "Orta Doğu Barış Süreci, Oyuncuları ve İran", Stratejik Analiz, Cilt 3, Sayı 22, Şubat 2002.

PERKOVICH, George: "Dealing With Iran's Nuclear Challenge", Carnegie Endowment for International Peace, 28 Nisan 2003.

PONEMAN, Daniel: "Nuclear Power in the Developing World", George Allen&Unwin, London, 1982.

RUHANİ, Hasan: "Engelab-e İslami: Rişeha ve Çaleşha, Merkez-e pejoheşhayı Mecles", Tahran, 1998.

SAĞLAM, Erdal: "Türkiye Ekonomisinde Jeopolitik Riskler", Hürriyet Gazetesi, 10 Ocak 2012.

SAMİ, A. William: "The Nation and Its Minorities: Ethnicity, Unitary State Policy in Iran", Comparative Studies of South Asia, Africa and Middle East, Vol.20, 2000.

SARAY, Mehmet: "Türk-İran İlişkileri", Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırmaları Merkezi, Ankara, 2006.

SAYGIN, Hasan: "Nükleer Enerjiye Geçişte Türkiye Modeli, Büyük Nükleer Kazalar ve Nükleer Enerji Teknolojisinin Evriminde Doğurdukları Sonuçlar", http://www.edam.org.tr/EDAMNukleer/edamraporubolum2.pdf, çevrim tarihi 19 Eylül 2012.

SAYGIN, Hasan, KÜPELİ, Timur, KÜÇÜKŞAHİN, Ahmet, DEMİR, Ayhan: "Nükleer Enerji ve Ulusal Güvenlik", Silahlı Kuvvetler Dergisi, Sayı 391, Ocak 2007.

SİMON, Jacqueline: "United States Non-Proliferation Policy and Iran: Constraints and Opportunities", Contemporary Security Policy, Vol. 17, No. 3, December 1996.

SİSAV: "Dünyadaki Jeopolitik Yönelimler ve Türkiye", Ağustos 2000.

SPEIER, Richard: "Iranian Missiles and Payloads", Iran's Nuclear \Weapons Options: Issues and Analysis, The Nixon Center, January 2001.

TAFOLAR, Meriç: "Terör Raporu", Milliyet Gazetesi, 22 Mayıs 2012.

TARCAİ, Mensur: "Şah ve Etom", Gozareş, Sayı 155, 1995.

TERRY, James P.: "The 2002 Moscow Treaty: Marking a New Strategic Relationship Between the United States and Russia," *Army Lawyer* Issue 381, Feb.2005.

TÜRKMEN, İlter: "İran'ın Garip Diplomasisi", Hürriyet Gazetesi, 13 Mayıs 2006.

TÜRKMEN, İlter: "Türkiye-İran Yakınlaşması", Hürriyet Gazetesi, 01 Temmuz 2006.

UŞAKLI, Ali, Bülent: "Nükleer Radyasyon ve Nükleer Enerji Üzerine Bir İnceleme", Silahlı Kuvvetler Dergisi, Sayı 409, Temmuz 2011.

VELİEV, Cavid: "Bir Uzak Bir Yakın: İran-Türkiye İlişkileri", 23 Mart 2005, (Çevrimiçi) www.turksam.org., 27 Haziran 2011.

Vinocur, John: "U.S. and Soviet Begin to Discuss Strategic Arms," The New York Times, June 30, 1982, A1, (Çevrimiçi) 26 Nisan 2013, http://www.nytimes.com/1982/06/30/world/us-and-soviet-begin-to-discuss-strategic-arms.html.

WILBER, Donald N.: Riza Shah Pahlavi: "The Resurrection and Reconstruction of Iran", Hicksville, N.Y., 1975.

YALÇIN, Cengiz: "İstanbul Nükleer Zirvesi başlarken" (Çevrimiçi) 20 Mayıs 2013, http://www.hurriyet.com.tr/teknoloji/20343823.asp,

y.a.y.; "Orta Doğu'ya Açılan Fırsatlar Kapısı: İran", İSOD Otomotiv Dergisi, Mart-Nisan 2004, Sayı 93.

YAVUZ, Celalettin: "İran Hakkında Stratejik Düşünceler", Panorama Dergisi, Mart 2005, Sayı 10.

YAVUZ, Celalettin: TÜRKSAM Yayını, İran, http://www.turksam.org/tr/a1400.html, (Çevrimiçi) 05 Mart 2008.

YAVUZ, Celalettin: "Türkiye-İran İlişkileri Stratejik Ortaklıktan Çatışmaya" http://www.turksam.org/tr/a2495.html, (Çevrimiçi) 13 Aralık 2011.

YILMAZ, Sait: "Füze Kalkanı Projesi ve Türkiye", 21'inci Yüzyıl Enstitüsü, 19 Ekim 2010.

GAZETE & TV HABER

AFP (Associated France Press): 9 Haziran 2004.

AKŞAM Gazetesi: "Bush'u yakan rapor", 5 Aralık.2007.

AKŞAM Gazetesi: "ABD, Irak'tan Derhal Çıkmalı", 4 Mart 2008.

AKŞAM Gazetesi: "Tahran'a nükleer destek", 28 Mart 2012.

ANADOLU Ajansı: "Bakan Yıldız, Nükleer Güvenlik Zirvesi'nde alınan kararları değerlendirdi.", 27 Mart 2012.

ANADOLU Ajansı: "Gül'den Annan Planı vurgusu", 26 Mayıs 2012.

ANADOLU Ajansı: "Enerji Bakanı'ndan İran'ın AB'ye petrol ambargosuna cevap", 24 Şubat 2012.

ANADOLU Ajansı: "İran: Toprağını kullandıranı hedef alırız.", 06 Şubat 2012.

ANADOLU Ajansı: "İran'ın "Arm"ı Kürecik'e karşı", 03 Temmuz 2012.

ANADOLU Ajansı: "İsrail'den 5+1 görüşmelerine eleştiri", 15 Nisan 2012.

BBC News: "Putin offers joint missile shield", 7June 2007.

BBC Türkçe: "ABD ve İsrail, İran'a karşı yan yana duruyor", 06 Şubat 2012.

BBC Türkçe: "İsrail'in İran'a Saldırı Senaryoları", 28 Şubat 2012.

CNN Türk: "Daniel Fata: Bush Türkiye'yi devre dışı bırakmak istedi.", 16 Kasım 2010.

CNN Türk: "Komuta NATO'da olmalı.", 22 Kasım 2010.

CUMHURİYET Gazetesi: "START-2 Moskova'da İmzalanıyor", 02 Ocak 1993.

CUMHURİYET Gazetesi: "Türkiye Nükleer Silah Üretebilir", 18 Kasım 2011.

CUMHURIYET Gazetesi: "Rusya START-2'den Çekildi," 15 Haziran 2002.

CUMHURIYET Gazetesi: "Prag'da Tarihi Anlaşma", 09 Nisan 2010.

CUMHURİYET Gazetesi: "KKTC Yalnız Kaldı", 12 Haziran 2013.

EL CEZİRE: "Map: US bases encircle Iran", 04 Mayıs 2012.

GUARDIAN: "Iran launches first domestically produced satelite", 3 February 2009.

GUARDIAN: "Russia fires warning shot over US missile plan", 7 November 2008.

HAARETZ Gazetesi: "İranlı liderler akılcı adamlar", 25 Nisan 2012.

HÜRRİYET Gazetesi: "AB'de İran Çatlağı", 12 Ocak 2012.

HÜRRİYET Gazetesi: "İngiltere, İran'a Askeri Operasyonu Savunmuyor", 15 Ocak 2012.

HÜRRİYET Gazetesi: "İran'la Savaşı İsrail İstiyor", 21 Ocak 2012.

HÜRRİYET Gazetesi: "AB'nin İran Kararı Sonrası Petrol Yükselişte", 23 Ocak 2012.

HÜRRİYET Gazetesi: "İran'da Barışçıl Çözüm Hâlâ Mümkün", 26 Ocak 2012.

HÜRRİYET Gazetesi: "İran'a Çifte Darbe", 24 Ocak 2012.

HÜRRİYET Gazetesi: "ABD'nin Bombası İran'a Yetmiyor", 29 Ocak 2012.

HÜRRİYET Gazetesi: "İşte Türkiye'nin Nükleer Yüzü", 4 Ağustos 2012.

HÜRRİYET Gazetesi: "Sığınak delen bomba hazır, seçimi bekliyor", 4 Mayıs 2013.

HÜRRİYET Gazetesi: "Japonlar Sinop'a 'Atmea' dedi", 4 Mayıs 2013.

HÜRRİYET Planet: "Barak: İran'a yapılan baskılar işe yaramıyor", 27 Nisan 2012.

HÜRRİYET Planet: "BM Güvenlik Konseyi üyeleri İran'a yönelik baskıyı arttıracak.", 03 Mayıs 2012.

HÜRRİYET Planet: "Castro, ABD'yi İran savaşı konusunda uyardı.", 23 Mart 2012.

HÜRRİYET Planet: "İran isterse beş nükleer silah üretebilir.", 27 Mayıs 2012.

HÜRRİYET Planet: "İran'a karşı İsrail-Türkiye-Katar yayı", 17 Temmuz 2012.

HÜRRİYET Planet: "İran kırmızı çizgilerini belirledi.", 4 Mayıs 2012.

HÜRRİYET Planet: "İran müzakereleri kabul etti, tartışma başladı.", 07 Mart 2012.

HÜRRİYET Planet: "İran NATO'nun radar üslerine karşı yeni füze geliştirdi.", 02 Temmuz 2012.

HÜRRİYET Planet: "İran nükleer müzakerelerde Batı'ya rest çekti.", 19 Haziran 2012.

HÜRRİYET Planet: "İran'dan Obama'nın açıklamasına övgü", 09 Mart 2012.

HÜRRİYET Planet: "İran'ın tesislerini vuracak silahları geliştirmeye çalışıyoruz", 29 Ocak 2012.

HÜRRİYET Planet: "İran'dan Türkiye'ye Suriye resti", 05 Nisan 2012.

HÜRRİYET Planet: "İran yeni bir nükleer tesisin müjdesini verdi.", 08 Ocak 2012.

HÜRRİYET Planet: "İran yeni nükleer santral inşa edecek.", 27 Mayıs 2012.

HÜRRİYET Planet: "İran yıllar sürecek bir ambargoya dayanabilir.", 10 Nisan 2012.

HÜRRİYET Planet: "İran 23 Mayıs'ta uydu fırlatacak.", 14 Mayıs 2012.

HÜRRİYET Planet: "İsrail İran'ın nükleer tesislerini çoktan imha etti.", 27 Şubat 2012.

HÜRRİYET Planet: "Türkiye ve İsrail'in S-300 işbirliği", 29 Şubat 2012.

Interview with Pirooz Mojtahedzadeh: "Is the America-Israel-Turkey Axis Active Against Iran?", Entekhab, No.338,12 June 2000.

İSRAİL Televizyonu Kanal 10: "İsrail'in İran operasyonunun detayları", 20 Nisan 2012.

JERUSALEM Post: "İsrail İran'a saldırısını 2013'e erteleyebilir.", 04 Nisan 2012.

LOS ANGELES Times: "ABD İstihbaratı: İran nükleer silah üretmiyor.", 25 Şubat 2012.

MİLLİ Gazete: "Füze Kalkanı Projesi gerçeği", 10 Eylül 2011.

MİLLİYET Gazetesi: "ABD füze kalkani için Türkiye'yi seçti.", 13 Ekim 2010.

MİLLİYET Gazetesi: "Obama'ya İskender Jesti", 29 Ocak 2009.

MİLLİYET Gazetesi: "Rusya: Füze kalkanına diplomatik olmayan yöntemlerle de karşılık vereceğiz.", 21 Ağustos 2008.

NEW YORK Times: "İsrail saldırırsa, İran kontrolden çıkar.", 29 Şubat 2012.

NTV Belgesel Kuşağı: "Nükleer Zararlı mı?", BBC, 22 Ocak 2012.

NTVMSNBC: "İran füzeleri 'photoshop'lu muydu?", 11 Temmuz 2008.

RADİKAL Gazetesi: "Erdoğan'dan füze kalkanı için iki şart.", 15 Kasım 2010.

RADİKAL Gazetesi: "İran'ın füze antolojisine Siccil-2 de katıldı.", 21 Mayıs 2009.

REUTERS: UAEA, ABD Nükleer Düzenleme Komisyonu, Japonya Nükleer Yakıt Şirketi, Aralık 2009.

REUTERS: "Orta Doğu'da İran'a karşı ilginç güçbirliği", 14 Mayıs 2012.

SABAH Gazetesi: "Nükleer Reaktörlerdeki Gelişmeler", 21 Şubat 2006.

SABAH Gazetesi: "2'nci Nükleer Güvenlik Zirvesi ve Nazarbayev'in önerisi", 31 Mart 2012.

STAR Gazetesi: "Dünyayı tehdit etmeyecekse nükleer enerjiyi onaylıyoruz", 28 Mart 2012.

TARPLEY, Griffin: İran Press TV'ye verdiği özel röportaj, 27 Mart 2012.

VATAN Gazetesi: 22 Mayıs 2012.

WASHINGTON Post: 11 Mart 2003.

WASHINGTON Times: "Rusya'dan İran'a radar yardımı", 01 Mart 2012.

YENİÇAĞ Gazetesi: "Amerika Türkiye'yi İran İçin Tehdit Etti ", 28 Nisan 2011.

INTERNET

"ABD'den Füze Kalkanı Hazırlığı", (Çevrimiçi), 14 Mayıs 2013, http://arsiv.ntvmsnbc.com/news/124272.asp.

A National Security Strataegy for a new Century, May 1997, (Çevrimiçi), 15 Mayıs 2010, http://www.au.af.mil/au/awc/awcgate/nss/nssr-1098.pdf; Çağrı ERHAN, "Soğuk Savaş Sonrası ABD'nin Güvenlik Algılamaları," Refet YİNANÇ, Hakan TAŞDEMİR (ed), Uluslararası Güvenlik Sorunları ve Türkiye, Seçkin Yayınevi, Ankara, 2002.

A National Security Strataegy for a new Century, December 1999, (Çevrimiçi), 1 Mayıs 2009, http://www.au.af.mil/au/awc/awcgate/nss/nssr-1299.pdf.

ERDURMAZ, Serdar, "Stratejik Silahlar İndirim Anlaşması (Start) 2010 Yılı Başına Kadar Yenilenecek", http://www.turksam.org/tr/a1688.html, (Çevrimiçi), 24 Mayıs 2013.

FACT SHEET on U.S. Missile Defense Policy: A "Phased Adaptive Appoach" for Missile Defense in Europe, The White House Office of the Press Secretary, 17 September 2009, (Çevrimiçi), 10 Mayıs 2011. htpp:/www.whitehouse.gov/the_press_office/FACT-SHEET-US-Missile-Defense-Policy-A-Phased-Adaptive-Approach-for-Missile-Defense-in Europe/

GHANNADI, M. Dr., Maragheh, "Atomic Energy Organization of Iran", (Çevrimiçi), 2 Eylül 2010, http://www.world-nuclear.org/sym/2002/ghannadi.htm

http://bilgibank.tk/wordpress/cernobil-reaktor-kazasi-ve-etkileri.html, (Çevrimiçi), 19 Eylül 2012.

http://www.byegm.gov.tr/ayin-tarihi2-detay.aspx?y=1979&a=6; "Treaty Between The United States of America and The Union of Soviet Socialist Republics on the Limitation of Strategic Offensive Arms (SALT II)," (Çevrimiçi), 12 Mayıs 2013.

http://dosyalar.hurriyet.com.tr/haber_resim_2/iranharita.jpg, (Çevrimiçi), 4 Mayıs 2012.

http://www2.dw-world.de/persian/iran/internat_presse/1.112170.1.html, (Çevrimiçi), 12 Haziran 2012.

http://www.enerji.gov.tr/nükleerenerji.html, (Çevrimiçi), 12 Aralık 2012.

http://www.hurriyet.com.tr/html, 24 Aralık 2006. (Çevrimiçi), 2 Nisan 2010.

http://www.milliyet.com.tr/html, 06 Aralık 2010. (Çevrimiçi), 5 Mayıs 2011.

http://www.sabah.com.tr/Dunya/2011/07/14/iste-iranin-gizli-nukleer-tesisi#, (Çevrimiçi), 01 Aralık 2012.

http://www.sabah.com.tr, Nükleer Santraller, (Çevrimiçi), 06 Şubat 2006.

http://www.taek.gov.tr/bilgi-kosesi/nukleer-enerji-ve-reaktorler/84-nukleer-yakit-cevrimi/252-toryum.html, (Çevrimiçi), 17 Aralık 2012.

http://www.turksam.org/tr/a77.html, (Çevrimiçi), 05 Nisan 2012.

http://www.world-nuclear.org, (Çevrimiçi), 10 Şubat 2011.

http://www.world-nuclear.org/info/reactors.html, (Çevrimiçi), 20 Mayıs 2013.

IRAN 2004 Country Review, http://www.cia.gov/cia/publications/fact-book/geos/ir.html#People, (Çevrimiçi), 15 Mayıs 2009.

"İran Meclisi, CIA ve ABD Ordusunu Terörist İlan Etti", 30.9.2007, http://www.haber.gen.tr/haberadres/haberadres.asp?55ADDAD, (Çevrimiçi), 15 Ocak 2009.

KARMON, Ely, "Radical İslamic Political Groups in Turkey", MERIA, No.4, January 1998, http://meria.idc.il//journal/1997/issue4/jv1n4a2.html, (Çevrimiçi), 05 Nisan 2011.

KAVUNCU, Sibel, "Nükleer Silahsızlanma Yolunda Start Süreci", http://bilgestrateji.com/images/stories/bilgestrateji/BS2013-

1/NUKLEER%20SILAHSIZLANMA%20YOLUNDA%20START%20SURECI.pdf,, (Çevrimiçi), 21 Mayıs 2013.

SAHİMİ, Mohammed, "Iran's Nuclear Program-Part 1: Its History", Payvand News, 2 Ekim 2003, http//www.payvand.com/news/03/Oct/2003/.html, (Çevrimiçi), 2 Mayıs 2010.

Strategic Concept For the Defence and Security of the Members of the North Atlantic Treaty Organisation, Lisbon, 19-20 November 2010, http://www.nato.int/lisbon2010/strategic-concept-2010-eng.pdf, (Çevrimiçi), 9 Aralık 2011.

Strategic Arms Limitation Talks (SALT I), (Çevrimiçi), 10 Aralık 2012, http://www.state.gov/ www/global/arms/treaties/salt1.html.

Strategic Arms Reduction Treaty (START I) Chronology, (Çevrimiçi), 24 Mayıs 2013, http://www.fas.org/nuke/control/start1/chron.htm.

"Summit in Moscow; Gorbachev and Bush Transcripts: Dealing with a Rapidly Changing World," The New York Times, July 31,1991, http://www.nytimes.com/1991/07/31/world/summit-moscow-gorbachev-bush-transcripts-dealing-with-rapidly-changing-world.html, (Çevrimiçi), 22 Mart 2013.

The National Security Strategy of the United States of America, August 1991, http://www.fas.org/man/docs/918015-nss.htm, (Çevrimiçi), 22 Şubat 2013.

"The Treaty Between the United States of America and the Union of Soviet Socialist Republics on the Reduction and Limitation of Strategic Offensive Arms (START)," July 31,1991, (Çevrimiçi), 22 Mart 2013, http:// www.state.gov/t/avc/trty/146007.htm.

THE WORLD (Çevrimiçi), 12 Aralık 2012, FACTBOOK, Iran, http://www.cia.gov, (Çevrimiçi), 11 Mart 2009.

http://www.enerji.gov.tr/yayinlar, raporlar/Nukleer Santraller_ve Ulkemizde Kurulacak Nukleer Santrale Iliskin Bilgiler.pdf, (Çevrimiçi), 20 Mayıs 2013.

RAPORLAR

Akkuyu Nükleer Güç Sanrali Projesi Çevresel Etki Değerlendirmesi Başvuru Dosyası, WorleyParsons resources&energy, DOKAY-ÇED Çevre Mühendisliği Ltd.Şti., Ankara, 2011.

Ankara Ticaret Odası, Nükleer Enerji Raporu, Ankara, 2004.

DESAT 1'inci BÖLGESEL DEĞERLENDİRME RAPORU, http://www.desat.cjb.net, (Çevrimiçi), 11 Mart 2011.

Key World Energy Statistics 2010, IAEA, (Çevrimiçi), 11 Eylül 2011.

T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, Nükleer Enerji Proje Uygulama Dairesi Başkanlığı Yayın No:1.

ERSOY ÖNDER

1966 yılında Ankara'da doğdu. İlk ve orta öğrenimini bu şehirde tamamladı. 1984 yılında Kuleli Askeri Lisesi'ni, 1988 yılında Kara Harp Okulu'nu bitirdi. Piyade Okulu'nda 1 yıl süreli subay temel kursundan sonra, çeşitli birliklerde takım ve bölük komutanlığı yaptı. 1990-1994 yılları arasında Anadolu Üniversitesi İş İdaresi bölümünden mezun oldu. 1999-2000 yıllarında Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Sayısal Yöntemler yüksek lisans eğitimini, "Askeri Müzeyi Ziyarete Gelen Ziyaretçilerin, Ziyaret Sürelerinin Fuzzy Matematiği ile Optimizasyonu" başlıklı tezle tamamladı.

2002-2003 yılında Kara Harp Akademisi Komutanlık ve Karargâh Subaylığı öğrenimini 6 ay uzaktan, 6 ay yüzyüze eğitim olmak üzere tamamladı. 2003 yılında TSK KBRN Okulu KBRN Savunma Subay Kursunu, "Öğretmenlik Yapabilir" belgesi ile dereceyle bitirdi. 2003-2011 yılları arasında İstanbul'da görev yaptığı NATO'ya tahsisli Yüksek Hazırlık Seviyeli [High Readiness Force (HRF)] Kolordu bünyesinde, Kimyasal, Biyolojik, Radyolojik, Nükleer (KBRN) Kısım Amirliği ve Basın, Halkla İlişkiler Şube Müdürlüğü görevlerini yaptı. Bu süreç içerisinde, gerek Türkiye'de gerek yurtdışında gerçekleştirilen birçok tatbikat, seminer ve çalışma gruplarına iştirak etti. 2005 yılında 6 ay süre ile Afganistan'da Uluslararası Güvenlik ve Yardım Kuvveti (UGYK) [International Security and Assistance Force (ISAF)] bünyesinde KBRN ve Kuvvet Koruma Şefi olarak çalıştı. Aynı yıl, Almanya'daki NATO Okulu'nda açılan Kuvvet Koruma Subaylığı Kursu ile bir yıl sonra açılan NATO KBRN Savunma Politikası Kursu'nda eğitmen olarak görev yaptı. 2006-2007 yıllarında Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler bölümünde ikinci yüksek lisansını "İran'ın Nükleer Programına Karşı Uygulanacak Harekât Tarzlarının Türkiye'ye Etkileri" projesi ile bitirdi. 2008 yılında İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Bölümü Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Doktora Programı'na başladı. "Uluslararası Bir Sorun olarak İran'ın Nükleer Programının Analizi ve Orta Doğu Bölgesine Etkileri" başlıklı doktora tezini 2013 yılında tamamladı.

İyi derecede İngilizce bilen Ersoy ÖNDER, evlidir.